GEVELWEDSTRIJD LEIDEN

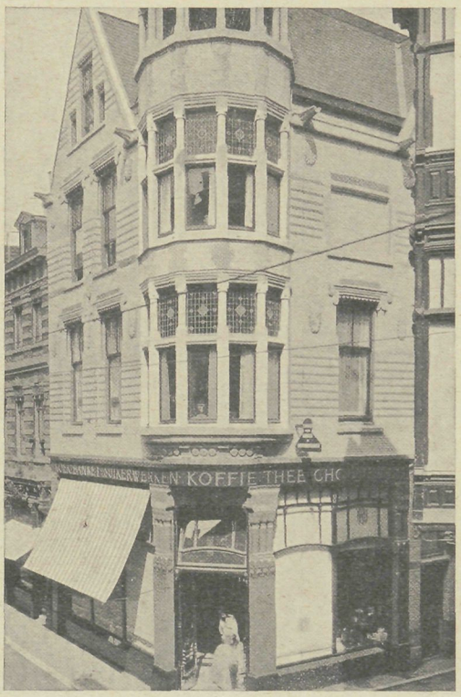

BEKROONDE GEVEL. 1E PRIJS. HOOGEWOERD 22. ONTW. P. J. PERQUIN (THANS ARCH. B. O. W. BATAVIA)
(ZIE VOOR DE 2E PRIJS EN EERVOLLE VERMELDING DE LOSSE PLAAT IN „BOUWWERELD" NR. 13)

XIIE JAARGANG No. 15 — 9 APRIL 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

PROF. J. A. VAN DER KLOES. NATUUR- EN SCHEIKUNDE IN HET METSELVAK

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET XIVe NED. NATUUR EN SCHEIKUNDIG CONGRES DELFT 29 MAART 1913)

De aanleiding tot mijn optreden in deze vergadering is daarin gelegen, dat ik het nuttig acht de mannen der natuur- en scheikundige wetenschappen in kennis te stellen met de gevolgen van zekere wijzen van bouwen, die reeds sedert jaren het onderwerp van mijn bijzondere opmerkzaamheid zijn.

Het vraagstuk is niet alleen uit een wetenschappelijk, natuur- en scheikundig oogpunt van belang, het verdient ook de aandacht van den practischen geneeskundige, omdat verkeerd metselen een der voornaamste oorzaken van vochtigheid in woonverblijven is.

De schuldigen zijn talloos. Niet enkel dat de metselaars en eigenbouwers dagelijks tegen de natuurwetten zondigen, ook wetenschappelijk opgeleide bouwmeesters, mannen van grooten naam als zoodanig, hebben gebouwd en bouwen nog als bestond er geen natuur- en scheikunde. Ja zelfs de overheid dwingt niet zelden door

haar verordeningen den burger tot verkeerd bouwen.

U is het feit bekend, dat de stof bij het vastworden uit den deegachtigen of den gloeiend vloeibaren toestand volume-verandering ondergaat. Meestal heeft krimpen plaats. Ik ken slechts twee uitzondering. gipsbrij en gesmolten zwavel, die bij het overgaan in den vasten toestand uitzetten.

Deeg- en brijvormige lichamen krimpen door uitdroging, door waterverlies. De krimpmaat is afhankelijk van 't watergehalte, de geaardheid en de eigenschappen der stof, in 't bijzonder van haar vermogen om water op te nemen en vast te houden. Een koek van vormklei b.v., in deegvorm vervaardigd ter grootte van 100 × 100 mM., meet in harden, drogen staat slechts 89 × 89 mM. meer. 't Is een eenvoudige natuurwet, die door metselaars en bouwlieden schromelijk verwaarloosd wordt. Tengevolge van ongelijk, oppervlakkig meer dan inwendig, drogen ontstaan dikwijls krimpscheuren, soms zelfs verlies van samenhang.

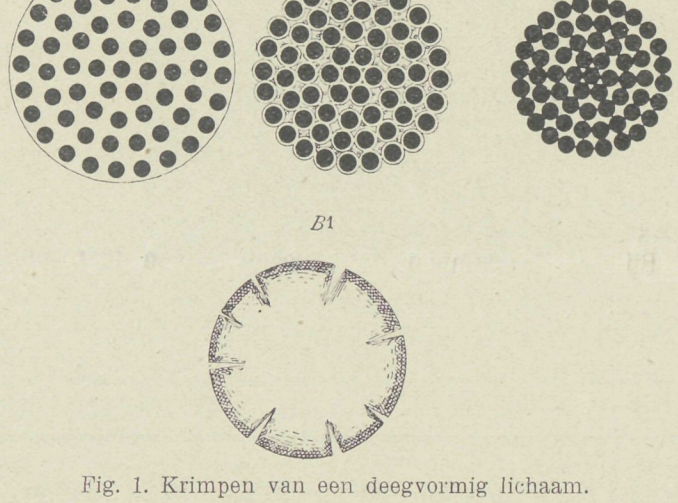

Fig. 1. Krimpen van een deegvormig lichaam.

A, B en C verbeelden een bal van deeg in opvolgende toestanden. De kleinste deeltjes der vaste stof zijn door zwarte stippels aangegeven; A vertoont den bal in natten toestand, de vaste deeltjes zwevend in een mengsel van vloeistof en lucht; in C is hij droog, de stofdeeltjes zitten vast aaneengesloten, hier en daar met elkaar gewelven vormende; het voorwerp is tot zijn kleinste afmetingen ineengekrompen, het water is geheel verdampt, de poriën tusschen de deeltjes bevatten enkel lucht; B stelt een overgangstoestand voor, elk deeltje wordt nog door een dun laagje water omringd en van zijn buren afgehouden; daartusschen is lucht en drupvormig water.

Doordien de opperste lagen van het voorwerp het eerst samentrekken, wordt druk uitgeoefend op de natte kern daarbinnen. Tengevolge der veerkracht en samendrukbaarheid van het vochtige deeg, voornamelijk van de daarin voorhanden lucht, zal het volume van het voorwerp een tijd lang regelmatig kunnen afnemen, doch weldra komt er een oogenblik, dat de spanning in het binnenste den samenhang der deeltjes in de droge korst overwint en het barsten dier korst niet kan uitblijven. Door het barsten komt er van binnen opluchting; een deel van de lucht en den waterdamp, die door de hard geworden opperlaag werden opgesloten gehouden, heeft nu gelegenheid te ontsnappen. Dan komt daarbinnen een ingewikkeld samenstel van krachten aan het werk: hier sterke plaatselijke samendrukking door voortschrijdende samentrekking, elders aanzetting van nieuwe, droog geworden deeltjes aan den binnenwand der korst en naar de reeds ontstane barsten heen, gevolgd door ongelijk krimpen en nieuw verlies van samenhang. Een bal moge onder zulke omstandigheden nog „heel" kunnen blijven, langwerpige voorwerpen, zooals uit klei gevormde steenen, mortelvoegen enz. krimpen uiteen.

Dit blijkt het best, als men twee metselsteenen met vette kleibrij aan elkaar plakt en laat drogen; dan vindt men na verloop van tijd de steenen los op elkaar liggen en de klei, tot harde kleine schilfers uit elkaar gekrompen, los ertusschen.

De krimpmaat kan aanzienlijk verminderd worden door het bijmengen van onzijdige, niet medekrimpende stoffen. Dit is de taak van het zand in den mortel, van het steengruis in het beton.

Dezelfde klei, die onvermengd groot 100 × 100 mM. tot 89 × 89 mM., d. i. 11 pCt. krimpt, vermindert in krimpmaat, na met 1, 2 en 3 maatdeelen zand te zijn dooreengekneed, achtereenvolgens tot 5, $3^1/_2$ en 1 pCt.

Steenen met het mengsel 1 : 1 aan elkaar geplakt zijn gemakkelijk van elkaar los te rukken, die met de mengsels 1 : 2 en 1 : 3 niet meer.

De uitwerking van zand als middel tegen het krimpen in klei- of morteldeeg is in fig. 2 aanschouwelijk voorgesteld.

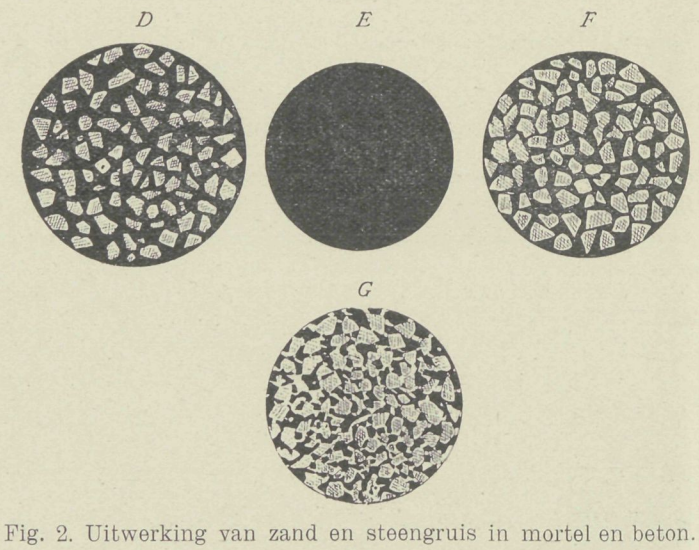

Fig. 2. Uitwerking van zand en steengruis in mortel en beton.

D vertoont een bal, waarin het zand de helft van het volume inneemt. Er is ondersteld dat de krimpmaat van het deeg zoo groot is, dat zonder bijmenging van zand een bal terzelfder grootte als D tot die van E zou samentrekken. Daar het zand niet medekrimpt, is de krimpmaat van den bal D tot op de helft van

die van een bal van enkel kleideeg verminderd en stelt F de grootte van den bal D in gedroogden staat voor.

Wordt een gelijke hoeveelheid zand, als in D voorhanden is, met een veel geringere hoeveelheid deeg vermengd, dan wordt de toestand geboren, die in G is voorgesteld. De zandkorrels raken elkaar van den aanvang af nagenoeg aan en de ruimten daartusschen worden door het deeg niet geheel opgevuld; van krimpen is dan weinig of geen sprake meer, maar er ontstaat een poreus lichaam, waarvan de samenhang te geringer is naarmate er minder bindmiddel in voorhanden is.

Dit is de reden waarom in betonlichamen van groote afmetingen en in dikke mortelvoegen van breuksteenmetselwerk grof steengruis noodig is. Men kan dan in den mortel niet genoeg zand tegen het krimpen bijmengen zonder al te zeer afbreuk te doen aan de vastheid. Denkt men zich in fig. 2 de zwarte partijen als mortel, de bekraste als steengruis, dan blijkt in denzelfden gedachtengang als tevoren het verminderen in krimpmaat van het geheel door dit gruis; G stelt dan poreus, d. i. mortel-armbeton voor.

Naarmate mortel en beton poreuzer zijn, vermindert hun waterkeerend vermogen of zooals wij gewoon zijn te zeggen hun waterdichtheid. Deze uitdrukking is in zoover niet juist dat, evenmin als er volstrekte dichtheid bestaat, er ook geen voor water volstrekt ontoegankelijk metselwerk is. Wat wij waterdichtheid noemen is bij mortel, steen en metselwerk niets dan een vorm van capillariteit. Waterdicht metselwerk is als een spons, een kleidam of dijk, een met bagger gevulde kistdam, die, zelf met water verzadigd, een zekeren waterdruk kunnen weerstaan. In beginsel is er alleen dit verschil, dat in den mortel het deeg een deel van het water scheikundig bindt, m. a. w. er hydraulisch mede verhardt.

In de waterdichte specie opgesloten en erdoor omringd zand (D fig. 2) doet geen afbreuk aan de waterdichtheid. Eerst dan wanneer het zand in zoodanige hoeveelheid in den mortel voorhanden is, dat de ruimten tusschen de korrels niet meer door het bindmiddel worden opgevuld (G fig. 2), kan de mortel water doorlaten.

In de werkelijkheid is dus elke mortel waterdicht, waarin genoeg hydraulisch bindmiddel voorhanden is om de ruimten tusschen de zandkorrels op te vullen. Zulke mortels kunnen in de lucht niet voldoen, omdat zij sterk aan krimpen onderhevig zijn, dientengevolge barsten en ondicht worden, zoodat men er juist het tegendeel mede bereikt van hetgeen bedoeld wordt.

Wij hebben hier met twee tegenstrijdige natuurkrachten te doen, waterkeeren en krimpen. Zal het bouwwerk aan alle redelijke eischen voldoen, dan dient de bouwmeester te trachten een middenweg tusschen die beide te vinden. Dit nu doet hij zelden of nooit, hij denkt er zelfs niet over.

Duidelijk zichtbare gevolgen daarvan zijn b.v. groote krimpscheuren in terrazzovloeren en plafonds. In de plafonds zijn die zeer gemakkelijk te vermijden door wat ruimer gebruik van gips; ook dit is nog niet tot de bouwlieden doorgedrongen. Doch dit zijn slechts schoonheidsgebreken; er zijn veel ergere.

Van oudsher is het ten onzent algemeen gewoonte de woningen van een trasraam te voorzien tegen het optrekken van vocht uit den bodem in de muren. Daartoe worden door het geheele gebouw heen, half in, half boven den grond een tien- tot twaalftal lagen metselwerk z.g.n. waterdicht gemetseld van harde klinkers in sterken mortel.

Geen verschil makende tusschen het keeren van water onder druk en het capillair opzuigen van water van onderop, stelt men dien mortel samen alsof hij voor een regenbak moest dienen. Het gevolg is dat hij bij het opdrogen krimpt, barst en meer en meer toegankelijk voor water wordt.

Bij het loskrimpen der voegen blijven daar soms steenscherven aan vastzitten, ten teeken dat de aanhechting van den mortel aan den steen grooter was dan de eigen vastheid van den steen, de adhesie grooter dan de cohesie. Hetzelfde gebeurt met pleisterwerk in zand-armen Portland-cement-mortel.

Hoe vochtig een verkeerd uitgevoerd trasraam de muren kan maken blijkt uit het veelvuldig inkankeren van het metselwerk onmiddelijk boven het trasraam, voornamelijk onder de vensterdorpels, waar het water niet, zooals in de dammen tusschen de vensters, hooger kan optrekken.

(Slot volgt.)

W. A. E. VAN DER PLUYM. LANGS DE LOIRE

(Vervolg en Slot.)

Van Amboise vervolgde we den weg langs de Loire om de hoofdstad van Touraine te bereiken. Vreemd is het, wanneer men na dagen te midden van een landelijke rust en omgeving geleefd te hebben, plotseling in een stad van leven en vroolijkheid te komen. Tours toch maakt reeds vanaf 't oogenblik dat men uit het station komt, een wereldschen indruk, niettegenstaande het slechts een provinciestad is met een 70.000 inwoners. Welk een contrast met onze steden van die grootte. Niet dat ik Tours in zijn karakteristiek schoon hooger plaats zou geven, maar alleen slechts is er een grooter verschil in zijn mondain leven waar te nemen. Het is alsof de groote spoorverbinding welke Parijs snoert aan Bordeau en het zuiden, iets achterlaat van 't vroolijke Parijs.

Het groote ijle plein dat voor het station zich uitspreidt wordt doorsneden van een breede boulevard, die een paar honderd meter naar rechts uitmondt op de place du Palais de Justice, het middelpunt

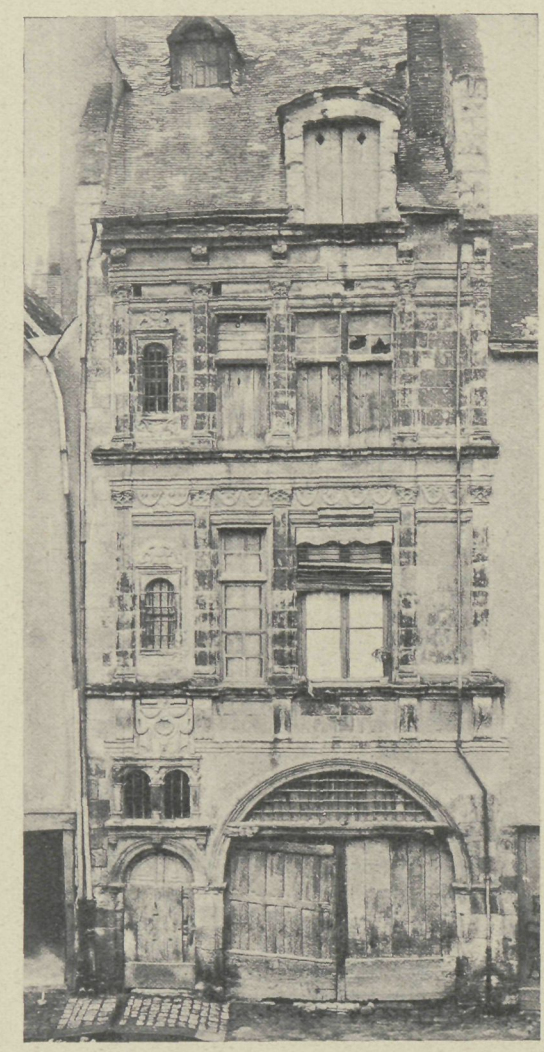

ORLEANS. HET HUIS „DE SCHELP"

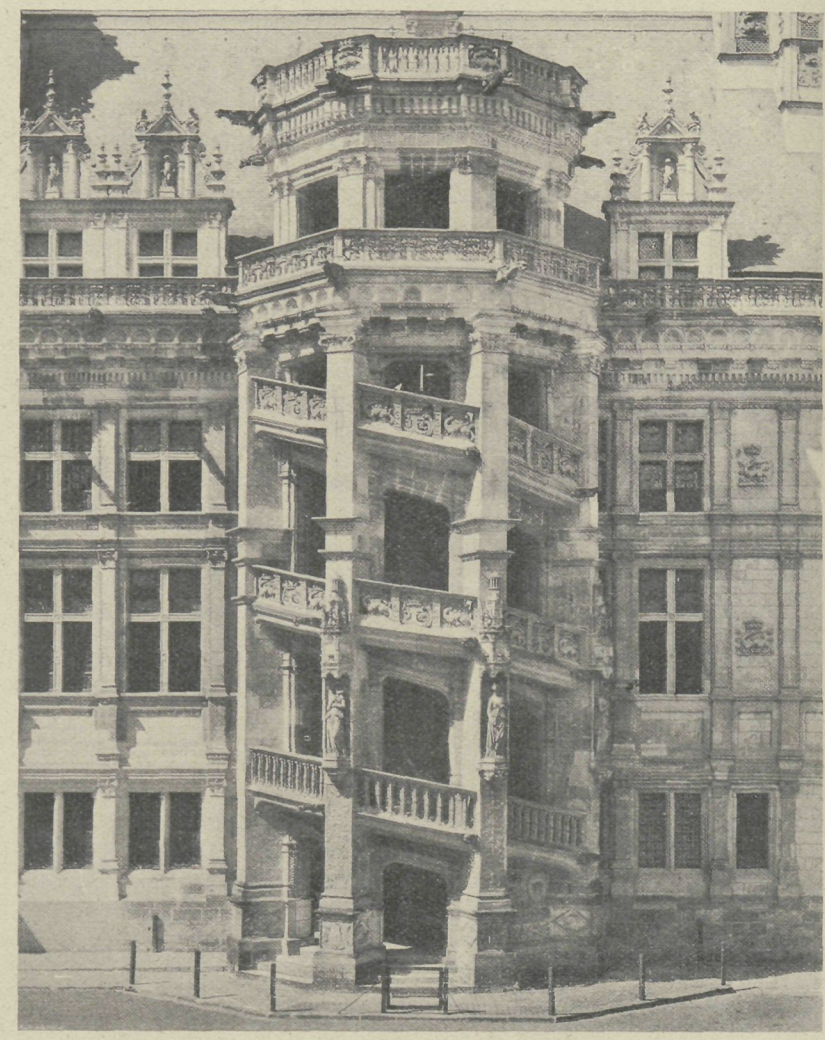

TRAPTOREN VAN HET KASTEEL TE BLOIS (VLEUGEL VAN FRANS I)

van het verkeersleven, waar vroolijke café's met dapper spelende strijkjes hun tonen doen voorttrillen over de trottoirs, te midden der stervelingen. De gebouwen hier schijnen al even luchthartig en onbezonnen als de menschen, een ware herleving vanaf de hevigste barokvervoeringen tot en met de meest verstarde neo-grec bespottingen, staan hier als staalkaarten van bouwkunstige fantasiën.

Maar hoe verder men de stad indringt, hoe meer men karakteristieke voortbrengselen van bouwkunst ziet opdoemen. Men moet echter niet van Tours verlangen wat andere oude steden zoo wonderschoon geven, zooals we in Arles of Ravenna, in Brugge of Rothenburg onder bekoring komen bij iederen stap dien we doen, en waar je je waant te midden van het Romeinsche, Byzantijnsche, Middeleeuwsche of Renaissance leven. Neen Tours bewaart zijn schatten voor diegenen welke het willen zoeken en ontdekken.

Zoo zijn er enkele monumenten over uit den vroegsten tijd der duistere middeleeuwen, waar we in een Tour Charlemagne en een Tour du Trésor de overgebleven machtige torens zien van de lang verdwenen kerk St. Martin. Indrukwekkend is de kathedraal, met haar laat-gotischen voorgevel, wiens beide torens reeds op hun kruin doen ontbotten de eerste renaissancebloesems. Die voorgevel mist weliswaar dat machtige, dat mâgistrale der groote kerken van Frankrijk, maar toch valt er een zekere fijne speelschheid van vormenpracht, een werkelijk gevoel van harmonie, al zij het dan ook iets luchthartigs, niet te ontkennen.

Maar daarvoor behoort hij dan ook aan de 2e helft der 15e eeuw, terwijl zijn torens eerst in 1507 (de noordelijke) en in 1547 (de zuidelijke) voltooid waren.

Het interieur is als groote ruimte-omsluiting niet van imponeerende kracht, er blijft iets kils door alles heengluren, hoewel tal van mooie details in beeldhouwwerk en gebrand glas een uitzondering hierop maken.

Een geheel apart karakter heeft het aangrenzende kloosterhof met zijn omringende gebouwen. Niet dat monumentale wat bij de St. Trophime in Arles spreekt, noch het rijkere van weelde-vormen in het Belem bij Lissabon of het pure gedistingueerde van de Certosa bij Pavia, neen alleen het schilderachtige, dat rijk van licht en schaduw pralende, vol slordigheid van uitwonen en aftakelen, van buitengewone niet-verzorging, geeft het geheel den indruk; veel minder voor den strengen bouwkunstbeoefenaar dan voor den schilder bevredigend.

Uit dienzelfden laat-gotischen tijd heeft men verschillende andere kerken en profane gebouwen, meer dan de moeite waard aandachtig bekeken te worden. En eveneens ontplooit zich de renaissance over Tours in enkele grootere en vele kleinere werken. Zelfs uit zijn jongsten tijd zien we de producten van het bouwkunstig leven aan de openbare straten in groote

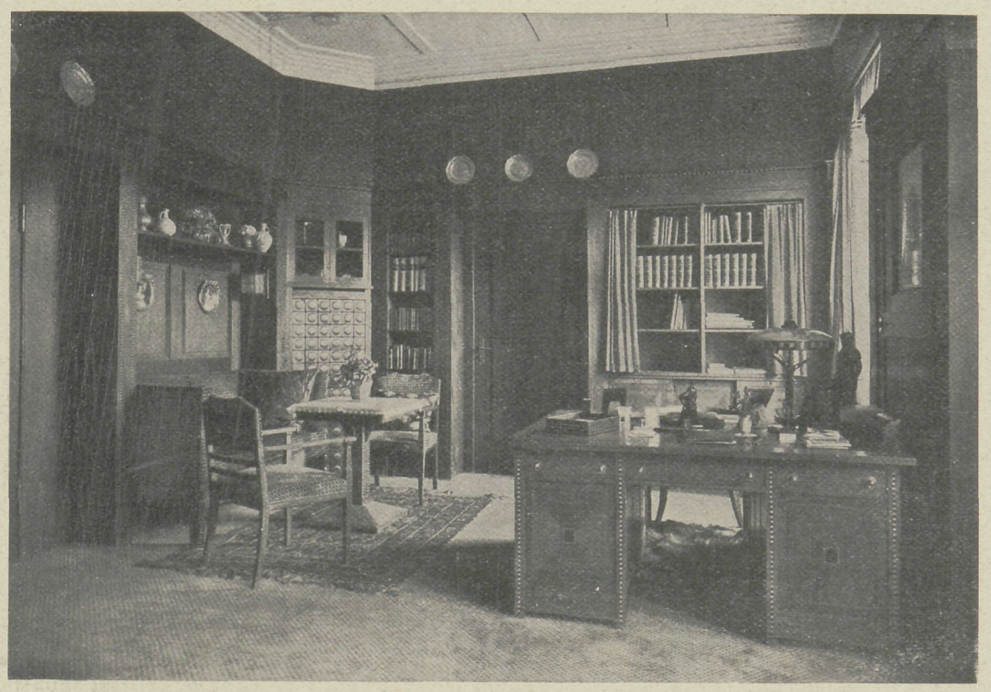

ONTW. EN UITV. DER PÖSSENBACHER WERKSTÄTTEN (MUNCHEN–BERLIJN)

CAMPBELL & PULLICH (BERLIJN)
UIT: „HERRENZIMMER". UITGAVE ALEX. KOCH. DARMSTADT. (ZIE BLZ. 100)

hoeveelheden staan, als stille getuigen van een ijverig, naarstig en opbloeiend leven, maar dat nog niet in staat is uiting, vorm en kleur te geven, zijn eigen tijd waardig.

Zoo is in 1887 Laloux begonnen met zijn Nieuwe St. Martin, die thans voltooid is. Staande op de plaats waar eens het koor der oude St. Martin lag, heeft deze bouwmeester zich gedacht in den geest van den Karolingischen tijd te droomen en te fantaseeren zijn vormenpracht voor deze kerk; men kan zien hoeveel moeite het gekost heeft dit consequent door te zetten. Of hij er in geslaagd is?

Toch zal men zijn werk niet van gaven ontbloot zien, en een zekere monumentale opvatting kunnen bespeuren, veel meer althans dan in het later door hem gebouwde stadhuis, dat een van die steriotyp-

vormen heeft zooals ze weldra gegoten kunnen worden uit éénen vorm. Want onwilkeurig zie je altijd weer voor je de herleving van het Parijsche stadhuis op alle mogelijke schalen verkleind teruggebracht; nu eens te Neuilly, dan weer te Suresnes, Limoges en andere plaatsen.

Ik hoorde dat het initiatief in 1896 voor dezen bouw was genomen door den burgemeester Monsieur Pic-Paris en dacht onwilkeurig aan een Petit-Paris. Toch is het de moeite waard het interieur te zien, waar groote Tourainers van het heden aan 't woord kwamen, mannen wier namen ook buiten hun land een klank hebben en ik denk hier aan Jean Paul Laurens, Henri Martin, Albert Thomas.

We verlieten de stad waar Honoré de Balzac te midden der groote revolutie het eerste levenslicht aanschouwde. Lang nog teekenden de twee torens der kathedraal zich boven de stad af, om eindelijk in het grijze verschiet op te lossen. Na eenigen tijd sporen bereikten we het kleine station van Azay-le-Rideau, niet ver van het riviertje de Indre, een zijstroompje van de Loire. Een wandeling van een paar K.M. door het vlakke land bracht ons aan het slotpark, waar een breede oprijlaan met hoog opgaande boomen, wier kruinen zich welven als een vast groen uitspansel dat de verzengende stralen der zon breekt en heerlijke koelte omlaag veroorzaakt, op de slotgracht uit loopt; een gracht die meer als een vijver met welig groen en waterbloemen zijn kleurenpracht verspreidt, dan aan het sombere, verdedigbare element der middeleeuwen doet denken.

Als een groote witgele massa, vormt het bouwwerk een prachtig contrast met zijn omgeving. Kantig en pittig begrensd door kleine hoektorens, die even boven de waterlijn zijn uitgekraagd aan het muurwerk. Ze hebben niets meer van die machtige donjons van vroeger; hoewel ze nog steeds versierd worden met de mâchicoulis, die thans als kroonlijst fungeeren en het geheele gebouw omgorden. Het vlakke muurwerk is telkens door pilasters in gelijke traveeën verdeeld die bekroond worden door dakvensters, geesig afstekend in hun witgele kleur tegen den matgrijzen toon van het dak.

Het geheel zooals het daar staat werd tusschen 1518 en 1529 gebouwd, ten tijde dus van Frans I, getuige dan ook de talrijke attributen aan hem ontleend. Gelukkig door de tijden heen vrij goed geconserveerd, heeft in 1905 de Staat het gekocht en blijft het voortaan als nationaal monument in eere. Helaas is ook hier het interieur ontdaan van al het mobiele, hoewel nog genoeg belangrijke details hierbinnen overgebleven zijn om nader bekeken te worden.

Niet veel verder zuidelijk ligt het oude plaatsje Chinon, waar eens de geestige Rabelais geboren werd. Oude nauwe straatjes met schilderachtige aspecten worden door het op de hoogte liggende kasteel van Chinon overvleugeld en beschut.

Dan weer terug naar de boorden der Loire, waar het zware kasteel van Langeais, evenals het hoogerop liggende kasteel van Luynes met sombere sterke donjons als zware contreforten, het oude middeleeuwsche werk schoren, gelegen zijn.

Toen nog eens langs Tours om in oostelijke richting het riviertje de Cher te volgen stroomopwaarts. Tegen den avond bereikten we het kleine station, dat op twintig minuten gaans van het dorp Chenonceaux ligt.

De volgende dag werd aan het kasteel gewijd. Ongeveer een kwartier van het dorp verwijderd lag het slot te midden van een groot groen bosch, waar breede lanen en paden uitloopen op een open veld. Daar ligt het kleine kasteel als luxe-woning van oud-adelijke geslachten, wier namen en daden in de 16e eeuw alom bekend waren. Van een vorige periode is slechts over een oude middeleeuwsche poort, die eenzaam en verlaten als dorpelwachter dienst doet bij zijn jongere geslachten. Een breede brug voert over de slotgracht naar den toegang in het midden van het kasteel. Het was Catherine Briçonnet die deze werken deed uitvoeren tijdens haar gemaal onder Frans I in Italië streed. Zoo zien we deze gebeurtenis nog voortleven in de woorden:

SILVIENT A POINT IL ME SOWIEDRA

(s'il vient à point il me souviendra) welke op vier cartouches hangende aan kolonnetten op de deuren van den hoofdingang zijn aangebracht. Evenals Azay-le-Rideau heeft ook dit kasteel zijn kleine uitgekraagde hoektorens, dakvensters, schoorsteenen, hoog dak, als typeerende onderdeelen der vroeg-renaissance voor deze streken.

In 1535 kocht Frans I het kasteel en wanneer zijn opvolger Hendrik II aan de bekende Diana de Poitiers het bouwwerk schenkt, is het deze laatste vrouw, die in 1557 de opdracht geeft aan Philibert de l'Orme, de achterzijde waar de Cher als vrij breede rivier stroomt, te overbruggen en zoodoende een tweede gedeelte tot woning-paleis maakte boven de pijlers; nu geheel in den meer klassieken geest der hoog-renaissance, zooals we dat van dezen bouwmeester ook konden verwachten.

Zoo ging deze heerlijkheid met tuinen, bosschen en bouwwerken verschillende malen over aan anderen en behoort het tegenwoordig aan een rijk Cubaan, die werkelijk de zorg draagt voor het nationaal monument, dat behalve in zijn uitwendige ook inwendig tal van aantrekkelijkheden heeft voor den bezoeker. Want naast een kleine doch uitstekende collectie schilderijen, waar we een Rubens, van Dijk, Correggio, van Loo zien voortleven, heeft men verschillende architectonische onderdeelen, als schoorsteenen, balklagen, wandbetimmeringen, enz. om niet te vergeten de bijzonder mooie tegelvloer, als schitterend product van wat te berijken is in kleurenpracht, gelijk een oud persisch tapijt zich ontrollend aan het oog.

Het was het laatste kasteel dat we in de omstreken der Loire zagen en terecht kan men zich voorstellen dat Frankrijk trotsch kan zijn op zijn Pays des châteaux.

Amsterdam, eind October 1912.

HEEMSCHUT

Recht op schoonheid is de titel waaronder de heer A. W. Weissman in het Aprilnummer van „De Gids" eene bijdrage schreef naar aanleiding van het feit dat „een Nederlandsch en twee Duitsche rechtsgeleerden in het laatst van 1912 tegelijkertijd werken hebben doen verschijnen, waarin de vraag hoe de wetgever ter bescherming der schoonheid moet optreden, behandeld wordt." Deze werken zijn 1° een academisch proefschrift „Monumentenrecht" door Mr. J. W. Frederiks, 2°. „Denkmalpflege und Heimatschutz im Deutschen Recht" von Dr. jur. Karl Heyer en 3°. „Heimatschutzgesetzgebung" von Prof. Dr. jur. F. W. Bredt.

De schrijver vermeldt daarbij meer in het bijzonder hetgeen in ons land is gedaan en nagelaten, zoowel op het gebied der monumentenbescherming, (dat is de zorg voor de gedenkteekenen van het verleden), als op dat der natuurbescherming en vooral van de heemschut, welke laatste, vertegenwoordigd door den Bond „Hedmschut", „tracht zoowel de schilderachtigheid van ons vaderland tegen aanslagen te beschermen, als te verkrijgen, dat, wat er nieow gebouwd wordt, met het mooie oude, hetwelk bestaat, in harmonie blijft"

„Kunnen", aldus de heer Weissman, „de Duitsche schrijvers reeds van wetten, die in tal van Bondsstaten bestaan, melding maken, onze landgenoot kan slechts wijzen op de Provinciale Verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon, in Noord-Holland op voorstel van Mr. K Hazelhoff Roelfsema tot stand gekomen Zijn boek was reeds verschenen toen ook de Provinciale Staten van Zeeland een dergelijke verordening hebben uitgevaardigd.

„Professor Bredt bepaalt zich er toe, de bestaande wetten en wat daardoor reeds bereikt werd, te bespreken. Mr. Frederiks en Dr. Heyer wijden echter ook hun aandacht aan den rechtsgrond der wetten.

„Beide erkennen, dat zulke wetten het eigendomsrecht beperken. Mr. Frederiks haalt het „slecht geredigeerde" artikel 625 van ons Burgerlijk Wetboek aan, dat luidt: „Eigendom is het regt, om van eene zaak het vrije genot te hebben en daarover op de volstrekste wijze te beschikken" Daaraan is echter toegevoegd: „mits men er geen gebruik van make, strijdende tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige magt, die daartoe volgens de Grondwet, die bevoegdheid heeft."

„Wetten of verordeningen, die bestaande schoonheid beschermen en dus het eigendomsrecht beperken kunnen derhalve in Nederland gemaakt worden. De vraag is nu maar, zegt Mr. Frederiks, of het belang, dat de schoonheid voor de gemeenschap heeft, hooger moet worden gewaardeerd dan het belang, dat de enkeling heeft bij den onbeperkten eigendom.

„Mr. Frederiks bepaalt zich in zijne beschouwingen tot wat hij „oude monumenten" noemt. Hij toont daarbij echter een zóó ruime opvatting, dat men er gerust de schoonheid in het algemeen voor in de plaats mag stellen. Als belang, dat de gemeenschap bij het behoud der schoonheid heeft, noemt hij in de eerste plaats: „dat door het zien van de kunstvoortbrengselen, die vorige geslachten hebben nagelaten, het kunstgevoel van het volk ontwikkeld wordt en door den kunstzin ook de algemeene beschaving zal toenemen."

„Dit ideëele belang bestaat inderdaad.

„In de tweede plaats wijst Mr. Frederiks op een wetenschappelijk belang. „De oude gebouwen," zoo zegt hij, „de meubelen, het huisraad, de schilderijen, de prenten, alle soms schijnbaar onbeduidende voorwerpen, zijn vaak onontbeerlijke hulpmiddelen om een juist denkbeeld te geven van het leven en de cultuur van een volk door de eeuwen heen." En dan is het behoud van de schoonheid „van groot nut voor de kunstenaars als architecten, schilders, beeldhouwers en voor de kunstnijverheid."

„Eindelijk wijst onze Nederlandsche rechtsgeleerde nog op een stoffelijk belang, daar het behoud der schoonheid krachtig medewerkt om vreemdelingen naar een land te lokken. Hij herinnert er aan, hoe de „industria dei forestieri" voor Italië een zeer groote bron van welvaart is."

De Duitsche rechtsgeleerde Dr. Heyer betoogt onder meer dat op de staat de plicht rust te beletten dat een eigenaar die schoonheid vernietigt uit winstbejag, aldus misbruik maakt van zijn eigendomsrecht: „Het eigendomsrecht is geen ideaal, dat ter wille van zichzelf bestaat. Het is er uitsluitend, om de menschheid verder te brengen."

De heer Weissman gaat nu in het kort na hoe in Duitschland door velerlei maatregelen van wettelijken en opvoedenden aard getracht wordt de schoonheid te beschermen en te bevorderen. Daarvan is veel te leeren voor onze overheid, welke met weinige uitzonderingen zich van bemoeiing met heemschut vrijwel geheel onthoudt, terwijl ook de van rijkswege ondernomen monumentenzorg geheel afhankelijk is van de particuliere medewerking. Wel deed de afdeeling „Kunsten en Wetenschappen" van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, in 1875 ingesteld, „wat zij kon om de gedenkteekenen van geschiedenis en kunst te beschermen, doch daar hier te lande geen wetten bestaan, waaraan zij gezag zou kunnen ontleenen, is menig monument verdwenen of verminkt."

De heer Weissman uit de hoop dat Nederland weldra een wet tot bescherming van monumenten zal bezitten; „maar misschien nog grooter behoefte hebben wij aan een Heemschutwet". Ons volk immers heeft recht op het behoud van de schoonheid van het land.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het Polderhuis bij het Rijksmuseum. Reeds vroeger is in „De Bouwwereld" de aandacht gevestigd op het z.g.n. Polderhuis, het ter zijde van het Rijksmuseum gelegen groepje oude huisjes. Het is de laatste herinnering aan de oude Amsterdamsche buitensingels. De hoop werd uitgesproken dat die herinnering kon worden bewaard. De onder hoog geboomte gelegen huisjes — die thans verwaarloosd worden — vormen, naast het sluisje gelegen, een uiterst pittoreske groep. De „N. R. C." die er dezer dagen nog eens de aandacht op vestigde, deelt mede dat het polderhuis, thans een herberg, onlangs weer voor een jaar verhuurd werd en het voortbestaan dus voor dien tijd verzekerd is.

Zou niemand — persoon of vereeniging — zich geroepen gevoelen om zich dat tijdsverloop ten nutte te maken voor een poging het blijvend behoud te bewerken?

Amsterdam zou er een aardig punt door behouden, vooral als de huisjes opgeknapt en beter onderhouden werden. Het voor de nieuwe rioleering vereischte gemaal zou naar alle waarschijnlijkheid zeer wel zoo kunnen worden ontworpen dat het Polderhuis in stand bleef evenals het sluisje. Het zou na opknapping zijn geld bovendien best blijven opbrengen als koffiehuis. Dat kleine aantrekkelijke stukje „verleden" aan den ingang van het meest troostelooze stuk van Nieuw-Amsterdam tusschen Boerenwetering en Amstel, is een poging tot behoud best waard.

De Internationale Bouwkunsttentoonstelling Amsterdam 1914. De wijze waarop ter Vierjaarlijksche, Amsterdam 1912, de bouwkunst bij de zusterkunsten werd achtergesteld, zal door onze lezers ongetwijfeld nog niet vergeten zijn. Het stond vast dat de bouwkunst eene revanche moest nemen in den vorm eener speciale tentoonstelling. In die richting is de voorbereiding begonnen door eene commissie van 5 leden, vertegenwoordigend de vier bouwkundige vereenigingen en de „Ver. voor Amb. en Nijv. Kunst".

Deze voorbereiding heeft echter de zaak tot nog toe niet veel verder gebracht, oordeelend op grond eener bespreking die in de vergadering van „Arch. et Am." 26 Maart l.l. werd gehouden naar aanleiding van een schrijven der commissie.

De heer Kromhout, door het Genootschap in de commissie afgevaardigd, lichtte het schrijven toe. Er schuilt volgens hem eene „fundamenteele vergissing" in door de kunstnijverheid in de commissie op te nemen, waaraan bij den opzet geen integreerend deel was toebedacht. Vergissing of niet, het zou voor het welslagen der plannen zeker verkieslijk geweest zijn als de kunstnijverheid thuis ware gebleven. Volgens de mededeelingen van den heer Kromhout heeft de „Ver. van Amb. en Nijverheidskunst" namelijk verklaard onder geen beding in het Stedelijk museum te exposeeren. De commissie heeft toen gezocht naar eene andere oplossing en deze gevonden in den bouw van een afzonderlijk gebouw in den tuin van het museum. De kosten van dit plan zijn echter begroot op f 40.000 terwijl het eerste plan eener bouwkunsttentoonstelling in het museum op f 10.000 was begroot door de drie demissionaire architektleden der 4-jaarlijksche.

De Burgemeester zag in het voorstel der commissie van 5 dan ook zeer terecht een geheel nieuw plan. „Wel verklaarde Z.E.A. dat bij het eerste plan (der commissie van 3) de gemeente organiseerend zou opgetreden zijn, terwijl zij bij het tweede plan misschien steunend zal werken". In antwoord op eene nadere vraag verklaarde de heer Kromhout volgens het verslag dat de Burgemeester het nieuwe, uitgebreide voorstel der commissie heeft verworpen. De groote zoowel materiëele als moreele voordeelen die het organiseerend optreden der gemeente voor het slagen der — dan „stedelijke" — tentoonstelling zou hebben, behoeven niet in het licht te worden gesteld.

Onder die omstandigheden lijkt het ons het verkieslijkst de tentoonstelling los te maken van de kunstnijverheid, zoo deze tengevolge harer f 30 000 kostende eischen — die op zichzelf misschien volkomen billijk kunnen zijn — de totstandkoming der geheele tentoonstelling in gevaar gaat brengen.

Het zou, na al wat voorafging, een allerbedroevendsten indruk maken en hen in de toekomst alle recht van spreken en klagen benemen, indien niet in 1914 de bouwkundigen konden duidelijk maken dat ook de architektuur ten volle „ausstellungsfähig" is. Zij hebben een eereschuld af te doen en wanneer dat door de kunstnijverheid mocht worden belet, dan ware het beter de laatste uit te noodigen op eigen gelegenheid tentoon te stellen en zich liever uit de kombinatie terug te trekken dan deze verder in hare bemoeiingen te belemmeren.

Het wordt inmiddels tijd om tot een definitief besluit te komen omtrent hetgeen aan de gemeente kan worden voorgesteld en zekerheid te erlangen omtrent hetgeen door deze wordt aanvaard. De nadere organisatie dezer tentoonstelling zal,

wil zij goed worden, zéér geruimen tijd vorderen en de architekten moeten daarna nog ruimte van tijd vinden hunne inzendingen voor te bereiden.

'S GRAVENHAGE. De verbouwing van het Koninklijk Paleis aan het Noordeinde verkeert naar wij vernemen reeds in een veel verder stadium dan kan worden afgeleid uit het bericht van „Het Vaderland" als zou de heer J. A. G. VAN DER STEUR B.-I. het gebouw bezocht hebben voor het doen van eenige opmetingen.

Reeds moet een geheel ontwerp gereed zijn. Daarbij is gedacht den gevel aan het Noordeinde — die thans weinig meer doet denken aan het uiterst karakteristieke z.g.n. „Oude Hof" door FREDERIK HENDRIK en AMALIA VAN SOLMS met koninklijken luister bewoond — weder eenigszins terug te brengen in den toestand van vóór de verandering die de architekt ZIESENIS hem na 1813 deed ondergaan toen het paleis voor koning WILLEM I werd verbouwd. Het voornemen zou zijn de bepleistering te doen verdwijnen en de groote vensters te vervangen door kruiskozijnen als van oudsher voorkwamen.

Ook het inwendige zou geheel worden verbouwd en in overeenstemming gebracht met de eischen van gerief die thans voor een koninklijk paleis behooren te worden gesteld. Een zeer ingrijpende verandering zou zijn de voorgenomen bouw van een vleugel evenwijdig aan de Molenstraat welke tevens bedoelt aan de in genoemde straat gelegen huizen (waarbij twee hotels) den inkijk in den paleistuin te beletten.

'S GRAVENHAGE. De voorgestelde verbouwing van het Binnenhof is nu ook door de 1e Kamer aanvaard. Op de aesthetische en archaeologische bezwaren die tegen de plannen waren ingebracht, voornamelijk door Jhr. DE STUERS en den Oudh. Bond — gesteund door de adressen van meerdere kunstvereenigingen — is door de 1e Kamer niet ingegaan.

De adviezen van de Commissie voor de Grafelijke Zalen en van Prof. H. EVERS zijn blijkbaar eenvoudigheidshalve van overwegend belang geacht. Maar men krijgt veeleer den indruk dat deze zijde van het vraagstuk de Kamer zeer weinig belang inboezemde en dat haar eenig bezwaar tegen de plannen was opgeheven toen haar waren toegezegd de bij verplaatsing van het kabinet der koningin vrijkomende vertrekken.

Al wat van het oude Binnenhof nog bestaat tusschen Waterstaat en het Mauritshuis zal dus worden gesloopt en door zeer karakterlooze navolgingen van oud-genre worden vervangen. Ook de rooilijn aan het Binnenhof wordt recht.

Het zou ons weinig verwonderen of binnen afzienbaren tijd zal men het gevallen besluit betreuren.

Het kasteel Chenonceaux, dat juist in de reisherinnering van den heer VAN DER PLUYM in dit nummer van „De Bouww." wordt geschetst, is dezer dagen publiek verkocht. Het behoorde aan een Cubaansch suikerlord, THIERY, die het op schitterende wijze inrichtte. Men zegt dat een fransch maecenas het beroemde kasteel wilde koopen om het aan den Staat te schenken. Hij werd echter overboden door den vertegenwoordiger van een ongenoemd buitenlander in wien men een VANDERBILDT vermoedt.

De VANDERBILDT's hebben blijkbaar groote voorliefde voor de fransche vroeg-Renaissance. Althans zoowel het beroemde huis van WILLIAM K. VANDERBILDT aan de 5th Avenue te New-York als het reusachtige buitenverblijf Biltmore House (beide ontworpen door RICHARD MORRIS HEMT) vertoonen navolgingen van dien stijl (Biltmore House o. a. eene copie van den François I-vleugel met de trap van Blois). Een zijner juweeltjes zou thans, voor 1.770.000 franken, in origineel aan een VANDERBILDT behooren. Het is echter, als geclasseerd historisch monument, niet blootgesteld aan de kans om als slachtoffer van het „Amerikaansche gevaar" over den oceaan te moeten trekken.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

ALEXANDER KOCH. HANDBUCH NEUZEITLICHER WOHNUNGKULTUR. BAND II. 250. HERRENZIMMER.

ALEX KOCH. (Preis 10 Mark, gebonden in orig. Jap. band 12 Mark).

Als tweede deel eener, door de „Schlafzimmer" ingezette reeks, is eenigen tijd geleden verschenen de bundel „Herrenzimmer" waarin werkkamers, bibliotheken, rook- en biljartkamers behandeld worden.

Deze uitgave beantwoordt ten volle aan de verwachtingen. Dat de uitvoering der afbeeldingen aan hooge technische eischen van opname en scherpte van reproductie voldoet, behoeft nauwelijks in het bijzonder gezegd te worden. De voorbeelden — meerendeels van duitsche of engelsche herkomst — zijn voor verreweg het grootste gedeelte gelukkig gekozen.

Dit werk is in de eerste plaats tevens een interessant studieboek voor de ontwikkeling die de smaak in verschillende landen in de laatste jaren insloeg. Het zijn uitsluitend beslist moderne oplossingen welke in deze bundels worden gegeven. Museuminterieurs, samengesteld uit antieke of gekopiëerde stijlmeubels zijn er niet in vertegenwoordigd, hoe zeer in deze dagen ook veler neiging die richting uitgaat.

Terwijl de afgebeelde duitsche interieurs zich veelal kenmerken door een tot in onderdeelen doorgezette artistieke eenheid — die echter niet zelden kil en stijf aandoet — en zij daardoor over het algemeen meer spreken van den ontwerper dan van den bewoner, zijn de engelsche, al naar den eisch van het gebruik, los gegroepeerd en meer naar de pittereske eischen van een stilleven opgebouwd.

Engelsche invloeden spreken echter in verschillende duitsche interieurs zeer sterk, en het zijn uit een oogpunt van gezelligheid en gerief zeker niet de minst geslaagde waarbij dat het geval is.

De duitsche interieurkunst verheugt zich echter blijkbaar in een levendige belangstelling in een grooten en machtigen kring, welke haar een ruim veld ter ontwikkeling en scholing biedt. Wanneer men uitgaven als die van KOCH's „Herrenzimmer" of „Schlafzimmer" vergelijkt met eene welke eenige jaren geleden het licht zag, blijkt aanstonds welk een ontzettenden vooruitgang de duitsche interieurkunst bereikte, vooral misschien ten gevolge van steeds grooter zelfbeperking der ontwerpers bij de keuze van vormen en kleuren. De fantasie is meer bezonken. Dit alles is ten goede gekomen aan den indruk van smaak en rust.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Tentoonstelling „Huis en Tuin".

Prijsvraag „Dorpsschool".

In verband met enkele gevraagde inlichtingen is art. 4 van het programma gewijzigd.

Het artikel luidde:

„Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt.

„Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentieadres vermeld staan en een motto, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behoorende."

Het artikel te lezen als volgt:

„Elke inzending moet vergezeld gaan van twee, behoorlijk gesloten enveloppen: de eene met het opschrift „correspondentieadres", bevattend dit adres, en de andere met het opschrift „ontwerper", bevattend naam en adres van den ontwerper.

„Op beide enveloppen moet een motto vermeld staan, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behoorende."

Tevens wordt medegedeeld, dat elk ingekomen ontwerp tegen brandschade verzekerd zal worden tot een bedrag van f 100.—.

Namens de Jury,
J. GRATAMA.
L. ZWIERS.

PERSONALIA

OTTO MARCH. †

Te Berlijn is in den ouderdom van 58 jaar overleden de Geh. Baurat Dr. Ing. OTTO MARCH (geb. 7 Oktober 1845).

MARCH was een der meest bekende persoonlijkheden op bouwkundig gebied in Duitschland en zulks niet alleen als uitvoerend architekt maar ook door zijne werkzaamheid op verwant gebied. MARCH immers was een leidende kracht in de ontwikkeling van den modernen stedenbouw. Dat te Berlijn de noodzakelijkheid werd ingezien van een ook de voorsteden omvattend generaal uitbreidingsplan voor Grosz-Berlin, was voor een groot deel aan MARCH's bemoeiingen te danken, evenals trouwens het totstandkomen van de eerste stedenbouw tentoonstelling te Berlijn. Deze was op haar gebied eene gebeurtenis van den eersten rang.

MARCH kan op eene zeer omvangrijke praktijk wijzen Een kunstenaar met baanbrekende denkbeelden op artistiek gebied was hij, te oordeelen naar hetgeen ons van zijn werk bekend is, niet. Hij maakt den indruk voor alles te zijn geweest een degelijk architekt, bij wien de eischen van het gebruik en het gerief den voorrang hadden. Dat streven komt het meeste uit in zijne over geheel Duitschland, verspreidde tallooze stads woonhuizen en villa's, waarbij veelal aansluiting werd gezocht bij Engelsche voorbeelden wat betreft de indeeling zoowel als het algemeene type.

Op het gebied van den protestantschen kerkbouw heeft MARCH oorspronkelijke denkbeelden gehuldigd, die, van de gebruikelijke groepeering van altaar, preekstoel, orgel en zangerstribunes afwijkend, aanvankelijk op veel tegenstand stuitten. Wij noemen zijne kerken te Osnabrück, Eisenach en Berlijn (Amerikaansche kerk en de verbouwing der fransche kerk op de Gendarmen Markt).

Een zijner meest belangrijke bouwwerken, blijft het romaanschgetinte Festspielhaus te Worms; een zijner laatste groote ontwerpen was dat hetwelk in de prijsvraag voor de nieuwe Opera te Berlijn a's een der vijf beste werd aangewezen, en waarbij SCHINKEL werd nagevolgd.

MARCH moge niet behoord hebben tot de meest geniale artisten onder de Duitsche bouwmeesters, maar hij heeft als organisator, als schrijver en spreker, voor de populariseering der bouwkunst en voor de positie der architekten zeer veel bereikt.

XIIE JAARGANG No. 16 16 APRIL 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

ROTTERDAMS STADSSCHOON

Aan den Rotterdamschen Gemeenteraad is uitgebracht een, door de adviezen van den Directeur der Gemeentewerken en de Commissie voor de Plaatselijke Werken vergezeld, praeadvies van B. en W. betreffende eenige adressen aan den Raad waarin werd aangedrongen 1°. op het stellen van welstandseischen aan de bebouwing bij verkoop en verhuur van gemeenteterrein en 2°. op het instellen eener schoonheidscommissie.

Wat het eerste betreft, is de konklusie der adviezen over het algemeen gunstig, vooral die van de Comm. voor de Pl. W. Deze luidt „dat alle bouw op door de gemeente vervreemd of verhuurd terrein uit een oogpunt van schoonheid of welstand aan de beoordeeling van de bestuursorganen zal moeten worden onderworpen."

B. en W. nemen die konklusie in hoofdtrekken over. Zij achten echter groote bedachtzaamheid vereischt in den, ongetwijfeld juisten, gedachtengang dat de overheidsbemoeiing niet op ernstige miskenning van de vrijheid van individueele opvatting mag uitloopen. Op de wijze waarop zij die waarborg denken te geven komen wij nader terug.

B. en W. voegen evenwel aan de konklusie der Commissie een voorbehoud toe dat niet zonder bedenking is. Wanneer zij n.l. het stellen van eischen van schoonheid of welstand willen beperken tot die gevallen waarbij h. i. „daartoe redelijkerwijze aanleiding kan bestaan" dan zou het, gezien hunne opvatting over welstandseischen bij de bebouwing aan den Schiedamschen weg (waarmede de Raad zich destijds, Januari 1912, gelukkig niet vereenigde) zeer wenschelijk zijn op een scherpere omschrijving van dat voorbehoud aan te dringen. Immers het kon zeer wel mogelijk zijn dat onder dat zeer rekbare voorbehoud alle volksbuurten werden uitgesloten van de welstandseischen.

De wethouder De Jong heeft in de discussie over de welstandseischen voor de genoemde bebouwing ter Raadszitting van 11 Januari 1912 o.a. deze enormiteit verkondigd (zie „De Bww." 1912, blz. 22): „men stelle welstandseischen niet op grond van f 26.— per M², doch op grond van f 200.— of meer." Is dat de limiet waarbinnen het college van B. en W. „redelijkerwijze" aanleiding tot welstandseischen mocht vinden, dan viel er niet veel binnen en kwam in de praktijk weinig terecht van het in theorie aanvaarde beginsel.

En tot zoodanige onthouding bestaat immers allerminst aanleiding en zeker niet met het oog op finantieële overwegingen. Immers juist in de goedkoope wijken zou verhooging van de schoonheid doorgaans, tengevolge van het weglaten van overbodige ornamentatie, eene bezuiniging meebrengen. Men vraagt daar geene „keurgevels" in dien zin dat kostbare bewerking of detailleering zou geëischt worden. De schoonheid wordt daar het beste door matiging bereikt, gelijk ook de praktijk der amsterdamsche schoonheidscontrole uitwijst, welke verfraaiing zocht door vereenvoudiging.

De Raad wordt dan ook door B. en W. geheel onnoodig schichtig gemaakt als zou het stellen van welstandseischen invloed kunnen hebben op de voor gemeentelijke bouwterreinen te bedingen prijzen. B. en W. hebben zelfs het oordeel der Commissie voor de Finantiën ingewonnen en ook deze konkludeert — als zou eene schoonheidscommissie louter paleizen eischen — tot de meergenoemde bedachtzaamheid, gelijk nu eenmaal niet anders te verwachten schijnt van leeken, die doorgaans meenen dat „welstand of schoonheid" alleen bereikt wordt met extra kosten.

Misschien dat meerdere eigenbouwers nu zullen trachten om in aansluiting bij het praeadvies van B. en W. òf aan de controle te ontkomen òf minder voor het terrein te geven. Men mag echter vertrouwen dat zulke pogingen zullen falen, omdat zij niet door cijfers en begrootingen van den bouw kunnen worden gesteund.

De vraag is nu wie die schoonheidscontrole moet uitoefenen. Hierop werd in de adressen voorzien door het verzoek een speciale commissie in te stellen.

Het ligt voor de hand dat bij de beoordeeling van dat verzoek de elders opgedane ervaring werd nagegaan. Amsterdam bezit een dergelijk instituut sinds 1898, Den Haag en Arnhem resp. sinds 1909 en 1911, terwijl te Utrecht thans de instelling wordt overwogen. In het advies van den Directeur van Gemeentewerken wordt in het bijzonder naar de oudste, de amsterdamsche, organisatie verwezen en hij meent op grond van die ervaring de instelling voor Rotterdam te moeten ontraden. Hij motiveert dat o.a. wijl „verschillende conflicten en onaangenaamheden niet zijn uitgebleven, ondanks de reorganisatie, die in den loop der jaren heeft plaats gevonden. Hoewel erkend moet worden, dat in vele gevallen de Commissie goed werk heeft verricht, klaagde zij meermalen, dat het Gemeentebestuur haar in belangrijke vraagstukken gepasseerd had of ter zijde gesteld door het benoemen van andere commissies, die zich voor een groot deel moesten bewegen op het terrein, waarvoor zij meende te zijn aangewezen (Beurs-

commissie, Dam-commissie). Ook is een uitvloeisel van de bemoeiingen dezer commissie geweest, dat zij zich niet beperkte tot het geven van advies omtrent plannen, maar zelf voor gemeentelijke gebouwen geheel nieuwe projecten opmaakte, waarbij zich honorariumkwesties hebben voorgedaan."

Het zou ongetwijfeld interessant zijn te vernemen op grond van wiens inlichtingen de rotterdamsche Directeur van Gemeentewerken zich heeft laten verleiden tot het, natuurlijk te goeder trouw, neerschrijven dezer onjuiste en in hare laatste zinsnede zelfs geniepige voorstellingen.

Zeker, er is wrijving geweest omtrent de bevoegdheid der commissie. Zulks was niet haar schuld, maar die van het inconsequent te werk gaande gemeentebestuur van Amsterdam. Waarom bijv. werd zij wèl geraadpleegd met betrekking tot het eene, maar niet tot het andere oude bouwwerk? Voor een deel kan dit het gevolg ervan zijn dat de instructie der schoonheidscommissie niet werd in overeenstemming gebracht met hare — door het Gemeentebestuur zelf — gaandeweg uitgebreide taak.

Wanneer dit echter bijv. na aanvankelijk het advies der schoonheidscommissie te hebben ingewonnen betreffende de bebouwing van het Oude-Beursterrein — hetgeen geheel valt binnen de lijn harer bevoegdheid zooals die sinds jaren in de praktijk werd getrokken — plotseling en zonder meer haar die adviezen ontneemt, en voortaan zich tot de Dam-Commissie richt, dan bestaat voor de schoonheidscommissie zeker alle reden zich gepasseerd te achten.

Iets dergelijks heeft zich meer voorgedaan. (Niet echter met betrekking tot de voor zuiver technisch advies ingestelde Beurscommissie, door den Directeur dan ook ten onrechte in zijn rapport geciteerd).

Eene commissie wier leden door den Bond van Ned. Arch., de Mij. tot Bev. der Bouwk., de afd. Amsterdam der Mij. en het Genootschap „Arch. et Am." worden aangewezen, mag o. i. aan die samenstelling eenig meerder gezag ontleenen en er moreel aanspraak op maken dat haar taak niet tot de beoordeeling van ondergeschikte projecten beperkt blijft, terwijl de belangrijke gevallen buiten haar om worden behandeld.

De herinnering aan het feit dat de amsterdamsche schoonheidscommissie zou zijn opgetreden als ontwerper van gemeentelijke — verergert dat soms het feit in ambtelijke oogen? — gebouwen kan, voor zoover ons bekend is, alleen betrekking hebben op de Spinhuiskwestie. Dat optreden der commissie lag echter geheel in haar lijn, wijl het een zuiver aesthetische oorzaak had en te meer omdat het door het gemeentebestuur zelf werd uitgelokt, mag men er aan de commissie zeker geen grief van maken. Het gold de mogelijkheid aan te toonen een fraai oud gebouw te behouden, hetwelk bedreigd werd met volkomen overbodige slooping. De commissie heeft nadat de door anderen aangewende pogingen hadden schipbreuk geleden, — de bouwkundige autoriteiten der gemeente, inclusief de Commissie van Bijstand beweerden n.l. dat op het beschikbare terrein met behoud van het Spinhuis een Hoofdbureau van Politie in de verlangde afmetingen niet kon worden ontworpen — gewend tot den toenmaligen Burgemeester Van Leeuwen.

Met diens volle instemming werd een plattegrond, daarna een gevel ontworpen. Het resultaat was dat het Spinhuis gespaard bleef. Hieruit mag men nu geen wapen tegen de Commissie smeden, als zou deze uit eigen beweging buiten haar boekje zijn gegaan. Viel zoodanige arbeid al buiten de letter harer instructie, dan was toch die overschrijding goedgekeurd, ja uitgelokt, door hen die deze instructie hadden uitgevaardigd en haar toch reeds zeer ruïm interpreteerden.

De mededeeling van den Directeur der rotterdamsche Gemeentewerken dat zich in het bovenstaande geval „honorarium kwesties" hebben voorgedaan, moet waarschijnlijk aldus begrepen worden dat z. i. de commissie op een honorarium voor hare bemoeiingen aanspraak had gemaakt. Anders zou de bedoelde mededeeling in dit verband immers weinig zin hebben. Wij zullen den Directeur niet vragen haar waar te maken. Hij zou in gebreke moeten blijven en erkennen dat zijn zegsman hem deerlijk misleidde.

Tegen het instituut eener schoonheidscommissie als zoodanig, kan het door den Directeur medegedeelde dan ook zeker niet pleiten. Het blijft intusschen een betreurenswaardig verschijnsel dat een commissie welke een zeer omvangrijke taak met toewijding en belangeloos vervulde op zulke wijze wordt bestreden en in een verkeerd daglicht gesteld.

Intusschen worden zoowel door den Directeur als door B. en W. nog andere bezwaren aangevoerd. Deze zijn echter evenmin overtuigend. De Directeur wijst er op dat „eene dergelijke commissie niet het noodige overzicht kan hebben over alle factoren, die de aan haar oordeel te onderwerpen vraagstukken beheerschen". Dat kan inderdaad zeer wel het geval zijn, maar in dezelfde positie verkeerd ieder, onverschillig wie, die tot oordeelen over zoo ingewikkelde vraagstukken geroepen wordt. Niemand kent alle beheerschende factoren en ieder college, ieder ambtenaar zal voorlichting noodig hebben over die factoren, welke niet tot zijn enger gebied behooren. Waarom zou men nu de leden der schoonheidscommissie — die althans op een bijzonder punt, de aesthetische waarde, en, als architekten, toch waarschijnlijk nog wel op eenige andere, den noodigen kijk hebben — niet kunnen voorlichten op die punten waarin zij niet zijn ingewijd? De commissie zal toch, even als de Comm. v. d. Pl. W., in overleg met de betrokken diensten handelen.

De Directeur — blijkbaar denkende aan eene schoonheidscommissie met zéér uitgebreide bevoegdheid — schrijft in zijn advies dat het niet te verwachten en uit een oogpunt van gemeente-politiek evenmin wenschelijk is dat de leden der commissie voldoende op de hoogte zijn van „het ontwerpen van stratenplannen op nog onontgonnen stadsgedeelten, van het scheppen van nieuwe, of het verbeteren van bestaande verkeerswegen in de oude stad, van de lengte, het beloop, het profiel, de beplantingen, d.w.z. van den algemeenen aanleg der straten en van zooveel

meer dat onmiddelijk verband houdt met het karakter van het stadsbeeld."

Laat ons aannemen dat in enkele gevallen het gemeentebelang inderdaad de meest besliste geheimhouding van plannen zou eischen en die gevallen mitsdien uitzonderen. De in het schrijven van den Directeur aangevoerde voorbeelden zullen echter in den regel niet als staatsgeheim behoeven te worden behandeld en zij zullen evenmin vallen buiten het bevattingsvermogen van de leden eener schoonheidscommissie, voor zoover de kennis der genoemde punten noodzakelijk is tot het vellen van een oordeel over de aesthetische waarde van een gevelontwerp of uitbreidingsplan, en het aangeven van verbeteringen daarin. De desbetreffende passages in het rapport zijn o.i. niet vrij van schromelijke overdrijving.

De moeilijkheid om tot een goede samenstelling der commissie te geraken wordt door den Directeur o.i. evenzeer te zwaar ingezien. Te Amsterdam althans is tot nog toe van zoodanige moeilijkheden niets gebleken en het vermoeden ligt voor de hand dat zij ook te Rotterdam niet onoverwinnelijk zullen blijken.

De slotsom van den Directeur der Publieke Werken is dat hij het beter acht om den huidigen toestand te bestendigen. Daarbij wordt eerst zijn advies gevraagd. „De hierbij betrokken dienst heeft het noodige, algemeene overzicht over de vele, het stedenschoon beheerschende factoren, die, bij de beoordeeling van gevel-ontwerpen in verband met de geheele omgeving, in het oog moeten worden gehouden, terwijl genoemde dienst tevens beschikt over voldoend bouwkundig ontwikkelde krachten." De kracht dezer laatste argumenten ontgaat mij ten eenenmale. Immers, óók eene schoonheidscommissie kan diezelfde factoren in het oog houden bij hare beoordeeling, mits hare positie zoodanig geregeld is dat zij niet als in Amsterdam elk ontwerp voor zich moet beoordeelen.

De Directeur zegt dat alleen „bouwmeesters van erkende bekwaamheid", die „uit den aard van hun werkkring onafhankelijk staan" de bezwaren tegen de samenstelling eener schoonheidscommissie — en dan nog slechts „ten deele" — kunnen ondervangen. Maar eilieve, wat de bouwkundige capaciteiten betreft, mag men o.i. aannemen dat die toch in een schoonheidscommissie evengoed vertegenwoordigd zullen zijn als bij den dienst der publieke werken. En wat de tweede der beide desiderata betreft — de onafhankelijkheid der beoordeelaars — welnu, eerlijk gezegd, achten wij die meer gewaarborgd bij eene commissie van particuliere deskundigen, door het vertrouwen hunner kollega's aangewezen en aangevuld met vertegenwoordigers der Gemeente.

Wat de Directie hier aanvoert pleit dan ook o. i. meer vóór eene schoonheidscommissie dan er tegen.

Het komt ons voor dat juist zulk eene commissie de meeste kans zal bieden op een volkomen objectief oordeel waarbij, gelijk B. en W. wenschen, de vrijheid van individueele opvatting tot haar volle recht komt. Vooral nieuwe stroomingen zullen waarschijnlijk bij beoordeeling door vakgenooten nog de grootste kans hebben dat hun recht van bestaan erkend wordt.

B. en W. wenschen het oordeel aan zich te houden; zij meenen daarbij voldoende voorlichting te ontvangen van de Comm. v. d. Pl. W. De aesthetische beoordeeling van bouwkundige ontwerpen over te laten aan het, in deze materie ondeskundig, college van B. en W., steunend op de Comm. v. d. Pl. W. in wier samenstelling eene meerderheid van deskundigen volstrekt niet zeker is — terwijl bovendien deze commissie uit den Raad gekozen wordt, wiens leden op hunne beurt zeker niet ter wille hunner aesthetische inzichten worden aangewezen! — dat stelsel komt ons in beginsel allesbehalve aanbevelenswaardig voor.

Hoe zou bovendien de Commissie voor de Strafverordeningen over deze regeling denken, zij, die bij haar afwijzend praeadvies op de reclameverordening-Buskens c.s., (zie „Bouww." 1913 Nr. 7) zoo angstvallig B. en W. wilde houden buiten elke „in hoofdzaak van subjectief inzicht afhankelijke beslissing op het gebied der aesthetica"?

Alles saamgenomen zijn wij dan ook door de overgelegde stukken niet in het minst overtuigd dat eene schoonheidscommissie niet ook voor Rotterdam de meest aangewezen en meest objectieve, deskundige adviseur zou worden voor de aesthetische beoordeeling van bouwplannen. Integendeel, de aangevoerde bezwaren lijken ons zóó zwak, zóó gezocht en — mits eenige ernstige wil daarvoor bestaat — zóó gemakkelijk te overwinnen, dat zij onze overtuiging veeleer versterkten.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. NATUUR- EN SCHEIKUNDE IN HET METSELVAK

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET XIVe NED. NATUUR EN SCHEIKUNDIG CONGRES DELFT 29 MAART 1913)

(Vervolg en Slot)

Hier komen wij aan de scheikundige zijde van het vraagstuk. Behalve aan zuinigheid met zand gaan de bouwlieden aan een tweede fout mank: te ruim gebruik van kalk. Deze tweede fout werkt de andere in de hand, doch is niet dezelfde als deze. Zand-armoede veroorzaakt krimpen, rijkdom aan vrij kalkhydraat uitlooging; en het kalkhoudende water brengt verschijnselen teweeg, die zonder hulp van de mannen der wetenschap niet te verklaren zijn.

Het is U bekend dat kalk op tweeërlei wijze kan versteenen: door opname van koolzuur tot koolzure kalk en langs hydraulischen weg tot kiezelzure kalk. Op de koolzuurverharding valt weinig of niet te rekenen:

zij gaat slechts zeer langzaam in haar werk en heeft alleen aan de oppervlakte plaats; de korst koolzure kalk sluit den toegang naar het inwendige af en binnen in den muur blijft het kalkhydraat, dat niet kan versteenen, aan opname van en uitlooging door water blootgesteld. Gebruik van lucht zonder hydraulischen toeslag (tras of baksteenpoeder) moet daarom uitgesloten worden.

Doch waarschijnlijk zijn de meeste, zoo niet alle waterkalken niets dan mengsels van luchtkalk en cementstof. Zelfs portland-cement bevat vrije kalk en is aan uitlooging onderhevig. Dit blijkt uit een verschijnsel, dat zich bij de meeste zware metsel- en betonwerken (viaducten, brugpijlers, landhoofden en gewelven, kaai- en sluismuren, dalstuwen enz.) voordoet, die aan inwatering bloot liggen; de vrije kalk wordt uitgeloogd, komt met het water aan de oppervlakte en verhardt daar, terwijl het water verdampt, tot koolzure kalk. De korsten bereiken soms groote dikte.

Fig. 3. Kalkkorsten van een brugpijler te Lent 1 : 4.

Fig. 3 vertoont op $^1/_4$ der ware grootte in het zand aan den voet van een brugpijler te Lent gevormde korsten; I bleef op een voeg achter, nadat het zand was afgegraven, II werd in den afgegraven zandbodem aangetroffen.

Onder gewelven en uitstekende bouwdeelen ontstaan stalactieten. Die van fig. 4, lang ruim 34 cM., werd aan het gewelf van een kasemat te Vlissingen ontleend.

Het veelvuldig voorkomende doorregenen of doorslaan van muren heeft ook zijn voornaamste oorzaak in de overmaat van kalk, die niet versteenen kan. Men ziet het niet enkel bij dunne huismuren, maar ook bij dikke muren van molens, uitkijktorens in breuksteen enz.

De bouwwerken, waaruit het bindmiddel op de beschreven manier is weggespoeld, zijn zoo talrijk, dat er in Duitschland en Engeland firma's zijn ontstaan, die zich toeleggen op het inspuiten van cementpap onder hoogen druk. Het is een hulpmiddel van tijdelijken aard, want zulk een pap is tijdens het uitdrogen sterk aan krimpen onderhevig, waarna het werk opnieuw aan inwatering blootligt. Een meer afdoend middel is is echter niet bekend. In de bouwkunde, zoowel als in de geneeskunde, zijn kwalen meestal gemakkelijker te voorkomen dan te genezen.

Tot zoover hebben wij tegenwoordig vasten grond onder de voeten. Wij weten wat noodig is om goed te bouwen; gepast gebruik van zand tegen het krimpen en van purzolaan- of hydraulischen toeslag, om de kalk vast te leggen. Practisch is het vraagstuk dus zoo goed als opgelost.

Doch hoe ontstaan de eigenaardige verschijnselen aan het oppervlak van metselwerk in natuursteen, zoowel als in kunststeen, die zoo treffend door het woord „muurkanker" worden aangeduid?

Eerst vertoont zich een donzige witte uitslag, die bij regen verdwijnt, d.w.z. opgelost wordt en in den muur terugkeert, bij zonneschijn opnieuw optreedt. Mettertijd ziet men het oppervlak van den steen langzaam invreten; nu en dan raken meer of minder harde schilfers in hun geheel los; soms zijn zij zoo dun als schrijfpapier, soms verscheiden mM. dik. Een sterk voorbeeld is de oude gevel uit Leiden op de binnenplaats der T. H. Monsters van schilfers, aan allerlei gebouwen ontleend, bezit ik in grooten getale.

Fig. 4. Stalactiet aan een gewelf te Vlissingen ontleend 1 : 3.

Verwarmt men een schilfer van rooden baksteen zacht, dan ziet men soms den witten uitslag op den binnenkant verschijnen. Gele, d. i. kalkrijke baksteen slaat meer uit en kankert eer in dan roode. Overigens schijnt de structuur van den steen meer van invloed te zijn dan zijn chemische samenstelling. Aan den Keulschen dom zijn slechts enkele soorten natuursteen vrij van verweering gebleven. Daar heeft men het invreten voornamelijk aan het zwaveligzuur uit de rookgassen toegeschreven, doch er zijn ook gesteenten aangetast, die, naar hun samenstelling te oordeelen, ongevoelig voor zwaveligzuur moeten zijn, de zandsteen van Obernkirchen b.v., die nagenoeg geheel uit kwartszand en een kiezelig bindmiddel bestaat. Op vele plaatsen is de mortel de onmiskenbare oorzaak. De gevel op onze binnenplaats had te Leiden twee eeuwen den tand des tijds volkomen getrotseerd, toen hij te Delft in verkeerden mortel opnieuw werd opgebouwd. Bij de tegelbekleedingen der openbare waterplaatsen te Delft heb ik het proces in eenige vorstvrije maanden als het ware onder mijn oogen zien afspelen.

De vorige week heb ik te Wolvega de kerk bezichtigd die nu na een 50-jarig bestaan wegens bouwvalligheid zal worden afgebroken, uitsluitend als gevolg van het gebruik van verkeerden mortel.

Daarentegen doet zich het verschijnsel aan den

'S GRAVENHAGE. INTERIEURS IN EEN WOONHUIS AAN HET SMIDSWATER. HERMANN ROSSE. ARCHITEKT

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWW." VAN 16 APRIL 1913. NR. 16

Keul
met
Pr
door
moti
Me
stelle
enke
het
De
zij
en h
moei
stoffe
van
porië
gevu
diffus
wate
die
Daar
binne
naar
deze
barst

I.

II

De
wijze
opper
schilf

WO

De

Keulschen dom ook op plaatsen voor, waar de voegen met lood in plaats van met mortel zijn gevuld.

Prof. REINDERS heeft ons een stap verder gebracht, doordien hij in het afschilferen het gevolg van osmotischen druk meent te herkennen.

Men zou zich den toestand als volgt moeten voorstellen: Waar neerslag ontstaat, zet deze zich niet enkel op het oppervlak, maar ook in de poriën onder het oppervlak van den steen of van de pleisterlaag af. De stof tusschen de poriën is niet volkomen dicht, zij bevat ook nog poriën en kanaaltjes, die nauwer en hoewel gemakkelijk doordringbaar voor water, echter moeielijk doordringbaar voor oplossingen van vaste stoffen in water zijn. Zijn nu in een vorig tijdperk van droogte tijdens het verdampen van water de groote poriën met kristallen van de eene of andere stof opgevuld, dan zal, zoodra de steen opnieuw nat wordt, diffusie door de wanden der poriën ontstaan. Er dringt water van buiten af in de poriën door en de oplossing, die het daarbinden vormt, tracht naar buiten te komen. Daar de beweging van het water van buiten naar binnen sneller is dan die der oplossing van binnen naar buiten, ontstaat binnen in de poriën druk en deze kan zoo sterk zijn dat de wanden der poriën barsten.

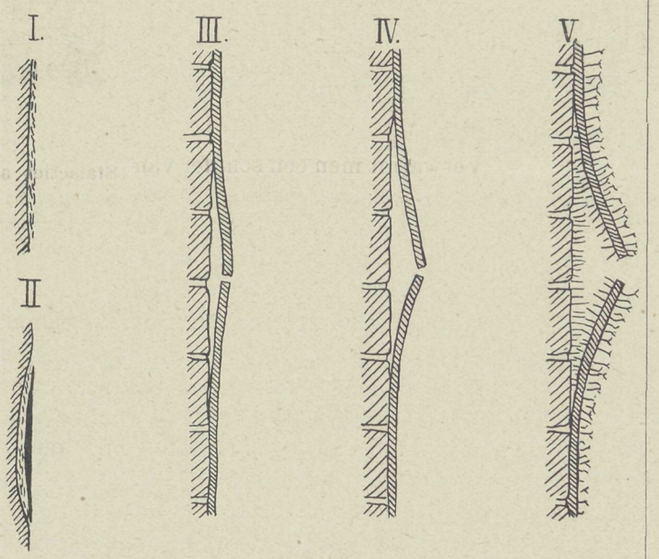

Fig. 5. Vormen van osmose.

Deze toestand kan zich op de meest verschillende wijzen voordoen. Heeft er onmiddelijk onder het oppervlak osmose plaats, dan raken mikroskopische schilfertjes los. Dit is het begin van muurkanker, dat wij voorheen voor chemische aantasting aanzagen. De schilfertjes kunnen zoo klein zijn, dat zij los op het oppervlak blijven zitten en bij het uitschieten van kristalnaalden door deze meegenomen worden. Zoodoende ontstaat een mengsel van uitslag en wandmateriaal, die niet te scheiden zijn. Vandaar zeer uiteenloopende uitkomsten van scheikundig onderzoek van muuruitslag; in de meeste gevallen zijn de monsters sterk met schilfers van den wand vermengd.

Is het oppervlak tot op geringe diepte hard en dicht, zooals bij sommige baksteenen en zandsteenen het geval kan zijn, en blijft de osmose tot een eenigszins diepere laag beperkt, dan scheiden zich dunne plaatjes af (fig. 5 II) die bij baksteen soms een geheelen kop van een steen innemen en bij zandsteen nog veel grooter kunnen zijn.

Waar de osmotische werking zich hoofdzakelijk over een diepere laag uitstrekt raken dikker scherven baksteen of grooter plakaten pleister los, natuurlijk ter plaatse waar de vastheid of de aanhechting het geringst is. De fig. 5 III en V hebben betrekking op pleisterwerk in een kelderverdieping, waar het water uit den bodem optrok. Een aantal monsters van zulke groote scherven zijn in mijn bezit. Soms raakt een korst van $^1/_2$ steendikte los en buikt uit.

Tal van verschijnselen, die zich bij metselwerk voordoen, zijn door osmose te verklaren, zoo b.v. het algemeen voorkomende invreten van oevermuren ter hoogte van den waterspiegel en van huismuren tusschen het trasraam en de vensterdorpels. Toch blijft er veel duisters over. Welke stoffen zijn het, die de osmose veroorzaken? Dat het menigmaal bestanddeelen van den mortel zijn lijdt geen twijfel. In het geval van de kerk te Wolveea b.v. is geen andere oorzaak denkbaar. Doch welke rol speelt de oplossing van kalkhydraat daarbij? Kunnen oplossingen van lood, waarmede de voegen soms aangegoten worden (zooals b.v. aan den Keulschen dom) osmose veroorzaken? Kunnen oplossingen van uit neergeslagen roet afkomstig zwaveligzuur of uit vogeldrek afkomstige ammoniak en salpeterzuur dit doen? Hoe komen wij op dit gebied tot klaarheid? Het is moeielijk proeven op te zetten in zoodanigen zin, dat zij een getrouwe nabootsing zijn van hetgeen wij in de werkelijkheid waarnemen. Er zijn echter pogingen in die richting gedaan en zelfs met eenig gevolg.

Niets zal mij aangenamer zijn dan ze aan belangstellende mannen van de wetenschap te toonen en met hen erover gedachten te wisselen, doch thans mag ik niet meer van uw aandacht vergen.

WOONHUIS AAN HET SMIDSWATER. 'S GRAVENHAGE. ARCH. HERMANN ROSSE

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Wij geven hierbij eenige afbeeldingen van een geslaagd woonhuis te 's Gravenhage, dat ook in plan eene uiterst typische oplossing biedt.

De opdracht was het bouwen van een werkplaats met woonhuis en atelier voor een decorateur. Ongerekend de kelder telt het huis 3 verdiepingen. Op den beganegrond bevinden zich de werkplaats en de vestibule met trap naar de woning.

De vestibule is met zwart en wit marmeren tegels

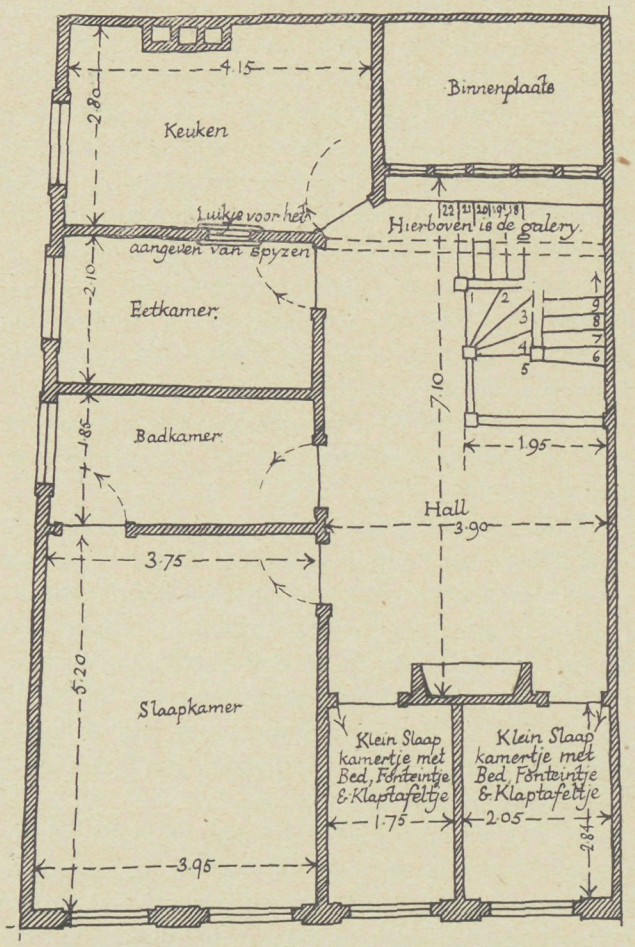

1E VERDIEPING

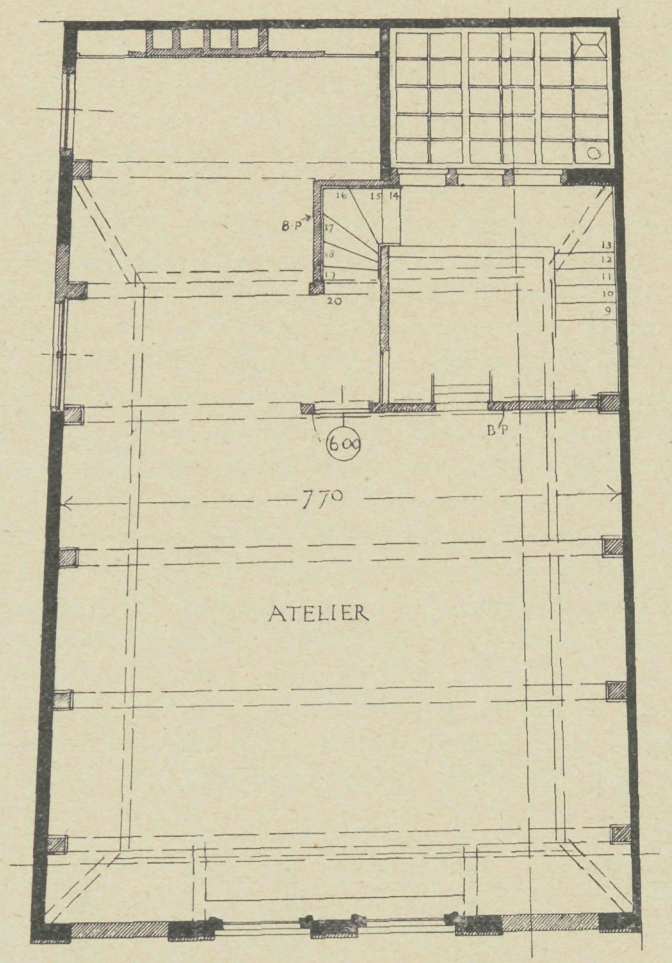

2E VERDIEPING

in een eenvoudig geometrisch patroon belegd. De trap naar de hall is door 2 bordessen onderbroken. Eerst klimt men 3 treden en komt dan in een betrekkelijk korte gang, dan klimt men weer eenige treden komt dan op een bordes om tenslotte de laatste treden te bestijgen. De eindelooze „bovenhuistrap", die verschrikking van den modernen huurhuizenbouw, is hierdoor vermeden terwijl door het laatste gedeelte van de trap in haaksche richting te doen loopen op het eerste gedeelte, gelegenheid is verkregen tot het maken van een meer artistieke oplossing. De trap is aan de hallkant verlicht door een 5-licht (uitzicht gevende op een heel klein binnenplaatsje!) en van benedenaf door een bovenlicht boven de huisdeur.

Aan de hall, die het belangrijkste vertrek van de eerste verdieping is, is een gedeelte van de andere kamerruimte opgeofferd.

De 2 vertrekjes, die als slaapkamer dienst doen b.v. bieden niet veel meer dan de noodige ruimte voor een bed, een klaptafel, een vaste waschtafel en een paar stoelen. (Ze hebben bovendien een muurkastje) Het groote voordeel van dit arrangement ligt erin dat er voor gangen geen ruimte verloren ging doch, dat het daarvoor gebruikelijke oppervlak samen mèt de uitgespaarde ruimte van de andere kamers, een flink vertrek vormt voor ontvangst en andere doeleinden. Het huis geeft bovendien tengevolge van dit groote middelpunt aan den bezoeker een weldadigen indruk van ruimte. Het verdere plan van deze verdieping berust eigenlijk op de 2de verdieping welke daarom eerst wordt beschreven.

Voor het licht was het noodig dat op deze etage het atelier zou komen. Om geen ruimte te verliezen is de trap zoo rondgeleid dat men op een klein portaaltje belandt tusschen het atelier en een daarachter gelegen woonkamer. De rechtstandsmuren van atelier en woonkamer zijn van dezelfde hoogte. Terwijl de kamer echter door eene gewone balkenzoldering is afgedekt, gaat het atelier in de kap door. Dit geeft niet alleen extra ruimte maar maakt het tevens mogelijk een groot bovenlicht aan te brengen boven de openslaande onderramen. Het atelier is, niet minder dan de Hall, eene ruimte die in het kleine huis een verrassend effekt heeft.

Op den zolder boven de trap en de woonkamer bevinden zich kleedkamer, W.C., en waschgelegenheid voor het model. De woonkamer heeft een open haardje gevat in Delftsche tegels. (De rest van het huis is van centrale verwarming voorzien.) Verder is er op deze verdieping een overvloed van diepe kasten.

Het houtwerk is wit geverfd, afgezet hier en daar met goud. Dalen we nu weer af, over het balconnetje, naar de hall. De verlichting geschiedt hier vanaf de binnenplaats door het reeds genoemde 5-licht en door een dito dat net hoog genoeg is geplaatst om de middagzon toegang te geven tot de hall. De eiken deuren en de schoorsteenbetimmering zijn afkomstig uit het 17de eeuwsche huis dat vroeger stond op dezelfde plaats. Al het andere houtwerk is groen geverfd. De vloer is zwart gebeitst echter en de muren zijn wit. Behalve de 2 reeds genoemde slaapkamertjes bevinden zich verder op deze verdieping een groote slaapkamer met badkamer en W. C. Dan een eetkamertje dat door een luikje in verbinding staat met de keuken, die als geheel eenigszins aan een Oud-Hollandsch interieur herinnert. De wanden zijn n.l. met oude Delftsche tegels bekleed en er staat nogal wat gepoetst koperwerk. Een lift voor huishoudelijk gebruik verbindt de keuken met de woonkamer op de 2de verdieping. Als ik nu nog de spreekbuizen, de electrische deuropener en de warmwatervoorziening noem (Amerikaansch systeem, geyser onder druk) dan blijkt dat de woning met alle gerief behandeld is.

De eerste verdieping is dus de slaapkamer-etage; de tweede verdieping is meer in het bijzonder voor het arbeids- en het dagelijksche woonverblijf bestemd.

Van buiten is alles nogal eenvoudig maar de gevel past uitstekend in dit stemmige stukje oud-'s Gravenhage. Het karakter is uitstekend begrepen. De deelen die het meest te verduren hebben zijn in blauwe steen uitgevoerd. De gevelsteen is naar een schetsje van den architekt uitgevoerd door Mej. H. VAILLANT en stelt voor het symbool van St. Lucas. Het dak is bedekt met leipannen.

De muren zijn bepleisterd en wit.

De deuren zijn van teakhout. De kozijnen zijn groen, kroonlijst licht geverfd.

GEMENGDE BERICHTEN

De Teekenschool voor Kunstambachten, Amsterdam, da Costastraat 64, eene stichting van het Dep. Amsterdam, der Mij. van Nijverheid, heeft sinds eenige jaren een zomerochtendcursus, welke in tegenstelling tot hare avondschool, te weinig bekendheid geniet. Terwijl de avondlessen in 1911-12 werden bezocht door 324 leerlingen, meldden zich voor den ochtendcursus aan 61 leerlingen waarvan er 50 opkwamen, terwijl er door donateurs en de „Ver. tot opl. voor Amb. en Ber." nog resp. 8 en 30 leerlingen werden geplaatst. Deze ochtendcursus verdient echter nog grooteren toeloop. Zij wordt in de maanden Mei, (te beginnen 5 Mei) Juni, Juli, gehouden 's morgens van half 7 tot half 9. Het schoolgeld bedraagt voor den geheelen cursus f 2.50. Men kan zich dagelijksch laten inschrijven bij den concierge van het schoolgebouw.

Wij vestigen gaarne de aandacht onzer lezers op deze ochtendcursus, welke blijkens haar achterstaand programma, vooral van belang kan zijn voor opzichters en teekenaars wien het volgen der cursus vóór den aanvang der bureau-uren mogelijk is

Het programma omvat de volgende vakken:

1. Het teekenen van vlakke figuren naar plaat en van eenvoudige voorwerpen naar de natuur.
2. Het rechtlijnig teekenen.
3. Het teekenen en styleeren van planten, bloemen, vlinders en vogels naar de natuur.
4. Het ontwerpen van ornamenten, met het oog op het vak van de leerling.
5. Het teekenen op steen en het afdrukken. (Lithographie).
6. Het teekenen naar de natuur van stillevens, van reliefornamenten, en van fragmenten van het menschelijk lichaam.
7. Het boetseeren, houtsnijden en steenbeeldhouwen.

De St. Lebuïnuskerk te Deventer wordt door den heer A. W. WEISSMAN in „Elsevier's Maandschrift" beschreven als IXde stuk in de reeks Nederlandsche kerken: „de grootsche kerk, welker op één hoogte overwelfde schepen een indruk van majesteit geven, die maar in weinig andere Nederlandsche gebouwen geëvenaard wordt." Wij vestigen op het interessante artikel de aandacht onzer lezers.

De kerk te Egmond op den Hoef zal volgens bericht in de „N. R. C." gerestaureerd worden. In de „Noord-Holl. Oudh." 2e stuk, 1e ged. wordt het gebouw beschreven en afgebeeld. Blijkens een, boven den westelijken ingang ingemetselde steen — waarop in zeer vlak relief het wapenschild van Egmond voorkomt — is de eerste steen gelegd in 1490 door Heer JAN VAN EGMOND. Op het dak der zeer pittoresk gelegen kerk verrijst een 17e eeuwsche toren.

Het sieraad der kerk zijn de elf gebrande glazen die alle vensters, op twee na, vullen en in 1634 geschonken zijn door den prins van Oranje, JAN VAN FOREEST, THOMAS VAN EGMOND, Holland, West-Friesland en het Noorderkwartier en de steden Haarlem, Alkmaar, Monnikendam, Purmerend, Enkhuizen en Medemblik. De glazen van Edam en Hoorn zijn verdwenen. In de kerk zijn verschillende grafzerken en monumenten, waarvan het voornaamste is dat van den beroemden Amsterdamschen burgemeester NICOLAAS WITSEN (± 1718).

Utrechtsche oude gebouwen. In de Club van Utr. leden van het Gen. Architectura et Amicitia is gesproken over den toestand van „Paushuize", van welk fraai oud gebouw, echter vele details verloren gegaan zijn. Eene commissie werd gevormd om te onderzoeken of een restauratie gewenscht is en waardoor de gevel van dit regeeringsgebouw (woning van den commissaris der Koningin) weer in zijn ouden luister hersteld worden kan.

Verder werd aan het dagelijksch bestuur opgedragen het gemeentebestuur te verzoeken de hulpdeur der stads Aalmoezenierskamer, Wijde Begijnenstraat 5, welke sinds jaren daarin geplaatst is, wederom door de oude en mooie deur te laten vervangen.

Ook werd er door een der leden op gewezen dat men bezig is een aardig oud poortje Achter Klarenburg af te bikken. Aan den eigenaar dier poort zal nu het verzoek gericht worden deze in den ouden vorm te laten veranderen.

De Afd. Nederlandsche bouwkunst te Gent heeft volgens het rapport der commissie zeer weinig belangstelling gevonden. Toen op 25 Maart slechts 3 biljetten waren ingekomen werd, in aanmerking genomen eenige ondershandsche toezeggingen, de termijn tot 29 Maart verlengd. Het resultaat was dat de afdeeling als volgt is samengesteld: H. P. BERLAGE (ontwerpen Vredespaleis en Beethovenhuis); W. C. BROUWER (Hoekoplossing van een gebouw en Balustrade flankeerstuk); J. C. VAN EPEN (Landhuis te Hoog Soeren); Ch. ESTOURGIE (Landhuis te Nijmegen); J. F. L. FROWEIN (ontwerpen Vredespaleis en verbouw Raadhuis te 's Gravenhage); JAC. VAN GILS (teekeningen torens te Brielle, Zalt-Bommel en Oirschot); ANTON W JANSZ, (Tentoonstellingsgebouw Kunstnijverheid en Sport 1912 Nijmegen); A. J. KROPHOLLER (Kerk, pastorie, school en 16 huizen aan het Gevers Deynootplein Scheveningen); ALB. OTTEN (Heerenhuis Rotterdam, Filiaal Ruttens Brouwerij te Rotterdam); JAN STUYT (Klooster „Mont-Sion" bij Nijmegen); D. VAN OORT HZN. (Ev. Luth. Diaconiehof; kantoorgebouw huiszittende armen, Amsterdam.

Bovendien hebben de heeren Dr. P. J. H. CUYPERS en Jos. TH. J CUYPERS op eigen gelegenheid eene inzending naar Gent gezonden zonder gebruik te maken van de tusschenkomst der commissie.

Het beeld dat deze inzending te Gent van de Moderne Nederlandsche bouwkunst zal geven is dus zeer onvolledig.

Het had onder die omstandigheid dus misschien wel de voorkeur verdiend om van inzending geheel af te zien, te meer omdat de Mij. tot Bev. der Bouwk. en het Genootschap Arch. et Am., toch reeds aan hunne leden hadden bericht dat h.i. er de voorkeur aan moest worden gegeven om in 1914 te Amsterdam te exposeeren op de Int. Bouwk. Tentoonstelling in hope en niet dit jaar te Gent.

„Het Nederlandsche Tentoonstellingslokaal der Gentsche tentoonstelling (zie de afb. Bouww. 1913 Nr. 6) vindt — zoo lezen wij in de te Antwerpen verschijnende „Bouwgids" van April 1913 — weinig waardeering bij onze Noorderbroeders.

Dit gebouw werd ontworpen door den Gentenaar OSCAR VAN DE VOORDE, medewerker aan ons blad.

„Ondanks de zuur-zoete bewoordingen neergeschreven in „Architectura" kunnen wij dezen gevel niet anders dan zeer goed geslaagd vinden. Wie zich ooit voor dit prachtig front bevinde, kan niet anders dan meenen dat het door een der beste Hollandsche architecten werd ontworpen; het is de trouwe spiegel van Hollandschen bouwtrant en veel beter gelukt dan het Holl. paviljoen te Brussel."

Nu, over de smaken valt te twisten!

Het geheim van de Sphinx. Aprilgrap en waarheid. Eenigen tijd geleden deed het bericht eener opzienbare oudheidkundige ontdekking de ronde. De Egyptoloog GEORG REISNER van de Harvard-University was, zoo las men, in het inwendige van de Sphinx van Giseh doorgedrongen. Hij had daarin duistere tempels en hallen gevonden en een pyramidevormig grafgewelf dat nog het lijk bevatte van Egypte's eerste koning, MENES, die omstreeks 3400 jaren vóór onze jaartelling heerschte. Het heette dat in andere vertrekken de overblijfselen waren gevonden van geofferde slaven, verzegelde wijnkruiken, schalen met eetwaren, dadels en koeken, met sieradiën en ivoren platen met voorstellingen uit het leven van den koning o. a. de afdamming van de Nijl waarvan de klassieke schrijvers gewagen.

Door deze verrassende ontdekkingen was dus eindelijk het raadsel van de Sphinx ontsluierd waarover sinds de oudheid alle geleerden zich vruchteloos afpeinsden! Ook zij was een koningsgraf evenals de bijgelegen pyramide. Maar dat alles is naar Prof. Dr. GEORG STEINDORFF (Leipzig) in het „Berliner Tageblatt" van 23 Maart schrijft „ijdele fantasie en een vervroegde Aprilgrap." REISNER is niet in het inwendige der uit de massieve rots gehakte reuzenfiguur doorgedrongen en daarin zijn evenmin de fabelachtige vertrekken en schatten gevonden, wier opsomming aan een oostersch sprookje deed denken.

Prof. STEINDORFF vertelt dan echter hoe wij thans ook zonder zulke verrassingen reeds genoeg van de Sphinx, haar ontstaan en geschiedenis weten, zoodat wij niet meer aan oudheidkundige wonderen behoeven te gelooven.

De Sphinx van Giseh is een liggende leeuw van reusachtige ofmetingen (57 M. lengte, 20 M. hoogte) met het hoofd van een egyptisch koning. De hoofddoek is met de koningsslang versierd. Tusschen de voorpooten van het gevaarte ligt een kleine tempel, welke over een trap bereikt werd en voor de borst van den leeuw staat een beeld dat thans evenwel sterk verweerd is zoodat men niet meer kan zien wie er eigenlijk door wordt voorgesteld. Thans is de Sphinx evenwel bijna tot de hals in het woestijnzand bedolven en van de voorpooten is evenmin iets te zien als van wat zij omvatten.

Volgens opschriften aan het monument werd het reeds in de 15de eeuw vóór CHR. door de Egyptenaren beschouwd als een beeld van den Zonnegod, of, zooals hij in het egyptisch werd genoemd „Horus, die zich aan den horizon bevindt". Toen reeds dreigde de god te verstikken in het woestijnzand. Kroonprins THUTMOSIS, ter leeuwenjacht uitgetogen, was op het heetst van den dag in de schaduw van de Sphinx ingeslapen. Hem verscheen toen in een droom „de majesteit van den heerlijken god" en deze sprak met den prins „als een vader tot zijn zoon" en sprak de wensch uit dat THUTMOSIS na zijn troonsbestijging, hem zou bevrijden van het zand. Aldus geschiedde.

Nog in griekschen en romeinschen tijd heeft de Sphinx vele bewonderaars gevonden. Het is echter bevreemdend dat zij niet genoemd wordt door HERODOTUS of STRABO, de klassieke reisbeschrijvers, wier werken van zoo buitengewoon belang zijn voor onze kennis van de monumenten en steden der oostersche oudheid. Dit wijst er wellicht op dat het werk van THUTMOSIS in hun tijd weer was ongedaan gemaakt en de Sphinx, onder het zand begraven, slechts weinig de aandacht trok. Het is echter zeker dat de Sphinx ook toenmaals nog gold als het beeld van den zonnegod.

Volgens Prof. STEINDORFF kan dat echter onmogelijk de oorspronkelijke bedoeling geweest zijn. Immers, wij weten dat de Egyptenaren nooit de zon hebben voorgesteld in de gedaante van een leeuw met menschelijk hoofd. Zoo werd echter reeds in zeer ouden tijd wel de koning voorgesteld.

De Pharao was een leeuw, wiens klauwen zijn vijanden verpletterden. Het beest kreeg een op den koning gelijkende kop. Zulke fantastische gestalten zijn in de egyptische kunst zeer gewoon. Ook de Sphinx van Giseh zal volgens STEINDORFF een dergelijke voorstelling geweest zijn. Eerst toen in later tijd die overlevering vergeten was, heeft men er een Zonnegod in gezien.

Ook de vraag welke koning er door kan worden voorgesteld is na te gaan. De Sphinx ligt in het bereik van de pyramide van Chefren (op een na de groots'e pyramide) en het is dan ook buitengewoon waarschijnlijk dat zij ook een beeld is van dezen pharao die omstreeks 3000 jaar voor CHRISTUS leefde.

Toen CHEFREN, zoo stelt Prof. STEINDORFF zich den gang van zaken voor, de heerschappij over Egypte aanvaardde, koos hij naar het voorbeeld zijner vaderen, de plek voor zijn rustplaats en wel dicht bij het graf van zijn voorganger CHEOPS. Het plan voor een pyramide werd ontworpen, waaronder in den rotsbodem de koninklijke sarkofaag werd geplaatst. Ook werd het groote heiligdom gebouwd dat gewijd was aan de doodenkultus van den vorst. Van daar uit zou in oostelijke richting naar het Nijldal een gedekte gang leiden naar een kleineren tempel, welke men uit kalksteen, graniet en alabast zou bouwen. Dicht bij de plaats van dezen kleinen tempel verhief zich uit de woestijn een rots van eigenaardigen vorm waarin de fantasie der omwonende boeren reeds vroeger een liggende leeuw zag. Men kwam nu op de gedachte om de leeuwenrots te bewerken tot een Sphinx, welks kop in groote monumentale vormen de trekken van den koninklijken bouwheer zou vertoonen. De overtollige stukken rots werden weggehakt; ontbrekende stukken werden door blokken steen vervangen. „En toen na jaren van moeizamen arbeid de pyramide en de bijbehoorende heiligdommen voltooid waren, rustte als wachter van het geweldige mausoleum dicht bij zijn ingang, de reusachtige koningsleeuw en verkondigde deze aan ieder die het heiligdom naderde, de macht van den heerscher die het had gesticht. Koning CHEFREN was de Sphinx. Dat wisten de tijdgenooten, dat wisten ook nog latere geslachten en eerst toen duizend jaar na den tijd der pyramide-bouwers de herinnering aan de oeroude koningen was verloren gegaan, zag men in de Sphinx een Zonnegod. De oude waarheid was vergeten, eene nieuwe opvatting was aanvaard. Eerst aan ons is het weer gelukt het raadsel op te lossen, niet door fantastische opgravingsberichten, maar door helderen, wetenschappelijken arbeid."

Het kasteel Chenonceaux. Verbetering. De architekt der VANDERBILTS heette niet, als in het bericht op blz. 100 gedrukt werd, RICHARD MORRIS HEMT maar HUNT.

Een architect gevraagd. „De Bouwgids" las in een Fransch vakblad de navolgende advertentie: „De stad Fontainebleau vraagt een architect die goed kan teekenen. Bij overigens gelijke kundigheden wordt aan die kandidaat de voorkeur gegeven die bovendien muziek kent". —

Welke muziek? Viool, piano of schuiftrompet?

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Tentoonstelling „Huis en Tuin" 1913.

Prijsvraag voor een dorpsschool met onderwijzerswoning.

De termijn van inzending is 1 Juni 1913 volgens art. 8 van het programma gelijk het in Nr. 7 der „Bouww." ook is overgenomen. In de volgende nummers van „De Bouww." is in het prijsvragenlijstje verkeerdelijk 1 Mei als inzendingstermijn genoemd.

Examen voor Bouwk.-Opzichter, Bouwk.:Teekenaar en Onderbaas 1913,

ingesteld door de Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

In verband met het behaalde rangnummer hebben de volgende heeren het diploma behaald voor:

Bouwkundig Opzichter. A. A. v. d Linde, H. Overkamp, H. Ysselmuiden, P. C. Rijkse, Tj. Sijbrandij, G. R. Bloembergen, Th. H. v. Lieshout, W. Bakker, A. F. de Vos, J. H. J. Weeda, G. H. Mol, Theo Tromp, B. G. Kreiter, E. J. Stevens, W. Alberda Gzn, A. Kruissink, H. Eebes, W. Kerkhof, H. B v. Broekhuizen, J. F. G. W. Ebrink Jr., R. Sollaart, J. J. Reyntjes, T. Tonkens, N. Huysmans, K. Schilstra, Gerard Visser Jr., F. v. d. Schaaf, H. J. Caro J.Nzn., A. P. v. Assendelft, O. Dijkstra, J. H. de Herder, W. v. d. Hoff, B. O. v. d. Meer, H. de Vries Jzn, H. de Bos, K. de Vries, A. Kuyper, Jac. v. d. Plas, L. Alssema, H. v. d. Waay, S. B. Hoekstra, W. Rosingh, M. J. M. Verwey, G. A. Bestebreurtje Jzn., J. M. de Longte, P. Droppert, J. J. H. Petersen, W. Pronk, H. Schotanus, W. F. v. d. Veen, J. A. Verdoorn, C. A. Canter Visscher, H. Danser Jr., H. v. d. Zijden, M. W. Tinkelenberg, J. H. M. de Breeje, N. v. Leeuwen, Chr. Roosendaal, M. v. Mullum, C. v. d. Wijngaart, J. Draak, P. Zaanen, K. Kuipers, P. A. J. de Vroom, H. W. v. d. Mey Hzn., P. C. Koopman, J. J. Touw.

Bouwkundig Teekenaar. H. Ysselmuiden, A. Goodijk, J. J. v. d. Burgt, K de Vries.

Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken, Jac. v. d. Plas, G. Vermeer, L. J. Overtoom, H. Schotanus, W. Pronk, J. Neuteboom, E. Hietbrink, S. Zwanenburg.

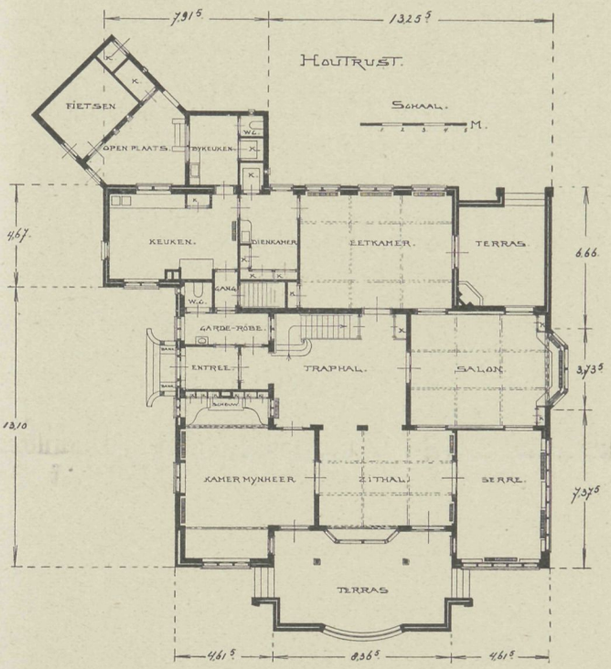

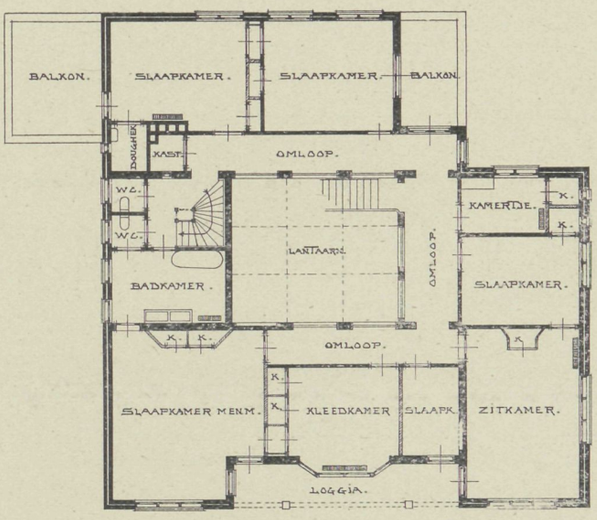

LANDHUIS TE HEEMSTEDE. ARCHITEKT
J. B. VAN LOGHEM. BOUWKUNDIG-ING.

XII[E] JAARGANG No. 17 — 23 APRIL 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE ST. ANTHONISPOORT TE AMSTERDAM

Binnenkort zal eene vraag moeten worden beantwoord die de amsterdamsche architekten in het bijzonder belang kan inboezemen: de toekomstige bestemming der St. Anthonispoort. Eind Mei wordt het gemeentelijk archief overgebracht naar het voormalig Raadhuis van Nieuwer-Amstel en het daarachter gebouwde depotgebouw. Het zal daar beter — maar zeker niet typischer — ondergebracht zijn dan in het oude poorthuis op de Nieuwmarkt. Dit was volgens de uitdrukking van den archivaris Mr. VEDER voor zijne bestemming als archief „meer eigenaardig dan doel-

matig." Eigenaardig was het zeker en de oude zalen en torenkamers welke zich op de bovenverdieping van het poortgebouw bevinden, de voormalige kamer van het metselaarsgilde, de groote zaal boven de voorpoort, konden moeilijk een bestemming vinden die meer harmonieerde met haar karakter.

In „Eigen Haard" 1911 (nrs. 14, 17, 19, 23, 29, 36 en 48) heeft Mr. VEDER de lotgevallen van de St. Anthonispoort breedvoerig beschreven en daarbij hare gedaantewisselingen in den loop der tijden door afbeeldingen toegelicht. Verwijzend naar die beschrijving — alsmede naar het 7de stuk der „Noord-Hollandsche Oudheden", blz. 44, en vgd. — geven wij hieronder een kort overzicht.

Een gedenksteen in den noordelijken toren vermeldt dat de eerste steen gelegd werd op 28 April 1488. Uit schepenbrieven blijkt echter dat de toen gestichte poort eene oudere van gelijken naam verving, welke waarschijnlijk meer stadswaarts was gelegen. Eene afbeelding der poort van 1488 — voor dien tijd een belangrijk versterkingswerk van hetzelfde type als de nog intakt gebleven Amsterdamsche Poort te Haarlem — is o.a. bewaard gebleven op de vogelvlucht waarop in 1544 CORNELIS ANTHONISZ. „de vermaerde koopstadt van Amstelredam" getrouwelijk afbeeldde.

De laat-middeleeuwsche stadsmuur verloor echter hare beteekenis toen de stad tusschen de jaren 1593 en 1602 werd omgeven door een sterker en moderner verdedigingsgordel met twaalf bolwerken. Toen werd, wederom iets meer buitenwaarts, een nieuwe St. Anthonispoort gebouwd. De oude bleef echter, zij het ook in gewijzigden vorm, in stand. Eerst in 1617 blijkt echter van eene nieuwe bestemming. Het benedendeel werd tot Waag ingericht. Boven kwamen lokalen voor de schutterswacht en voor meerdere gilden. Om hiervoor ruimte te scheppen vond eene verbouwing plaats, welke de voorpoort met het eigenlijke poortgebouw vereenigde en tot den tegenwoordigen toestand leidde met dien verstande dat in het laatst der 17de eeuw nog de groote middentoren werd bijgebouwd boven het Theatrum Anatomicum. De beide torens van de overbouwde voorpoort bleven bewaard en in den muur welke die torens verbindt zijn nog de openingen zichtbaar waardoor de kettingen van de valbrug liepen.

Toen — in 1617 — werd ook de nieuwe traptoren aangebouwd die toegang gaf tot de vertrekken van het metselaarsgilde welks overlieden misschien reeds vroeger op de poort bijeenkwamen. Dit gilde vereenigde behalve de metselaars ook de loodgieters, de pompenmakers, de leidekkers en de steenhouwers. Boven den ingang tot den toren prijkt nog het borstbeeld van een metselaar, die een troffel in de hand houdt, terwijl verschillende metselaars-, steenhouwers- en loodgietersgereedschappen ter versiering zijn uitgebeiteld. De gildekamer bergt met het aangrenzende trapportaal menig uiterst kunstig staaltje van metselvaardigheid: schroefvormig getorste zuilen, nissen, frontons en architraven, louter proefstukken die men thans niet licht zou tellen! Maar de vaardigheid beloonde zich zelve.

Dat de hoofdbaluster van de trap eindigt in een in marmer gebeitelden welgevulden buidel is gewis niet zonder zinnebeeldige beteekenis voor het metselvak in zijne goede dagen! En dat aan zoodanig resultaat de tucht van het gilde niet vreemd was, door het algemeene en het bijzondere belang beide te dienen, wordt ons in herinnering gebracht door een vers van H. W. VAN DER SPELT dat op het portaal te lezen is:

Hier is de Coets en proeff der Lofflyker bouwkonst,
Gesticht en opgerecht door Burgerheeren Gonst.
T is tot ontlastingh van het Rechthuys ende Rechten,
Alsoo door tusschenspraeck men hier veel twist kan slechten;
Der Armenhuysen last verlichtingh int gemeen,
Omdat men als de Bey een penningh brenght byeen,
En tot gerief der Amsterdamsche Burgerye
Terwijl men die hier soeckt van BRODDERS te bevrye.

Ook in de gildekamer zijn, in gemetselde omlijstingen, een drietal verzen geplaatst welke den leden de heilzame werking van het gildewezen op het gehalte van het vak en de positie zijner beoefenaars in ietwat hoogdravende en beeldenrijke taal voorhouden.

Roemde Egipten op haar Naalden,
Door de Konst te zaem Gebragt
En van veele hoog Geacht,
Toense Alomme zegepraalden:
Soo mag de amstel meerder roemen
Dan de Aloudheyd Immer dee,
't Geen getoond word hier ter Stee,
Dat nog nijt, nog tijt kan doemen
Soo lang als Regeerders Gonsten
Tot het Nut vant Algemeen
Het gebruyk vant lood en steen
Queeken tot het Lof der Konsten.

En te meer, als keurders oogen
Tot voortplantingh van die Konst
Niemand helpen door haar gonst
Of uyt eenig Meededogen;
Maar alleen door Vlijt en Oordeel
Komt een Leerling op de Trap
Vant gesogte Meesterschap
Tot zijn eygen Eer en Voordeel.
Steets zal dan de bouwkonst bloeyen
Als der Burgervadren Gonst
Niet en mindert tot dees Konst,
Maar Gestadig aan blijft groeyen.

Oud Roome Roem' vrij op haar hoofd en praalgebouwen,
Laat memphis praalen op haar graven, waard te aanschouwen,
Ephesen Pronken op Diana's Marmre kerk:
Ons magtig Amsteldam, dat 't agste Wonderwerk
In haare schoot omvat, doet Ider sien int Noorden,
Daarvan oud Roome, Ephese en memphis Nimmer hoorden.

J. VOORDAAGH.

1703.

Het klinkt opgeschroefd, maar de strekking is duidelijk.

Deze gildekamer werd in eere gehouden en, nadat in 1876 de poort door de Brandweer in gebruik was genomen, op initiatief van den toenmaligen stadsarchivaris Dr. P. SCHELTEMA gerestaureerd. Het is niet te veel gezegd dat zij, en zulks althans voor beoefenaars van het bouwvak, eene bezienswaardigheid is zoowel uit aesthetisch als historisch oogpunt.

Ook het St. Lucasgilde kwam op de St. Anthonispoort bijeen. Het had in den zuidelijken toren een ingang, waarboven men een relief ziet aangebracht hetwelk den evangelist LUCAS, met een os naast zich, verbeeldt.

Een derde, eenvoudiger portaal, diende voor het St. Eloygilde (smeden, sloten-, messen- en roermakers, koperslagers en zwaardvegers) blijkens de attributen van het in de latei aangebrachte gildewapen. Deze portalen zijn, evenals een vierde dat tot het Theatrum Anatomicum leidde, afgebeeld in „Amsterdam in de 17de eeuw", en wel in het thans ook afzonderlijk verkrijgbaar gestelde stuk „Bouw- en Beeldhouwkunst door A. W. WEISSMAN."

Het smidsgilde betrok een achthoekig vertrek in den zuidelijken toren. Waar precies het St. Lucasgilde in de poort zetelde is niet bekend, evenmin als waar het gilde der leesten-, schaatsen- en klompenmakers, en dat der koek-, biscuit- en pasteibakkers zijn vertrek had. De schoenmakers en -lappers hadden hun kamer in een tegen de poort aangebouwd huisje.

Bij de hier genoemde gilden voegde zich in 1619 het chirurgijnsgilde. Ook dit had zijn afzonderlijk portaal. Verdwenen is echter de kop van HIPPOCRATES die het sierde, en verdwenen is ook de deur waarop was geschilderd een geraamte met de spreuk „huc tendimus omnes" (naar dit beeld zijn wij allen op weg). Het chirurgijnsgild had vroeger zijn anatomiekamer — toepasselijk oord! — boven de kleine vleeschhal op den O. Z. Voorburgwal. Het Theatrum Anatomicum, anders gezegd de snijburg, werd echter 1690—91 naar het gebouw aan de Nieuwmarkt overgebracht en daar gehuisvest onder den toen gebouwden middentoren, in eene ook door zijne dekoratie met de wapens der hoofdlieden (de laatste dezer wapens uit 1792) zeer merkwaardige koepelruimte.

Aan deze bestemming dankt de St. Anthonispoort haar behoud. Nadat eerst de gilden waren opgeheven, bleef het gebouw voorloopig bestemd tot Waag en toen ook deze, in 1819, werd opgeheven, werd het verhuurd. In 1829 kwam het echter in aanmerking voor slooping toen, in een tijd van harteloos wanbegrip, die zonder eigen daden te verrichten de monumenten van het voorgeslacht vernielde, het betreurenswaardig besluit werd genomen het tegelijk met de Jan Roodenpoorts- en Haringpakkerstorens af te breken. Deze beide ondergingen hun lot maar de poort werd gespaard, omdat er geen ander geschikt gebouw was voor de kolleges en verzamelingen van het anatomisch onderwijs. Dit bleef in de St. Anthonispoort tot eene, nu ook alweer vervangen, nieuwe snijkamer in gebruik kwam. De poort werd sedert, in 1873 gedeeltelijk, in 1876 geheel, brandweerkazerne en zij bleef dat tot 1888. Daarna werd zij onder leiding van den toenmaligen stads-architekt A. W. WEISSMAN hersteld en, 1892, voor depot en oud-archief ingericht, zoo goed en zoo kwaad het oude gebouw zich daartoe leende.

Thans breekt een nieuwe faze voor het fraaie en karakteristieke bouwwerk aan. „Weldra zullen" zoo schreef Mr. VEDER in „Eigen Haard" 1911, „sedert (d.w.z. sinds de ingebruikname als archief) twintig jaren verloopen zijn. Een nieuw depot der stedelijke oud-archieven is aangewezen en wederom zal over het lot van het oude poorthuis moeten worden beslist. Videant consules dat het niet alleen bewaard blijve, doch eene bestemming verkrijge, waardig een gebouw dat Amsterdam nog uit zijn middeleeuwschen tijd is overgebleven."

De verwachting is er op gespannen welke die nieuwe bestemming wezen zal. Men mag hopen dat het er eene is welke het gebouw niet alleen in zijne waarde zal laten, maar die van zijne eigenaardige schoonheid zal partij trekken en deze tot haar recht brengen, zonder tot wijzigingen te leiden.

Zou het niet mogelijk zijn hier bijv. bijeen te brengen de een of andere verzameling, een plaatselijk museum van bijzonderen aard en niet te grooten omvang? Wij denken daarbij bijv. aan een gilde-museum, een historisch-technisch museum, waartoe een kern kon gevormd worden door de vele modellen van gebouwen, sluizen etc. die thans in het Gemeente-museum en het Rijksmuseum bij de kunstvoorwerpen minder op hun plaats zijn.

Zou het gebouw zich niet ook, en dit in navolging van de 17de eeuwsche bestemming, leenen tot zetel van Amsterdamsche vereenigingen, als het Koggeschip, de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer of Amstelodamum, welke hier hunne bureaux konden vestigen en vergaderruimte zouden vinden? Maar ook kunstenaarsvereenigingen zouden op de poort de gelegenheid vinden zich uiterst typisch in te richten.

In ieder geval moet men de opwekking van Mr. VEDER ter harte nemen, opdat voor de St. Anthonispoort eene passende bestemming worde overwogen.

IJZEREN STEIGERWERKEN [1])

Tot voor enkele jaren geleden was het algemeen gebruikelijk om steigers voor bouwwerken uit hout samen te stellen. Men nam de nadeelen op den koop toe omdat het materiaal goedkoop was en gemakkelijk weer kon worden gebruikt. Met het voortdurend stijgen van de houtprijzen en het gelijktijdig dalen van de ijzerprijzen moest natuurlijk ook spoedig het oogenblik gekomen zijn waarop het ijzeren steigerwerk met het houten kon konkurreeren, ja, waarop zelfs economische redenen het gebruik van ijzer wettigden. Dit geval deed zich gewoonlijk dàn voor, wanneer een steiger langen tijd in gebruik bleef of wanneer hij dikwijls voor eenzelfde doel gebruikt werd.

Zoo zal men in den bruggenbouw met goed resultaat denzelfden ijzeren steiger meermalen gebruiken bij de uitvoering van gelijkvormige viadukten of bruggen. In den berg- en tunnelbouw bedient men zich voor de overwelving gaarne van ijzeren formeelen.

In den huizenbouw zijn ijzeren steigers steeds doelmatig geoordeeld voor torenvormige werken. Juist daarbij pleit tegen hout het enorme materiaalverlies bij de konstruktie van het steigerwerk alsmede de invloed van de weersgesteldheid tijdens den bouw, zoodat groote houtmassaas na de afbraak zelden meer kunnen worden gebruikt als bouwmateriaal, terwijl daarentegen ijzeren konstrukties na de demontage steeds weer opnieuw kunnen worden gebruikt.

Van beteekenis is ook de eenvoudiger en dus veiliger berekening van ijzer. Bij de ijzeren steigers kunnen de krachten juister en betrouwbaarder worden nagegaan dan bij de houtkonstrukties en kan dus ook de vereischte mate van zekerheid worden gewaarborgd.

Dat ook de veiligheid tegen brandgevaar dikwijls van beslissende beteekenis kan zijn voor de keuze van ijzer- of houtkonstruktie, zij slechts in het voorbijgaan opgemerkt.

Nu is echter het vertrouwen in ijzeren steigers sterk geschokt door het invallen van een ijzeren steiger bij den bouw der centrale „Franken" te Neurenberg op 2 Augustus 1912. De ambtelijke onderzoeking is nog niet geëindigd maar wel staat reeds vast dat de belangrijkste oorzaak van het ongeval moet worden gezocht in den steiger zelf.

De steunpunten bestonden uit ijzeren buizen van 70 mM. uitwendige doorsnede bij slechts 3 mM. wanddikte. Tusschen deze waren diagonale en horizontale verbindingen van hoekijzer aangebracht. Het was een zeer luchtige en eenvoudige konstruktie, wanneer men de hoogte van 25 M. en de groote belasting (5000 KG. per steunpunt) in aanmerking neemt. En toch had deze steiger reeds groote belastingen weerstaan, hij was bij drie andere groote bouwwerken gebruikt. Bedenkt men echter dat bij de demontage, het transport, het

[1]) Bautechnische Mitteilungen der Stahlwerks-Verbandes. üsseldorf. 1913. Nr. 5.

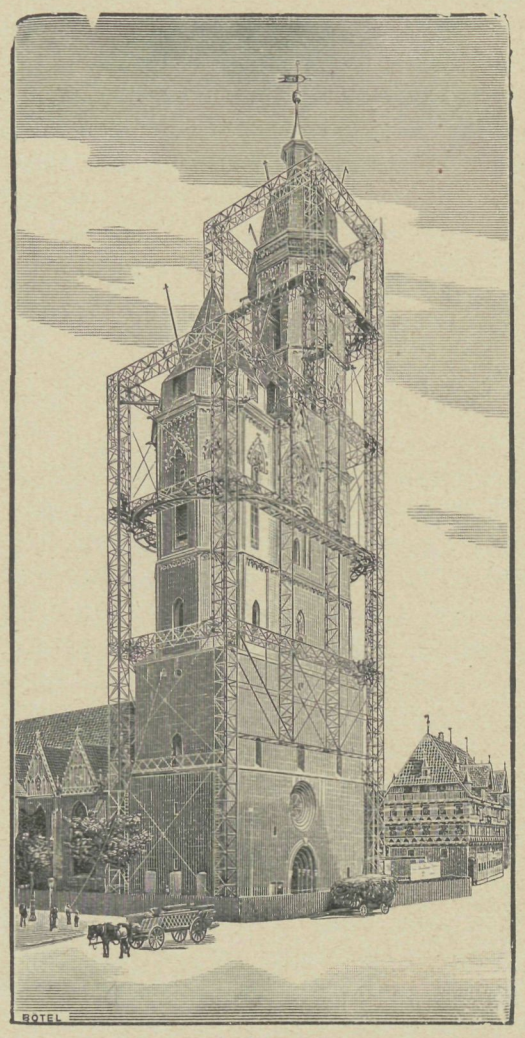

Afb. 1

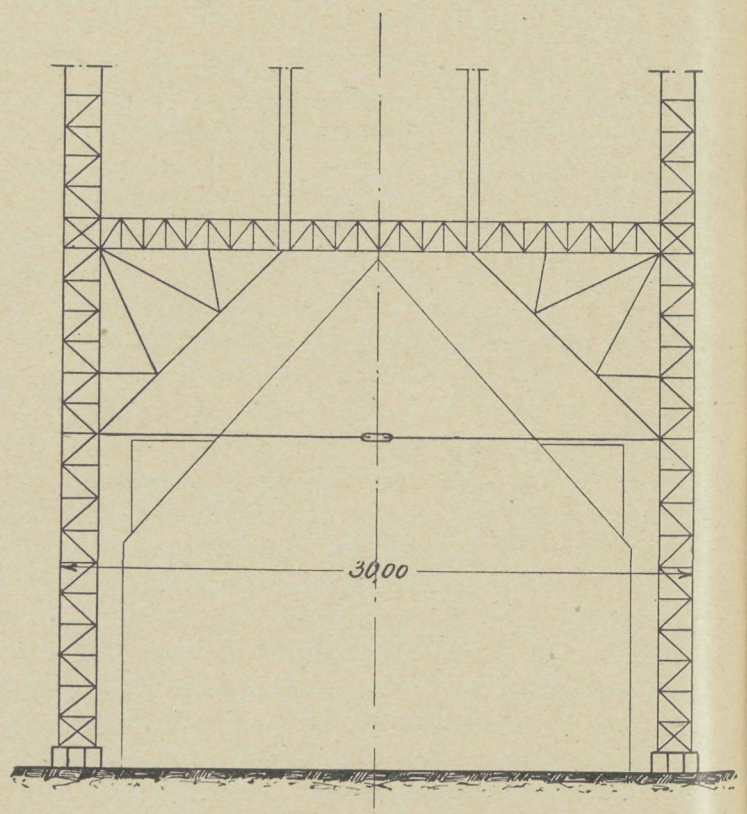

Afb. 4. Achteraanzicht

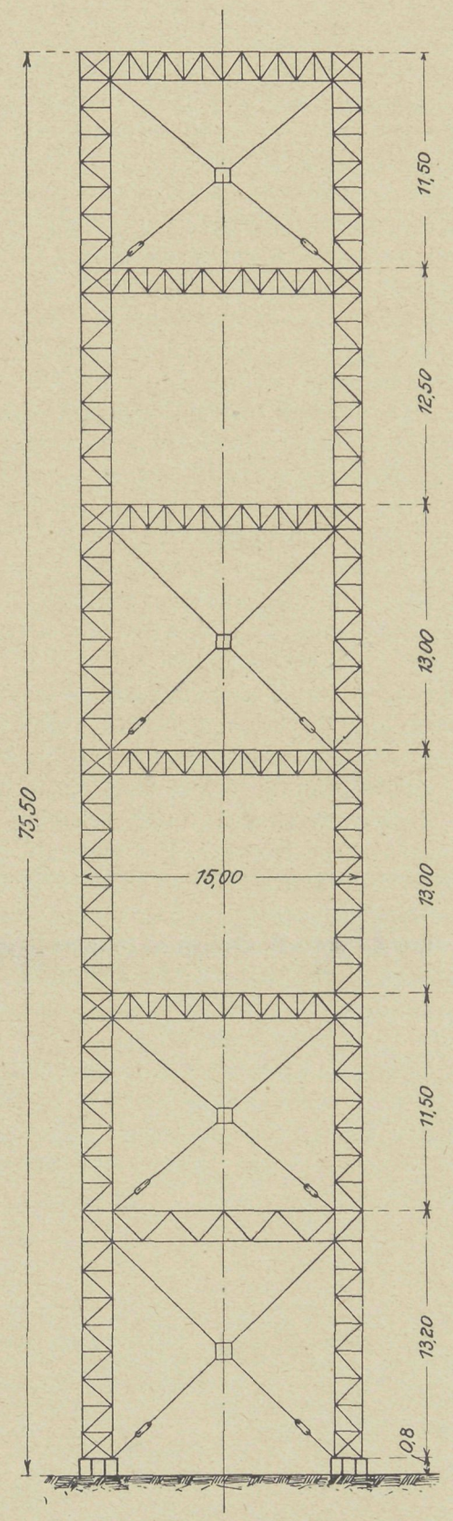

Afb. 2. Zijaanzicht

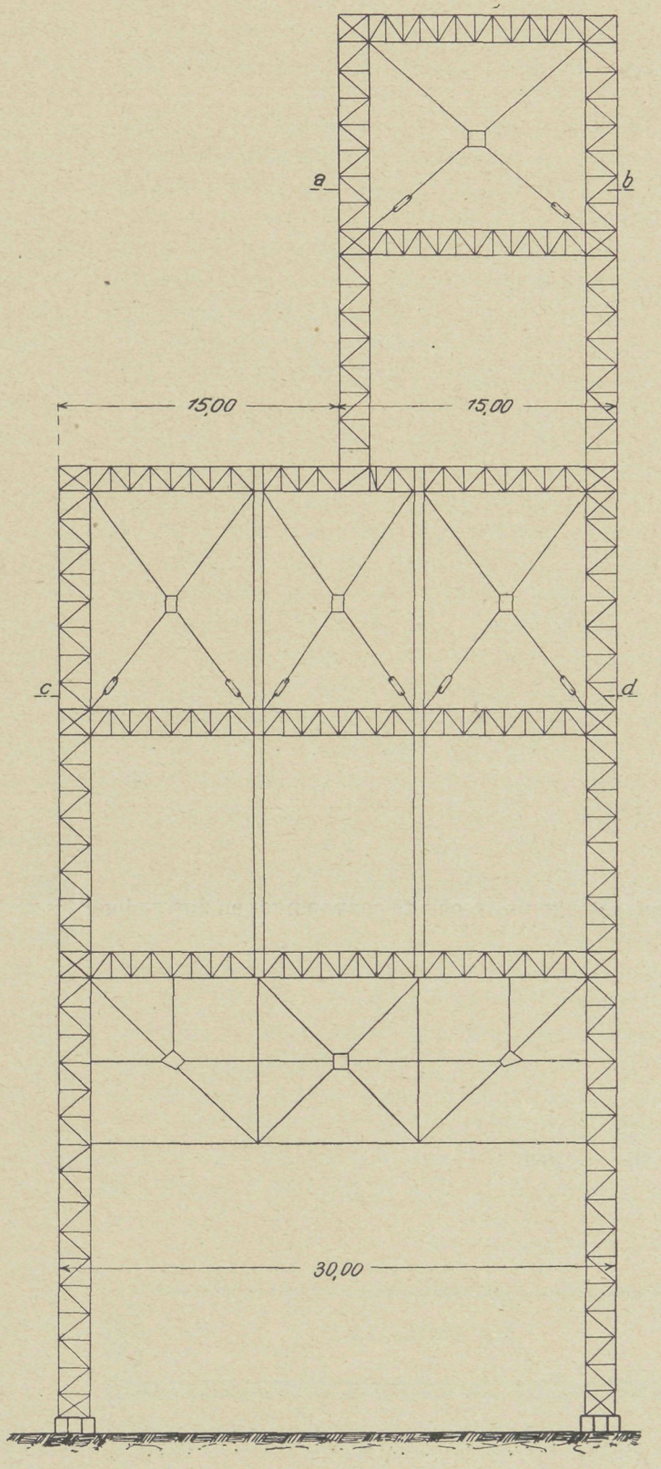

Afb. 3. Vooraanzicht

afladen en herbouwen — en dat niet ééns, maar meermalen na elkander — de dunne pijpen veel te leiden hadden, menige stoot en menige deuk kregen, dan kan men als vaststaand aannemen dat verschillende steunpunten niet meer geheel recht en dus niet meer voldoend bestand tegen knik waren. Op het voortreffelijk in elkander passen van deze steunen berustte echter de opbouw en de veiligheid van de geheele konstruktie. Zoo is het verklaarbaar dat bij het samengaan met mogelijke fouten bij de montage en met andere toevalligheden de ineenstorting waarschijnlijk kon worden.

Bij gebouwen waarbij groote hoogten en zware belastingen voorkomen, moet een stijvere en degelijker uitvoering dan ook de voorkeur verdienen boven de lichtere en sierlijke, maar ook angstwekkende konstruktie.

Een voorbeeld eener goed gekonstrueerde, maar tevens eenvoudige en smakelijke vorm van besteigering is toegepast bij de herstelling der torens van de Andreaskerk te Brunswijk.

De torens van deze, uit de 13de eeuw dagteekenende kerk hadden door verweering, bliksemschade en brand in den loop der tijden zoo aanmerkelijk geleden, dat men beangst werd voor de soliditeit van het bouwwerk. Omvattende herstellingswerkzaamheden werden daarom uitgevoerd.

Eerst werd het inwendige, in kalksteen opgetrokken muurwerk der torens verdiepingsgewijs hersteld. Verbrokkelde steenen werden door klinkers vervangen en de voegen werden met cementspecie gedicht. Dit werk moest vooral de soliditeit van de torens verhoogen. Na voltooiing dezer reeds betrekkelijk omvangrijke werkzaamheden, kon worden overgegaan tot verbetering van het uitwendige muurwerk.

Daar deze werken geschat werden op een duur van vijf tot zes jaar, besloot men na rijp beraad tot den bouw van een ijzeren steigerwerk. Bij de overige, boven reeds genoemde voordeelen van een ijzeren steiger kwam in dit geval nog dat het inbouwen van beweegbare werkvloeren en van een elektrische personenlift, zoowel als van een kraan en een — eveneens elektrische — loopkraan gemakkelijk uitvoerbaar was. Eene nauwgezette berekening gaf bovendien de beslissende konklusie dat het ijzeren steigerwerk niet noemenswaard duurder kwam dan een van hout en ruimschoots werden goedgemaakt door de vele voordeelen van het eerste. Het ijzeren steigerwerk werd uitgevoerd door de Dampfkessel- und Gasometerfabrik A. G. vormals A. Wilke & Co. te Brunswijk.

De steiger (afb. 1 tot 4) bestaat uit een beneden- en een bovengedeelte. Het onderste stuk omsluit de beide torens, heeft een hoogte van 51.5 M. en bestaat uit vier hoekpijlers, die elk bestaan uit vier op een onderlinge afstand van 1.5 M., op quadraatvormig grondvlak staande hoekijzers. Deze vier hoekijzers zijn onderling door dwars- en diagonaal hoekijzer verstijfd en tegen doorknikken verzekerd.

Op vier hoogten zijn deze pijlers voorzien van horizontale dwarsverbindingen en draagkonstrukties voor het bovendeel van het steigerwerk. Op de beide smalle zijden (Noord en Zuid) zijn deze dwarsverbindingen, welke eene spanning van 12 M. hebben, vrijdragend. De verbindingen aan de Oost- en Westzijde, die eene vrije lengte van 27 M. hebben, zijn door twee vertikale tusschenkonstrukties gesteund. De laatste gaan echter niet tot den grond door, zooals de afbeeldingen 2 en 4 toonen, maar zij zijn ontworpen als vakwerken om eenerzijds over het kerkdak heen te reiken, anderzijds den hoofdingang geheel vrij te laten. (afb. 1). Door het noodige windverband is het steigerwerk tegen den invloed van den winddruk beveiligd. De vier hoekpijlers zijn op massieve fundeeringspijlers opgetrokken en stevig verankerd.

Het bovendeel van den steiger bestaat eveneens uit vier hoekpijlers. De beide zuidelijke vormen de onmiddellijke verlenging der pijlers van het benedengedeelte en de beide andere steunen op de bovenste dwarsverbinding en dragen hunne belasting over op het bovengenoemde vakwerk. Het bovenste deel van het steigerwerk is krachtig verstijfd door twee, op gelijke afstanden ontworpen dwarsverbindingen, die rondom, van de eene hoekpijler naar de andere, loopen. De hoogte van het bovendeel bedraagt 24 M. Ter vergemakkelijking van het werken zijn aangebracht acht stuks verschuifbare werkvloeren, die den toren rondom insluiten. Daarvan bevinden zich telkens drie stuks ter lengte van 9 M. aan de Oost- en Westzijde in de velden tusschen de hoekzuilen en de tusschenzuilen en telkens een van 12 M. lengte aan de Noord- en Zuidzijden.

(Slot volgt.)

HEEMSCHUT

Rotterdams stadschoon en de reclame. Nadat 22 adressen van adhaesie waren ingekomen op het verzoek van „Heemschut" aan den Raad om het voorstel Buskens c. s. tot wering van leelijke reclame aan te nemen, heeft de Vereeniging „Vergunning", zijnde de plaatselijke afdeeling van den „Ned. Bond van Koffiehuis-, Societeit-, Restauranthouders en Slijters Vergunning" een contra-adres bij den Raad ingediend.

De stellers van dat contra-adres hebben blijkbaar niet begrepen dat het voorstel-Buskens c. s. alleen gericht is tegen ontsierende reclame. Het wil niet elke reclame als zoodanig weren. De zinsnede in het adres „dat Rotterdam er zou uitzien als een boerendorp, als eene „ville morte", wanneer de reclames zouden ontbreken, die aan iedere stad van eenige beteekenis eigen zijn," heeft dan ook geen reden van bestaan.

Het adres doet veeleer uitkomen dat het hoog tijd is om preventieve maatregelen te nemen. In de eerste plaats wordt n.l. als argument tegen het voorstel-Buskens c. s. aangevoerd dat in de huurprijzen van alle panden „in een zeer groot aantal gevallen ook begrepen zijn de huurpenningen, die door het aanbrengen van reclamen worden verkregen." Men vraagt zich af of de opbrengst van reclamevlakken op de, meestal op gunstige hoeken gelegen etablissementen der adressanten, soms het verminderende drankgebruik moet dekken.

Wordt niet eenigermate paal en perk gesteld aan de ongebreidelde vrijheid om de op de mooiste en meest opvallende plaatsen in de stad alle muurvlakken en daken voor reclameborden te verhuren, dan zal het hoe langer hoe moeilijker worden die vrijheid te beperken. Eerstens zal zij dan als een verkregen recht worden beschouwd en tweedens zullen in hoe langer hoe meer gevallen, en tot steeds hooger bedragen de reclame-opbrengsten in de huren begrepen zijn.

Dit argument der vergunninghouders is destijds ook tegen de Provinciale Verordening van Noord-Holland aangevoerd en door Gedeputeerden weerlegd.

Nu zeggen adressanten voorts: „dat misschien een enkele reclame al te schreeuwend en ontsierend is, maar hiermee toch nergens in deze stad natuur- of stadsschoon verloren gaat." Deze uitspraak eenvoudigheidshalve even zonder tegenspraak aanvaardend, zal men er toch niet een motief in mogen zien om nu maar rustig af te wachten tot er v e l e van zulke „al te schreeuwende en ontsierende" reclames komen, die wèl het

stads- en natuurschoon aantasten. Dan zou het zeker te laat zijn. De „Nederlandsche Hotelhoudersbond" — toch ook vergunninghouders! — heeft dat beter begrepen door vóór het voorstel BUSKENS c. s. te adresseeren.

Ook het laatste „argument" van het contra-adres „dat door het ontnemen aan de stad van datgene, wat haar als belangrijke handelsstad eigen is, haar karakter zou worden geschaad en hiermee de schoonheid en de aesthetica niet gebaat zouden zijn, welke toch voor alles aan ieder ding een karakteristiek iets eischen", is eene ontboezeming welke het spreekwoord in herinnering brengt dat het voor den schoenmaker geraden is zich aan zijn leest te houden. De Vereeniging „Vergunning" is dan ook waarschijnlijk beter op de hoogte van de Drankwet dan van de aesthetica en moest zich blijkens hare, zachtkens gezegd zonderlinge opvattingen, beter niet op dat haar vreemde gebied wagen.

Dat het karakter van een belangrijke handelsstad afhangt van stuitend leelijke reclames en dat bij de bestrijding daarvan de schoonheid en de aesthetica geen baat zouden vinden, is voor ons finaal onbegrijpelijk.

Wij zijn tot nog toe niet overtuigd dat onze uitvoerige weerlegging (in Nr. 7 der „Bouwwereld") van het advies der Commissie voor de Strafverordeningen betreffende het voorstel BUSKENS c. s. geschokt is.

Dempingsplannen te Sneek betreffende de Wip, de Suupmarkt en een deel van het Grootzand hebben aan het Bestuur van Heemschut aanleiding gegeven zich met een adres tot den Raad te wenden Daarin wordt er op gewezen dat men reeds vroeger zeer tot schade van het Stadsschoon de Pollerzijden, de Pol en de Kleine Polen dempte waardoor een fraai stadsgezicht voor goed bedorven en het kruispunt der drie bruggen vernield werd. „Daar de stad Sneek maar weinig goede oude gevels meer overhield, vormen haar Waterpoort en haar grachten haar groote aantrekkelijkheid. Nu die poort met Rijkshulp behouden en hersteld is, zou het zeer te betreuren zijn, wanneer de grachten werden gedempt, zonder dat de eischen van het verkeer dit vorderen. Dit is naar het Bestuur van Heemschut meent niet het geval en derhalve verzoekt het Uwen Raad met den meesten aandrang niet tot het dempen der grachten te besluiten."

GEMENGDE BERICHTEN

DELFT. Het Begijnhof. Onlangs berichtte de „Nieuwe Courant" de slooping van een antiek geveltje aan het Begijnhof. Daarover schrijft een belangstellende ons dat dit geval — hoewel het verdwenen huisje op zichzelf beschouwd mogelijk geen groote kunstwaarde bezat, maar dan toch in ieder geval meer dan wat er voor in de plaats komt — teekenend is voor de voortschrijdende onttakeling van Delft. Vooral de typische kleine buurten verloren haar kachet.

Aan het oude Begijnhof herinnert nu slechts de sterk verweerde gothische poort aan het Oude Delft, waarop in het tympan een vrijwel vormloos geworden relief de sporen zijn overgebleven van den patroon van het hof, de H. JOHANNES „als zittende in Patmos en met verscheide dieren omringd".

De modernisatie van het Begijnhof is reeds in 1728 begonnen toen, gelijk BOITET in zijne Beschrijving van Delft mededeelt, de beide met hooge boomen beplante verhoogde middenvakken van het Begijnhof werden afgegraven „en het geheele pleyn van het Hof gelyk gemaakt, werdende langs de Huysen die hier in groten getale staen, thans nieuwe straten geleyt, en zoo als ons onderrigt is, zullen'er in't midden ter lengte van het geheele pleyn twee ryen boomen geplant werden, 'tgeen een zeer aangenaame gezicht zal vertonen, en neffens de evengenoemde gemaakte verandering (d.w.z. de afgraving), dit Hof zeer zal versieren."

Het eene der middenvakken diende tot kerkhof; op het andere stond de kerk, die hoewel afgebeeld op de oude kaart van zijn boek, in BOITET's tijd reeds afgebroken was. Zij moet echter volgens de overlevering „vry deftig en fraai, en daar by redelyk groot" geweest zijn en was voorzien van een „redelyken toren".

Thans is het Begijnhof een stil buurtje, waar niets hoegenaamd meer te zien valt.

De verbouwing van het Binnenhof wordt door Dr. H. ENNO VAN GELDER nog eens behandeld in het April-nummer van het „Bulletin van den Ned. Oudh. Bond". Hij neemt daar meer in het bijzonder het advies onderhanden waarin Prof. H. EVERS zich vereenigt met het plan tot verlegging van de rooilijn aan het Binnenhof en de ontworpen gevels aan den Vijver

Zeer sprekend zijn in het stuk van Dr. VAN GELDER een viertal afbeeldingen waarop van hetzelfde deel van den Vijvergevel achtereenvolgens zijn voorgesteld: 1. de oorspronkelijke toestand naar een 16e eeuwsche teekening; 2. de tegenwoordige toestand; 3. de reconstructie op grond van de oude afbeeldingen vervaardigd door den heer AD. MULDER, Rijksbouwmeester voor de Monumenten; 4. de thans voor uitvoering aangewezen reconstructie door den Rijksbouwmeester van Waterstaat.

Het blijkt bij vergelijking dezer afbeeldingen niets te sterk gezegd als men de laatste rekonstruktie uit historisch-archaeologisch oogpunt onwaar en fantastisch, uit aesthetisch oogpunt volslagen karakterloos en arm noemt.

Intusschen heeft echter ook de 1e Kamer zich met het voorstel van den Minister vereenigd (zie „Bouww." blz. 100) zij het ook zonder de oudheidkundige en aesthetische bezwaren tegen zijn plan te bespreken. De onttakeling van het centrum van 's Gravenhage is daardoor onafwendbaar geworden.

De school voor kunstnijverheid te Haarlem. Het verslag over 1912 deelt als een eigenaardig verschijnsel mede dat terwijl vorige jaren het meerendeel der leerlingen zich voor de dekoratieve vakken liet inschrijven, in 1912 het bouwkundig vakteekenen op den voorgrond trad. De commissie schrijft dat zij „met groote voldoening aan deze eischen tegemoet gekomen (is), daar zij van meening is, dat zoodoende het onderwijs op meer ernstige grondslag kon gevestigd worden; en zoo zal in het vervolg het bouwkundig element de kern vormen, waaromheen de verschillende afdeelingen der toegepaste en décoratieve kuust zich zullen scharen."

Eene schoonheidscommissie voor Leiden. De Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst heeft een adres gericht aan den Gemeenteraad, waarin zij dit college verzoekt aan de goedkeuring van alle toekomstige stratenplannen de voorwaarde te verbinden dat de gevels der op te richten gebouwen moeten zijn ter goedkeuring van B. en W., en dat daartoe volgens het voorbeeld van andere gemeenten, die plannen om advies in handen worden gesteld van een z.g. schoonheidscommissie.

Zoodoende zal volgens adressanten, bereikt kunnen worden dat in de toekomst zoowel heerenhuizen als arbeiderswoningen en fabrieksgebouwen zullen strekken tot verfraaiing der stad, volgens het goede voorbeeld der bouwmeesters van de 17e en 18e eeuw. („Alg. Hbl.")

VLISSINGEN. De St. Jacobstoren. In opdracht van den Min. van Binnenl. Zaken is door den heer AD. MULDER, Rijksarchitect van de Monumenten, rapport uitgebracht over de wijze waarop de herstelling van den toren in den zin van het Raadsbesluit zou worden uitgevoerd. (Zie het bericht op blz. 90). Meerdere bedenkingen werden geopperd; met name het inwendig afklooven van ± 60 M³. metselwerk (over de geheele hoogte van 27 M., ter dikte van 1.15 M. en meer) en de vervanging van het metselwerk door gewapend beton. Bovendien werd afgekeurd de wijze waarop de hoekkolommen en het gewelf der gelijkvloersche verdieping zullen worden behandeld, ten gevolge waarvan het gothische karakter geheel verloren gaat „terwijl het plan om het gewelf te maken van „métal déployé" reeds genoeg aanduidt in welke richting de herstelling geleid wordt." Betreurd wordt dat de ontsierende cement-bepleistering van het uitwendige niet verwijderd, maar zelfs bijgewerkt wordt. De karakteristieke muurstijlen die de eerste balustrade steunen worden verwijderd terwijl de eerste omloop een geprofileerde betonafdekking krijgt en het onderste gedeelte van de (overigens houten) spits in steen wordt opgetrokken.

De vierledige konklusie houdt in dat uit een architektonisch en oudheidkundig oogpunt valt te betreuren:

1e. dat bij dezen herbouw geen rekening is gehouden met de verwijdering der ontsierende pleisterlaag;

2e. dat niet gedacht wordt den hoofdingang met het daarboven aanwezige lichtvenster in hun oorspronkelijken toestand te herstellen en tevens een passend venster op de eerste verdieping te verkrijgen;

3e. dat de verdieping gelijkvloers door het aanbrengen van hoekkolommen, die van basementen en kapiteelen in renaissance stijl worden voorzien en waarvoor de torentrap-ingang moet worden omgelegd, haar oorspronkelijk gothisch karakter gaat verliezen waartoe ook niet weinig bijdraagt het moderne gewelf in „métal deployé";

4e. dat de geheele toren inwendig onnoodig wordt afgekloofd.

Ingevolge verzoek van Gedeputeerde Staten, die de gemaakte opmerkingen onderschreven, hebben B. en W. den Raad met het advies in kennis gesteld en hem voorgesteld het bestek in den aangegeven zin te wijzigen met dien verstande dat de bepleistering met het oog op de kosten voorloopig niet wordt verwijderd. Daartoe wordt echter eene rijkssubsidie verwacht. De Raad heeft zich in zijne zitting van 18 April met dit voorstel vereenigd.

UTRECHT. De tentoonstelling van bouwkunst in de Fruithal op het Vreeburg, georganiseerd door de afd. Utrecht der Mij. t. B. d. B., de Club van Utrechtsche leden van het Gen. A. et A. en het Utrechtsche Kunstverbond is geopend met een toespraak van den eere-voorzitter Mr. J. P. FOCKEMA ANDREAE, Wethouder van Utrecht. Hij konstateerde een wederopleving der architectuur als eene reactie tegen de smakeloosheid

der laatste tientallen jaren. Gelukkig hebben nu de bouwmeesters de handen ineengeslagen om te pogen in breede kringen het belang eener schoone architectuur duidelijk te maken. Eene uiting daarvan is o a. deze tentoonstelling. De architecten moeten zorgen dat de gebouwen niet alleen op zich zelf mooi zijn, doch ook dat zij harmonieeren met het kader der omgeving en zulks niet alleen bij het bouwen van nieuwe wijken, maar ook bij het wijzigen van bestaande.

Wanneer stedenbouwer en huizenbouwer elkander ondersteunen dan is toch nog de steun van het publiek noodig. Wanneer bouwmeesters gereed staan om te bouwen wat de goede smaak van het publiek wenscht en ook gemeentebesturen bijdragen door weloverwogen stadsplannen, dan breekt de gulden tijd voor de schoonheid der steden aan.

Wij komen nader terug op de tentoonstelling, die zooals men weet uitsluitend bestaat uit werk van architecten uit de provincie Utrecht.

Een voorontwerp-Bouwwerkenwet. Minister TALMA heeft naar „Het Volk" meldt, door bemiddeling der gemeentebesturen, als geheim stuk aan een aantal belanghebbenden toegezonden een voorontwerp-Bouwwerkenwet.

Voorgesteld wordt in het belang van hen, die bouwarbeid verrichten, bij algemeenen maatregel van bestuur bepalingen te doen vaststellen:

a. omtrent de aanwezigheid, het opstellen, de samenstelling, de inrichting en het gebruik van steigers, ladders en andere hulpmiddelen bij den arbeid;

b. omtrent het opstapelen en het verplaatsen van bouwstoffen, constructiedeelen en andere materialen;

c. tot het voorkomen van ongevallen door werktuigen, werktuigdeelen, gereedschappen, spijkers of andere scherpe voorwerpen, door electrische toestellen of geleidingen, door vallen, of door vallende voorwerpen of stoffen;

d. tot het voorkomen van brand;

e. tot het beschutten van personen tegen nadeelige weersinvloeden en hinderlijken tocht;

f. omtrent de wijze, waarop bepaalde werkzaamheden of werkzaamheden onder bepaalde omstandigheden moeten worden verricht;

g. omtrent de verlichting;

h. tot het bevorderen van zindelijkheid;

i. omtrent het verstrekken van drinkwater;

j. omtrent het beschikbaar stellen van privaten en schaftlokalen;

k. omtrent het verstrekken van hulp bij ongevallen;

l. tot het tegengaan van het ontstaan of de verspreiding, of tot het verwijderen van schadelijke of hinderlijke dampen of gassen of van stof;

m. omtrent het omgaan met giftige stoffen en tot het tegengaan van de daaraan verbonden gevaren.

Het kasteel Chenonceaux blijkt volgens nader dagbladbericht niet door VANDERBILT gekocht te zijn zooals eerst was medegedeeld, maar door den industriëel HENRI MENIER, die er wonen gaat.

Sociale studiereis naar Engeland. Sinds 1909 wordt jaarlijks door de „Deutsche Gartenstadt Gesellschaft" een sociale studiereis naar Engeland georganiseerd. Zij heeft in de eerste plaats ten doel om belangstellenden ter plaatse te toonen tot welke resultaten de grondpolitiek, welke bij de Engelsche tuinsteden gevolgd is, leidt voor de verbetering der woningtoestanden.

Aan de vijf voorgaande reizen werd deel genomen door 150 architekten, 55 bouwkundige ambtenaren, 15 burgemeesters, 25 wethouders, gemeenteraadsleden en stedelijke ambtenaren, 32 rijksambtenaren, 28 doktoren, 20 letterkundigen, 12 inspekteurs van den arbeid, 42 industriëelen en kooplieden, Uit deze gemengde deelname leidt het bestuur der Gartenstadtgesellschaft dan ook terecht af dat in steeds ruimer kringen de beteekenis van het vraagstuk wordt gevoeld en de aanduidingen vermeerderen dat wordt begrepen hoe pogingen in den zin der tuinstadbeweging de thans gangbare nauwe en hooge bebouwing in rationeeler, mooier en gezonder wijze veranderen.

De reis duurt 11 dagen. Zij kost 300 M. en de deelname is voor alle nationaliteiten opengesteld. De tocht begint in Londen terwijl daarna York, Liverpool en Birmingham met de bijgelegen tuinsteden worden bezocht. De deelnemers maken daarbij niet slechts kennis met de wonings- en decentralisatiekwestie, maar ook met het Engelsche leven (stad en land, kunst, sociale instellingen).

Programma's van deze sociale studiereis worden op aanvrage toegezonden door de Geschäftsstelle der Deutsche Gartenstadtgesellschaft te Berlin-Schlachtensee.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Beknopt leerboek der Waterbouwkunde door M. B. N. Bolderman & A. W. C. Dwars Civ. Ing. Uitg. L. J. Veen, Amsterdam. Verschenen is de 4e en 5e afl.

L. Bosman. Burgerlijke Bouwkunde. Houtbewerking. Hand- en leerboek ten dienste van timmerlieden, uitvoerders, aanstaande bouwkundigen e.a, tevens een leiddraad bij het technisch onderwijs, met omstreeks 1400 oorspronkelijke figuren. Tweede herziene druk. — Rotterdam D. BOLLE. — (Prijs 30 afleveringen à 20 cents, of kompleet, gebonden f6.75).

Het zal onzen lezers interesseeren dat de uitgave van **„Nederlandsche Kasteelen"** (Uitgevers Mij. Elsevier) weldra zal worden voortgezet. Ter vervanging van wijlen den heer E. W. MOES zullen met Prof. SLUYTERMAN als redacteuren optreden: Jhr. Mr. W. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Dr. H. E. VAN GELDER en W. WYNAENDTS VAN RESANDT.

Architectura Nr. 16. Utrechtsche Architektuur-tentoonstelling. Verdwijnend Amsterdam (met afb.) Rapport der Commissie voor de eischen bij de keuring aan hout te stellen. Stadsplan London. Centrale verwarming en luchtverversching van gebouwen.

Bouwkundig Weekblad Nr. 16. Kreniek: een schoonheidswedstrijd op Vredehof te Rotterdam door J. GRATAMA. De vrijheid in het bouwbedrijf door G. VERSTEEG. San-Francisco 1915 door J. DE BIE LEUVELING TJEENK. Het een en ander over de verhouding tusschen architect en tuinarchitect door H. F. HARTOGH HEYS. Bouwmeester BERLAGE te Brussel. Het nieuwe theatre des Champs Elysées arch. A. G. PERRET (met afb.).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

PRIJSVRAAG 1913.

Programma voor een prijsvraag van een uithangbord, uitgeschreven door de „Vereeniging ter bevordering van Vreemdelingenverkeer" en door de Vereeniging „De Friesche Bouwkring" beide te Leeuwarden.

De bedoeling van deze prijsvraag is, zoo mogelijk een overzicht te geven van een aantal ontwerpen, die aan de practische en aesthetische eischen, waaraan een uithangbord moet voldoen, beantwoorden.

In het uithangbord moet de bestemming duidelijk zijn uitgedrukt.

Onderwerp, materiaal, versiering en uitvoering worden aan den ontwerper vrijgelaten.

Uit de ontwerpteekening moet echter de bedoeling van den vervaardiger duidelijk blijken

Bij de uitvoering moet rekening worden gehouden met ons klimaat.

Er wordt verlangd een schetsontwerp op de schaal van 1 à 5 en een ontwerpteekening op ware grootte Daarbij een korte omschrijving in verband met het bovengenoemde.

De borden mogen niet verder dan 1 20 M. buiten den gevel steken.

De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto en vergezeld zijn van een gesloten naambrief waarop dat „motto" is herhaald en van binnen bevattende de vermelding van naam, betrekking en adres van den inzender. Verder moet bij de inzending gevoegd zijn een correspondentie-adres, dat buiten op den naambrief vermeld kan staan of in een afzonderlijk couvert gestoken kan worden, dat van buiten hetzelfde motto draagt als het ontwerp en de naambrief.

Voor de beste ontwerpen worden ter beoordeeling van de ondergenoemde Jury de navolgende prijzen uitgeloofd:

Een 1e prijs van f 15.— en een verg. zilv. medaille met getuigschr.
„ 2e „ „ „ 10.— „ „ zilveren medaille „ „
„ 3e „ „ „ 5.— „ „ bronzen „ „ „

De Jury bestaat uit de Heeren:

C. W. NIJHOFF, Direct. v. d. Kunstnijverheidsschool „Quellinus",
W. PENAAT, Nijverheidskunstenaar,
C. ROL, Decoratief teekenaar, allen te Amsterdam.

Alle inzendingen blijven het eigendom van de inzenders. De genoemde Vereenigingen behouden zich het recht voor, de bekroonde en de door de Jury daarvoor aangewezen teekeningen te reproduceeren en publiek te maken, ook om de ingekomen ontwerpen in het publiek ten toon te stellen.

Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden voor den 15den Juni 1913, des middags 12 uur, vrachtvrij ingewacht bij den Secretaris van de „Friesche Bouwkring" Bureau Nauw 174 Leeuwarden.

Namens de genoemde Vereenigingen,
de Secretaris van de „Friesche Bouwkring"
G. J. VEENSTRA.

XIIE JAARGANG No. 18 30 APRIL 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST TE UTRECHT

Het succes der Tentoonstelling van Bouwkunst te Utrecht, ook wat betreft de belangstelling van het publiek, is een hoogst verblijdend verschijnsel, te meer omdat het velen pessimisten onverwacht zal zijn gekomen. De afd. Utrecht van de Mij. t. B. d. B., de Club van Utr. Leden van het Gen. A. et A. en het Utrechtsche Kunstverbond hebben alle eer van het gemeenschappelijk initiatief.

De inzending ter tentoonstelling was beperkt tot architecten die in de provincie Utrecht woonachtig zijn. Het had misschien aanbeveling verdiend dezen kring iets wijder te trekken en alle in de provincie Utrecht gestichte bouwwerken toe te laten, onverschillig of de ontwerper al dan niet Utrechtenaar was De nu toegepaste beperking heeft vele belangrijke gebouwen, partikuliere en openbare, buiten gesloten. Ook te Utrecht immers geldt de klacht die „een architect uit de provincie" verleden jaar in „De Bouwwereld" uitte, (blz. 179), dat de provinciale bouwmeesters het zoo vaak moeten aanzien dat dikwerf juist de grootste en ruimst opgezette bouwwerken door kollega's van elders werden ontworpen.

De tentoonstelling wordt tot 1 Mei gehouden in de Fruithal op het Vreeburg.

De groote benedenruimte is ingenomen door de inzendingen van fabrikanten van tegels, steen, glas in lood, tuinmeubelen, enz. Daarbij trekt de aandacht als voorbeeld van volkomen averrechtsche materiaalvoorspiegeling eene inzending der Eerste Ned. Gew. Beton, Graniet, Hard- en Zandsteenfabriek, waarbij in gewapend beton een keurig gefrijnde schijnbaar hardsteenen lateibalk is uitgevoerd. Dat had men op deze tentoonstelling, die toch beoogt de verspreiding van juiste bouwkundige begrippen, niet mogen aantreffen!

Op de galerij zijn de bouwkundige ontwerpen tentoongesteld. Dat de tentoonstelling staat in het teeken van het landhuis kan van eene provinciaal Utrechtsche tentoonstelling niet verwonderen. De fraaie streken dier provincie immers kunnen, meer dan een andere van ons vaderland, getuigen van den toenemenden trek naar „buiten". Er is op dat gebied interessant werk te zien. Ondanks men nog verschillende in de provincie Utrecht gevestigde architekten mist, geeft de tentoonstelling toch een interessant overzicht niet alleen van artistiek werk maar — 'tgeen minder verkwikkelijk is — ook van blijkbaar welig tierenden eigenbouw.

Jammer dat de omvangrijkste inzending van den architekt M. E. Kuiler zoo weinig belangrijk is. Een ontwerp als van de „New-York bioscoop", bekroond door een reproductie van Bartholdy's „Vrijheidsbeeld" — waarom is daarvan niet liever een foto tentoongesteld dan de mislukte teekening? — ware beter in portefeuille gebleven, evenals trouwens bijv. de verbouwing van het Hotel des Pays-Bas, welks gevel bij die operatie zijn type totaal verloor en ook als het ontwerp voor de Kon. Tabak- en Sigarenfabriek.

Interessant zijn daarentegen verschillende ontwerpen van C. de Graaf o.a. dat van het stationsgebouw der S.-S. te Maarn, een welgeslaagd type van een landelijk stationsgebouw. Ook dat te Heerlen verdient de aandacht, evenals trouwens verschillende prijsvraagontwerpen. Van zijn hand zijn mede verschillende goede reisschetsen.

De heer J. C. Wentink stelt naast eenige werken van ouderen datum (als woonhuis-Scheurleer te 's Gravenhage, landhuis op den Darthuizer Berg, Kasteel Broekhuizen te Leersum) ook enkele nieuwere ten toon (landhuis Culemburg, woning te Bunnik); de heer Houtzagers bepaalde zich tot oudere werken (woonhuizen Hooglandsche- en Wilhelminapark, restauratie Utrechtsche Hypotheekbank). Bij de inzending van den heer Heusinkveld trekt vooral een landhuis te Naarden de aandacht.

Van de overige inzendingen mogen nog in het bijzonder genoemd worden die van Martin Rietbergen (Paus Adriaanschool en St. Anthonies Gasthuis te Utrecht, St. Anthoniskerk te Didam en St. Ludgerus te Hengelo); van E. P. J. Smith te Amersfoort, van Cornelis van Straaten, van Jan Stuivinga (Koloniehuis van het Centraal Isr. Weeshuis te Bosch en Duin, de Openbare leeszaal te Utrecht, Stadhuis en Postkantoor te Zeist, homaeopatisch ziekenhuis te Utrecht, meerdere villa's); G. Stephen Koelewijn (school en villa te Baarn, Wijkverpleging Soest); P. J. C. Klaarhamer (studies in gewapend beton, met name een concertgebouw).

C. J. de Haas is vertegenwoordigd door een hoekhuis in de Mariastraat te Utrecht, een typische oplossing die zeer goed in de omgeving past; voorts door tal van versieringen voor de laatste Lustrumfeesten,

waarbij als belangrijkste de metamorphose der Tivolizaal, door eenige landhuizen, door bouwkundige schetsen en eindelijk door eenige voorbeelden van kunstnijverheid, als een koperen schrijftafelgarnituur, een koperen ganglantaarn, eenige borduurwerken en meubels.

De gemeente Utrecht gaf aan hare belangstelling uiting door eene inzending betreffende de restauratie van den Domtoren. Interessant is de teekening voor een ouderwetschen korenmolen te Utrecht door W. J. Breedveld. De veelzijdigheid wordt door een aantal bruggen die de heer A. W. C. Dwars indertijd als Adj.-Dir. van Gemeentewerken te Utrecht ontwierp, verhoogd. Ter opluistering is ingezonden een serie ontwerpen van leerlingen der M. T. S.

De kunstnijverheid is door talrijke ontwerpen van J. Eloy Brom voor kerksieraden vertegenwoordigd en de tuinarchitekt Otto Schultz toont vele zijner ontwerpen.

De teekeningen en aquarellen van den heer Grollman vormen met etsen van den heer van Linden en prachtige krijtteekeningen van Mevr. Adriani—Hovy eene afzonderlijke groep. Zij vertolken elk op zijne wijze de stemming van oude, met name Utrechtsche monumenten. Dat is weliswaar strikt genomen niet direkt bouwkundig, maar het oog van menig bezoeker zal door zulke teekeningen geopend worden voor de, te voren gedachteloos aanvaarde schoonheid van Oud-Utrecht. En dat is noodig, want ook zij wordt van alle kanten bedreigd met opzichtige bouwwerken en felle reclames, door leelijkheid en wansmaak.

■ C. B. POSTHUMUS MEYJES. ARCHITECT. GESTICHTSGEBOUW „EIKENHOF" TE HOENDERLOO. (ZIE DE LOSSE PLAAT) ■

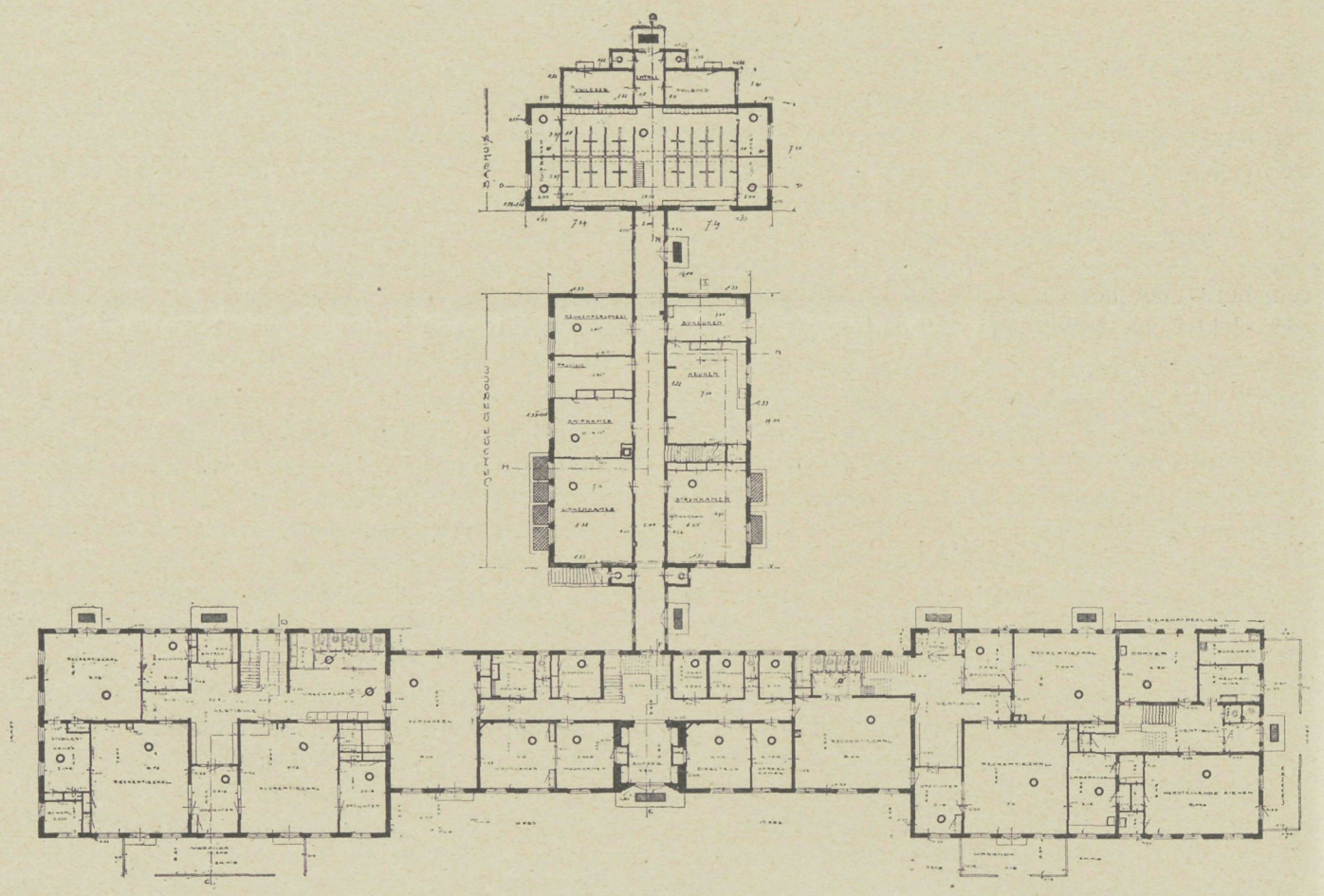

Op de Hoenderloosche hei bij Apeldoorn is in 1910 tot 1912 gebouwd het nieuwe „Eikenhof", christelijk opvoedingsgesticht voor jongens. Het hoofdgebouw heeft een frontbreedte van circa 90 M. In het midden rijst een toren met uurwerk omhoog en aan weerszijden strekken zich de middenbouw en twee vleugels uit. Vóór dit hoofdgebouw is een groot gazon en sportterrein aangebracht. De inrichting is paviljoensgewijze; voor iedere groep van 20 jongens is een afzonderlijke afdeeling met entrée, dagzaal, slaapzaal, suppoost enz. Bij de inrichting is met alle hygiënische eischen rekening gehouden. Beneden bevinden zich de ruime dagverblijven voor de jongens, een leeszaal, de woning van den hoofdopzichter, de verblijven voor het personeel (diaconen en diaconessen), een directeurskamer met spreekkamer, terwijl de vertrekken alle uitloopen op een ruimen, met tegels gevloerden corridor. Drie

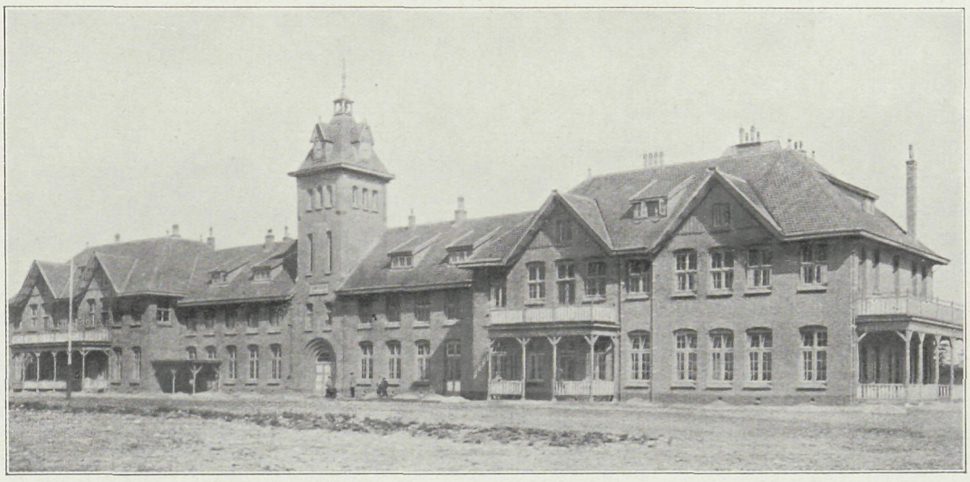

WOONHUIS VAN DE AMBACHTSJONGENS
GESTICHT EIKENHOF TE HOENDERLOO. ARCH. C. B. POSTHUMUS MEYJES

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWW." VAN 30 APRIL 1913. NR. 18

trappenhuizen voeren naar de bovenverdieping. Hier liggen de slaapzalen voor de jongens, alle met een naastgelegen contrôlekamer voor het personeel; hier zijn de waschgelegenheden en privaten, alle naar de strengste eischen van hygiëne ingericht en die van water voorzien worden door een centrale leiding, waarvan het reservoir zich in den toren bevindt; hier zijn de ziekenzalen, met afzonderlijke zaal voor besmettelijke zieken, de apotheek, de badkamers met koud- en warmwaterleiding en een aantal vertrekken voor het personeel.

Alle slaapzalen hebben groote balcons, alle dagverblijven der jongens beneden ruime veranda's.

Heel het gebouw is ingericht, in verband met het systeem van opvoeding, dat in Hoenderloo wordt toegepast en waarbij, in afwijking b.v. van tuchtscholen, niet de minste dwang wordt uitgeoefend.

Verbonden aan het hoofdgebouw zijn nog verrezen een menagegebouw en een badhuis, die achter het hoofdgebouw zijn gelegen. Het menagegebouw heeft een flinke provisiekamer en -kelder, vertrekken voor dienstpersoneel, een strijk-, een linnen- en een knipkamer en een ruime keuken. Er achter ligt het badhuis met 20 douche-inrichtingen van witgeglazuurden steen en 4 badkamers. Boven de douches loopt een controlebrug.

De bouw heeft gekost ongeveer f 130.000 zonder de centrale verwarmingsinrichting, welke laatste werd uitgevoerd door de firma Wolter & Dros te Amersfoort.

Het gebouw is uitgevoerd door de aannemersfirma J. H. Jansen te Velp onder leiding van den heer A. J. Visser als hoofdopzichter.

De architectuur moest uit den aard der zaak sober zijn, en is in verband met de omgeving van een landelijk karakter.

IJZEREN STEIGERWERKEN

(Vervolg en Slot)

De vloeren bestaan uit twee I-balken. Zij rusten aan hare uiteinden op loodrechte tandstangen die aan de pijlers bevestigd worden. Automatisch werkende veiligheidsinrichtingen beschermen de werkvloeren tegen het gevaar naar beneden te vallen.

De vloeren worden bewogen met een loopkraan of een lier. Voor het vervoer der bouwmaterialen dient een elektrische loopkraan van 2 ton, welke is opgehangen aan de onderzijde der dwarsverbindingen en die rondom den geheelen toren kan worden bewogen. Zoodra de werkzaamheden van eene verdieping voltooid waren, werden zoowel de werkvloer als de rail van de loopkraan op een volgende verdieping opnieuw gemonteerd.

Om gemakkelijk de werkvloeren te bereiken, is in eene, tot het hoogste punt opgetrokken hoekpijler, een elektrische lift gebouwd welke zes personen met een snelheid van 0.5 M. per sec. vervoert. Ook bij deze lift zijn de noodige veiligheidsmaatregelen genomen. Bovendien is voor noodgeval langs de liftschacht een ijzeren ladder aangebracht. De krachten die uitgeoefend worden door den winddruk en door het bedrijf met de loopkraan worden door talrijke verankeringen van de ijzerkonstruktie overgebracht op de fundeeringspijlers en op het metselwerk van den toren.

Bij de opmeting werd bevonden dat de torens van de kerk niet loodrecht staan. De hoogste toren wijkt op zijn bovenste punt onder het torendak in de richting O. W. ongeveer 0.60 M. uit de vertikaal. Ten einde nu den afstand van de werkvloeren tot het torenmetselwerk zoo gelijkmatig mogelijk te houden, werd het ijzerwerk eveneens iets scheef gesteld. Deze geringe afwijking bleek zonder bezwaar voor het bedrijf van de kraan en van de lift.

De montage van den ijzeren steiger was niet eenvoudig en werd bewerkstelligd door elektrische lieren op ijzeren en deels op houten hulpsteigers, die in de torenhelmen werden ingebouwd.

De bouw van den steiger heeft slechts twee maanden geduurd; de montage van de werktuigen duurde nogmaals twee maanden. De steiger is thans vier jaar in bedrijf en heeft zich in ieder opzicht doelmatig getoond. De vervaardiging van den steiger met inbegrip van de hefwerktuigen werd aangenomen voor 70.000 Mark.

Waren voor de toepassing van het zooeven beschreven steigerwerk behalve andere omstandigheden ook economische overwegingen beslissend, deze laatste treden nog sterker op den voorgrond in het volgende geval.

Voor den bouw van een zakenhuis te Parijs, met een grondvlak van 5000 M². en een gebruik van 12.000 ton ijzer, stond een zeer beperkte bouwtijd ter beschikking. Had men reeds om die reden de voorkeur gegeven aan de konstruktie als ijzeren vakwerk, zoo geloofde men door het gebruik van machines en bijzondere kranen den bouw te bespoedigen.

Daarbij kwam nog dat de beschikbare ruimte zeer klein was en het drukke straatverkeer een vlot materialentransport dringend noodzakelijk maakte. Al deze omstandigheden hebben samengewerkt dat men voor den bouw twee bijzondere kranen volgens een nieuw systeem in gebruik nam. Afb. 5 geeft van die beide kranen eene voorstelling.

Terwijl de oude bouwkranen slechts een cirkelsector van hoogstens 200° bestrijken, bezit dit nieuwe systeem de mogelijkheid een vollen cirkel te beschrijven en bovendien zijne draaiingsrichting spoedig van den eenen in den anderen zin te veranderen. Bij een armlengte van 40 M. was niet alleen het geheele bouwterrein bereikbaar door middel van de kranen, maar zelfs ook de aangrenzende straat zoodat de

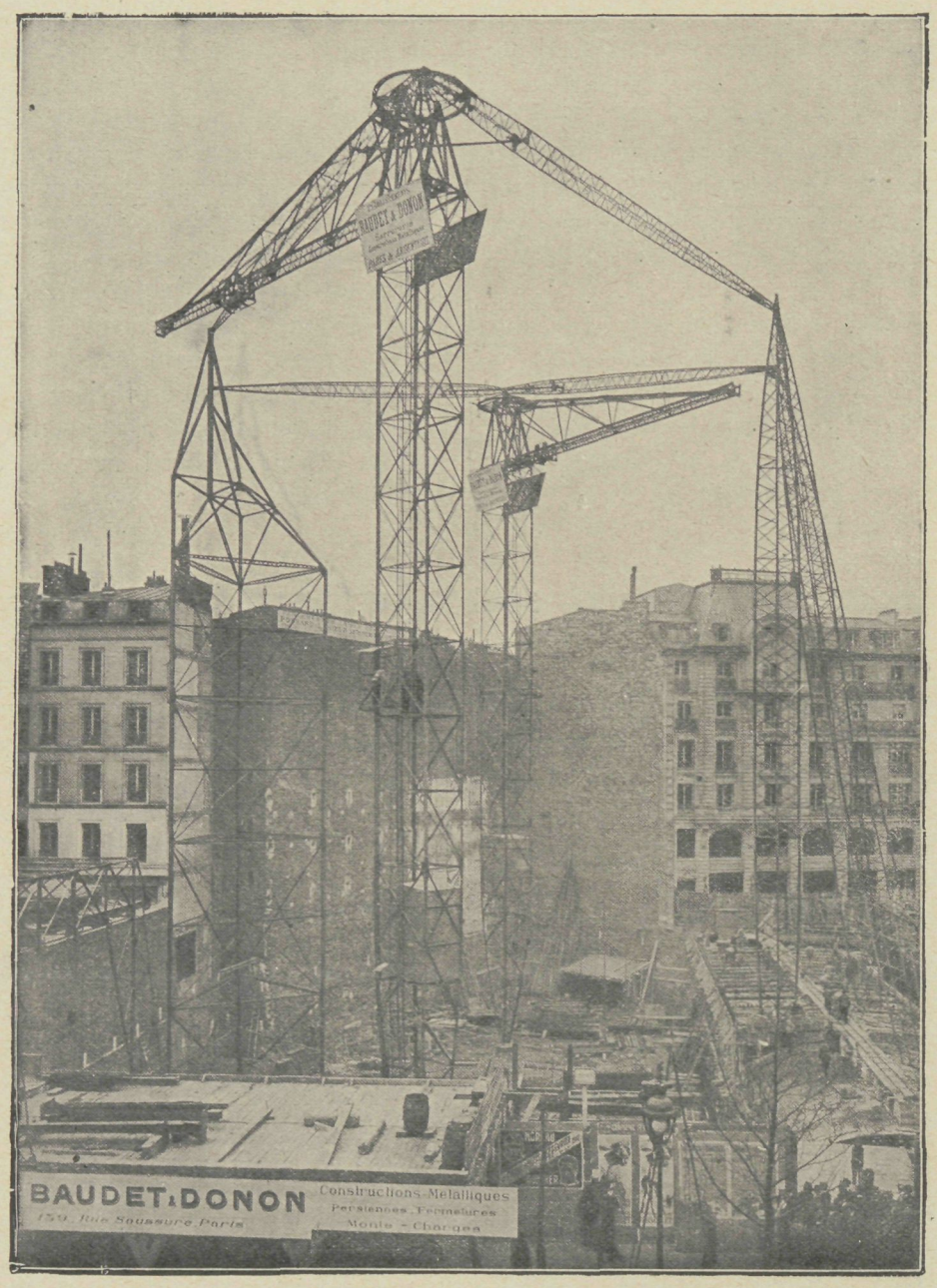

Afb. 5. Totaalaanzicht van de kraan

aangevoerde konstruktiedeelen direct aan de kraan konden worden geslagen en aldus òf direct op de bestemde plaats gebracht òf doorgegeven aan de tweede kraan. De kranen zijn bestemd voor eene maximale belasting van 5 ton en zelfs met die belasting gaat de draaiing, ophijsching en neerlating snel, gemakkelijk en veilig in haar werk.

Aan de konstruktie van beide kranen ligt dezelfde gedachte ten grondslag, zoodat de beschrijving van de eene ook voor de andere geldt. Het hoofddeel van de konstruktie is een vakwerk-pijler van 47 M. hoogte. Het ondereind is opgesteld in een kogelgewricht, dat op een betonfundeering rust, en naar alle richtingen draaibaar is. Het boveneind is zoodanig gekonstrueerd dat het, met behulp van vier rollen die op een cirkelvormigen ring loopen, volkomen rustig en zonder de minste schokken kan draaien. Onder dezen ring is door afschuining van de zijden een steunpunt voor de kraan-arm gemaakt, welke zelf gekonstrueerd is als eene console-kraan en die de noodige machineriën voor het bewegen van de last draagt.

De kraandraaier heeft zijn standplaats midden boven de pijler. Hij heeft daar een goed overzicht over het geheele bouwterrein en kan met enkele handgrepen het geheele bedrijf regelen.

Eene eigenaardige oplossing wordt getoond door de

hoog in de lucht aangebrachte geleide-ring. Uit de plattegrond van afb. 6 is te zien dat de in dien ring optredende

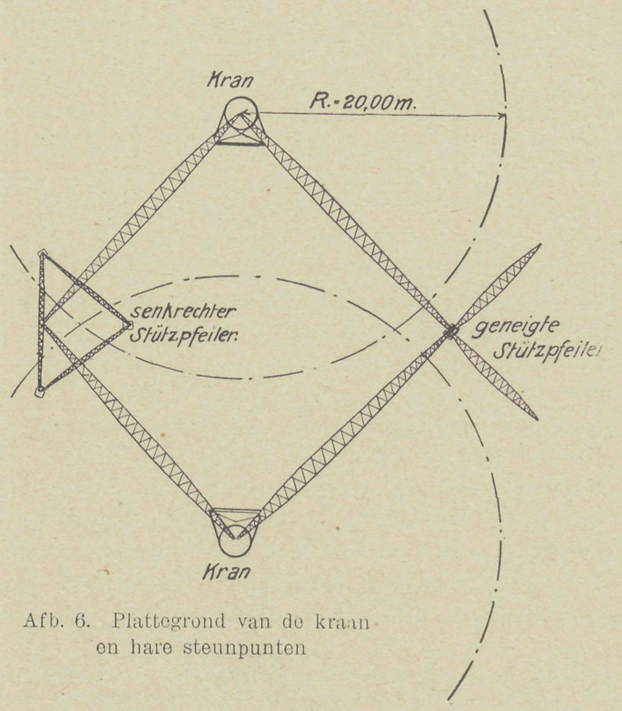

Afb. 6. Plattegrond van de kraan en hare steunpunten

krachten door vakwerkliggers op een loodrechte en een schuinstaande pijler worden overgebracht. De schuinstaande pijler zelf wordt gevormd door één loodrecht en twee schuin staande beenen, zoodat het geheel ongeveer den indruk maakt van een reusachtig fotografisch statief. De loodrechte pijler, die evenals de schuine, voor beide kranen gemeenschappelijk dient, heeft eene driehoekige doorsnede en eindigt boven in twee pyramidevormige konstrukties die elk voor een kraan dienen. Bovendien is een tusschenstuk tusschen de pyramides en den pijler aangebracht, zoodat een gelijkmatige drukverdeeling op den laatstgenoemde gewaarborgd is.

De kosten van dergelijke kranen zijn echter belangrijk en zij hebben veel invloed op de begrooting van groote bouwwerken. Vandaar kwam men, in het streven om andere hulpkonstrukties toe te passen, tot het gebruik van verplaatsbare bouwkranen, die moeten worden beschouwd als eene economische ontwikkeling van de stabiele, vaststaande steigers.

Eene vergelijking van de nog enkele jaren geleden gebruikelijke typen met de thans in zwang zijnde moderne en elektrisch bewogen kranen, toont duidelijk de groote voordeelen aan, die door het zoeken naar vereenvoudiging zoowel voor het bewegingsmechanisme als voor den geheelen bouw zijn bereikt.

Het streven om de gebruikte energie in ieder bijzonder geval te kunnen aanpassen bij den geëischten arbeid, om de snelheid der heffing te regelen in verband met de zwaarte van de last, leidde tot eene voortdurende verbetering der motoren.

Het besef dat behalve de grootst mogelijke gewichtsbesparing uit de konstruktie ook het beloop der krachten moest blijken, tegelijkertijd ook de zekerheid en een sierlijk aanzien moesten worden overwogen, leidde tot de thans gebruikelijke eenvoudige kranen die wij thans bij grootere bouwwerken overal aantreffen (afb. 7).

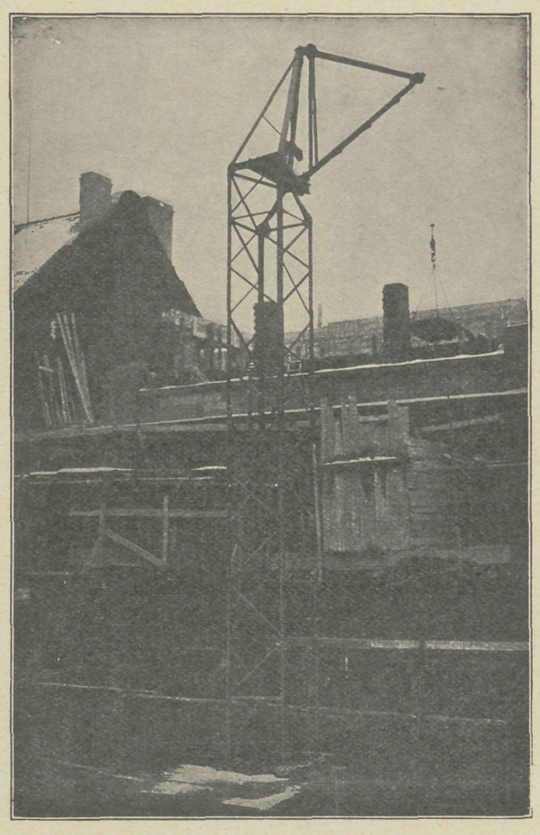

Afb 7. Verplaatsbare bouwkraan.

Kwamen de tot nog toe beschreven ijzeren steigers en kranen slechts in aanmerking voor groote en belangrijke gebouwen, omdat zij alleen bij deze economisch gerechtvaardigd zijn, toch zijn ijzeren steigerwerken voor vloerkonstrukties, inwendige afwerking enz. ook in kleinere gebouwen niet veel minder voordeelig.

De hierbij afgebeelde verstelbare ijzeren steiger van ARNDT te Liegnitz schijnt in ieder opzicht een praktische vervanging te bieden van de houten steigers.

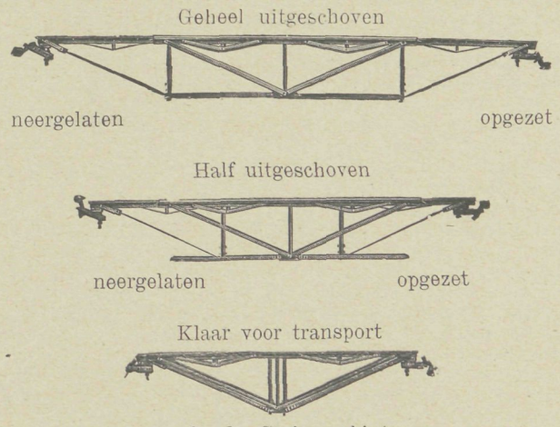

Afb 8. Steigergebint

Weliswaar zijn de aanschaffingskosten niet gering maar zij worden spoedig goedgemaakt door de besparing aan materiaal, arbeidsloon, transport, enz. Deze steigers zijn berekend gemiddeld voor 3000 KG., onafhankelijk van de spanning. Hierdoor was het mogelijk het gewicht van de steigers te beperken. Het wisselt bij spanningen van 5 tot 7 Meter tusschen 55 tot 85 KG. zoodat eene gemakkelijke hanteering verzekerd is.

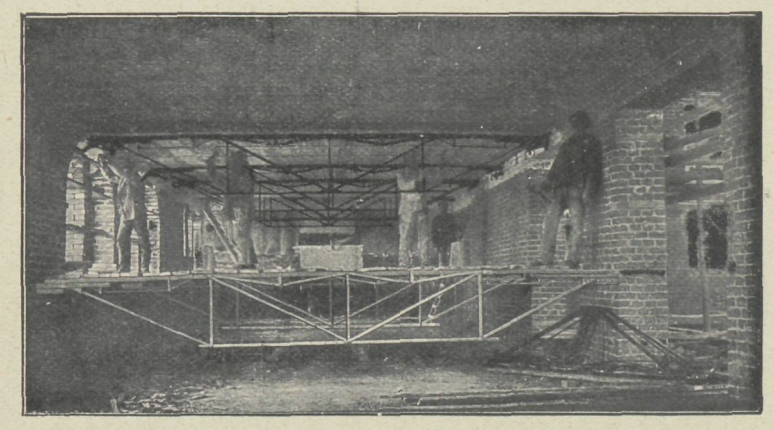

Afb. 9. Stukadoorssteiger op ijzeren gebinten

Door eene zorgvuldig doordachte konstruktie van de oplegging is het gemakkelijk mogelijk de steiger tot iedere gewenschte maat te laten zakken en aldus zonder schokken de bekisting van de zolderkonstruktie te verwijderen. Dan kan dezelfde steiger dienen voor de verdere afwerking, in het bijzonder de bepleistering (afb. 9). Van groote beteekenis is dat de steiger ondanks zijn gering gewicht zoo stijf en stabiel is, dat zelfs bij het berijden en begaan geene trillingen ontstaan; eene omstandigheid welke beslissend is voor het gebruik.

Hier moet ook worden melding gemaakt van de door Dr. Ing. PROBST (Berlijn) gepatenteerde uitvinding. Aan eene boogvormige konstruktie, die telkens opnieuw kan worden gebruikt, wordt de bekisting van de zolderkonstruktie opgehangen en op deze wijze wordt eveneens bereikt dat de onderliggende ruimte vrij blijft, hetgeen voor de werkzaamheden zoo gemakkelijk is.

Natuurlijk is met deze enkele voorbeelden het onderwerp „ijzeren steigerwerken" niet uitgeput. De besproken toepassingen, toonen echter de veelzijdige gebruiksmogelijkheid van het ijzer en bewijzen dat dit door juiste behandeling bij alle voorkomende eischen gemakkelijk, praktisch en sierlijk kan worden aangepast.

HEEMSCHUT

Windmolens. Afl. 3. van den 6de jaargang der „Mitteilungen" van het „Rheinische Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz" (uitg. L. SCHWAN. Düsseldorf. 2 Mark) is geheel gewijd aan den Nederrijn. Daaronder wordt verstaan de streek tusschen Aken, Dusseldorp en de hollandsche grenzen.

Door de overeenkomst welke die landstreek in vele opzichten — ook aesthetisch in het algemeen en architektonisch in het bijzonder — met ons land heeft, is deze aflevering ook voor Hollandsche lezers zeer belangwekkend. Meer speciaal geldt dat ook de bijdrage van Prof. Dr. F. W. BREDT over windmolens. Zij begint met een historisch overzicht. De windmolens zijn afkomstig uit het Oosten. Als de oudste nog bestaande gelden die bij de stad Alessandria. In het avondland kwamen de windmolens tegen het begin der kruistochten in gebruik. Kort na 1100 waren zij in Frankrijk bekend, eenige tientallen jaren later in Engeland en Duitschland. Er gaan nog verschillende andere verhalen, die men echter als legenden kan beschouwen.

De schrijver geeft ook een korte technische beschrijving der beide voornaamste molentypen, het duitsche en het hollandsche. Over het algemeen komt Holland uit den aard der zaak, zeer dikwijls in dit artikel ter sprake. Het levert ook een groot deel der afbeeldingen. Het artikel verdient te meer aandacht omdat in den laatsten tijd de vervanging van de windkracht door een mechanisch bedrijf ook in ons land vele molens doet verdwijnen. Ook in Duitschland wordt evenals in ons land gekonstateerd dat het aantal windmolens geregeld vermindert.

Het groote aantal molens dat zoo uitermate karakteristiek is voor het Hollandsche landschap zijn voornamelijk watermolens, d.w.z. molens voor polderbemaling. Vele dezer werden in de laatste jaren door motoren vervangen, hetgeen op zichzelf beschouwd volkomen verklaarbaar is, maar door de wijze waarop het geschiedt op protest stuit.

„Moet de Heimatschutz pogen om den teruggang der windmolens te stuiten? Dat zou een even vruchteloos als dwaas streven zijn. Wel moet getracht worden om in de enkele gevallen waarin de molen, nauw samenhangt met de geschiedenis van de plaats of tot een harer „Wahrzeichen" geworden is, waar zij bijzonder effektvol in het landschapsbeeld staat of verbonden is aan eene bepaalde belangrijke gebeurtenis, het verval of de slooping te verhinderen. Wel is waar zal men dan kunnen zeggen dat eene kunstmatig in het leven gehouden molen een komedie is. Dat mag de kritikus rustig zeggen. Er zijn vele doode monumenten die geen ander doel hebben dan een duidelijk beeld van hun type ter plaatse te bewaren. Bovendien kan men, wanneer de ernstige wil bestaat, daaraan zeer goed een ander doel verbinden." In dit verband wordt gewezen op den molen te Dülken (Rijnland) welke tot een plaatselijk museum werd ingericht.

Deze meening van Prof. BREDT over de taak van Heemschut ten aanzien van het behoud der molens, mag echter volstrekt niet worden aangevoerd ten gunste van de wijze waarop hier te lande bij de vervanging van de windkracht door motoren voor polderbemaling pleegt te worden te werk gegaan.

Integendeel. Immers, Prof. BREDT vult zijn pleidooi aan door eene opwekking om, als de noodeloos geworden molens verdwijnen, toch vooral er voor te waken dat onze hedendaagsche industriëele gebouwen eveneens karakteristiek en boeiend zullen worden. En daaraan voldoet allerminst het gebruikelijke procédé om een molen van wieken en kap te ontdoen, den bovenbouw tot ongeveer halve hoogte in te korten en met een tentdak af te dekken. Wil men de molens om een geldige reden van economische of technische aard niet bestendigen, dat men ze dan geheel sloope om voor het nieuwe bewegingsmechanisme een passende en daarvoor karakteristieke machinekamer te bouwen.

„Het eigenaardige, aldus Prof. BREDT, dat de windmolen vertoont komt nog sterker tot uiting wanneer wij hem in den herfst bij stormachtig weer of in maanlicht zien. Hij past volkomen bij het noordelijke weer en zou onder den blauwen zuidelijken hemel minder indruk maken. Op onze breedte en in ons landschap biedt hij echter even talrijke artistiek bruikbare motieven als prikkels voor de volksfantazie. Daarbij is het merkwaardige dat hij vertoont (elders door den schrijver als spookachtig, fantastisch aangeduid, Red. „Bww.") slechts één kant van zijn voorkomen. Men kan er ook iets aantrekkelijks en levends in zien. Wie in de rust van een zomerdag de nederrijnsche vlakte doorwandelt en in deze uitgestrekte vrede aan den gezichtseinder de wieken van een molen ziet draaien, dien zijn deze een lief teeken van menschelijken arbeid, dat als met wijze hand van verre over de velden heen, een groet toezendt. Of wie op een boot in Holland de Zaan afvaart en op de oevers aan alle kanten de reuzenarmen der molens ziet draaien, dien zullen deze het zinnebeeld van ernstigen arbeid en rustelooze bezigheid worden. Om deze redenen zijn zij niet het karakter van het type der germaansche vlakten zoo nauw verbonden."

Eene zeer uitvoerige tot den jongsten tijd bijgehouden literatuuropgave over molenbouw (ook daarbij zijn meerdere Hollandsche schrijvers vertegenwoordigd); over wettelijke bepalingen, over de bemoeiingen van de monumentenzorg en de heemschut met molens (waarbij ook het werk van Mr. FREDERIKS, Monumentenrecht worde aangevoerd); statistische gegevens; en voorts eene opgave over het voorkomen van molens op schilderijen, gravures, etsen van oude en nieuwe meesters besluit het opstel van Prof. BREDT.

GEMENGDE BERICHTEN

De Tentoonstelling Huis en Tuin 1913 is — gelijk zij reeds vermoedde die ondanks de gehouden aanbesteding van het modelhuis op het tentoonstellingsterrein aan de Emmastraat geen levensteeken zagen — uitgesteld en wel tot den voorzomer van 1914. Dit uitstel moge eenerzijds teleurstellend zijn, aan den anderen kant opent het de mogelijkheid tot samensmelting dezer tentoonstelling met de voorgenomen „Int. bouwkunsttentoonstelling".

De tentoonstellingscommissie is tot het uitstel gekomen nadat zij de overtuiging had gekregen dat het oorspronkelijke doel: een tentoonstelling in te richten, die Huis en Tuin in bouw, inrichting en aanleg zoo volledig mogelijk zou laten zien, met de tot nog toe ontvangen inschrijvingen niet ten volle zou worden bereikt. Wel zou de afdeeling der kunstnijverheid, die zeer volledig beloofde te worden, alsmede de baksteenen modelwoning, waarvan het tot stand komen eveneens verzekerd was, een groote aantrekkelijkheid vormen, doch naast „inrichting" dienen materialen voor den bouw in de ruimste verscheidenheid vertegenwoordigd te zijn. De commissie achtte ook den tijd van voorbereiding na rijp beraad te kort om nog in het jaar 1913 met een ook op het punt van de materialen compleete tentoonstelling van Huis en Tuin, in Bouw, Inrichting en Aanleg stellig gereed te komen.

De commissie is van oordeel, dat niet mag worden afgeweken van den oorspronkelijken opzet van de tentoonstelling, dat alle materialen, die bij het bouwen te pas komen, en afdeelingen als die der hygiëne en der bedrijven-inwerking, volledig moeten worden getoond.

Dit alles acht men bereikbaar indien niet in 1913 doch in den voorzomer van 1914 de tentoonstelling zou worden gehouden. Dan zou gezorgd kunnen worden, dat naast de verschillende bouwstoffen, voor het tentoonstellen waarvan reeds aanmeldingen werden ontvangen, ook andere bouwstoffen, waarvoor om verschillende redenen geen plaatsruimte werd afgesloten of gevraagd, volledig worden geëxposeerd.

Voorontwerp Bouwwerkenwet, (zie blz. 116). Omtrent het door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aan de Gedeputeerde Staten der provinciën om advies gezonden voorontwerp eener bouwwerkenwet, houdende bepalingen in het belang van de veiligheid en gezondheid van werklieden bij het verrichten van bouwarbeid, kan het volgende worden medegedeeld.

Overeenkomstig het ook door de veiligheidswet gevolgde systeem wijst de wet de onderwerpen aan, waaromtrent bij algemeenen maatregel van bestuur bepalingen kunnen worden vastgesteld in het belang van hen, die bouwarbeid verrichten. Van deze bepalingen zal door of namens den Minister vrijstelling verleend kunnen worden. De handhaving van de wet en de medewerking aan de uitvoering er van wordt toevertrouwd aan de ambtenaren der arbeidsinspectie, naast wie de gewone opsporingsambtenaren opsporingbevoegdheid verkrijgen.

Het districtshoofd der arbeidsinspectie kan ten aanzien van de wijze van uitvoering van het in den algemeenen maatregel van bestuur bepaalde aan den werkgever nadere voorschriften geven, waartegen de laatste bij den Minister in beroep kan komen. De verplichting om aan het voorschrift te voldoen wordt door den termijn van beroep en door de instelling van het beroep opgeschort. Voorts is het districtshoofd of een onder zijne bevelen werkzame ambtenaar, niet beneden den rang van opzichter van den arbeid, bevoegd om, zoo hij van oordeel is, dat op een plaats, waar bouwarbeid wordt verricht, ten gevolge van het overtreden van een bij of krachtens de wet gegeven voorschrift onmiddelijk gevaar bestaat voor de veiligheid van personen, te gelasten, dat de gevaarlijke werkzaamheden onmiddellijk worden gestaakt of dat de plaats, waar het gevaar dreigt, onmiddelijk wordt ontruimd. Dit bevel is terstond uitvoerbaar. Wordt het bevel gegeven door het districtshoofd, dan kan binnen vier dagen beroep worden ingesteld bij den Minister; ging het bevel uit van een onder de bevelen van het districtshoofd werkzamen ambtenaar, dan kan binnen genoemden termijn bij het districtshoofd beroep worden ingesteld; van diens beslissing zal men binnen vier dagen in hooger beroep kunnen komen bij den Minister.

De handhaving van de wet en de medewerking aan de uitvoering daarvan kan op verzoek van den Raad eener gemeente door de Koningin aan het bestuur dier gemeente worden opgedragen. Deze opdracht heeft de volgende gevolgen. De Gemeenteraad wordt bevoegd om bij verordening nadere regelen te stellen in het belang van hen, die in de gemeente bouwarbeid verrichten en hij kan zelfs voor zijne gemeente bepalingen van den algemeenen maatregel van bestuur door eigen voorschriften vervangen, mits die dezelfde punten betreffen als de bepalingen voor welke zij in de plaats moeten treden. De opdracht heeft verder ten gevolge, dat vrijstelling van den algemeenen maatregel van bestuur niet door den Minister, maar door een door den Gemeenteraad aangewezen autoriteit verleend kan worden en dat de bevoegdheid om ten aanzien van de wijze van uitvoering van het in den bestuursmaatregel bepaalde nadere voorschriften te geven, zoomede het recht om staking van den arbeid of ontruiming van de plaats te bevelen van de ambtenaren van de arbeidsinspectie, overgaat op de door den Gemeenteraad aangewezen personen. De laatsten verkrijgen door die aanwijzing tegelijk de bevoegdheden om nadere voorschriften te geven ter uitvoering van de plaatselijke verordening.

Aan de uit de opdracht voortvloeiende bevoegdheden moet door de Kroon een einde worden gemaakt, wanneer het betrokken gemeentebestuur daartoe een verzoek doet of wanneer naar haar oordeel een behoorlijke handhaving van wege het gemeentebestuur niet of niet langer is verzekerd.

Het stadhuis van Gouda als Nederlandsch-Indisch paviljoen op de tentoonstelling te San-Fransisco? In de „Java Bode" van 13 en 19 Maart staan artikels resp. van de heeren L. J. VAN DER WAALS en P. A. J. MOOJEN B. N. A., waarin terecht verzet wordt aangeteekend tegen het plan om Ned.-Indië te San Fransisco te vertegenwoordigen door een gebouw in Oud-Hollandschen stijl. De heer VAN DER WAALS betoogt dat de verklaarbare wensch van een „Indisch" gebouw ter typische onderscheiding van het gebouw van het moederland niet uitvoerbaar is. „Welk gebouw in Indië zou men als model kunnen nemen of welke Indische stijl zou men kunnen aanwenden voor een fantasiegebouw geschikt voor het uitstallen der in te zenden voorwerpen?"

„De volkeren van den Indischen Archipel hebben wel veelal hun eigen bouwstijl, maar die stijlen zijn allerminst geschikt voor een groot tentoonstellingsgebouw van misschien 1000 M². oppervlakte. Zelfs waar men hier ter copiëering de beschikking heeft over groote moskee gebouwen, als bijv. te Bandoeng (waarvan men ook de electrische galerijen-verlichting zou kunnen overnemen) is de bouwtrant met de boven elkaar geplaatste daken en de vele overdekte galerijen, welke juist ten doel hebben het zonlicht buiten het interieur te houden, niet van dien aard, dat zij zou kunnen dienen voor een expositie, afgescheiden nog van het bezwaar dat wellicht zou kunnen rijzen om een religieus gebouw in dit geval als model te bezigen. Voor het overige zou misschien alleen het fraaie paleis van den Sultan van Deli als model kunnen dienen; de galerijen zouden althans hoog genoeg zijn om voldoende licht binnen te laten. Doch dat bouwwerk geeft weer niet een typisch „Indische" bouwtrant, waar het door zijn Moorsche boogpoorten en zijn Arabische puntbogen weinig heeft uit te staan met den aard van Indië zelf en hier te lande dan ook vrijwel uniek is en blijkbaar ontworpen werd onder den invloed van de in Engelsch-Indië overheerschende Mahomedaansche bouwkunst.

„Het bouwen van een eigen Indisch paviljoen op de tentoonstelling in inheemschen bouwtrant is dan ook, zonder fiascogevaar niet door te voeren. Een gebouw in Europeesch Indischen trant is voorts evenmin aan te bevelen; karakteristiek is die trant in het geheel niet, noch de oude, noch de moderne trant. De oude trant is ongetwijfeld praktisch, maar voor een groot tentoonstellingsgebouw ietwat naargeestig en in een weelderige expositie-omgeving te onaanziendelijk; de moderne trant zou te weinig opmerkelijk zijn en zich wellicht gering onderscheiden van de gebouwen in de meer zuidelijk gelegen kleinere Amerikaansche steden".

Voorts acht de heer VAN DER WAALS het wenschelijk den Amerikaan duidelijk te maken dat Nederland en Ned.-Indië onafscheidelijk aan elkaar verbonden zijn. Hiertoe moet worden geëxposeerd wel in een gezamentlijk flink en imposant gebouw, maar niet (als te Brussel geschiedde) in ééne ruimte. Te Brussel immers is gebleken dat daarbij de Ned. en de Ned.-Ind. afdeelingen te veel van elkander afhankelijk zijn.

In hoofdzaak wenscht de schrijver echter dat de Ned.-Ind. commissie zich zal verzetten tegen verder gesol met oud-Hollandsche stijlimitaties. Hij zegt dat men te San-Francisco zelfs de botte copie van een oud gebouw wil plaatsen en wel van het stadhuis te Gouda.

„Wij komen in San Francisco om te toonen hoe wij zijn en niet hoe wij waren. Wat is het toch dat de Nederlanders zich zoo angstvallig doet vastklemmen aan wat ééns was?" Er kan z.i. geen reden zijn om te San Francisco een gebouw te zetten, dateerende uit een vorigen gouden eeuw. Wij moeten er uit komen met een werk van moderne Nederlandsche bouwkunst, representeerende den huidigen Nederlandschen geest.

De strekking van dit betoog wordt door den architekt MOOJEN krachtig onderstreept.

Naar aanleiding van het uit en treure copiëeren van oud-

hollandsche motieven vraagt hij zeer terecht: „Weet men dan niet, dat zelfs de schoonste muziek wordt vermoord door haar op een draaiorgel te zetten en haar zooveel dagen als er in een jaar zijn, te laten afdraaien?

„Getuigt dit van liefde, van piëteit voor de waarlijk schoone scheppingen onzer voorouders?

„Waarom toch willens en wetens den vreemdeling gesuggereerd, dat Holland een natie is, die slechts leeft in zalige herinnering van wat eens was, als een afgeleefde van dagen?

„Waarom ons niet fier en trotsch opgericht, toonend onze verjongde en vernieuwde geestkracht, onzen wil, onze energie?

„Waarom niet getoond, dat wij een bouwkunst bezitten, die streeft te zijn een getrouwe afspiegeling van het kultuurbeeld onzer dagen? Een bouwkunst, die een waardig kleed voor- en een symbolieke vertolking wil zijn van den frisschen, nieuwen opbloei van Nederland's en Indië's kracht, macht en aanzien, factoren waaraan ons volksbestaan zoo innig verbonden is?

„Een volk, dat geen eigen nationale bouwkunst bezit is als volk minderwaardig! Zelfs in dezen tijd van vervagende nationaliteitsgrenzen op wetenschappelijk en kunstgebied zal, zoo zij waar is, de kunst in het algemeen en de bouwkunst in het bizonder, het beeld moeten zijn en blijven van het volk waardoor er van het land, waarin zij ontstond!

„Van zwakke naturen, naturen zonder innerlijke gedachten, zonder bewust streven, van menschen, die den tijd niet kennen, waarin zij leven, niet staan in het midden van den krachtigen stroom van handel en nijverheid, van wetenschap en kunst, die door de landen voert, valt niets te verwachten, zij zullen steeds blijven peuteren in zielloos namaken van grootheid van weleer, — slechts de sterken kunnen ons helpen!

„Van hen mag men eischen in de eerste plaats, dat zij zullen vragen een bouwkunst, die een passend kleed zal zijn voor eigen energie en voortvarendheid!"

Men mag hopen dat die waarschuwende woorden ook in ons land weerklank zullen vinden opdat wij bespaard blijven van het schouwspel dat het 20ste eeuwsche Nederland zich te San Francisco doet vertegenwoordigen door eene ziellooze copy in stede door eene symbolische uiting van een krachtig en zelfbewust volksbestaan.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het ontslag van een opzichter bij den bouw van het Vredespaleis te 's Gravenhage en wat daarmede verband houdt. Uitgegeven door het Bondsbestuur van den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond 1913. f0.50.

Een groot deel van dit vlugschrift is gewijd aan mededeelingen omtrent beweerde bevoorrechting van sommige aannemers en leveranciers zoowel bij de opdrachten als tijdens het werk.

De bijzonderheden die de schrijvers der brochure zeggen te hebben „gevonden" zijn in staat bij den lezer het vermoeden te wekken als konden enkele „gepasseerden" wel eens niet onkundig blijken van het verschijnen dezer brochure. Het komt ons intusschen voor dat de onthullingen eigenlijk alleen van belang zijn te achten voor het bestuur der Carnegie-stichting, dat volgens de slotsom der brochure „voor belangrijke sommen is benadeeld geworden". De meening dat met deze publicatie „ook het algemeen belang ten zeerste gediend" zou zijn, kunnen wij niet deelen. Het geldt eene zaak die het Carnegiebestuur als lastgever heeft te regelen met zijne architekten.

Die onthullingen moeten echter als inleiding en toelichting dienen. De brochure zegt n.l.: „Een ieder, die weet hoe het met het uitvoeren van groote werken gaat zal het met ons eens zijn, dat bij een bevoorrechting van aannemers en firma's als door ons geschetst, wanneer dus de Hoofddirectie gemeenschappelijke belangen met de aannemers denkt te hebben of heeft, dan diegene die werkt onder die Hoofddirectie en wiens taak het is toe te zien dat de materialen superieur zijn en de uitvoering niets te wenschen over laat, geplaatst is in eene positie die zeer moeilijk is te noemen. Conflicten zijn dan niet te vermijden," Betoogd wordt nu dat de ontslagen opzichter tengevolge zijner plichtsbetrachting het slachtoffer is geworden van die botsingen.

Is dit zoo, dan moge hem alsnog recht wedervaren door een nauwgezet nader onderzoek.

Het materiaal dat in het vlugschrift is bijeengebracht lijkt ons evenwel niet overtuigend als bewijs van zóó ernstige beschuldiging als bijv. dat de hoofddirectie „gemeenschappelijke belangen" met de aannemers had. Alle mededeelingen komen van één kant, en het gebeurde wordt uitsluitend van één zijde belicht. Een oordeel te willen bouwen op zulke mededeelingen is uiterst gewaagd; zij moeten worden aangevuld door en getoetst aan mededeelingen van andere zijde.

Het lijkt ons echter niet de taak van partikulieren om een dergelijke kwestie te ontwarren.

Carl Zetzsche. Die Kunstformen der schmiedeisernen Beschläge. Ein Beitrag zur Stillehre. Mit 437 Abbildungen. — Verlag von Charles Coleman. Lübeck 1912.

Een fraai werk en tevens een van groote praktische waarde! Dat is de eindindruk van het boek waarin de heer Zetzsche het kunstsmeedwerk van af den Romaanschen tijd tot circa 1800 behandelt: d. w. z. aan de hand van een uitvoerig en zorgvuldig gekozen afbeeldingen-materiaal, de stijleigenschappen en kwaliteiten kort karakteriseert. Daarbij bepaalt hij zich niet uitsluitend tot de groote, monumentale kunstwerken en prachtstukken van het gebied, maar ook de eenvoudige onderdeelen krijgen hun beurt in voorbeelden van werk, dat binnen ieders bereik zou vallen. En daarin schuilt de praktische waarde en beteekenis van dit boek dat, voor enkele Marken in den handel gebracht, voor ruime verspreiding bestemd is. Het rijke beslag eener kathedraaldeur, de klopper van een renaissancepaleis mogen onovertroffen meesterstukken zijn van kunstnijverheid, maar de goed burgerlijke deurgreep of slotplaat zijn vooral niet minder belangwekkend als zijnde de pretentielooze arbeid van den eenvoudigen handwerksman die onbewust en zonder opzet in al wat hij voortbracht iets schoons en karakteristieks wist te leggen. In dat opzicht wekt dit boek voortdurend weemoedige herinneringen aan een verloren, populaire kunstvaardigheid.

Wij vertrouwen dat dit boek waardeering zal vinden, en de rijke schat van gegevens en voorbeelden uit alle landen en tijdperken velen tot navolging zal prikkelen, doordien het toont met hoe eenvoudige middelen treffende artistieke werkingen kunnen worden bereikt.

Prof. Dr. F. Seipp. Unsere Bausteine. Mit 37 Abb. Naturwissenschaftl.-Technische Volksbücherei der Deutschen Naturwissenschaftlichen Gesellschaft No. 69—71. — Theod. Thomas Verlag. Leipzig. (60 Pfennig.)

Een populair werkje dat in zeer begrijpelijken vorm een, zij het ook beknopt, belangwekkend overzicht geeft van het ontstaan, de eigenschappen, de winning of vervaardiging der natuurlijke en kunstmatige bouwsteenen. Vooraf gaat een kort geologisch overzicht, terwijl aan het slot van vele der belangrijkste monumenten van vroeger en thans de materialen worden medegedeeld.

Kalksteen en marmer, graniet, zandsteen, lei worden achtervolgens behandeld als vertegenwoordigers der natuurlijke gesteenten. De kunstmatige steenen, de gebakken steen zoowel als de ongebakken, besluiten de rij. Men mag natuurlijk aan een werk als dit niet te hooge eischen van volledigheid stellen, maar voor den technicus zal het eerste hoofdstuk, gewijd aan de natuurlijke gesteenten, eene zonder eenigen twijfel zeer wetenswaardige lectuur zijn.

PERSONALIA

PROF. DR. GABRIEL VON SEIDL. †

Gabriel von Seidl, wiens ernstige ongesteldheid eenige maanden geleden ruchtbaar werd, is op zijn landhuis te Tölz overleden. Daarmede verliest de duitsche bouwkunst wederom een harer vooraanstaande en representatieve figuren.

Gabriel von Seidl, 9 Dec. 1848 te Munchen geboren, was aanvankelijk werktuigkundig ingenieur. Eerst op rijpen leeftijd heeft hij zich aan de bouwkunst gewijd, maar daarin door zijn buitengewoon en eigenaardig talent aanstonds eene groote plaats ingenomen.

Seidl beheerschte volkomen de typisch Zuid-Duitsche barok en laat-Renaissance vormen en zijn werk was buitengewoon populair; hij wist den juisten toon aan te slaan. Zonder in blindelingsche navolging te vervallen heeft Seidl zich steeds aangesloten bij de inheemsche en historische bouwkunst. Hij had een fijnen smaak, gepaard aan zin van schilderachtigheid en humor en daarbij beschikte hij over eene onuitputtelijke vindingrijkheid. Zijne bouwwerken onderscheiden zich door frissche opvatting en toen Seidl in de zeventiger jaren optrad maakte hij direct de grootsten opgang. Zijn werk is over geheel Duitschland verspreid en waarschijnlijk heeft Gabriel von Seidl wel de grootste praktijk van dezen tijd gehad, vooral ook door succesvolle medewerking aan prijsvragen.

Voor München noemen wij tal van karakteristieke bierpaleizen waarvoor hij het type heeft gecreëerd, en koffiehuizen; van de talrijke woonhuizen o. a. de beroemde villa met ateliergebouw van von Lenbach en de villa van den schilder von Kaulbach; het schitterende „Künstlerhaus"; de St Anna- en Reipertuskerken; het Nationale Museum (na welks voltooiing de architect geadeld werd) en het thans in aanbouw zijnde Deutsche Museum. De beide laatste zijn von Seidl's voornaamste werken.

Het nieuwe stadhuis te Bremen en het Museum te Spiers zijn twee werken uit den laatsten tijd, die bewijzen dat de architect nog niets van zijn scheppingsvermogen verloor.

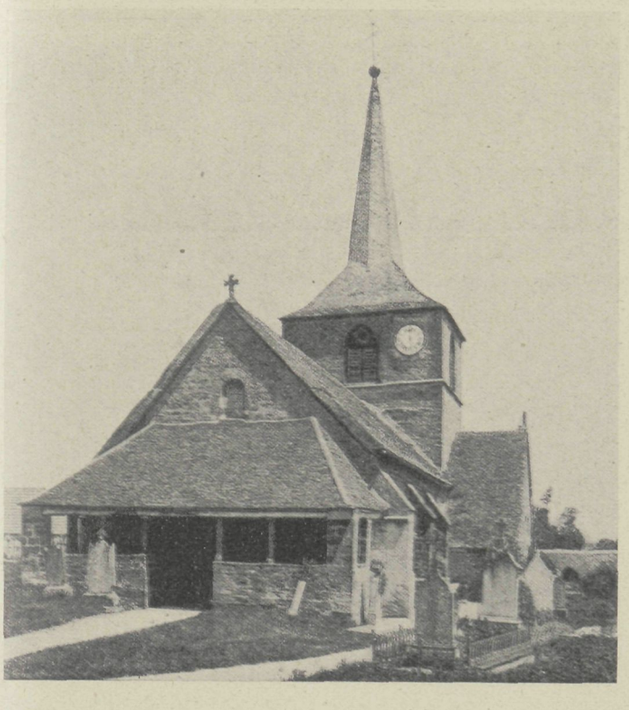

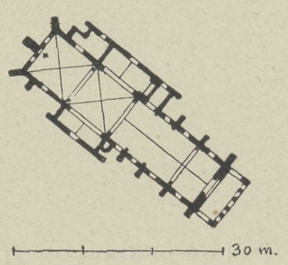

DE ST. BÉNIGNE TE SAVIGNY-EN-TERRE-PLEINE

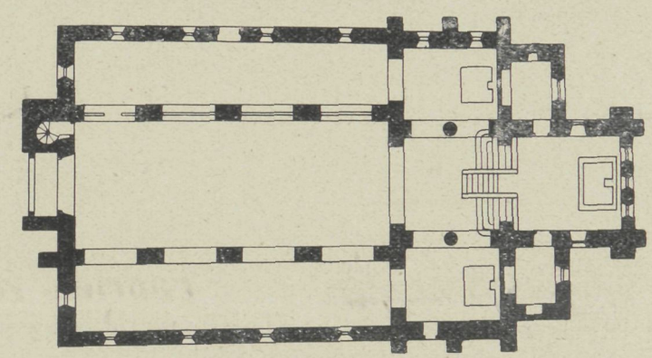

DE ST. SAVINIEN TE SENS

XIIE JAARGANG No. 19 — 7 MEI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. FRANSCHE PLATTELANDSKERKEN

Burgundische Kleinkirchen bis zum Jahre 1200 von Hans Hasso von Veltheim. Mit 115 Abb. — Georg Müller und Eugen Rentsch Verlag. München. 1913. (Gebonden 10 Mark.)

Volkomen begrijpelijk is het dat de indrukwekkende kathedralen alle aandacht op zich samentrokken. Het schoonheidsideaal der middeleeuwen, door de godsvrucht tot de grootste krachtsontplooiing aangezet, heeft in die monumentale gebouwen zijne meest rijpe en volledige uitdrukking gevonden. Zij zijn de mijlpalen in de ontwikkeling der middeleeuwsch-germaansche kunst. Die kathedralen trokken echter in zoo overwegende mate de bewondering van kunstenaars en kunstgeleerden tot zich, dat zij veelal werden afgeleid van de studie der bescheiden en eenvoudige dorpskerken. Daar komt nog bij dat deze laatste zich door verwaarloozing dikwijls minder aantrekkelijk voordoen en dat zij, terzijde van het groote verkeer, vaak gelegen zijn op moeilijk bereikbare plaatsen, die

overigens niets merkwaardigs te zien bieden. En toch blijken die kleine gebouwen, vooral wanneer zij in onderling verband worden gebracht, uit meer dan één opzicht ten volle eene nauwgezette studie waardig.

Niet alleen omdat zij, alhoewel op kleiner schaal, uitingen zijn van denzelfden geest die de grootsche kathedralen in het leven riep. Zij zijn een zeer bijzondere en karakteristieke uiting van dien geest, die te laat de verdiende waardeering vond; te laat om de verdwijning van vele hunner te voorkomen, maar ook te laat om door hun voorbeeld veel wansmaak te keeren. Bij de herleving der gothiek in het midden der 19e eeuw had men — en zulks niet alleen hier te lande — over het algemeen neiging om, ook voor de kleine dorpskerk, te grootsche voorbeelden na te streven. Mitsdien verrezen miniatuurkathedralen bij de vleet waarbij de geringe beschikbare middelen voor een onevenredig deel werden besteed om met dure torens, met groote hoogte-afmetingen, met geheel het geijkte gothische vormen- en konstruktie-apparaat te offeren aan den schijn.

De oude dorpskerken daarentegen vertoonen een zelfstandige schakeering, een eigen in zich afgeronden kunstvorm, welke tot zekere hoogte onafhankelijk was van den heerschenden „stijl". De stichters wilden niet hooger reiken dan overeenkwam met hunne vermogens. Hunne kerkgebouwen sluiten zich aan bij de schaal der omgeving. Het geheel maakt daardoor een wel bescheidener, maar des te harmonieuzer, poëtischer indruk in verband met de landelijke omgeving. Zij wilden zich niet als meer voordoen dan hetgeen zij inderdaad konden wezen. De middelen werden niet gebruikt om — zooals bij nader toezien vaak het geval blijkt — op 'n koopje, met schrale torens en goedkoope polychromeering en geschilderde glazen, een zoo groot mogelijken uiterlijken indruk te maken, maar wel om binnen de bereikbare grenzen op de innerlijk meest waardige, degelijke wijze het godshuis te bouwen. Het gehalte van den bouw werd zoo hoog mogelijk opgevoerd, terwijl men thans slechts al te vaak zich tevreden stelt met den schijn. Aan dat streven dankt het type der oude dorpskerk, onverschillig of wij het in Frankrijk of Nederland, in Duitschland of Engeland waarnemen, zijne bijzondere bekoring en handhaaft het zijne bepaalde kunstwaarde naast en onafhankelijk van de groote monumenten.

Het is echter niet alleen ter wille van de aesthetische beteekenis dat de kleine kerkgebouwen eene plaats verdienen in de aandacht der architekten. Immers zij zijn dikwijls ook in technisch opzicht interessant als voorloopers van nieuwe konstruktieve stelsels, die, als zij deze beproeving hadden doorstaan, door geleidelijke verbetering en toenemende ervaring op steeds grooter en gedurfder schaal werden toegepast, tot zij eindelijk bij de groote kathedralen hun hoogtepunt bereikten.

Wil men bij de studie der stijlen teruggaan tot de bronnen, dan zullen in de kleinere kerken vele uiterst belangrijke gegevens over hunne ontwikkeling bewaard blijken.

Dit laatste zal vooral het geval zijn in Frankrijk waar, anders dan bijv. bij ons te lande of in Duitschland, ook een groot aantal kleine en kleinste dorpskerken verrees dat een volledig ontwikkelden gewelfbouw vertoont met alle stilistische bijzonderheden der groote werken. In deze, ondanks hun bescheiden omvang volledige kunstwerken leeft de herinnering voort aan de hooge ontwikkeling der fransche kultuur in de vroege middeleeuwen. Dat zijn echter uitzonderingen.

Het effekt berust nauwelijk doorgaans op een juist partijtrekken der voor de hand liggende en noodzakelijke elementen (met wijze matiging van de torenontwikkeling), waarvan door treffende groepeering is gemaakt een kloek, rationeel opgebouwd geheel van weldoende rust. Daarbij bleven bewaard de frischheid en vrijheid van conceptie die een onuitputtelijken en verrassenden rijkdom van vormen en oplossingen uitlokten, omdat de landelijke bouwmeester zich zelden liet beheerschen door de vooropgezette en bindende eischen van een stijldogma. Door deze trekken onderscheiden de oude dorpskerken zich gunstig van het meerendeel der nieuwe.

Dit is ook het geval met de oud bourgondische kerkjes, welke behandeld zijn in de boeiende studie, welke tot deze regels aanleiding gaf.

Het gewest Bourgondië was, vooral in den bewogen overgangstijd van het romaansch op de gothiek, een zeer interessant middelpunt voor de ontwikkeling der bouwkunst.

Hier kwamen verschillende hoofdstroomingen — die van Champagne, Isle-de-France, Auvergne, het Loirebekken en het domaine royal uitgingen — samen, terwijl Bourgondië tevens ongeveer op de grens lag tusschen het noordelijke Frankrijk met zijn vlakgedekte zaalkerken en het zuidelijke, waar de gewelfbouw werd toegepast. (De taalgrens tusschen het langue d'oc en het langue d'oil, die over het algemeen den loop der Loire volgt, welke in vroeg-romaanschen tijd de vlakgedekte basiliek scheidde van den gewelfbouw, bleef, gelijk Dehio en von Behold opmerken, in de 12de eeuw met onverminderde scherpte in stand als grens tusschen het kruisgewelf (noordelijk) eenerzijds en het ton- en koepelgewelf (zuidelijk) anderzijds).

Daarbij komt nog dat de ligging van Bourgondië tusschen Frankrijk en Duitschland en de invloed der kloosters van Cluny en Cîteaux aan de bourgondische bouwwijzen eene zeer ruime verbreiding hebben verschaft.

In Bourgondië, te Cluny en te Cîteaux, was de bakermat gespreid van twee machtige kloosterorden wier ver-strekkende beginselen zich ook op bouwkundig gebied deden gelden.

„De vredelooze wereldtoestand tijdens en na het uiteenvallen der Karolingische heerschappij, heeft de neiging en zucht der menschen er toe gebracht om de macht van het monnikswezen niet alleen in de kerk maar in de geheele maatschappij, steeds hooger op te voeren. Haar krachtigste orgaan vond deze richting in het bourgondische klooster Cluny, gesticht in 910. De Hl. Odo stelde als abt de regels vast, die

zich er niet toe bepaalden om de oude voorschriften van St. Benidictus te herstellen, maar deze in strengheid overtroffen. Dicht bij de grenzen van het duitsche en fransche Bourgondië gelegen, reikte zijn invloed naar alle kanten. Nog voor het eind der 10de eeuw vereenigde de kongregatie 37 kloosters in Frankrijk en Bourgondië onder den abt van Cluny." (DEHIO u. VON BEHOLD, Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes).

Een mogelijk nog grooter invloed oefende, ondanks hare aan de kunst vijandige geestesrichting, eene dochterinstelling van Cluny en wel het klooster Cîteaux (Cistercium) der Cisterciënzer orde, in 1098 gesticht. De kongregatie van Cluny had toen haar taak volbracht. GURLITT schetst dat in zijn „Geschichte der Kunst", die op onovertroffen wijze steeds de kunstontwikkeling in verband brengt met de maatschappelijke en geestelijke stroomingen. „Maar tegen het ontbindende geweld van de macht, tegen de met den rijkdom stijgenden wereldschen zin, had Cluny zich niet kunnen verzetten. De vergelijking van zijn beide kerken van 981 en 1089 toont den buitengewonen ommekeer, die zich achter zijne kloostermuren binnen een eeuw voordeed. De levendige scheppingskracht van jonge, sterke volken had de dorre askese der kerk verbroken. Ondanks alle pogingen der leiders van de orde, van de beste der geestelijken, moest het clericalisme wijken voor de kunst, waarin het steeds een verborgen vijand zag." Negen jaar nadat de bouw van Cluny's nieuwe kerk had aangetoond hoezeer de oude geest geweken was, nam Cîteaux de taak der kloosterhervorming met frissche kracht over en in den aanvang der 12de eeuw ijverde in een beroemde predikatie de Hl. BERNHARDUS tegen weelde en kunst, tegen opschik en pracht. Men kan, zegt GURLITT, niet scherper de kunst veroordeelen dan de Hl. BERNHARDUS doet. Zij is hem slechts een middel tot het doel en bovendien een dat door een hoogere kerkelijke vorming spoedig overbodig kan worden: volksleering is zijn doel en wie leerde, heeft geene kunst meer noodig. Schaamt gij u niet voor uwe onnoozelheid, zoo roept hij uit, deins dan ten minste terug voor de kosten! „De Cisterciënzer kerken keerden terug tot de rechte, met kleine absiden doorbroken koorafsluiting der oude kerken van Cluny; zij hadden met deze gemeen het ontbreken der crypten onder het koor; zij deden afstand van den torenbouw, van galerijen, van blindbogen en triforiën boven de zijschepen. Eene lage, open voorhal werd aan de ingangzijde gebouwd. De siervormen werden tot het allernoodzakelijkste beperkt, dan echter niet verwaarloosd, maar in edele, eenvoudige vormen uitgevoerd. Het beste voorbeeld van den echten Cisterciënzer bouwstijl uit de tweede helft der twaalfde eeuw is de abdijkerk te Pontigny aan de grens van Champagne." (WOERMANN, Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker).

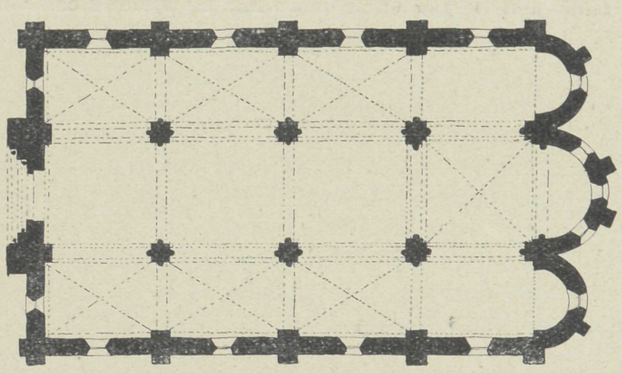

DE ST. ROMAIN TE DRUYES

Cluny en Cîteaux beïnvloedden verschillende perioden der bouwkunst. R. DE LASTEYRIE zet dat in zijn standaardwerk „L'architecture religieuse en France à l'époque romane" (1912) uiteen.

De orde van Cîteaux werd gesticht in 1098. De regels van de orde, die eene reactie waren tegen den rijkdom der Benediktijner kloosters, bevalen een buitengewonen eenvoud bij alle bouwwerken, zij verboden schilderingen, beeldhouwwerken, gouden voorwerpen, maar zij schreven geen enkel bepaald architektonisch

type voor. Eerst tegen 1140 trad de plattegrond naar voren dien de Cisterciënzers achtereenvolgens overbrachten naar alle landen waar zij kloosters stichten — welhaast waren er 1800 — en waarvan de kerk te Fontenay bij Montbard, begonnen in 1139, waarschijnlijk het oudste bestaande voorbeeld is. Toen echter bestond de romaansche kunst sinds geruimen tijd, zelfs was reeds de evolutie begonnen waaruit de gothische bouwkunst zou ontstaan. De invloed der Cisterciënzers is dan ook veel grooter op de ontwikkeling der laatste dan op de lotgevallen der eigenlijke romaansche bouwkunst.

De invloed dezer beide bourgondische kloosterorden reikte ver.

In Duitschland heeft de richting van Cluny doorgewerkt door de Hirsauerschool. Naar het model van het klooster Hirsau in het Schwarzwald, werden meer dan honderd kloosters in alle deelen van Duitschland gebouwd sinds in 1032 Bourgondië door KONRAD II met Duitschland vereenigd was. Maar ook later heeft de Cisterciënzer-orde, die in 1128 haar eerste klooster in Duitschland te Altenkampen bij Keulen stichtte, door hare voortdurende relatie met Bourgondië veel bijgedragen tot de verspreiding van fransche vormen en stond zij in Duitschland vooral in den gewelfbouw aan de spits van den vooruitgang op bouwkundig gebied. Zulks geschiedde onafhankelijk van het strenge asketische beginsel der orde, dat al wat naar kunst zweemde uit hare gebouwen wilde bannen. Maar zooals GURLITT treffend zegt (Geschichte der Kunst): „Es ist zu allen Zeiten so gewesen, dasz der Verzicht auf Schönheit eine formale Förderung mit sich brachte; da in ihm ein Anruf an die Zweckerfüllung beruht; und diese aller Zeit die beste Grundlage für eine neue Kunst bot. Die Vorzüge der burgundischen Bauweise, ihre technischen Fortschritte wurden durch die Cistercienser in die Weiter getragen. Die Kunstformen folgten ihren Weg." Zoo werd de nood een deugd.

Kan uit het vorenstaande reeds genoegzaam blijken dat het gewest waarvan VON VELTHEIM studie maakte voor de bouwkunst belangrijk is, bovendien heeft in het behandelde tijdsbestek — de 11de eeuw — een zeer opgewekt bouwkundig leven plaats gevonden. „Ongeveer drie jaren na het jaar 1000 vernieuwde bijna de geheele aardkring, Italië en Gallië vooraan, de basilieken, waarvan de meeste te goed bewaard waren om werkelijk eene vernieuwing noodig te hebben, maar de Christelijke volken geloofden alle om den roem en het bezit der prachtigste godshuizen te moeten wedijveren. Het was, als had iedereen de versleten overblijfselen van het verleden weggeworpen om zich te tooien met een wit glinsterend kerkgewaad. Toenmaals volmaakten (in meliora permutavere) de geloovigen hunne stad- en kloosterkerken, evenals de gebedehuizen der kleine steden". Aldus een beroemde tekst van den bourgondischen Benediktijner monnik RAOUL GLABER (medegedeeld in LOUIS HOURTICQ Geschichte der Kunst in Frankreich 1912), waaruit kan worden afgeleid, dat in die dagen een nieuw kerktype optrad waartegen de bestaande kerken verouderd schenen.

Het is geen wonder wanneer ook de kleine kerken uit een architektonisch zóó belangrijk gebied als Bourgondië interessante eigenschappen vertoonen. De groote kerken in het gebied, de hoofdkerken der orden als de in den revolutietijd gesloopte kloosterkerk te Cluny, de vooral door haar voorbouw beroemde kerk te Vézelay en andere reeds herhaaldelijk in den breede beschreven gebouwen, blijven in de speciaal-studie van VON VELTHEIM buiten beschouwing.

Misschien blijkt juist in de kleine kerken nog het zuiverst de grondtrek der bourgondische bouwkunst, een eenvoudige opbouw van dikwijls nuchtere zakelijkheid.

Een drietal voorbeelden aan het werk ontleend, de St. Savinien te Sens, de St. Romain te Druyes en de St. Bénigne te Savigny-en-terre-pleine, kan de beteekenis staven.

De plattegrond van de eerste kerk, in 1068 gesticht, vertoont evenals die van de laatste de rechte koorafsluiting der Cisterciënzer kerken. De kerken te Sens en te Druyes zijn in hun eenvoud toch nog van eenigszins grooter allure. Die te Savigny onderscheidt zich door een open voorhal van gelukkig afgewogen verhoudingen, welke in het totaal aspekt eene geslaagd onderdeel is, en samen met de breed uitstekende kontreforten van het schip, met het hooge zadeldak der kerk en de sierlijke kruistoren een beeld van een zeer gelukkig opgebouwd silhouet te zien geeft. Alles is even eenvoudig, met bescheiden middelen gekonstrueerd; het muurwerk is zonder eenigen tooi; ornamenten en dekoratief bijwerk zal men tevergeefs zoeken. „Alles is ingesteld op het karakter eener eenvoudige, sobere dorps- en bedevaartskerk."

Wordt de studie van VON VELDHEIM in verband gebracht met een tweetal andere, die de plattelandskerken van Normandië behandelen (Dr. Ing. FRITZ KÖSSER, Holzgedeckte Landkirchen in der Normandie, Dresden 1910 en Dr. Ing. MÄKELT, Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik, Berlin 1906) dan wordt een zeer belangwekkend overzicht verkregen van een te weinig bekend gebied der bouwkunst.

SPREUKEN EN CITATEN

Goed gedane arbeid is Gode welgevallig, voor den mensch nuttig, goed en liefelijk. Maar minderwaardige arbeid te doen in de kunsten is af te keuren en jammer en wordt gehaat in kleine als in groote werken.

ALBR. DÜRER.

Men hoort dikwijls zeggen dat de kunstenaars zeer licht gekrenkt worden en dat dit uit ijdelheid voortspruit. Maar niemand spreekt van de ijdelheid van den beschouwer, die ieder kunstwerk volgens zijn smaak hebben en beoordeelen wil.

VOLKMANN.

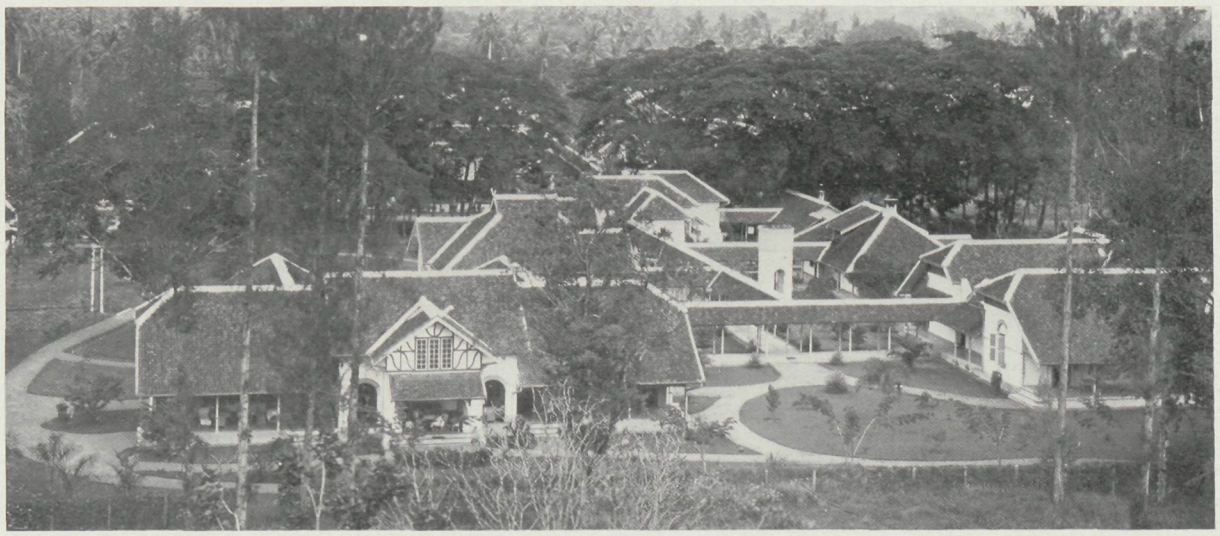

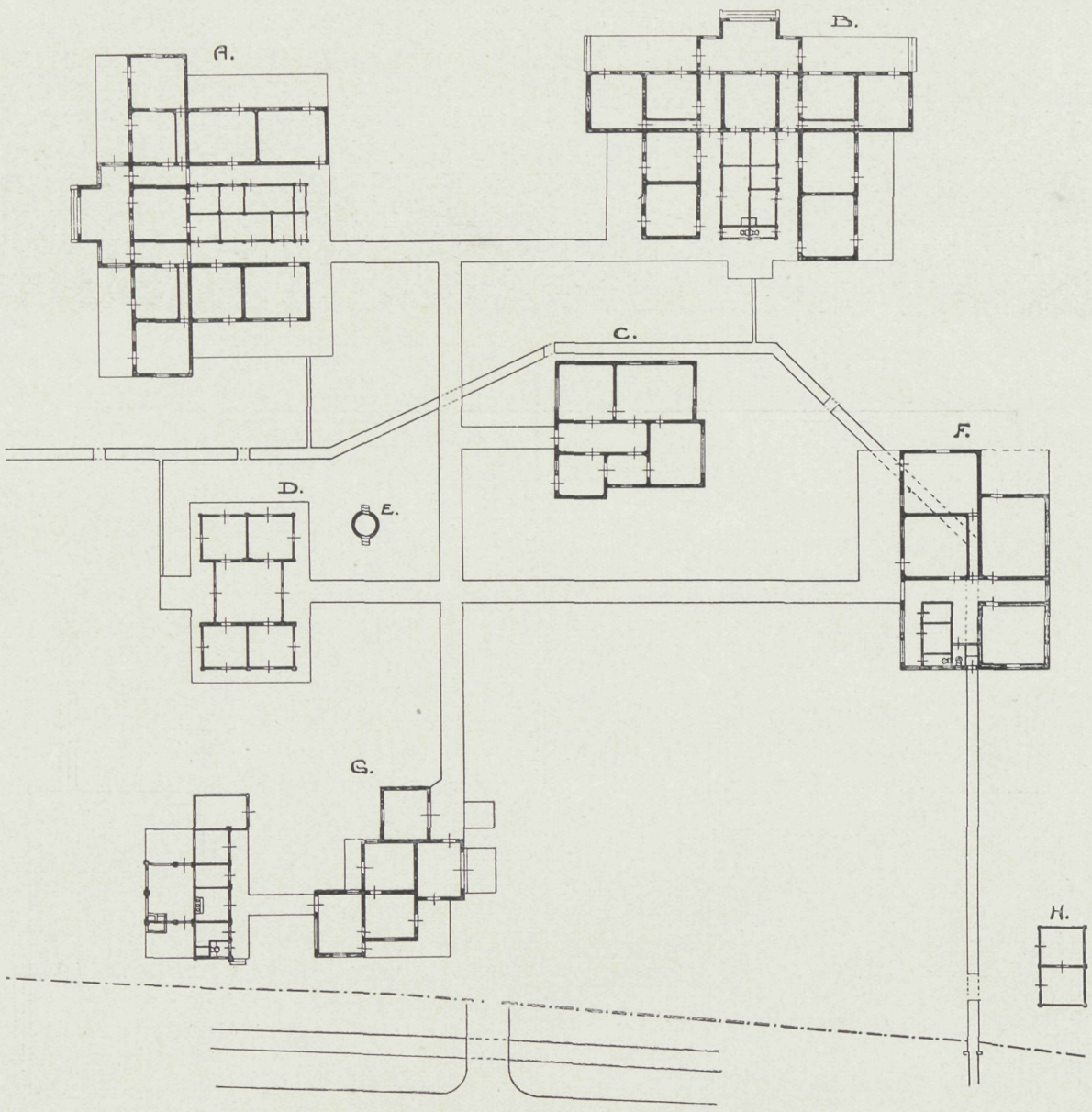

SITUATIE EN ALGEMEEN AANZICHT. AFB. 1

A. Ziekenpaviljoen	C. Operatiegebouw	E. Watertoren	G. Portierswoning
B. Ziekenpaviljoen	D. Keukengebouw	F. Kraaminrichting	H. Lijkenhuis

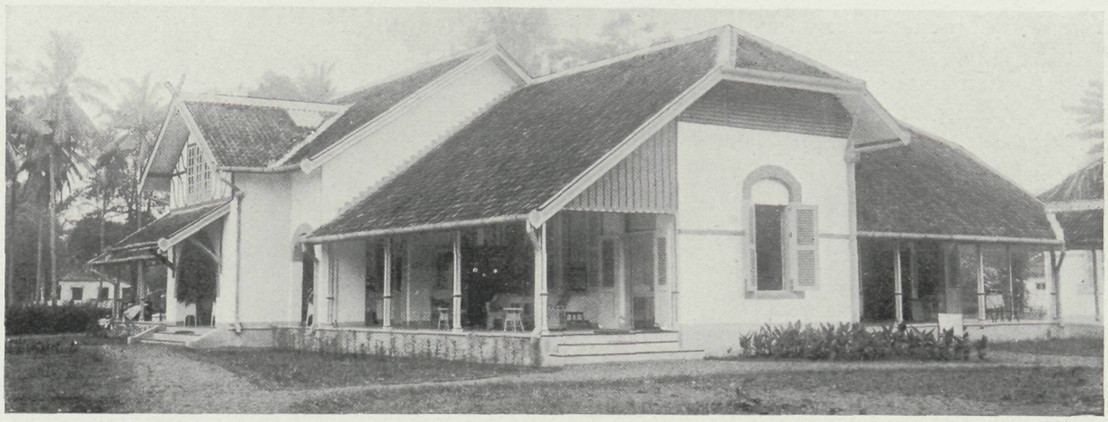

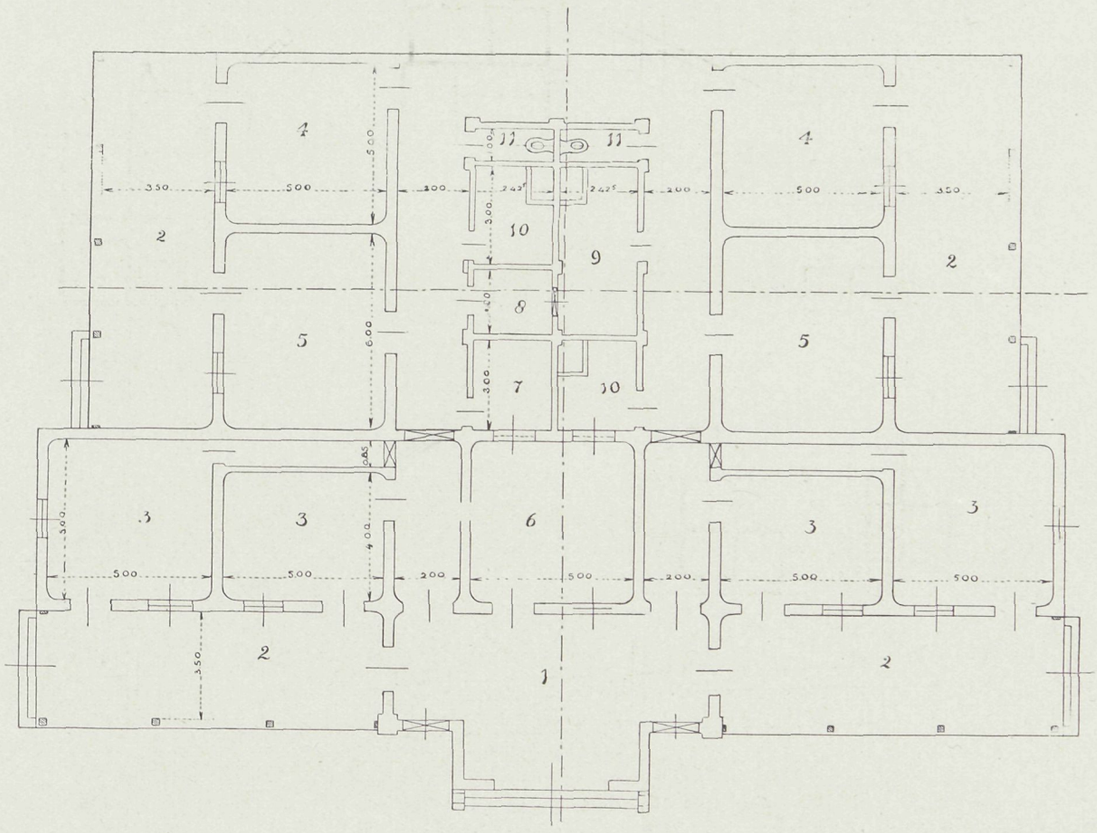

ZIEKENPAVILJOEN. AFB. 2

1. Algemeene voorgalerij
2. Voorgalerij
3. Kamers voor 4 1e kl. pat.
4. Kamers voor 4 2e kl. pat.
5. Kamers voor 6 3e kl. pat.
6. Kamer voor 1e kl. pat.
7. Bijkeukentje
8. Doorloop en bewaarplaats vuile wasch
9. Potten- en spoelkamer
10. Badkamers
11. W. C.

HET JULIANA-ZIEKENHUIS TE SEMARANG. (ZIE DE LOSSE PLAAT)

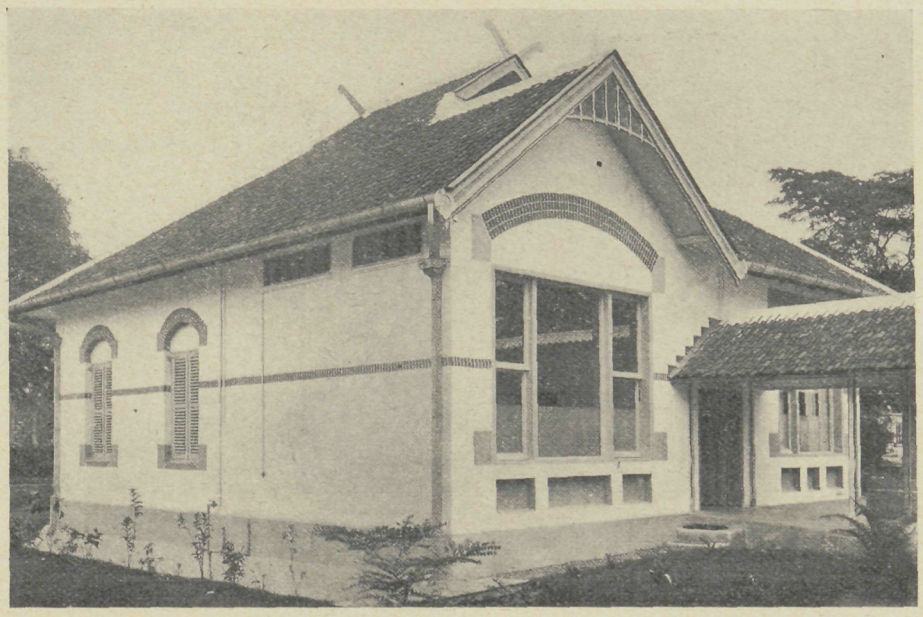

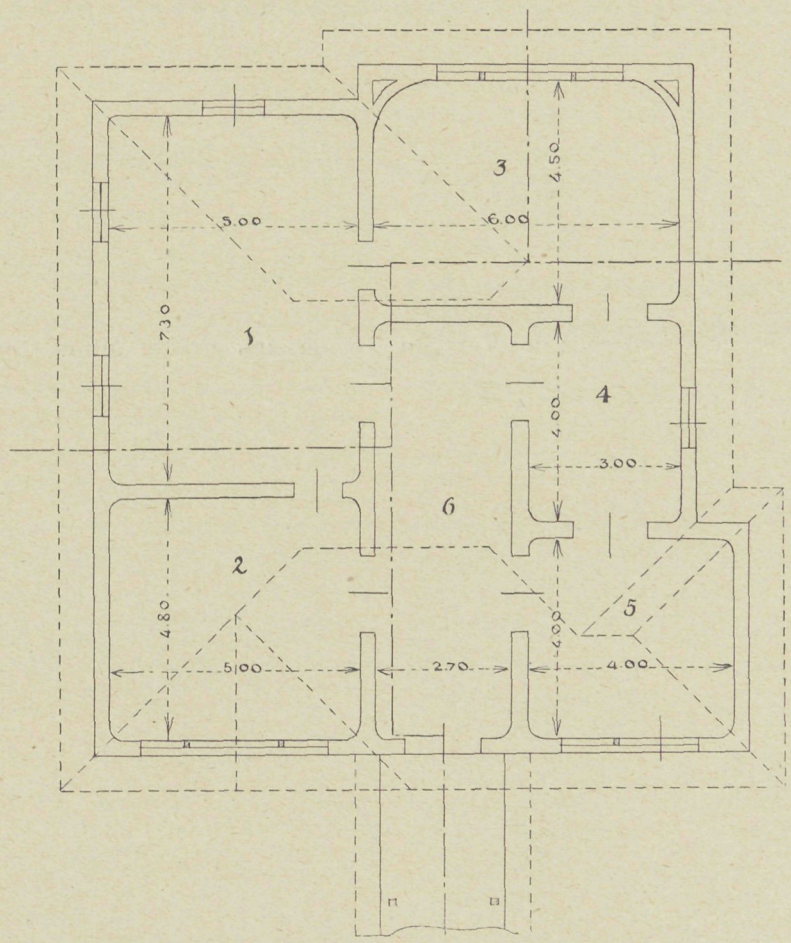

OPERATIEGEBOUW. AFB. 3

1. Wasch- en steriliseerzaal
2. Septische operatiezaal
3. Aseptische operatiezaal
4. Narcose- en waschkamer
5. Oogoperatie- en onderzoekkamer voor neus-. keel- en oorlijders
6. Gang

Het Juliana-ziekenhuis te Semarang, architect de heer HARMSEN, is volgens het paviljoenstelsel ontworpen. Na voltooiing zal het bestaan uit drie paviljoens elk voor 15 patiënten, een operatiehuis, een zusterhuis, keukengebouw, lijkenhuisje en portierswoning. De beschikbare middelen lieten echter niet toe het geheele plan aanstonds te voltooien. Men heeft zich aanvankelijk moeten bepalen tot twee paviljoens, waarvan het eene tevens tijdelijk tot zusterhuis dient. Sedert werd echter nog

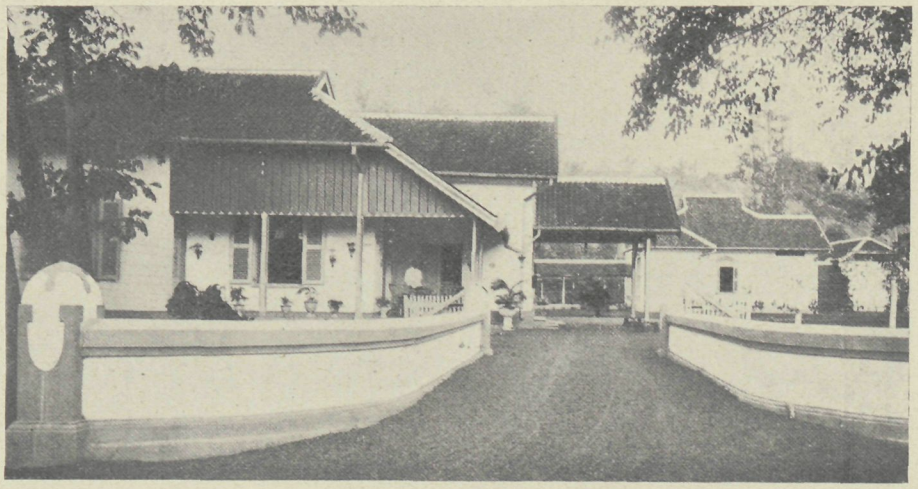

OPRIT MET PORTIERSWONING. AFB. 5

een nieuw paviljoen uitsluitend voor kraamvrouwen gebouwd. Tegelijkertijd werd een afzonderlijk gebouw voor de Röntgen-installatie gesticht, terwijl een aandeel der groote Indische geldloterij van 1913 dat aan het ziekenhuis is toegezegd, de middelen zal opbrengen tot voltooiing van het oorspronkelijke bouwplan. Het is voorts de bedoeling op een aangrenzend erf een barak voor besmettelijke ziekten te bouwen.

In het maandblad „Het Ziekenhuis" wordt dit interessante Indische ziekenhuis (gebouwd in 1909) uitvoerig in tekst en afbeelding behandeld in een artikel van Dr. Benjamins.

De gebouwen zijn op ruime onderlinge afstanden over het terrein verspreid, te midden van een fraaien tropentuin. Zij zijn verbonden door overdekte galerijen. Het geheel maakt een zeer vriendelijken indruk. De gebouwen zijn wit gepleisterd. Het houtwerk is in twee kleuren geverfd wit en groen (in drie nuanceeringen). De daken zijn gedekt met inlandsche dakpannen.

Als een groot bezwaar bij het ontwerpen van de ziekenpaviljoens werd ondervonden dat geen geschikt voorbeeld bestond. Nog nimmer te voren was in Indië een dergelijk ziekenhuis gebouwd.

De ziekenkamers, 9 in getal, zijn (zie afb. 2) in hoefijzervorm ontworpen. Tusschen de beenen van het hoefijzer liggen, onder een lager dak, de dienst- en nevenlokalen.

In de algemeene voorgalerij is gelegenheid voor gezellig samenzijn der patiënten. Daar zij tevens dient als verblijf voor de nachtzuster, zijn hier ook het schellenbord en de huistelefoon aangebracht. Aan weerszijden is een 3,5 M. breede galerij, welke door een dwarsschut in twee gedeelten is verdeeld, ten gebruike van de achtergelegen patiëntenkamers. Deze galerijen zijn afgesloten met zoogen. kree's, dat zijn rolgordijnen van dunne bamboeslatjes, aan de binnenzijde overtrokken met een soort jute.

De badkamers zijn ingericht voor het in Indië gebruikelijke „sirammen" (overgieten van hoofd en lichaam) waartoe het water uit een groote gemetselde bak wordt geschept. Tevens is aanwezig een stortbad alsmede in een der badkamers een kuipbad met geyser. De spoelkamer is voorzien van twee gecementeerde bakken. De eene dient voor het spoelen van verplegingsartikelen, in de andere wordt geïnfecteerd waschgoed gedurende 24 uur in verdunde creoline of lysol geweekt.

Een zeer belangrijk punt was de ventilatie, die vooral in Indië moeilijk is bij de geringe temperatuursverschillen binnens- en buitenshuis. Tusschen dak en plafond is eene flinke isoleerende luchtlaag met ruime gelegenheid voor luchtcirculatie aangebracht (door gaas afgesloten opdat er zich geen vogels of ratten kunnen

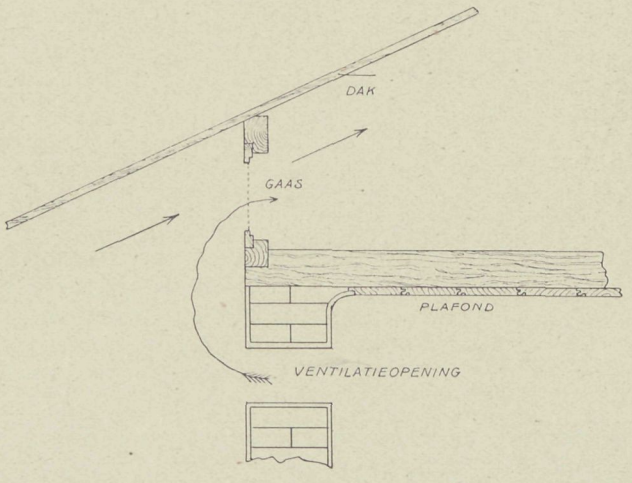

nestelen). De kamers kunnen ventileeren (behalve door de jalouziedeuren en ramen en door de tuimelvensters) door een 5-tal openingen in de wanden. Deze ventileeren

op de bovenste luchtlaag in de veranda en daarmede naar de luchtstroomen onder het dak.

Bij den bouw van het operatiepaviljoen (afb. 3) werd niet op kosten gezien in de overweging dat het steeds aan groote behoefte zou moeten voldoen.

De operatiekamers zijn gelegen pal noord en zuid, maar de ondervinding heeft geleerd dat het op Java aanbeveling verdient alleen operatiekamers op het zuiden te maken. Dan heeft men het minste hinder van de zon. Eene andere moeilijkheid is de ventilatie omdat men de massa's insekten moet weren. Op de afbeelding van het operatiegebouw ziet men onder het dak de (door muskietengaas gesloten) ventilatie-openingen. De vakken onder de ramen waren aanvankelijk ook open en met gaas afgesloten. Die ventilatie werkte echter te sterk zoodat de gaten dichtgemetseld werden. De inrichting is met gebruikmaking van de nieuwste ervaringen in Europeesche ziekenhuizen tot stand gekomen.

Het keukengebouw (afb. 4), rondom door een veranda omgeven, bevat aan weerszijde van de groote kookkeuken twee vertrekken welke aan de eene zijde dienen tot bewaarplaatsen van provisies en huishoudelijke

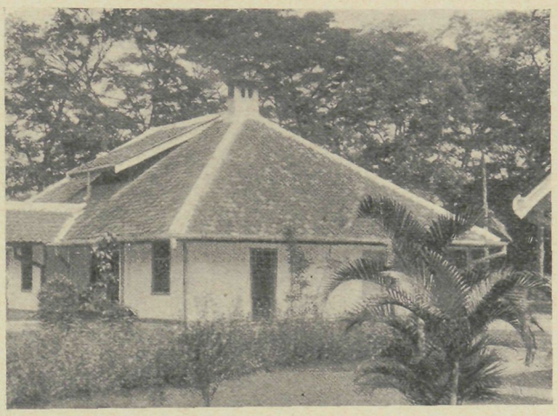

HET KEUKENGEBOUW. AFB. 4

artikelen, aan de andere zijde voor het opmaken van de wasch, tot bewaarplaats van bedden en matrassen.

De portierswoning, aan den ingang tot het erf gelegen, (afb. 5), bevat tevens een wachtlokaal voor bezoekers en patiënten. Tegen de woning is gebouwd de remise voor den ziekenwagen. Hier zijn ook de bijgebouwen voor het waschbedrijf en de bergplaatsen voor koffers en huisraad.

HEEMSCHUT

Ontsiering van natuurschoon door reclame in Gelderland. Het verzoek van den A. N. W. B. tot het uitvaardigen eener provinciale verordening, is door Ged. Staten van Gelderland in handen gesteld van de gemeentebesturen, ten einde te vernemen, of in die provincie behoefte bestaat aan zulk eene regeling. Het resultaat van dit onderzoek is, dat in slechts 6 van de 116 gemeenten ontsiering van natuurschoon of misvorming van gebouwen zou voorkomen. Op de gestelde vraag antwoordden 10 gemeentebesturen niet, 65 ontkennend, 41 bevestigend (9 dezer achtten een verordening bepaald wenschelijk en drongen er op aan deze in het leven te roepen).

Ged. Staten konkludeeren nu, dat in de provincie Gelderland geene behoefte bestaat aan eene regeling en dus de provinciale wetgever zich dus ook heeft te onthouden van dwingende maatregelen tot beperking van gebruiks- en eigendomsrechten, te meer omdat waar het noodig is de gemeentebesturen zelf kunnen optreden, zooals enkele trouwens reeds gedaan hebben.

Indien inderdaad in niet meer dan zes gemeenten ontsiering zou te konstateeren zijn, — hetgeen ons evenwel zeer optimistisch gezien lijkt — dan komt het euvel in Gelderland nog slechts in geringe mate voor. Het zou dus een zéér gunstig moment zijn, thans maatregelen te treffen, opdat in de toekomst het euvel zich niet verder kan verspreiden. Want als dat eens het geval is — en er is geen enkele reden om aan te nemen dat Gelderland zou verschoond blijven van een plaag, die zich overal doet gevoelen — dan zal men weer de gewone klacht tegen reclamebeperking hooren aanvoeren, n.l. dat de eigendomsbeperking zoo hard werkt, wijl zij aan de verhuurders van wandvlakten of terrein op gemis van inkomsten te staan komt. Dat is de gewone gang van zaken: als men niet spoedig optreedt om een kwaal in de kiem te onderdrukken, moet men later des te dieper ingrijpen.

Volgens de rapporten door Ged. Staten ontvangen, zouden op het oogenblik praktisch slechts zeer enkelen in hun eigendoms- en gebruiksrechten worden belemmerd Waarom zou men nu die gunstige gelegenheid laten voorbijgaan en weer wachten tot het te laat is?

Gedeputeerden stellen voor aan den A. N. W. B. te kennen te geven, 1e. dat zij „voorshands" — dus tot er een groot aantal leelijke reclames zijn geplaatst? — geene vrijheid vinden aan zijn verzoek te voldoen, 2e. dat in eventueele behoeften de besturen der betrokken gemeenten kunnen optreden.

Maar waarom dan Ged. Staten — blijkbaar erkennende het recht der gemeentebesturen en niet principieel tegen hun optreden gekant — niet zelf preventief willen optreden, 't geen zooveel afdoender zou werken, wordt niet toegelicht.

Van plattelands gemeentebesturen is, naar de ervaring leert, bovendien over het algemeen weinig medewerking te wachten. Zij plegen niet recht te begrijpen waarom het gaat.

GEMENGDE BERICHTEN

De tentoonstelling van bouwkunst te Utrecht. (Verbetering). De ontwerpen voor de feestversieringen bij het Lustrum en van de Tivolizaal zijn van de architekten DE HAAS en HEUSINKVELD gemeenschappelijk. De in ons artikel genoemde etsen zijn van den heer VAN LEUSDEN (in plaats van VAN LINDEN).

Het IVe internationaal congres van Hygiene der Woning Antwerpen 31 Aug.—7 Sept. 1913. Inschrijvingen (20 franken = 10 gulden voor de deelnemers en 10 franken = 5 gulden voor familieleden) moeten worden gericht aan den heer Notaris A. COLS, Willem Tellstraat 3 te Antwerpen.

Het programma van het kongres is opgenomen in „Bouww." 1913 blz. 14.

Het 2de kongres voor monumentenzorg en heemschut zal 24—26 September a.s. te Dresden worden gehouden. Het programma vermeldt de volgende onderwerpen: Prof. SCHUMANN spreekt over Dresden en zijne gebouwen; Prof. VON OECHELHÄUSER rapporteert over het op de Salzburger vergadering in 1912 besloten adres aan de Kamers van Koophandel en koopliedenvereenigingen betreffende de uitwassen van het reclamewezen; Prof. GURLITT en de museumdirekteur KÖTSCHAU behandelen de kunsthandel en de monumentenzorg.

Voorts komen aan de orde: Industriegebouwen en Heemschut (Prof. BESTELMEIJER); vraagstukken van stedebouwkundigen aard te Dresden (Prof. ERLWEIN); de waterbouw in zijn verband tot monumentenzorg en heemschut (stadsarchitekt SCHAUMANN en Oberreg. Rat CASIMIR); de nieuwe bouwwet te Hamburg (stadsarchitekt SCHUMACHER); de verontreiniging van openbare wateren en hare beletting (Dr. BONNE)

In aansluiting bij de vergadering zijn georganiseerd bezoeken aan de monumenten van Dresden. Het Kon. Saksische monumentenarchief houdt eene toepasselijke tentoonstelling.

Na het kongres vinden excursies plaats naar Bautzen, Schandau, Pirna, Pillnitz en naar de tentoonstelling te Leipzig.

Aanmeldingen tot deelname (contributie 5 Mark) worden gericht aan het bureau Schiessgasse 24 te Dresden.

Arsenicumhoudend loodwit. Er zijn in den laatsten tijd in Zweden ziektegevallen voorgekomen, die men toeschreef aan Hollandsch arsenicumhoudend loodwit in verf. De zaak is in de Tweede Kamer van den Rijksdag ter sprake gebracht,

en de regeering beloofde alvast een verscherping van de bepalingen tegen arsenicum, in afwachting van een geheele herziening van de voorschriften betreffende vergiften, die in Zweden reeds zeer streng zijn.

Of die ziektegevallen inderdaad met het loodwit in die verf verband houden, geeft men ginds niet algemeen toe; wel naar het schijnt, dat het Hollandsche loodwit schadelijk is. Vandaar dat er zijn, die den invoer daarvan verboden willen hebben — voor het verven van rijksgebouwen is het verbod al uitgevaardigd — hetgeen de nijverheid weinig zou deren, aangezien het onschadelijke Silezische loodwit weinig duurder is. Zoo was althans het getuigenis van Dr. Arnold Rising, verbonden aan het laboratorium van het Farmaceutische Instituut, bij het debat in den Rijksdag aangehaald.

„Alg. Ned. Adv. Blad."

Het architektenhonorarium wordt sinds langer dan een eeuw in Frankrijk onveranderlijk op 5 % aangenomen. De gewijzigde omstandigheden maken eene verhooging wenschelijk, maar daartegen verzet zich het publiek, zeggende dat ook bij ongewijzigd percentage het bedrag van het honorarium stijgt doordien het bouwen zelf duurder wordt. Volgens de „Constr. Mod." heeft de parijsche architekt Grignard de onjuistheid van dat argument aangetoond door eene gedetailleerde berekening van een huis dat onder Lodewijk XVIII gebouwd is te vergelijken met de bouwsom die datzelfde huis thans zou vorderen. Hij kwam daarbij tot het zeker onverwachte resultaat dat de bouw thans iets minder zou kosten dan toen.

De „Chambre syndicale des arch. francais" heeft eene nieuwe honorariumregeling ontworpen voor de fransche architekten. Zij bedingt 5 % voor alle gewone bouwwerken boven 1000 franken. Voor werken van minder dan 21.000 franken zal voor de honorariumberekening bij de bouwsom worden opgeteld het $^1/_{10}$ gedeelte van het verschil der bouwsom met 21.000 frank. Werken van minder dan 1000 franken worden gehonoreerd met 15 % tot een minimum van 10 frank. Voor bijzondere werkzaamheden, in- of uitwendige versiering, wordt gerekend op den grondslag van den aan het werk besteeden tijd met een minimum van 10 %.

Een ander ontwerp voor eene nieuwe honorariumregeling is door den architekt Louvet voorgesteld in het 2e onlangs verschenen deel van zijn werk: „L'art d'architecture et la profession d'architecte". Hij stelt daarin voor het honorarium te laten op 5 % voor onderhoudswerken en voor nieuw werk een honorarium te stellen van 6 tot 4 % en nog minder voor werken van buitengewonen omvang. Voor werken van bijzonderen aard een honorarium van 7—10 % in voorafgaand overleg met den bouwheer vast te stellen. Voor werken onder 20.000 frank zou het honorarium bedragen 8 % voor de eerste 10.000 frank en 4 % voor het overige, zoodat met 20.000 frank het normale bedrag van 6 % bereikt was.

Waar ook sinds jaar en dag bij ons te lande eene herziening van de honorariumtabel wordt overwogen kan het aanbeveling verdienen om ook rekening te houden met deze nieuwe regelingen. Het zal immers ook bij ons moeten komen tot eene billijke verhooging der honorariumpercentage ten einde te gemoet te komen aan de toenemende bedrijfsonkosten.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Rapport der Conferentie over het Bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid in Nederland. Wed. J. Ahrend & Zoon's boekhandel en Uitg.-Mij. Amsterdam 1912.

De Waterstaats Ingenieur door M. C. E. Bongaerts. Ing. v. d. Rijkswaterstaat. — De Civiel-Ingenieur in Gemeentedienst door L. W. K. van Dijk. Ing. 1e kl. bij de Gemeentewerken van Rotterdam. Mork's beroepsbibliotheek onder Redactie van Dr. A. S. van Oven Nr. 13. — C. Morks Cz. Dordrecht 1913 (f 0.50).

K. Heathcote Statham. A short critical history of Architecture. Large crown $ 10. 600 pp. and 700 illustrations. B. T. Batsford 94 High Holborn. London. (10 shilling).

Architektur und Kunstgewerbe des Auslandes. I. Band. Alt-Holland. Eingeleitet von Dr. Andre Jolles. Mit 246 Abbildungen. Georg Müller und Eugen Rentsch Verlag München. (Geb. 30 Mark.)

Münchener Städtische Baukunst aus den letzten Jahrzehnten. Verlag Georg D. W. Callwey. München.

Verschijnt in omstreeks 20 afleveringen bevattende elk circa 14 platen van 0,25 × 0,32 benevens tekst. (Prijs per stuk in abonnement 1.50 M, afzonderlijk 2 Mark.) Tot nog toe verschenen de navolgende afleveringen: 1. Schulhäuser, 2. Krankenhaus München—Schwabing, 3. Münchener Festbauten, 4. Karl Müllersches Volksbad, 5. Brausebäder und Bedürfnisanstalten, 6. Feuerwachgebäude, 7. Städt-Gasanstalt München-Moosach, 8. Heiliggeistspital und Waisenhaus, 9. Schulhäuser.

C. L. J. Schaum. Tuinarchitectuur. Met 65 illustraties. M. A. Wiegand Bruss. Drukker-uitgever. Boskoop. (Gebonden f 3.90.)

Het enthousiasme waarmede wij — verheugd dat op dit gebied een Nederlandsch werk verscheen — de lezing van dit boek begonnen, heeft geen stand gehouden. Ook bij herhaalde kennisname was de eindindruk dat deze publicatie beter achterwege ware gebleven tot na eene zeer ernstige revisie.

Aannemend dat de praktische wenken juist zijn ('tgeen betrekkelijk de prijzen slechts tijdelijk en plaatselijk het geval kan zijn) zal men betreuren dat zij te gering in aantal en te onvolledig zijn dan dat dit werk zou kunnen dienen als bruikbare handleiding bij de techniek van den aanleg. Slechts terloops zij vermeld, dat de schrijver blijkbaar eene onjuiste voorstelling heeft van het begrip tuinarchitect en dezen (zie blz. 168) geheel vereenzelvigt met den uitvoerder van den tuin of den plantenleverancier.

De „geschiedenis der tuinarchitectuur" laat bovendien, in juistheid en volledigheid beide, zéér veel te wenschen over en ook het hoofdstuk over de „Aesthetiek" zal den onschuldigen lezer niet veel objectieve voorlichting brengen; vooral niet wat betroft de hedendaagsche tuinkunst.

Vermelden wij eindelijk dat wij tevergeefs hoopten aan het slot te vinden hoe een lange lijst van errata's de fouten en de slordigheden van stijl en korrektie poogde te verbeteren. Zij ontbreekt, evenals literatuurvermelding.

De „platen" — het bescheiden woord „afbeelding" ware juister gekozen — zijn niet zeer overtuigend en gelukkig gekozen. Zij missen bovendien onderschriften en een lijstje achter in het boek brengt slechts van enkele eene en doorgaans dan nog zeer onvoldoende aanduiding. De lezer houde ons ten goede zoo wij ervan afzien aan eene zoo weinig geslaagde uitgave door uitvoeriger mededeeling meer ruimte te geven.

De Architect. Ook de laatste aflevering van den 20sten jaargang is gewijd aan de Nederlandsche inzendingen op de „Ideal Home Exhibition" te Londen, April 1912.

De salonmeubels van R. C. Mauve en de boekerijmeubels van J. W. de Graaff komen door de gedrongen opstelling in een tentoonstellingsstand zeer onvoldoende tot hun recht. Vooral de laatstgenoemde, van forsch en stoer type, hebben daaronder te lijden. Het eerste interieur is verrijkt met koperwerk van Eisenlöffel en een gebatikt kamerscherm van mej. Bake.

De overige platen geven voorbeelden van kleine kunstnijverheid: een zeer rijk behandelde klok met zijstukken (koper met email), van Eisenlöffel, houtsnijwerk van Tjipke Visser, batikwerk van mej. Bake, borduurwerken der dames Van Reesema, Nierstrasz, Philipse en Van Regteren Altena, Egyptisch vlechtwerk van mej. Van Reesema, rietvlechtwerk van H. Ellens, kunstaardewerk van W. C. Brouwer, twee costuums van „Marsyas", door Roland Holst. De graphische kunst is vertegenwoordigd door een illustratie van mej. Drupsteen en een kalenderblad van G. Rueter.

Architectura. Nr. 17. Affiche der Tentoonstelling Huis en Tuin (met afb.) Hulpbrug bij het Binnengasthuis (met afb.) Centrale verwarming en luchtverversching (vervolg).

Architectura. Nr. 18. De Boroboedoer-Stoepa (met afb.) Centrale verwarming en luchtverversching (vervolg met afb.)

Bouwkundig Weekblad. Nr. 17. Bauberatung, door J. D. Landré. De vrijheid in het bouwbedrijf, door G. Versteeg. Het jaarboekje voor beeldende kunsten. Skandinavische bouwkunst (met afb.)

Bouwkundig Weekblad. Nr. 18. Verslag vergadering der arch. leden (fusieplannen). Dokterswoning te Hillegom, arch. R. J. Hoogeveen. Verhouding tusschen architect en tuinarchitect enz. (vervolg met afb.) Het jaarboekje voor beeldende kunsten (vervolg).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Hoofd Bouwkundig Bijblad tot het Alg. Ned. Adv.blad.

Ingekomen zijn 134 ontwerpen. De teekeningen zullen worden tentoongesteld van 12—17 Mei in de Arti-zaal van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, Groenmarkt, Den Haag; toegang kosteloos.

POSTKANTOOR TE ZEIST. ARCH. JAN STUIVINGA
(ZIE DE BIJBEHOORENDE TEKST OP BLADZ. 139)

XIIE JAARGANG No. 20 14 MEI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE VERVORMING VAN ROTTERDAM

Wederom is een plan publiek gemaakt dat een stap is op den in de laatste jaren ingeslagen weg tot verfraaiing van Rotterdam en tot het scheppen van een monumentaal middelpunt der gemeente. Daartoe is de keuze gevallen op den Coolsingel, als hoofdtoegangsweg tot de stad vanaf de stations der H. S. M. en der Hollandsch-Electrische Spoorweg Mij., de „Bahnhofstrasze" — het woord wekt waarschuwende vergelijkingen op! — van Rotterdam. In die richting wezen reeds de voorstellen tot den bouw van het stadhuis en het postkantoor, welke tevens aan algemeene sympathie wonnen doordien zij met praktischen zin werden dienstbaar gemaakt aan de opruiming der beruchte Zandstraatbuurt, welke de ontwikkeling van dit stadsdeel in den weg stond. Deze plannen werden aangevuld door die betreffende de Blaak en de onteigening tusschen de Blaak en het van Hogendorpsplein. Thans is een verdere — en zeker niet minder belangrijke — stap voorgesteld.

Bij wijze van stof tot overpeinzing tijdens de feest-

dagen werd een plan onthuld van zeer grooten omvang en verre strekking voor het toekomstig aanzien der stad. Volgens dit plan stellen B. en W. voor eene groote oneigening met een meerledig doel. In de eerste plaats wenschen zij eene direkte en ruime verbinding Oost-West daar te stellen en wel tusschen het Groote Kerksplein en den Coolsingel. Aan zoodanige verbinding bestaat thans reeds behoefte. Zij zal de aan gene zijde van den Coolsingel gelegen nieuwere woonwijken en de stations in gemakkelijke gemeenschap brengen met de binnenstad. De behoefte aan dien weg zal zich nog sterker doen gevoelen als straks de Coolsingel aan beteekenis gaat winnen door den bouw van het stadhuis en het postkantoor.

Hetgeen van de oude Zandstraatbuurt nog is overgebleven na de onteigeningen ten behoeve der beide zooeven genoemde openbare gebouwen, zal door de thans voorgestelde plannen geheel verdwijnen. Daarbij merken B. en W. op dat bovendien de doorbraak ook voor de verdere omgeving zijne goede gevolgen zal doen gevoelen en men in den loop der jaren stellig in dit geheele stadskwartier verbouwingen en verbeteringen zal mogen verwachten, welke dit geleidelijk uit den tegenwoordigen toestand zullen opheffen en in beter aanzien brengen. Een in ieder opzicht rotte en lang verwaarloosde plek zal door die opvolgende maatregelen op de meest radicale wijze uit de stad zijn verwijderd.

Het netwerk van smalle straten en stegen wordt vervangen door ruime verbindingswegen. De hoogst ongunstige woningtoestanden der in den loop der eeuwen steeds enger bebouwde wijk, zullen plaats maken voor hygiënischer verhoudingen.

De omvang van het plan volgt uit eenige cijfers. Het omvat 552 perceelen en de kosten der onteigening worden geschat op f 7.450.000 met inbegrip van eenige reeds aan de gemeente behoorende perceelen, waarvan het belangrijkste wel is het gebouw der Academie. Omtrent deze wordt in de toelichting tot het voorstel gezegd, dat in de naaste jaren toch zou moeten worden voorzien in de behoefte aan een nieuwer en ruimer schoolgebouw, zulks vooral in verband met de voorgenomen reorganisatie der school. Na aftrek van de opbrengst der beschikbaar komende bouwterreinen, zal het plan aan de gemeente per saldo f 3.575.000 blijven kosten.

B. en W. hebben ook dit plan in verband gebracht met andere nooden en daardoor de mogelijkheid zijner verwezenlijking zeer vergroot. Zij konstateeren, dat, eerder dan kon worden voorzien bij de in 1907 besloten vergrooting van het oude beursgebouw, de behoefte aan een geheel nieuwen beursbouw zich doet gevoelen ten gevolge van de ontwikkeling van den Rotterdamschen handel en met name van de sterk groeiende beteekenis van den graanhandel. Hernieuwde vergrooting der oude Beurs zou volgens het oordeel van den Directeur der gemeentewerken ondanks zeer groote uitgaven, toch niet kunnen leiden tot eene werkelijk doelmatige en blijvende oplossing. De betrokken autoriteiten zijn tot de slotsom gekomen, dat slechts van een geheel nieuwen beursbouw een goede oplossing kan worden verwacht. B. en W. hebben daarom nu het oog geslagen op een aan den Coolsingel gelegen bouwblok ter grootte van 10.000 M². in het nieuwe uitbreidingsplan.

Niet alleen wordt aldus voor den Beursbouw de plaatskeuze op eene door B. en W. zeer gelukkig geachte wijze opgelost — in ieder geval eene wijze die tevens meer het algemeen stadsschoon dient dan een der in 1907 voorgestelde oplossingen — maar bovendien wordt de verwezenlijking der overige plannen er door vergemakkelijkt. Een groot terrein vindt aanstonds zijne bestemming. Zulks verlicht de finantiëele last der gemeente, daar het de bedoeling is om de beurs, zoo niet geheel, dan toch nagenoeg geheel, hare kosten te doen dekken. Met het oog hierop zullen ook kantoren, vergaderzalen enz. in het beursgebouw worden ontworpen. En bovendien is te verwachten dat de nabijheid van de beurs de stichting van kantoorgebouwen zal bevorderen en den voordeeligen afzet der vrijkomende terreinen bespoedigen.

B. en W. merken voorts op dat wanneer de Beurs op de bedoelde plaats naast het post- en telegraafkantoor en het stadhuis wordt gesticht, aan den Coolsingel deze aan eene zijde geheel met groote en monumentale gebouwen zal zijn bezet. Het is echter de vraag of zulks zoo wenschelijk moet worden geacht.

Is de Coolsingel aldus aangewezen om het monumentale stadscentrum te worden, in hoeverre dat voornemen slaagt, is geheel afhankelijk van de bebouwing. De moeilijkheden zijn groot. Over het algemeen kan men zeggen dat eene onmiddelijke aaneensluiting van monumentale bouwwerken wel zéér bijzondere eischen aan de ontwerpers stelt en dat een gunstig resultaat slechts dàn te wachten is, wanneer die gebouwen in nauw onderling verband, als samenhangende groep en zelfs liefst door één persoon worden geordonneerd. De Ringstrasze te Weenen is een zeer sprekend voorbeeld hoe zelfs bij de ruimste en royaalste opvatting het totaal effekt niet bevredigt wanneer de eenheid ontbreekt.

Eenige onderling onafhankelijke en monumentale gebouwen op ééne rij, in ééne rooilijn, hebben te licht neiging de aandacht van elkander af te leiden, aesthetische konflikten uit te lokken en elkander als het ware te drukken. Elk der gebouwen voor zich beschouwd pleegt dan bovendien niet voldoende tot zijn recht te komen.

Een meer neutrale achtergrond van kleiner schaal met partikuliere gebouwen bijv., doet de beteekenis der groote openbare, des te sterker spreken. Daarbij wordt in dit geval de taak der ontwerpers zeer verzwaard doordien aan den Coolsingel de mogelijkheid gering is om het effekt van een monumentaal gebouw te verhoogen door het, op de van ouds beproefde wijze, eenigszins terug te plaatsen. Een dergelijke aanleg pleegt ook bij de groepeering van openbare gebouwen zeer gelukkig te werken en men zou ter wille van

het totaal-effekt dan ook wenschen dat het in dit geval alsnog mogelijk bleek om het postkantoor — als het middelste der drie gebouwen — te doen terugspringen.

Tegen de vereeniging van zoovele monumentale gebouwen op een klein bestek is uit aesthetisch oogpunt nog principiëel aan te voeren dat het stadsbeeld in zijn geheel natuurlijk aan belangwekkendheid en rijkdom wint bij decentralisatie van zulke belangrijke gebouwen. Wat dit betreft zijn o.i. de voorstellen van B. en W. niet geheel zonder bedenking en zal de verwezenlijking althans zeer groot aesthetisch beleid vorderen op straffe dat het verwachte resultaat uitblijft.

Als straks door de voltooiing der nieuwe gebouwen de tegenwoordige Beurs beschikbaar komt en het tegenwoordige postkantoor in stadseigendom is overgegaan, heeft de gemeente ook aan het Beursplein de handen vrij en zal waarschijnlijk hier eene ingrijpende verandering in afzienbaren tijd tot stand komen.

Een oud en deels versleten gewaad wordt afgelegd, een nieuw, statiger en fleuriger, voorbereid. De physionomie der oude en grijze arbeidsstad zal door deze reeks van groote werken geheel van karakter veranderen. Daarin zal zich voor de eeuwen die komen, weerspiegelen de geest die Rotterdam in deze dagen beheerscht. Dat het van grooten durf en ruime opvatting zal getuigen, staat nu wel vast. Maar dat is nog slechts één faktor voor het toekomstig stadsschoon.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. BINNEN 50 JAREN EEN BOUWVAL

1. KERK EN PASTORIE TE WOLVEGA

In mijn rede over de gevolgen van het gebruik van verkeerd samengestelde mortels, op het bouwmaterialen-congres te Kopenhagen in September 1909 gehouden, heb ik schetsenderwijs de vraag geopperd of de kerkenbouwers, door middel van hun mortels, misschien met opzet de kiem des verderfs in hun werken leggen, teneinde de vergankelijkheid van al het aardsche te doen uitkomen?

Hoe weinigen zullen er toen onder mijn gehoor geweest zijn, als ik overtuigd, dat het langzame verval, waaraan zoovele werken uit vroeger en later tijd lijden, in vele, zoo niet in de meeste gevallen zijn oorsprong heeft in den mortel! Ook nu nog vormen de mannen van het vak, die tot inkeer zijn gekomen slechts een kleine minderheid tegenover hen, die op den slechten weg voortgaan, doch als wij ons te binnen brengen wat er zoo al in de $3^1/_2$ jaar, die sedert dat congres zijn verloopen, is gebeurd, dan is er waarlijk reden tot tevredenheid. In mijn opstel in „De Bouwwereld" van 24 en 31 Juli 1912 „Gebreken in metselwerk en beton" heb ik daarop reeds gewezen.

Telkens en telkens weder doemen groote werken op als lijders aan een ongeneeslijke kwaal en als stomme getuigen van de onkunde op het gebied der morteltechniek van hun makers, die met den besten wil bezield en prat op datgene, wat zij hun practische ervaring noemden, de natuurwetten met voeten hebben getreden.

In de eerste plaats zij hier nogmaals verkondigd, wat de meeste leeken dadelijk vatten, maar den bouwmeesters moeielijk is aan 't verstand te brengen: dat

2. KERK TE WOLVEGA, ZUIDZIJDE

zand-armoede in mortel krimpscheuren, uitvallen van voegen en inwatering veroorzaakt; en ten tweede, wat niet zoo gemakkelijk in zijn geheel te verklaren, maar door de feiten gestaafd is: dat kalk-overmaat de oorzaak is van uitlooging, muuruitslag en muurkanker.

Zijn de werken die, met deze kwalen behebt, langzaam maar zeker hun ondergang te gemoet gegaan, niet te tellen, tot dusver was ons nog geen geval bekend dat het einde voor de deur stond, dat het werk als gevaarlijk voor de openbare veiligheid moest worden gesloopt. Zulk een geval doet zich nu voor.

Begin Maart ontving ik van Ing. P. F. VAN DER WALLEN, den ijverigen secretaris der internationale commissie, waarvan ik de eer heb voorzitter te zijn, de beide volgende uitknipsels uit vakbladen:

„Wolvega. Vermoedelijk zal hier nog dit jaar een nieuwe R.-K. kerk verrijzen, in plaats van de bestaande, die, hoewel vóór ruim 50 jaar geheel nieuw gebouwd, in zoo slechte conditie verkeert, dat deze gevaarlijk begint te worden en het een wonder is, dat er nog geen ongelukken door zijn gekomen. Meer dan eens vallen brokken muur naar beneder. De steen moet zeer slecht zijn, zoo zelfs, dat wij hoorden, dat de afbraak de kosten van afbreken niet zouden kunnen vergoeden." („O. S. C.")

„Wolvega, 2 nam. Het R. K. Par. Kerkbestuur in het café van P. Bos: Het bouwen van een noodkerk aldaar; bestek en teek. zijn ad f 1.50 te bekomen ten kantore van den arch. W. te RIELE GZN., te Deventer."

Dat de oorzaak der bouwvalligheid in den steen zou gelegen zijn, was niet waarschijnlijk. Nederlandsche baksteen zou wel zeer slecht doorbakken moeten zijn om in weervastheid te kort te schieten. Stoken met steenkool kwam 50 jaren geleden nog weinig of niet voor en van het daarmede dikwijls gepaard gaande voor de steenen schadelijke ophoogen van ovens en opslagplaatsen met kolensintels kon ook weinig of geen sprake zijn. [1])

[1]) Ik maak van deze gelegenheid gebruik om onzen steenbakkers nogmaals erop te wijzen, dat zij hun steenen niet op plaatsen moeten optassen, die met kolensintels zijn opgehoogd immers zuigen de warme steenen daaruit met het water stoffen op, die ze reeds aan den tas en later in het werk doen uitslaan. Het zou vooral in dit geval jammer zijn, nu alle omstandigheden meewerken om een goed stuk metselwerk te doen ontstaan, als door nalatigheid van een steenbakker misverstand moest rijzen omtrent de deugdelijkheid der beginselen, waarnaar gewerkt is.

Mij is medegedeeld, dat een bouwkundige uit de buurt heeft durven beweren, dat de ondergang van de kerk te Wolvega aan den steen geweten moet worden en dat de „Waalsteen", die ten Noorden van — ik weet niet of het Zutphen of Deventer was — niet te vertrouwen zou zijn; waarom weet ik ook niet. 't Is klinklare onzin en met zulke beweringen is geen rekening te houden. De kwade invloed van het staan op kolensintels is echter te voorkomen. Ik ken enkele steenbakkers, die, door ondervinding geleerd, de waarheid van mijn beweren erkennen en zich daarnaar gedragen.

Een geval van uitslag op metselwerk, uitsluitend tengevolge van in den baksteen voorhanden stoffen, heeft zich voorgedaan bij de in den zomer van 1911 door de Exploitatie-Maatschappij van Staatsspoorwegen nieuw gebouwde Vospoort in het Arnhemsche Broek. Het metselwerk is samengesteld uit Waalklinkers in mortel van 1 portland-cement, 1 tras, 4 zand. Het was reeds na 1 of 2 etmalen geheel wit uitgeslagen. Hiervan bericht ontvangen hebbende, verzocht ik den uitvoerenden ingenieur een onderzoek in te stellen naar de samenstelling van den bodem op het tichelwerk, waarvan de steenen afkomstig zijn. Toen bleek dat het tichelwerk gebouwd is op een ophooging van ruim 1 M. zand, doch dat „zooals bij steenbakkerijen gebruikelijk, ook hier de gaten, die door 't rijden van karren enz. in den grond ontstonden, met koolasch aangevuld zijn, waardoor langzamerhand de bodem door koolasch vervuild wordt. Zoo was 't ook met de plaats, waar de steen opgeslagen was."

„Ook de bodem der ovens is niet geregeld van koolasch vrijgehouden, dus er mede vervuild."

Blijkens een voorloopige chemische analyse bestond de uitslag voor een groot gedeelte uit magnesiumverbindingen, welke —werd niet nader onderzocht— terwijl ook een beduidende hoeveelheid calcium scheen aanwezig te zijn. Het plan bestond toen het onderzoek voort te zetten, zoodra het droge weer een wat rijkere opbrengst van uitslag zou geven Waarschijnlijk heeft de gelegenheid daartoe ontbroken. Een later bericht vermeldde, dat er geen spoor van uitslag meer te zien was en toen schrijver de poort bezocht, zag het metselwerk er onberispelijk uit.

Door een drietal overgebleven klinkers op een verwarmde plek, op hun eind afwisselend, tot op een vierde hunner hoogte in gedistilleerd water en droog te laten staan, gelukte het na geruimen tijd uitslag erop te voorschijn te brengen.

Hoe harder de steen gebakken is, hoe minder kwade stoffen hij met het water uit den bodem zal opnemen. Om geen of nagenoeg geen water in zich op te kunnen nemen, moet hij buitengewoon hard gebakken zijn.

Met het oog op den staat, waarin vele kerken uit de laatste halve eeuw verkeeren, leek het ons niet onwaarschijnlijk, dat de mortel hier een rol had gespeeld, en besloten wij het ten doode opgeschreven gebouw te gaan bezichtigen voordat het te laat zou zijn. Door den Deken, den Eerw. heer G. J. VAAS welwillend ontvangen en rondgeleid, ontdekten wij weldra, dat ons vermoeden juist was geweest. De steen bleek Waal-hardgrauw te zijn, doch het metselwerk vertoonde alle gebreken, die wij elders als gevolgen van den mortel hadden leeren kennen.

Wij leven in een schoonen tijd! Per telefoon werd een photograaf uit Heerenveen ontboden. Na een paar uren, die door ons nuttig werden besteed, o.a. aan een bezoek aan de andere, veel oudere kerk van Wolvega [1]), verscheen per fiets de lichtkunstenaar. De voortbrengsels van zijn vaardigheid zijn hier afgedrukt.

Denzelfden avond had schrijver dezes te Deventer het voorrecht van een onderhoud met den architect der nieuw te bouwen kerk den heer WALTER TE RIELE, een der weinige, zoo niet de eenige kerkbouwmeester, die niet enkel een verklaard voorstander is van schrijvers beginselen, maar ze ook toepast. De nieuwe kerk zal dus als metselwerk een voorbeeld worden ter navolging.

Prent 1 vertoont de kerk te Wolvega in haar geheel met de pastorie ernaast. Zooals zij daar staat, haar torenspits fier ten hemel heffend, zou niemand bij den eersten oogopslag vermoeden, dat zij eenig gevaar voor de veiligheid oplevert. Ook prent 2, die kerk en toren op wat grooter schaal weergeeft, maakt niet den indruk van bouwvalligheid. Doch zoodra ge de ongansche plek in den toren onder het galmgat in het oog krijgt, begint ge eenig begrip te krijgen, dat er iets niet in den haak is. Zoekt ge verder, dan blijkt uit prent 2, dat de beeren, die de kerkmuren steunen, hier en daar afbrokkelen en dat het metselwerk aan den voet van den toren ook niet geheel gaaf meer is.

(Slot volgt.)

[1]) Het nog slechts weinige tientallen jaren oude bovenstuk van den toren dezer kerk lijdt in zeer sterke mate aan uitlooging van den mortel.

OUDE WAARHEDEN EN NIEUWE DWALINGEN DER BOUWKUNST

Prof. F. VON FELLDEGG heeft in de „Zentralvereinigung der Architekten" te Weenen een voordracht gehouden, waarvan de strekking reeds spreekt uit den titel: „Oude waarheden en nieuwe dwalingen in de bouwkunst." Die voordracht werd in de „Wiener Bauindustrie Zeitung" van 7 Maart 1913 opgenomen. Wij ontleenen daaraan een tweetal der meest belangrijke passages. Zij behandelen eerstens de vormgeving in verband met de techniek en inzonderheid die van het materiaal van den dag, de gewapend-betonbouw, en tweedens de voorliefde voor vlakke, sierlooze vormen welke voor vele uitingen der moderne kunst kenmerkend is. Over het algemeen zijn de beschouwingen van Prof. VON FELLDEGG karakteristiek voor het overal veldwinnende streven om eene moderne kunstontwikkeling te scheppen in directe aansluiting bij de overlevering.

I.

In het geheele kultuurleven werken twee tegenovergestelde krachten: de kracht van den vooruitgang of der omvorming en de kracht van het volharden of behouden. Aan gene beantwoordt op bouwkundig gebied de vinding van nieuwe technieken en nieuwe konstrukties; aan deze de artistieke vormgeving dier nieuwe konstrukties.

Elke vinding beoogt natuurlijk het overwinnen van het bestaande, het verbeteren, ook in economisch opzicht, d.w.z. met de strekking van goedkoopermaking. De artistieke vormgeving daarentegen heeft de bedoeling om vast te houden aan wat eenmaal gevonden is, het te bevestigen en het te volmaken, zooal niet zonder rekening te houden met de goedkoopermaking, dan toch zonder zich dit als einddoel te stellen. Elke vinding is derhalve revolutionair, demokratisch; elke vormgeving konservatief, aristokratisch; gene is omwentelend en op zichzelf beschouwd onartistiek, deze behoudend en artistiek.

Vinding en vormgeving staan als volstrekte tegenstellingen, mitsdien tot zekere hoogte vijandelijk tegenover elkander. De ideeën die aan hen ten grondslag liggen, heffen elkander over en weer op.

Waar de technische vinding dan ook het overwicht heeft, blijft de vormgeving achter. Zij kan om zoo te zeggen niet volgen. Waar daarentegen de artistieke vormgeving overweegt wordt zij dikwijls hol, uitsluitend eene spelerij. Onze tijd nu is een tijd van beslist overwicht der technische vinding, van het rusteloos overwinnen; de artistieke vormgeving kan niet rijpen, meestal nauwelijks vrucht zetten. In onderscheid daarmede bestonden er tijden van armoede aan technische vinding en dienovereenkomstig van speelsche, oppervlakkige, leege en doellooze artistieke vormen: gelijk de uitloopers der renaissance in barok en rococo.

De laatste en hoogste bloei der artistieke vormving is de stijl, dat is de objectieve, artistieke beheersching van den door technische vinding gegeven vorm. Deze vorm is in de eerste plaats en op zichzelf beschouwd steeds alleen werkvorm — om BÖTTICHERS voortreffelijke uitdrukking te gebruiken. Dien om te zetten en te maken tot kunstvorm is het eigenlijk wezen der stijlvorming.

Een tijd nu waarin, als in de onze, de technische

vinding zoo buitengewoon overweegt, zich als het ware overhaast, brengt het dus moeilijk tot een stijl. Hij mist beraad en tijd om dezen overvloed aan nieuwe werkvormen, om te zetten in een overvloed van kunstvormen. Het beste voorbeeld daarvan biedt ons — om dit aanstonds te noemen — de huidige betonbouw, die het nog niet verder heeft gebracht dan tot den ruwen werkvorm, die een kunstvorm of stijl nog mist en wiens aesthetische bedreiging voor de bouwkunst daarom dan ook niet mag worden onderschat, gelijk dat uit gedachteloosheid dikwijls geschiedt. Gedachteloos eenerzijds en met die drieste onbeschaamdheid anderzijds welke thans dikwijls opzettelijk op artistiek gebied wordt aan den dag gelegd. De aesthetische moeilijkheid van het beton ligt daarin, dat het noch eene tektonische, noch eene stereotomische vormgeving toelaat; dat het noch als geraamte, noch als samenstelling een konstruktief karakter bezit. Het is in hoofdzaak gietwerk en als zoodanig monolith, dus zonder struktuur.

Wel zou de ijzeren kern in den gewapend betonbouw als tektonisch geraamte kunnen worden beschouwd. Maar de omkleeding bedekt zoo volkomen de kern, past zich vormelijk zoo weinig daarbij aan, dat het tektonisch karakter volkomen verloren gaat. En daarmede is het beton ook in tektonischen zin in zijn wezen stijlloos — het is ongeveer het caoutsjouk onder de bouwmaterialen en leidt — gelijk caoutsjouk in de kunstnijverheid tot imitatie leidde — ook in de bouwkunst tot een soort navolging der oude metseltechniek. Men kan bij het beton slechts denken aan ééne eerlijke wijze van vormgeving en wel op den trant als bij de keramiek geschiedt: vormgeving door modelleering en afscheiding van onderdeelen. Maar de stijl der monolithe bouwkunst is nog niet gevonden en het is de vraag of hij ooit zal worden gevonden. Voor toepassing van den bestaanden keramischen stijl in de bouwkunst is de maatstaf van alle keramisch werk in verhouding tot bouwkundig werk veel te klein. Men kan er toch moeilijk toe overgaan om huizen in beton te modelleeren.

II.

Thans wordt dikwijls bestreden dat het niet de taak van den bouwkunstenaar is om nieuwe vormen te vinden en dat slechts gemis aan talent zich aan deze uitvlucht schuldig maakt. Men vergeet daarbij echter het navolgende: dat elke ware vinding zich alleen op het gebied van den werkvorm en nooit op dat van den kunstvorm zal bewegen en dat zij slechts zoodanig kan geschieden, dat de werkvorm artistiek wordt ontwikkeld. Alles wat vinding heet en vinding is, ligt op het gebied der techniek, alles wat kunst heet en kunst is, op het gebied der uitsluitende vormgeving. En daarom kon ik in den aanvang mijner voordracht zeggen dat onze tijd wel rijk, overrijk is aan technische energie en den voor deze kenmerkende neiging tot vinding, maar vergelijkenderwijze arm aan artistieke energie en de voor deze kenmerkende neiging tot vormgeving. Men brengt daarom tegenwoordig veelvuldig nieuwe werkvormen voort maar zoekt niet de aan deze beantwoordende nieuwe kunstvormen. Dat moet als een feit eenvoudig worden aangenomen. En dit feit wordt nog onderstreept doordat men vaak met voorbeeldelooze brutaliteit de sterkste tegenstellingen in vorm en kleur schept en datgene geringschat wat de vroegere kunst verstond onder aesthetische overgang; het wordt versterkt bovendien door het bewuste en bijna met trots beleden primitivisme, dat met souvereine geringschatting het rijke tektonische vermogen van de historische bouwkunst verwaarloost en aldus als 't ware uit den nood eene deugd maakt.

Onze hedendaagsche bouwkunst lijdt soms onder een grenzenlooze afkeer van alle tektoniek. Zuilenvrees zou ik haar willen noemen — volgens den regel: fit denominatio a potiori, d.w.z. wanneer het verschijnsel naar de beste uitingen mag worden genoemd.

De zuilenvrees is eene moderne beroepsziekte. Zij overvalt alleen architekten. Treedt zij op geringen leeftijd op dan geneest zij dikwijls van zelf. Wanneer zij daarentegen oudere personen aangrijpt, dan is zij ongeneeslijk.

De banierdragers dezer richting, de mannen van den vooruitgang en de omwenteling tot elken prijs, vreezen dat zij zich kompromitteeren wanneer zij de oude, eerbiedwaardige motieven der bouwkunst opnieuw gebruiken. En zoo zien wij dan soms gevels ontstaan, die wel door hun edel steenmateriaal de plaats voor volle en krachtige tektonik konden zijn, maar in waarheid zich met vlakke, gladde vlakken, gelijk zij bij gepleisterde gebouwen op hun plaats zouden zijn, ik zou willen zeggen: tooien, indien dat woord niet in te sterke tegenstelling zou staan tot de kale trots van zulke bouwkunst. Een wonderlijk pendant tot die „tragedie in pleister", welke, ofschoon alleen uit zand en kalk bestaande, toch gehouwen steen wil voorstellen.

Tot deze rubriek, tot deze vrees voor uitwerking behoort ook de eigenaardige, m. i. eveneens ziekelijke onthouding van elke vrij ornamentatie, die prachtige kleine uitingen der groote bouwkunst. En het is zeker geen toeval dat onze moderichting juist voor het vierkant in het ornament (zelfs bij den venstervorm) zulk een uitgesproken, bijkans kinderlijke voorliefde heeft. Het vierkant is zeker de nuchterste, wijl neutraalste van alle elementaire vormen der ornamentiek, waarvan F. Hoeber treffend zegt: „dat het kwadraat plomp, zwaar, tevreden, huisbakken, goedmoedig, dom, het volmaakte voorbeeld van den vreedzamen evenwichtstoestand is" (uit „Tempelmasse" door Odilo Wolff). Het „Ornament — een misdaad" zooals de eenigen tijd geleden gevonden uitdrukking luidt; en alle tektoniek smaakverbijstering, zooals men in denzelfden „geest" er zou moeten bijvoegen. Onder deze treurige leuze treedt de jonge kunst dikwijls in het veld!

Ik heb — zeker zonder opzettelijke hartstocht — eene wellicht ietwat zwart gekleurde voorstelling gegeven van hetgeen men passend zou kunnen betitelen als het deficit van het gekenschetste moderne kunstgevoel in vergelijking tot de historische richting in de kunst. Het tekort bestaat, om het ten besluite kort samen te vatten, allereerst in het gemis aan neiging om den ruwen technischen vorm tot kunstvorm te veredelen, welk gemis moet worden vervangen door een gewild primitivisme, een manie om naief te willen zijn, een atavistisch teruggaan naar oervormen of ook door een soort aesthetische naaktkultuur, eene verachting van elke tektoniek en van de versiering van het anatomische element in de bouwkunst. Misschien staan wij daarbij op aesthetisch gebied voor een overeenkomstig verschijnsel als men op medisch gebied reeds lang kent en als infantilisme aanduidt — dat is het psychophysische achterblijven van het individu vergeleken met de normale ontwikkeling op zijn leeftijd. Maar — en dat is gelukkig het onderscheid tusschen het medische infantilisme en, het vergelijkenderwijze aldus gedoopte, artistieke infantilisme dat het eerste onherstelbaar is en kindmenschen levenslang ook kindmenschen blijven, terwijl het artistieke infantilisme, zoo de aanwijzingen niet bedriegen, zijne genezing, zij het ook langzaam, te gemoet gaat.

GEMENGDE BERICHTEN

Postkantoor te Zeist, arch. Jan Stuivinga. Het Postkantoor werd voor de Gemeente Zeist gebouwd. Men wenschte dat het gebouw werd ontworpen in aansluiting met de bekende gebouwen der Broedergemeente.

De hoofdingang is met het gebeeldhouwde Rijkswapen in zandsteen uitgevoerd, aan den anderen gevel vond de omlijsting van het middelste kantoorraam eveneens in dit materiaal plaats, hier werden de emblemen van Post en Telegraaf, posthoorn en bliksemstralen, ingebeiteld, terwijl onder het raam de brievenbussen een plaats vonden.

Het genoemde beeldhouwwerk is van den heer JOH. H. SCHRÖDER te Amsterdam.

Den toren werd ontworpen met de bedoeling de leelijke ijzeren stellingen op het dak voor het bevestigen der draden te vermijden. Maar nu die gelegenheid was aangebracht, besloot men later de draden ondergronds binnen te brengen.

Het Binnenhof-debat in de 1e Kamer (4 April l.l) heeft een staartje gekregen door de publicatie van een verweerschrift van Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS tegen de hem rakende persoonlijke aantijgingen van den Minister van Waterstaat. In het bijzonder tegen die waarbij de Minister verklaarde dat de kritiek van den heer DE STUERS op de Binnenhofverbouwing zou hebben een persoonlijken ondergrond en de nawerking zou zijn van een incident 'twelk aan den heer DE STUERS niet geheel tot eer zou strekken. Het blijkt dat hiermede gedoeld is op een verzoek van den heer DE STUERS om te worden benoemd tot lid der Commissie voor de Grafelijke Zalen ten einde in haar midden zijne kritiek te kunnen uitbrengen en den Minister in de Kamer met rust te laten. De Minister scheen dit te hebben opgevat als eene poging tot afdreiging. De heer DE STUERS zet den gang van zaken uiteen om tot de konklusie te komen dat zijne aanvankelijke verontwaardiging ten slotte plaats maakte voor verbazing.

Vervolgens verzet de schrijver zich met klem van redenen tegen een ander gezegde van den Minister: „de plagerijen van den heer DE STUERS" en vooral tegen het verwijt „een kolossale vergissing" te hebben begaan, door ten onrechte te beweren dat de plannen tot verbouwing van het Binnenhof uit 1891 buiten hem om waren behandeld. De Minister daarentegen deelde mede dat die plannen — welke dezelfde gebreken vertoonden als de thans bekritiseerde — onder medewerking van den toenmaligen referendaris DE STEURS waren tot stand gekomen. Dit laatste nu is blijkens hetgeen de heer DE STUERS mededeelt beslist onjuist. Het blijkt dat de in 1891 beraamde verbouwing van het Binnenhof is behandeld buiten dengeen die het bouwwezen van het departement beheerde! Eene brochure als deze heeft, daargelaten hare waarde voor het onderhavige geval, algemeen-interesse door den kijk die zij opent op de wijze waarop 's lands zaken blijkbaar kunnen behandeld worden.

De kerk te Oud-Vossemeer. Door het kerkbestuur der Ned. Hervormde Gemeente te Oud-Vossemeer is thans besloten zoo spoedig mogelijk over te gaan tot restauratie van het middeleeuwsche kerkgebouw, waarvan bij den storm van 30 Sept. 1911 o.m. een groot gedeelte van het dak van den Noordelijken vleugel is afgeslagen. Reeds meer dan tien jaren bestaan daartoe plannen, er is reeds overal in den lande voor gecollecteerd en nu het Rijk een subsidie van f 11000 heeft toegestaan en ook de Synode zich niet onbetuigd liet tot medewerking, heeft men eindelijk kunnen overgaan tot uitvoering van de plannen door den architect FROWEIN te 's-Gravenhage daarvoor opgemaakt. De kosten zullen waarschijnlijk f 25000 beloopen. De oude toren, gemeente-eigendom, zou feitelijk ook de noodige restauratie moeten ondergaan, wil het geheele gebouw tot zijn recht komen en naar wordt medegedeeld zouden ook daarvoor plannen aanhangig zijn. („Alg. Hbl.")

Het bestuur van den Bond van Nederlandsche architekten is als volgt samengesteld: JOS. TH. J. CUYPERS, voorzitter; J. E. VAN DER PEK, vice-voorz.; JONAS INGENOHL, 1e secr.; HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG, 2e secr.; A. C. SMITS, penningmeester; P. G. BUSKENS, J. P. STOK WZN.

De Bond Heemschut heeft, blijkens haar jaarverslag over 1912, zich in vele opzichten geweerd door tegen verminking en afbraak op te komen en vaak niet zonder succes. Hij heeft daarbij ook in een enkel geval door eenigen finantieelen steun zijn advies kunnen versterken. In vele gevallen echter hebben zijne pogingen niet het gewenschte resultaat gehad; eene aansporing te meer tot krachtsontwikkeling, waaraan de alom toenemende belangstelling in het streven van den Bond op den duur succes belooft. Er is nog veel onverstand en onverschilligheid, in den jongsten tijd gepaard aan winstbejag, te overwinnen. Dat zal niet gelukken zonder moreelen en materiëelen steun der overheid, welke trouwens zich langzamerhand van hare verplichtingen in deze bewust wordt.

Ten einde de geldmiddelen te versterken en meerderen binnen haar kring te trekken, heeft „Heemschut" op de laatste jaarvergadering eene statutenwijziging besloten. Wanneer deze de Koninklijke goedkeuring erlangt, zullen particulieren als buitengewone leden tot den Bond kunnen toetreden. Thans is het lidmaatschap bepaald tot vereenigingen.

Ned.-Indië op de tentoonstelling te San Francisco (zie het bericht blz. 123) heeft aan het Bestuur van den Ned. Ind. Kunstkring te Batavia aanleiding gegeven zich per adres tot den gouverneur-generaal te wenden. Het geeft daarin te kennen dat het, hoewel doordrongen van bewondering voor de Hollandsche Renaissance, zou betreuren dat ons land vertegenwoordigd zou zijn door de klakkelooze navolging van een gebouw uit vroegere eeuwen, daar zulk een gebouw toch niet zal kunnen weergeven wat er nù in ons volk leeft en werkt, noch wat Nederland betreft, noch, en in nog mindere mate, wat betreft het rijk in Azië. Er kan volgens adressanten wel niet gesproken worden van een sprekend nationalen stijl maar wel zijn er bouwmeesters wier ernstig pogen is om op grond van wat vroegere stijlen leeren, te komen tot eene moderne bouwkunst onder vooropstelling van de doeltreffendheid. Ontwikkeling is alleen te wachten als het streven in die richting wordt gesteund. Hoe hadden de bouwmeesters van voorheen ooit de thans bewonderde werken kunnen bouwen indien zij waren gedwongen om steeds navolgingen der gothiek te bouwen? Adressanten verzoeken den G.-G. dat bij de samenstelling der Ned.-Ind. commissie met deze overwegingen zal

worden rekening gehouden en dat bij het opperbestuur in Nederland zal worden aangedrongen om bijv. door overleg met de bouwkundige vereenigingen, te geraken tot de beste wijze waarop een modern gebouw te San Francisco zal verrijzen.

Arsenicumvergiftiging door gebruik van zinkwit. In de „N. R. C." werd onlangs medegedeeld, (zie blz. 131), dat in Zweden gevallen van arsenicumvergiftiging waren voorgekomen, ten gevolge van het gebruik van Hollandsch arsenicumhoudend loodwit. Men zou er in verband daarmede over denken de invoer te verbieden en onschadelijk Silezisch loodwit te gebruiken. Aanstonds werd er door Dr. Heyermans op gewezen, dat loodwit slechts onschadelijke hoeveelheden arsenicum kan bevatten en bovendien Silezisch loodwit niet minder gevaarlijk is. Het blijkt echter, volgens mededeeling van Prof. Wefers Bettink in het „Pharmaceutisch Weekblad", te zijn geweest arsenicumhoudend zinkwit, dat bereid wordt te Maastricht.

Het geval deed zich voor in het oude Zweedsche Rijksdaggebouw, waarin thans bureaux zijn gevestigd. Onder de ambtenaren kwamen talrijke gevallen van chronische arsenicumvergiftiging voor. Bij het onderzoek van de verf en van het behangsel bleken deze sterk arsenicumhoudend te zijn. De verf bevatte 1,62 m.G. arsenicum op 2,5 G. verf. De bron is te zoeken in het gebruik van arsenicumhoudende ertsen. Het zink uit Silezië bevat geen of slechts geringe sporen van arsenicum en het daaruit bereide zinkwit kan dus geheel of *ook nagenoeg geheel vrij zijn van arsenicum.*

Vergiftiging door vermiljoen. „Moleschot" ontleent aan de „Hyg. Blätter" de beschrijving van een geval waarin een meisje, dat voor haar liefhebberij schilderde, het slachtoffer was geworden van eene acute kwikzilververgiftiging tengevolge van haar verblijf in een vertrek waar veel vermiljoen werd gebruikt voor het schilderen van een kleed der H. Barbara. De verf werd opgelost in koningswater bij matige verwarming. Het zwavelzuur dat daarbij werd afgescheiden, rook men niet in het atelier door de vele andere reuken. Het kwikzilver had zich in het lichaam verspreid door een aangestoken kies en had kaak- en nierontsteking teweeggebracht.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektur und Kunstgewerbe in Alt-Holland eingeleitet von Dr. Andre Jolles. Mit 246 Abb. — Georg Müller und Eugen Rentsch Verlag. München. (Prijs gebonden 30 Mark).

Als eerste deel eener serie die verschijnen zal onder den naam „Architektur und Kunstgewerbe des Auslandes" zag „Alt-Holland" het licht. De beteekenis van dit werk is vooral te zoeken in de vele en goede afbeeldingen. Uit den aard der zaak zullen de meeste der afgebeelde gebouwen, meubels etc. aan het meerendeel van Hollandsche lezers bekend zijn, 'tzij uit eigen aanschouwing, 'tzij uit vroegere publicaties. Wie bijv. het werk van Vogelsang over de oude meubels kent, zal op dat gebied weinig nieuws aantreffen. En wie Sluyterman's „Oude Binnenhuizen" kent, zal zelfs zeer veel missen. Maar de vereeniging van deze elders verspreide afbeeldingen in één bundel schept een uiterst leerzaam en aantrekkelijk geheel, dat men echter niet zonder meer mag aanvaarden.

Jammer n.l. dat er een zoo groot getal fouten en slordigheden in de onderschriften voorkomt — wij gaan de schrijffouten stilzwijgend voorbij — die vooral dengeen die ons land niet kennen op een dwaalspoor moeten brengen.

De poort bijvoorbeeld die op bladzijde 88 is afgebeeld zal men te vergeefs in Hoorn zoeken, immers zij is reeds lang afgebroken . . . . . tegelijk namelijk met het Oud-Holland der Amsterdamsche Tentoonstelling van 1893. Een serie interieurs uit het Huis ten Bosch is aangegeven als zich te bevinden in het Koninklijk paleis te 's Gravenhage. Minder vergeeflijk is de vergissing als zou het gebouw van den Werkenden Stand op de Kloveniersburgwal te Amsterdam — dat een typisch product uit omstreeks '80 is — N.B. een „Altes Vereinshaus" wezen! En ook het van Meertenhuis te Delft — hoezeer passend in het Delftsch karakter van voorheen — behoort toch niet thuis in een bundel „Alt-Holland", evenmin trouwens als de kortelings gebouwde huizen op het Groot-Heiligland te Haarlem, het in den aanvang der 19de eeuw deerlijk gemoderniseerde paleis te 's Gravenhage of de nieuwe gevels van het Binnenhof. En zoo is er meer dat schijnt te wijzen op een tekort aan stijlkritiek: de kapel van het St. Josefsgezellenhuis te Amsterdam of de als de „Alte Kirche" aangekondigde Willemskerk te 's Gravenhage zijn zóó typisch 19e eeuwsche scheppingen dat het onbegrijpelijk is hoe zij in deze kollektie verdwaalden. En dat de op blz. 132 afgebeelde Haarlemmer Poort te Amsterdam was gelegen, had niet onvermeld moge blijven.

Dat alle Edamsche afbeeldingen op den naam Volendam gesteld zijn, is eveneens eene bedenkelijke slordigheid.

Daarentegen mist men vele belangrijke gebouwen die voor Oud-Holland zeer karakteristiek geweest waren; om een enkel kras voorbeeld te noemen: de St. Jan van den Bosch. Dat van het paleis te Amsterdam geen intereurs zijn opgenomen is eene leemte, voor wier aanvulling men gaarne eenige der zeer talrijke stoelen had gemist. Over het algemeen geeft trouwens dit werk een zeer onvolkomen denkbeeld van het oud-Hollandsche binnenhuis, waarvan toch genoeg kenmerkende voorbeelden waren te vinden geweest. En ook van de kunstnijverheid wordt, met uitzondering van de meubels, een zeer onvolledige voorstelling gegeven.

Als serie losse dokumenteu heeft dit werk dan ook zijne waarde, maar het mag niet pretendeeren eene eenigermate afgeronde en stelselmatige voorstelling te geven van wat het volgens den titel wil toonen: de architectuur en kunstnijverheid van Oud-Holland. Dat is jammer, want er zou van eene zoo breed en royaal opgezette uitgave veel meer te maken geweest zijn

Moderne Architekten. Illustrierte Monographien. Herausgegeben von Dr. Fritz Hoeber in Strassburg. — Eugen Rentsch Verlag. München.

De eerste reeks der monographiën (10—12 deelen welke 15 tot 25 M. per deel zullen kosten) zal behandelen: Peter Behrens, Theodor Fischer, Alfred Messel, Hildebrand als architect, Adolf und Friedrich Gilly, Karl Friedrich Schinkel, Otto Wagner, Henry van de Velde, H. P. Berlage, Josef M. Olbrich.

Die neuen Entwürfe zum Berliner königlichen Opernhaus. XII. Sonderheft der Berliner Architekturwelt Berlin 1913. Verlegt bei Ernst Wasmuth A.G. (10 Mark.)

In deze aflevering is — na eene beschrijving van het oude koninklijke operagebouw dat door von Knobelsdorff voor Frederik den Groote gebouwd was, en van zijne lotgevallen — *bijeengebracht de reeds lange historie van de nieuwe koninklijke* opera. De ontwerpen die voor dit belangrijke en ingewikkelde vraagstuk in een drietal prijsvragen, de eerste in 1910, de beide andere in 1912, zijn ingediend, blijven — ook al wordt er wellicht geene van uitgevoerd — hoogst belangrijke dokumenten voor de ontwikkeling der monumentale bouwkunst.

Bulletin van den Ned. Oudh. Bond. Afl. I. 1913. Dit nummer bevat o. a.:

Plaatselijke musea (vervolg). Monumentenzorg en de Staatsbegrooting voor 1913. Een uitgebreide bespreking der verbouwing van het departement van Binnenlandsche Zaken, door Dr. H. E. van Gelder (met afb.) Aanwinsten voor het gemeentemuseum te Den Haag (met afb.) In memoriam E. W. Moes en Jhr. Mr. J. A. Feith, met bijvoeging van portretten.

Architectura. Nr. 19. Hotel-restaurant Schiller, arch. M. J. E. Lippits en N. H. W. Scholte. Tentoonstelling der Teekenschool voor Kunstambachten. Utrechtsche architectuur-tentoonstelling. Tentoonstelling der Vrouw 1813—1913. Iets over volksscholen ta Parijs en de onze.

Bouwkundig Weekblad. Nr. 19. Een en ander over de verhouding tusschen architect en tuinarchitect (vervolg). Jaarboekje voor beeldende kunsten (slot). Onze eigen bouwstijl, door J. J. P. Oud. Nederlandsch-Indië op de tentoonstelling te San-Francisco, door P. A. J. Mooijen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Hoofd Bouwkundig Bijblad tot het Alg. Ned. Adv.blad.

Uittreksel uit het Jury-rapport.

Tijdig ingekomen waren 135 teekeningen. De jury konstateert dat tal van inzenders niet berekend bleken tot het maken van een eenigszins dragelijk ontwerp. Bij eerste schifting vielen 57 ontwerpen af. Na tweede schifting (waarbij de maatstaf werd aangelegd dat de naam van het blad duidelijk naar voren trad en niet verloren ging in een overdaad van motieven, enblemen en versieringen) bleven 19 ontwerpen over, waaruit ten slotte 5 ontwerpen werd overgehouden. Van deze werden reproducties vervaardigd ter grootte van het gewenschte hoofd.

Eindresultaat was dat werden toegekend de volgende bekroningen 1e prijs motto „Spaarne" (M. A. H. van der Burg, Haarlem), 2e prijs motto M. Z. (A. Loran, Den Haag), 3e prijs motto Labor (L. Heymans, Vlissingen).

XIIE JAARGANG No. 21 — 21 MEI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE TENTOONSTELLINGEN—1913. I

Amsterdam. De Vrouw 1813—1913.

In den vorigen jaargang, blz. 353, werd in het artikel „Tentoonstellingskunst" de wenschelijkheid onderstreept dat de tentoonstellingen—1913 ook in aesthetisch opzicht op de hoogte van den tijd zouden staan. Het vraagt geen betoog dat zulks reeds op zichzelf beschouwd een billijk verlangen is. De waarschuwing werd bovendien versterkt door de overweging dat wij ons gingen blootstellen aan de kritiek van een buitenlandsch publiek dat op het stuk van tentoonstellingen hooger eischen pleegt te stellen dan wij. Er zijn, zoo werd geschreven, hier te lande niet zelden tentoonstellingen gehouden die ondanks de beste bedoelingen, ondanks de toewijding van alle betrokkenen, zelfs ondanks het gehalte der inzendingen, niet in staat zouden zijn een gunstig denkbeeld te verspreiden omdat de uiterlijke vorm waarin zij zich voordeden niet beantwoordde aan de aesthetische eischen die eene tentoonstellingsinrichting heden ten dage stelt. Ook in dit opzicht moeten de tentoonstellingen—1913 zich op de hoogte des tijds toonen en dat komt erop neer dat den kunstenaar bij de oplossing van het vraagstuk een ruimer rol wordt toebedeeld. Het zal voor het succes geraden zijn rekening te houden met die wenschelijkheid en de eigen plannen te toetsen aan de beste voorbeelden van elders.

De eerste jubileum-tentoonstelling die hare poorten opende — De Vrouw 1813—1913 — is, welke kwaliteiten zij misschien ook overigens kan bezitten, in artistiek opzicht zoo finaal mislukt als maar denkbaar is. Zij staat wat hare kunstwaarde betreft zeker niet boven het peil eener zéér provinciale land- of tuinbouwtentoonstelling. De teleurstelling is des te grooter en verrassender omdat de omstandigheid, dat hier de moderne vrouw haar scepter zwaaide, de verwachting op een tot in onderdeelen smaakvol en welverzorgd geheel scheen te wettigen.

Laat ons dan ook aannemen dat de tevredenheidsbetuigingen welke de presidente der tentoonstelling in hare openingsrede den architect — want, eilacie, het was een „hij" — kwistig toezwaaide, behoorden tot het type der gebruikelijke gelegenheidslof, zonder dieperen zin.

Reeds van verre kondigt zich door het rommelige en rammelende aspekt eene in aanleg en opbouw zwakke architektonische kompositie aan. De „monumentale" hoofdingang bevestigt nader den weinig gunstigen indruk. Trouwens die indruk houdt stand tijdens het geheele bezoek der tentoonstelling; hij is de eerste en blijft de laatste.

Bij den aanleg van het geheel is klaarblijkelijk geene rekening gehouden met en partij getrokken van de gegevens der ligging. Zoodoende is bijv. het uitzicht uit hoofdgebouw en restaurant al zeer weinig bevredigend, evenals trouwens ook het eerste gezicht op de tentoonstelling, terwijl omgekeerd geen partij is getrokken van de bestaande mogelijkheden.

Het beeldend vermogen van den architekt schoot vooral bedenkelijk te kort wanneer hij naar „monumentaliteit" schijnt te hebben gestreefd. Is reeds de hoofdingang daarvan een sprekend bewijs, nog sterker is zulks het geval met de middenpartij van het hoofdgebouw. Zelfs de ernstigst bedoelde beschrijving dier partij met haar klassiekerig fronton, steunend op gothische(?) zuilen van allerongelukkigste verhoudingen en buiten proportie tot de belasting, geflankeerd door moderne torens — zie de gracieus-fantastische paneelvullingen! — nadert noodwendig den toon eener parodie. Die ratjetoe wekt ongewilde herinneringen op aan de „Villa Silberstein", humoristischer nagedachtenis. En het ongeluk wil dat men het oog niet af-, noch omnoch opwenden kan zonder andere gruwelen te zien. Hier dreigen lunchroom en brandweerpost — daar de winkelgalerijen en zijpaviljoens, waardige evenknieën van den middenbouw! en boven het geheel verrijst op dakpapieren voet een koepel — waarvan zeldzamerwijs van het inwendige geen partij is getrokken.

Wie dit ensemble beziet, zou niet licht bevroeden dat zich in de laatste jaren eene zeer karakteristieke tentoonstellingsarchitektuur heeft ontwikkeld. Vele voorbeelden, voornamelijk duitsche tentoonstellingen, getuigen van het moderne kunstkarakter in hun streven naar zakelijkheid, eenvoud en waarheid. Ten gunste van serieuzer en degelijker oplossingen werd gebroken met den valschen schijn en de knaleffekten van gips- en papierstucmonumentaliteit, welke tot zekere hoogte slechts aannemelijk kan worden gemaakt door eene zwierige, virtuooze uitvoering.

Vanaf den ingang gaande langs eene terreinafscheiding van matten, die blijkens de merken ter verpakking van een of ander handelsproduct hebben gediend!;

langs het verzakte informatiebureau; langs het hoofdgebouw welks geschoorde zijgevel blijkbaar niet berekend is om te worden gezien; door de kale hallen; steeds blijft overheerschend een indruk van armoedigheid en schraalheid, die nog versterkt wordt door eene slordige, onverzorgde afwerking. Van deze laatste zijn vooral dupe de schilderingen van mej. Drupsteen in de entreehal en mej. Berlage die van de onderwijszaal trachtte te maken wat er nog van te maken viel.

Het schilderachtige „zorgenstraatje" is, aesthetisch gesproken, eene oase in de woestijn. Het brengt wat kleur en stemming.

Op het kille geheel maakt slechts een enkele ruimte eene gunstige uitzondering: de afdeeling toegepaste kunst, volgens ontwerp van den heer Baanders ingericht. Des te erger misdeeld is daarentegen de afdeeling Beeldende Kunsten met hare smoezelige, doorslaande wanden, en ongeverfde gaspijpen bij wijze van schilderijroeden. Ook aan de wijze van opstelling en de rangschikking werd doorgaans geen zorg besteed. Zij doet veelal denken aan goedig dilettantenwerk. Maken kleinere en uit kleine ongelijksoortige voorwerpen bestaande inzendingen dientengevolge een verwarrend effekt, ook de grootere zalen missen overzichtelijkheid en werken niet als een samenhangend geheel, als een eenheid.

Ook de laatste en waarlijk niet ongemotiveerde hoop dat althans op het gebied van huisinrichting en meubileering de tentoonstelling zich zou onderscheiden, blijkt ijdel, zelfs in de door mej. Kropholler ontworpen modelwoning—1913. Deze woning doet ons met verlangen terugdenken aan menige leerzame en opwekkende installatie van buitenlandsche kunstnijverheidstentoonstellingen. Woningen, en eer met grooter dan minder gerief, dan die ter tentoonstelling zijn in ons land gelukkig te weinig zeldzaam dan dat deze afdeeling nog iets bijzonders zou kunnen zeggen.

Ook de zoogen. arbeiderswoningen van „Labor Omnia Vincit" zijn weinig demonstratief: Een klein buffetje, een tafel en een drietal stoelen in een onaangekleed hokje dat niet den indruk van een vertrek maakt. Dat is waarschijnlijk niet de aangewezen manier om de voordeelen eener kamerinrichting in het licht te stellen en zeker niet om haar bij arbeiders-bezoekers te doen ingang vinden.

Iets nieuws, iets opvallends, wordt ook al niet geboden door de woning eener alleenstaande vrouw. Wij zien daar twee normaal gemeubelde vertrekken, waarvan de slaapkamer het type van een weinig gezellig hotelinterieur vertoont. Het had meer voor de hand gelegen en had in de praktijk meer nut kunnen afwerpen, indien eene oplossing ware beproefd voor het moeilijker vraagstuk eener gekombineerde zit- en slaapkamer voor een op bescheiden inkomsten aangewezen vrouw. Wij denken hier bijv. aan duitsche „Junggesellenheime", waarbij op soms zeer geslaagde wijze de scheiding tusschen slaap- en zitgedeelte der kamer is voltrokken.

Met aandacht hebben wij ook getracht om elders ter tentoonstelling bijv. bij de ziekenkamers, de keukens, enz. oplossingen te vinden die, uit welken hoofde dan ook, iets nieuws, iets vernuftigs bezaten. Edoch, het mocht niet wezen; veeleer het tegenovergestelde.

Onze slotsom moet dan ook wezen dat, welke verdiensten deze tentoonstelling ook bezitte, deze niet behoeven te worden gezocht op het meer speciale gebied van den architekt.

HET PALEIS TE AMSTERDAM

Van Raadhuis tot Paleis. Documenten betreffende den overgang van het Amsterdamsche stadhuis tot koninklijk paleis, verzameld door Professor Dr. H. Brugmans. — Amsterdam. Ten Brink & de Vries. 1913.

Het werk waarin Prof. Brugmans de documenten vereenigt welke in de Koninklijke, Rijks en Gemeente-archieven bewaard zijn betrekkelijk den overgang van het amsterdamsche stadhuis tot paleis, is eene voortdurende aan-de-kaakstelling van de karakterloosheid en de onderdanigheid van het toenmalige stadsbestuur. Welke de juridische aanspraken zijn die Amsterdam thans nog zou kunnen doen gelden op het bouwwerk dat het in den tijd van zijn grootsten bloei tot zetel van zijn bestuur bestemde en dat voorbeschikt scheen een onvergankelijk symbool van zijn macht te blijven, kunnen wij niet beoordeelen. Dat mogen de juristen uitmaken. Maar de lezing van deze stukken vestigt wel de overtuiging dat althans het moreele recht van Amsterdam sterk staat.

Wij hopen dat dit boek zal medewerken het paleis in afzienbaren tijd van bestemming te doen veranderen zij het ook niet met de bedoeling er opnieuw het raadhuis in te vestigen. Daarvan zouden wij immers vreezen dat terwille van de eischen van het gebruik steeds dieper en verder zou moeten worden ingegrepen in het gebouw en dat zulks — 'tzij aanstonds, 'tzij op den duur — voor de aesthetische waarde niet zoo gunstig zou afloopen als destijds de inrichting tot paleis. Wij voor ons gelooven niet dat de maatregelen die daartoe aanstonds zouden noodig blijken (en die waarschijnlijk op den duur zouden toenemen met de stijgende eischen van den dienst) zoo onschuldig zouden blijken als wel wordt aangenomen.

Wij zouden wenschen dat het voormalig raadhuis als representatief gebouw der gemeente, als stedelijke

„Ruhmeshalle", als monument en kunstwerk werd hersteld.

Maar behalve deze historische dokumenten die betrekking hebben op den overgang van het gebouw, worden allerlei interessante bijzonderheden gegeven over de inrichting van het gebouw, door ZIEZENIS, den adjunct stads-architekt, met buitengewonen spoed geleid. 29 Januari 1808 ontving de Burgemeester van Amsterdam de aanschrijving om een of twee geschikte personen te doen konfereeren over „de te maken schikkingen ter receptie van Zijne Majesteit den Koning". Eenige dagen later — 3 Februari — was het gebouw reeds ter beschikking van den Koning gesteld, terwijl het binnen een maand moest ontruimd zijn. 20 April betrok LODEWIJK NAPOLEON zijn nieuwe verblijf en in het najaar was alles gereed.

Menig monument heeft bij overeenkomstige haastige metamorphose meer geleden. Wij mogen ZIEZENIS dankbaar zijn dat hij zijne taak zoo beleidvol volbracht. „Noch de structuur van het gebouw, noch de details, noch de kunstwerken hebben onder zijn hand geleden; behalve architect was hij trouwens ook teekenaar en beeldhouwer. Eenmaal aangenomen het strikte bevel, dat het stadhuis zoo goed en zoo kwaad als het ging als paleis moest worden ingericht, heeft ZIEZENIS zich van die taak met beleid en tact, en zelfs met toewijding en kieschheid gekweten. Dank zij zijn omzichtige verbouwing kan men nog eenigszins den indruk verkrijgen, hoe en wat het paleis als stadhuis is geweest. Met hoeveel zorg ZIEZENIS zijn arbeid opvatte, blijkt overigens ook uit de vrij aanzienlijke som, die hij had uitgetrokken voor het schoonmaken van de marmerarchitectuur en het herstellen der schilderijen. Het stadhuis — het blijkt ook elders — was in den laatsten tijd wat verwaarloosd." Aldus Prof. BRUGMANS.

De op het karakter van het gebouw meest ingrijpende veranderingen waren het verwijderen van een aantal traliewerken uit de vensters van den onderbouw, de vervanging van de kruiskozijnen door vensters met groote ruiten naar de nieuwe mode wat het uitwendige, en de splitsing van de marmergalerij in verschillende zalen wat het inwendige betreft.

Eenig denkbeeld van den omvang der werkzaamheden wordt gegeven door een lijst van bestekken betreffende den verbouw uit Februari 1808, welke beloopt f 306.360.

Om het in den korten tijd dien 's Konings ongeduld beschikbaar stelde zoover te brengen, moest in de eerste maanden soms dag en nacht gewerkt worden.

Dat de keuze van Amsterdams raadhuis tot paleis — die volgens een rapport van den franschen gezant door den Koning zelf werd doorgedreven — een misgreep was, werd reeds aanstonds erkend. Het paleis kon nooit aan bescheiden eischen van gerief voldoen.

JOHAN VALCKENAER, wien de Koning had opgedragen om hem in kennis te stellen met de volksmeeningen, waarschuwde 5 Februari 1808 èn tegen den indruk die de ingebruikname van het raadhuis zou maken (de beurs werd er zelfs door gedrukt naar de fransche gezant rapporteerde) èn voor de absolute ongeschiktheid van het gebouw om als paleis te dienen. Dit laatste heeft bij den Koning niet zwaar behoeven te wegen omdat immers toch de bouw, op staatskosten, van een nieuw paleis was voorgenomen. En het eerste argument had zoo weinig uitwerking dat — en zulks was het eenige maar zeker niet bedoelde effekt van VALCKENAER'S waarschuwingen — daags na ontvangst de Koning de slooping beval van de stadswaag, wier leven en vertier door VALCKENAER als een groot bezwaar tegen het bewonen van het paleis was aangevoerd.

Dit bevel stuitte op eene poging tot verzet — de eenige waartoe het gemeentebestuur zich verstoutte en die dan ook slechts tijdelijk een schijnsucces had. Nauwelijks was de Koning in Amsterdam of, 22 Juli, volgde de definitieve veroordeeling nadat de stad bevestigend had geantwoord op de vraag of de hal op de Westermarkt niet voor Waag zou kunnen dienen. 13 September werd de slooping van het fraaie gebouw aanbesteed. De stad kreeg de afbraak en f 17.000.— schadevergoeding. Maar nog was er niet genoeg gesloopt. Er waren ook plannen om het kommandantshuis te slechten om ter plaatse koninklijke stallen te bouwen.

Ook het fraaie meubilair in Empire-stijl van het paleis dagteekent nog uit den tijd van Koning LODEWIJK NAPOLEON. Uit hetgeen Prof. BRUGMANS hieromtrent vond, blijkt dat zeer aaazienlijke bedragen met den aankoop gemoeid waren en 's Konings wensch blijkbaar was om zijn amsterdamsch paleis met luister in te richten. Het eerste bestek voor den aankoop van meubelen d.d. 12 Maart 1808 loopt op tot f 414.979. En meerdere andere staten volgen. Verbouwing en meubileering kostten den lande stellig meer dan een millioen.

Interessant blijkt daarbij 's Konings wensch om de nederlandsche nijverheid te bevoordeelen, o.a. door herhaalde maar vergeefsche pogingen om de lichtkronen in de groote zaal hier te lande te doen vervaardigen. Er wordt zelfs over gedacht een Duitscher of Franschman door het vooruitzicht dezer belangrijke opdracht te bewegen hier te lande een fabriek van bronzen werken te stichten.

Gelijk met de inrichting van een paleis moesten voor de verschillende bureaux van den staatsdienst de noodige lokaliteiten worden aangewezen, voor den staatsraad, de ministeries, de rekenkamer. Daarin slaagde men deels door gebruik van openbare gebouwen, deels door aankoop van particuliere huizen tot een bedrag van 3 ton. Deze werkzaamheden moeten in verband met de verhuizing van den gemeentelijken dienst van den Dam naar het Prinsenhof, dat op zijne beurt weer moest worden ontruimd, in den loop van 1808 eene ongewone levendigheid in het amsterdamsche bouwbedrijf hebben teweeggebracht. Wat dit betreft — en „quand le bâtiment va, tout va" — kan er dus misschien eenige reden hebben bestaan voor de voorstelling dat Amsterdam te vele

voordeelen genoot van de vestiging der residentie dan dat eene speciale schadevergoeding voor het verlies van het raadhuis gewettigd was. Daarover trouwens waren alle autoriteiten het eens. De gedweeë Burgemeester was de eerste om het aan den Koning te rapporteeren. Hij repte zelfs niet van de kostbare schilderstukken die de stad zich had laten ontfutselen voor de versiering van het paleis. De Minister van Binnenlandsche Zaken achtte daarvoor eene vergoeding billijk en de staatsraad stelde voor deze te doen bestaan in den bouw van twaalf versch-waterbakken daar „deze verbeetering voor de stad tevens diegeene is, welke het meeste genoot en voordeel aan de ingezeetene zal toebrengen." Edoch het bleef bij een loffelijk voornemen.

De schilderijen keerden later in het bezit der stad terug; het paleis echter bleef paleis. De voorloopige bestemming werd bestendigd, al bleek steeds meer zijne ongeschiktheid voor het doel en gaandeweg scheen zelfs de nieuwe, de paleis-traditie, krachtiger dan de oude traditie. Men zag in het verlaten gebouw aan den Dam voor alles een paleis; de herinnering aan het oude raadhuis daarentegen was niet meer levendig en zij werd slechts van tijd tot tijd weer opgefrischt. Het sterkst geschiedde dit sinds enkele jaren door eene krachtige propaganda voor het denkbeeld om het paleis opnieuw tot raadhuis te maken en eindelijk uitvoering te geven aan het plan van reeds meer dan een eeuw geleden, om een koninklijk paleis te stichten.

In den strijd over de daarbij opgeworpen vraag aan wie het gebouw in eigendom toebehoort zal het werk van Prof. Brugmans, onpartijdig samengesteld zonder den opzet eene vooropgezette meening te bewijzen, ongetwijfeld beslissend zijn.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. BINNEN 50 JAREN EEN BOUWVAL

(Vervolg en Slot)

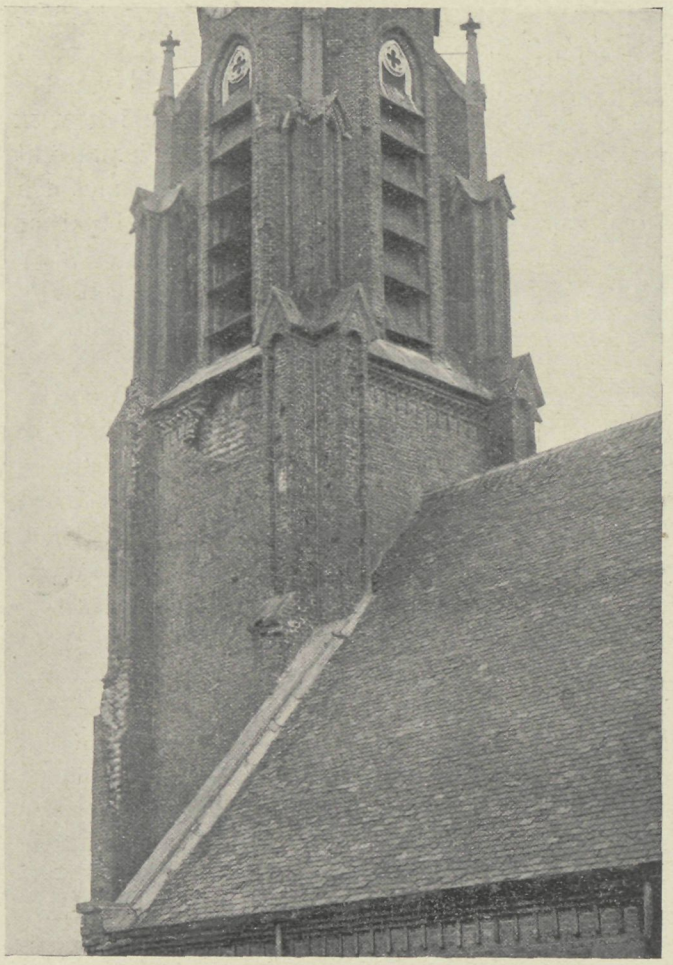

3. TOREN TE WOLVEGA, UIT HET DAKVENSTER DER PASTORIE GEZIEN

Dat gat onder het galmgat is in prent 3 verduidelijkt. Dit beeld werd genomen uit het dakvenster der pastorie. Het gat is ontstaan door het losraken van een halfsteenskorst als in prent 4 is voorgesteld. Er is naar

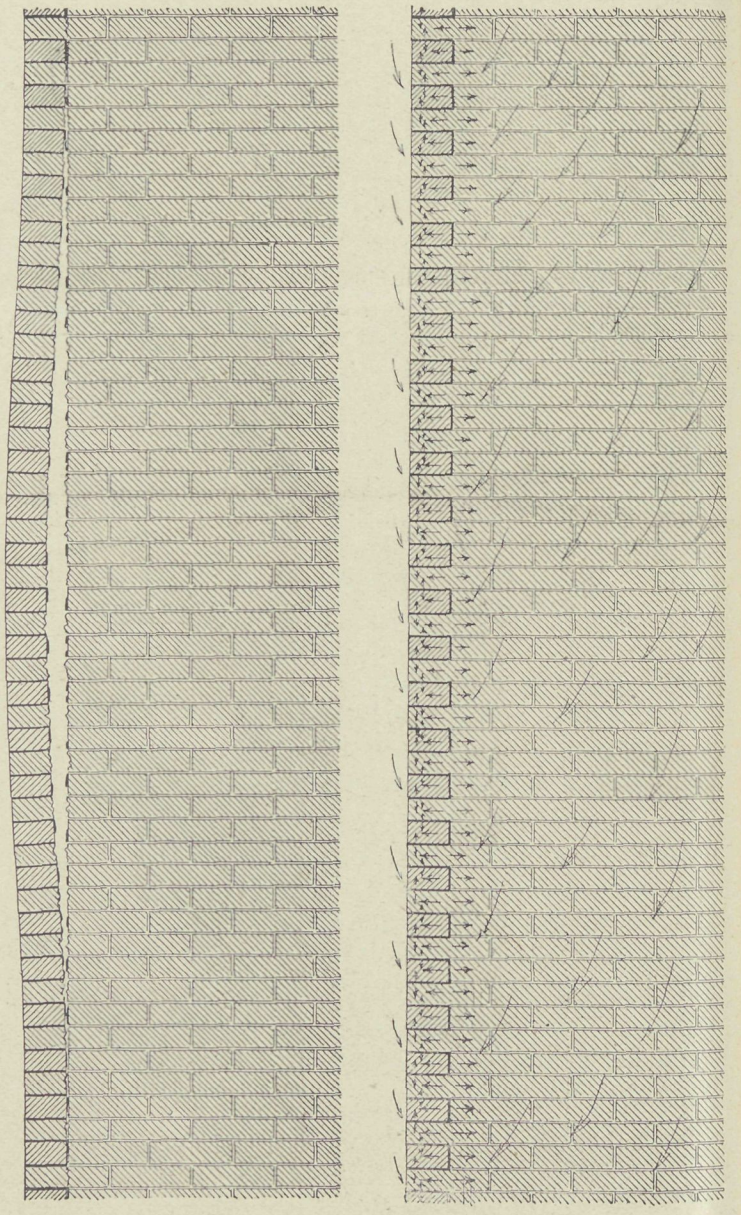

I 4. II

mijn schatting $^1/_4$ tot $^1/_3$ M³. puin uitgevallen; in fig. 1 en 2 ziet men het aan den voet van den toren liggen; er zit nog vrij wat meer los; in prent 3 ziet men uit het dakvenster der pastorie in de spleet achter de losse korst.

Dit losraken van een halfsteenskorst staat in verband met inwatering van bovenaf en door den regen (dunne, kromme pijltjes, prent 4 II), tengevolge waarvan de voegen onder, boven en achter de voorste strekken (dikke zwarte lijnen, prent 4 II) herhaaldelijk door en door nat worden, na telkens een tijd lang droog te zijn geweest. Hetzij door de vorst, hetzij door osmose, ontstaat dan zulk een inwendige drukspanning (dikke, rechte pijltjes prent 4 II), dat de voorste rijen koppen doormidden getrokken worden. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor in de beeren van het koor der kerk, waarvan prent 6 en 7 een duidelijk beeld geven. Men zou het kunnen beschouwen als muurkanker in zijn allergrofsten vorm.

Van hetgeen wij gewoon zijn muurkanker te noemen geeft prent 5, voorstellende den voet van den toren een duidelijk beeld. Van enkele steenen is het oppervlak een cM. diep ingevreten, zoodat de bovenliggende steen er een sterke slagschaduw op werpt.

Aan het koor schijnt het metselwerk zoo sterk door muurkanker aangetast geweest en de muur zoozeer doorgeregend te zijn, dat bepleistering noodig werd geacht. Als gewoonlijk werd die uitgevoerd in vetten kalk-cementmortel, waarvan de gevolgen niet uitgebleven en duidelijk in prent 6 en 7 te zien zijn.

Komt het bij pleisterwerk in vetten cement- of kalk-cementmortel op gaven steen reeds menigmaal voor, dat de pleisterlaag bij het loskrimpen groote scherven van den steen afrukt, doordien de aanhechting (adhesie) sterker is dan de eigen vastheid (cohesie) van den steen, hier is het pleisterwerk blijkbaar bij groote lappen tegelijk afgevallen en heeft geen enkele steen een ook maar gedeeltelijk gaaf oppervlak kunnen behouden.

Het doorslaan van den koormuur heeft men ook aan den binnenkant door teeren en cementbepleistering trachten te keeren, te vergeefs natuurlijk; men kan de pleisterlaag er hier en daar in lappen van wel $^1/_4$ M². oppervlak aflichten.

De bouw der kerk dagteekent uit een tijd toen het gewelf in den kerkbouw nog niet weer in eer hersteld was. De zoldering is in pleister op riet en tengels in gewelfvorm uitgevoerd; de gewelfribben heeft men door een getrokken pleisterlijst nagebootst, die men gemeend heeft door middel van groote spijkers aan het hout te kunnen verbinden. De lijst valt juist bij de spijkers in groote brokken af, zoodat het verblijf in de kerk ook alles behalve veilig is:

Architect Te Riele heeft beloofd ons op de hoogte te houden van hetgeen tijdens de afbraak door hem zal worden waargenomen en ons telkens monsters steen en mortel uit de afbraak te zenden. Onzerzijds zullen wij den lezers van „De Bouwwereld" hetgeen wij

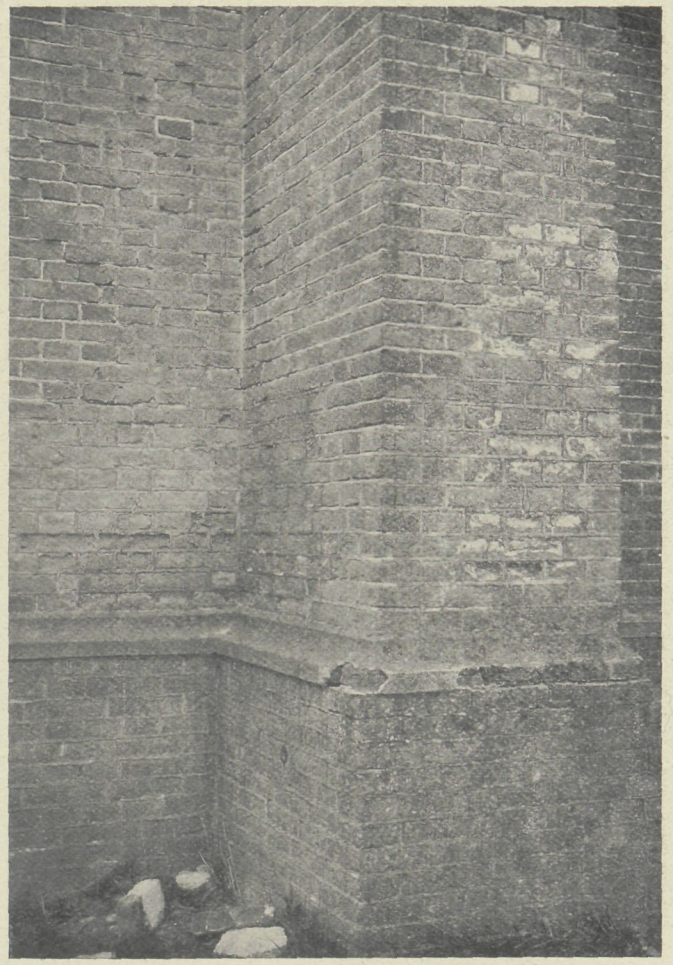

5. KERK TE WOLVEGA, VOET VAN DEN TOREN, ZUIDZIJDE

zullen vernemen gaarne mededeelen, doch wij hebben gemeend daarop niet te moeten wachten met het openbaar maken van hetgeen ons reeds bekend is.

Bouwmeester der kerk wordt gezegd te zijn geweest wijlen de heer Wennekers, ijker te Zutphen. Hij moet in die dagen meer kerken gebouwd hebben, waarschijnlijk in den trasmortel uit de toenmalige Rijksvoorschriften.

Het gebeurde met de kerk te Wolvega is wel geschikt om op het bouwend publiek indruk te maken; 't is daarom te hopen dat dit opstel gelezen zal worden. Wat hield tot dusver de voormannen in de bouwwereld, de Cuyper's, de Van der Steur's, de Margry's, de Rijksbouwmeesters, en zoovele anderen terug van het breken met de oude overleveringen omtrent de samenstelling der mortels en het volgen van betere voorschriften? Wat is de reden, dat nog onlangs een van Amsterdams eerste architecten de leer verkondigde dat uitslag op metselwerk erbij behoort en een teeken van deugd is?

Niets dan gebrek aan tijd en lust om over een vermeend ondergeschikt onderwerp, het ambacht betreffende, iets te lezen. Slechts zeer enkele bouwmeesters hebben het vraagstuk van de gevolgen van het gebruik van verkeerd samengestelde mortels overdacht Die dit deden moesten er wel toe komen mijn

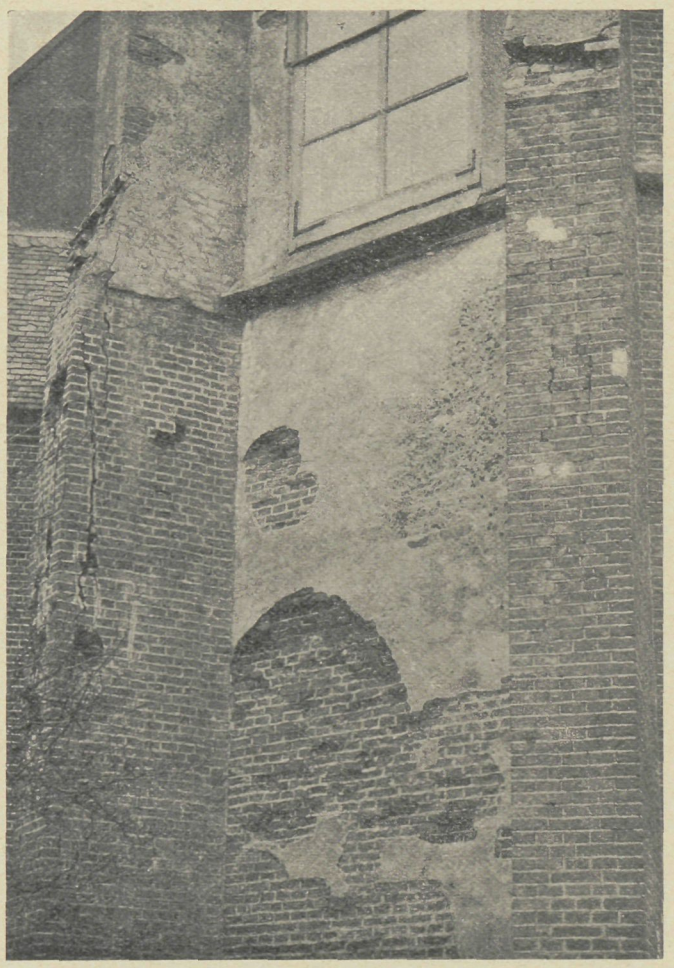

6. KOOR DER KERK TE WOLVEGA

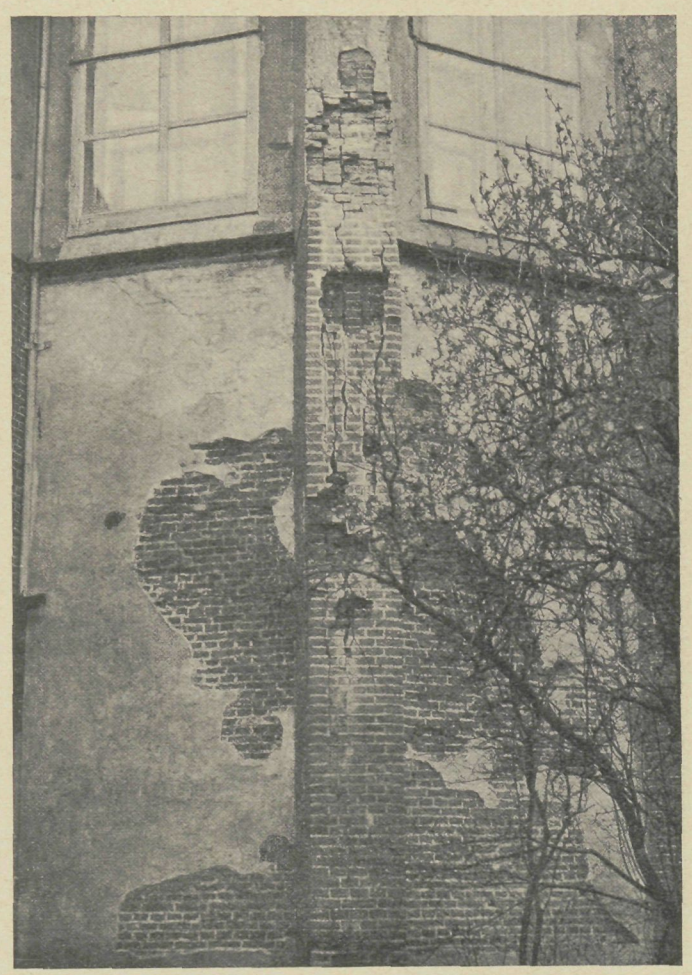

7. KOOR DER KERK TE WOLVEGA

voorschriften te aanvaarden; in werkelijkheid heeft nog niemand ze op goede gronden bestreden. Die ze eenmaal aanvaard hebben zijn erbij gebleven.

De Architect WALTER TER RIELE is een van de weinigen, die op het vraagstuk is ingegaan en die dan ook naar mijn voorschriften werkt. Reeds tijdens ons bezoek bij den Deken vernamen wij tot ons groote genoegen van den Eerwaarden heer, dat de heer TE RIELE den mortel als oorzaak van de bouwvalligheid der kerk had aangewezen.

De nieuwe kerk zal dus zeker goed worden gemetseld en een voorbeeld worden voor velen. Men zal op andere bestaande kerken gaan letten en in de meeste de teekenen van de kwaal, waaraan die te Wolvega te gronde is gegaan, herkennen; het zal er toe moeten komen, dat de bouwheer, alvorens een architect aan te nemen hem de vraag stelt: „hoe denkt gij te metselen?"

Tot de kerken, die in sterke mate aan muuruitslag, ten deele ook uitlooging en muurkanker lijden, behooren b.v. die te Rijswijk en Voorburg, omstreeks 20 en 25 jaren oud, die te Wassenaar en te Wateringen, iets jonger; die te Vleuten, van den trein uit goed te zien; de kerk aan de Voorstraat te Delft, bijna 30 jaren oud; de Cathedraal te Haarlem, enz.

Wij zullen zoodra mogelijk op het onderwerp terug komen.

Delft, Mei 1913.

GEMENGDE BERICHTEN

Reizende tentoonstellingen van meubileeringen voor arbeiderswoningen. De Mij. tot Nut van het Algemeen heeft in hare vergadering van 14 Mei l.l. besloten om een reizende tentoonstelling van meubileeringen voor arbeiderswoningen te organiseeren. Ter verhooging van het effekt zullen bij de opening der tentoonstelling door een deskundige voordrachten worden gehouden.

Dit voorstel — afkomstig van het Departement Wirdum — was als volgt toegelicht:

„Velen die in arbeiderswoningen komen, zullen getroffen zijn door de smakelooze meubelen die men er aantreft en de meer dan smakelooze wandversiering die men er ziet. Voor een deel is dit toe te schrijven aan het feit, dat de bewoners geen oog hebben voor het leelijke in hun omgeving; voor een ander deel aan het niet kennen van betere en mooiere voorwerpen. Waar de woningvereenigingen hoe langer hoe meer zorgen voor een beter woningtype, is voor de Maatschappij tot nut van 't algemeen de taak aangewezen, het opvoedend werk te doen, dat deze woningen ook inwendig een smaakvol geheel te zien geven. Daarvoor is het noodig, met de voorwerpen zelve aan te toonen, dat men — misschien voor een weinig geld meer, dan men nu uitgeeft — een deugdelijker en smaakvoller inrichting van zijn woning kan krijgen. Al „valt over smaak niet te twisten", een deskundige voorlichting kan toch het oog openen voor vroeger niet gezien mooi.

„Voor plattelandsdepartementen vooral zou op de tentoonstelling gelegenheid gegeven kunnen worden, voorwerpen te koopen of te bestellen."

De bedoeling van dit voorstel is ongetwijfeld prijzenswaardig

en bij richtige uitvoering zal het groot nut kunnen afwerpen. Maar hoe de Mij. tot Nut van het Alg. het moet klaarspelen voor het aangewezen bedrag van niet meer dan f 300.—, zal voor ieder een raadsel zijn. Iedere streek stelt bepaalde eischen en ook verschillende kringen, plattelands- of stadsarbeiders, moeten ieder hun type kunnen vinden Eene dergelijke tentoonstelling moet flink en goed worden aangepakt om overtuigend te kunnen werken op de beschouwers. Anders dreigt zij te mislukken en dan ware zij mitsdien beter nooit ondernomen, omdat zij de zaak schaadt in stede van bevordert.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem alwaar de geschilderde vensters bestemd voor de Driekoningenkerk te Neuss van THORN PRIKKER en de beeldhouwwerken van M. J. RIEN HACK tentoongesteld zijn, blijft zoer veel bezoekers trekken.

Deze tentoonstelling is vooral merkwaardig omdat hier twee Nederlandsche kunstenaars van de moderne stijlrichting, die zoo verschillend kunstambacht beoefenen, de eene de religieuse, de andere de profane kunst, tot hun recht komen.

Noord-Holl. Ver. tot Bev. van Volkskunst. Het Bestuur van genoemde vereeniging hield op Vrijdag 16 Mei hare tweede vergadering in dit jaar in de boekerij van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. Medegedeeid werd, dat door den welwillenden steun van den Voorzitter der Nederlandsche vereeniging, den heer TUTEIN NOLTHENIUS, een beeldhouwer tot het maken van artistieke speelgoed werd opgeleid en deze reeds op verschillende Huisvlijttentoonstellingen nl. Amersfoort, Maarssen en Leerdam werkzaam geweest is en daar zeer de aandacht heeft getrokken.

De bedoeling is om in samenwerking met de vereeniging voor Huisvlijt de voorwerpen welke op de door deze vereenigingen georganiseerde tentoonstellingen ingezonden worden, een hooger standpunt te doen bereiken en een meer artistieken geest te doen aannemen. Op deze wijze zal de invloed der Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van Volkskunst zich geleidelijk op de meest verschillende voorwerpen doen gevoelen en hen een beter cachet doen verkrijgen.

Bezichtigd werden eenige ethnografica, in het Museum van Kunstnijverheid aanwezig, die een juiste voorstelling gaven van hetgeen onder volkskunst wordt verstaan, alsook eenige lepels en kleinere voorwerpen van hoorn vervaardigd door den heer JULES VERMEIZEN. die uitstekend aan het doel beantwoorden, een bewijs, dat wel degelijk nog volkskunst bestaat.

Besloten werd, de algemeene vergadering wegens bijzondere omstandigheden, eerst in het najaar te doen plaats hebben.

Bouwkunst in Ned.-Indië. De architekt P. A. J. MOOJEN B. N. A. schrijft in het „Bataviaasch Handelsblad" van 15 April l.l. een artikel over „officieele" bouwkunst. Hij bespreekt daarin eerstens de beteekenis der bouwkunst en de aanduidingen dat zij opnieuw meer waardeering en belangstelling gaat vinden. Hij betoogt dat het „voor een regeering van een land, maatschappelijk de symbolische eenheid, macht en kracht van een volk, moet zijn dure plicht, door het oprichten van gebouwen, onwrikbare bewijzen te scheppen van eenheid, macht en kracht van het land, het volk en het tijdstip, waarin zij ontstonden." De schrijver toetst aan die stelling wat in Ned.-Indië van regeeringswege geschiedde en geschiedt. Eenige jaren geleden was het met de architektuur der openbare gebouwen „jammerlijk gesteld en ten deele is dit op den huidigen dag nog niet verbeterd." De oorzaak was deze: „Ambtenaren, ingenieurs en officieren, wellicht zeer kundig in de vakken, waarin zij speciale opleiding hadden genoten, met eenige kennis van bouwkunde, doch zonder de minste studie van bouwkunst, werd opgedragen de gebouwen daar te stellen, welke van gouvernementswege werden vereischt." Schrijver konstateert echter met voldoening, hoe ten slotte onder den drang van buiten door de heeren W. B. VAN GOOR en W. ELENBAAS (toenmaals resp. directeur van Burg. Openb. Werken en hoofdingenieur) werd overgegaan tot de stichting van een bouwkundig bureau aan het Departement van B. O. W., zij het ook onder leiding van een civiel-ingenieur, die, door zijn meer speciale studie van bouwkunde, daarvoor toenmaals de meest aangewezen persoon was. De ondervinding laat echter, volgens den schrijver, thans nog niet toe om te beoordeelen of de oprichting van dit bureau nog „slechts een stap in de goede richting is, dan wel of er van dit bureau richting en de zoo gewenschte leiding zal uitgaan!"

Het Geniebureau heeft echter het goede voorbeeld niet gevolgd. „Nog steeds huldigt men daar het denkbeeld, dat een weinig opleiding in burgerlijke bouwkunde, een boekje over stijlen — liefst de renaissance — en wat goeden wil den bouwmeester maakt, waarbij de kunde met verhooging in rang gestadig toeneemt." In het bijzonder wijst schrijver op de gebouwen van het Departement van Oorlog te Bandoeng „Veel werd daar reeds gebouwd en, het moet gezegd, verknoeid en onherstelbaar bedorven, doch veel en wel het voornaamste moet nog worden daargesteld! Der regeering en der genie dient te worden toegeroepen: „Bezin eer gij verder gaat, want waarlijk, wat gij daar doet, is onwaardig!"

Schrijver wekt de regeering op te toonen, dat het haar ernst is met de eerste stap, door haar in de goede richting gedaan tot behartiging van de bouwkunst in Ned.-Indië.

De Barokstijl in Nederland. In „The Builder" wordt eene serie artikels over „Barokarchitektuur" besloten met een overzicht van dien stijl in ons land, dat door zijne oppervlakkigheid geen hoogen dunk geeft van den overigen inhoud van het artikel. Wij nemen het, merkwaardigheidshalve, hier over.

„Er blijft slechts weinig ruimte over om Holland te behandelen, waar, hoewel de afstand zoo klein is, de architektuur geheel anders is dan in België. Het 17de eeuwsche Holland was veel rijker dan België en men zou verwachten dat twee volken die door niets meer dan een grenslijn zijn gescheiden, hetzelfde kunstbeginsel zouden hebben beleden. Het feit is echter dat in Holland de barokstijl niet populair was en geen groote verspreiding vond. Het schijnt dat dit land, nog lijdende onder den strijd met Spanje, nog trots op eene overwinning die evenzeer van godsdienstig als van politiek belang was, angstvallig vermeed in zijn gebouwen trekken te leggen die zoo gezocht werden door de Jesuïten en door Rome en die bovendien geliefd waren door de vroegere Spaansche tyrannen.

„In ieder geval moet men zorgvuldig zoeken om een portaal of geveltop van beslist barok-karakter te vinden te midden der op schuren gelijkende kerken en der degelijke woonhuizen in de Hollandsche steden. Er zijn vele gebouwen van een zeer weelderig Renaissance-type als bijv. de stadhuizen te Leiden (1565), Den Haag (1579) en Bolsward (1613—16); de vleeschhal te Haarlem (1602—03), de stadspoort te Dordrecht (1618) en de Goudwaag te Groningen (1635). Alle deze missen echter de barokke eigenaardigheden en behooren tot dezelfde groep als het meerendeel van onze Elisabethische of vroeg-Jacobische kunst en als bijv. de Friedrichsbau te Heidelberg.

„Men zou den zeer origineelen toren der St. Annakerk te Haarlem (1645—49) misschien als barok mogen beschouwen, want het schijnt zeker het geval te zijn en alleen de wetenschap dat zoovele hollandsche torens vreemden vormen vertoonen weerhoudt den schrijver op dit voorbeeld door te gaan. Dezelfde opmerking betreft in mindere mate de torens van de Westerkerk (1620—31) en de Zuiderkerk (1634) te Amsterdam.

„Misschien mogen wij het Haarlemsche voorbeeld bovenaan plaatsen op onze baroklijst voor Holland en daaraan toevoegen het Wijnhuis te Zutfen en de poort van het Bruntenhof te Utrecht (1621) en gedeelte van het oude hospitaal te Middelburg, meer in het bijzonder een prachtig portaal.

„Middelburg heeft een uitgesproken oorspronkelijkheid en is gebouwd rondom zijne groote Abdij, de belangrijkste kerk van Holland. Daar zij een katholiek centrum is, pronkt zij met een barokken toren, Lange Jan genaamd, welks klokkespel aan de bezoekers bekend is, en die hier wordt afgeeld tegelijk met een klein portaal van de mooie achthoekige Oostkerk in dezelfde stad. (De hier bedoelde afbeelding, blijkens het onderschrift „De Jouvempoort", stelt voort het bekende portaal van de voormalige Admiraliteit van Zeeland op het plein der Abdij, dat thans toegang geeft naar het Provinciaal Bestuur. Red. Bww.)

„Het is een schrale lijst, maar dit bewijst hoezeer deze bouwstijl verbonden schijnt te zijn geweest met het temperament en de zeden van het volk en hoe zijn godsdienstig verband de puriteinsche antipathiën van het vrijgevochten Holland schijnt te hebben opgewekt. Hoewel uitermate geschikt voor de positie van een rijk koopman of een overwinnend veldheer te verheerlijken, werd de stijl geheel verlaten en werd de voorkeur gegeven aan de eenvoudige klassieke ontwerpen, die meer schenen te spreken tot het bloeiend nageslacht van WILLEM DEN ZWIJGER."

Schildersateliers te Berlijn werden dikwijls clandestien bewoond en zij werden bovendien gebruikt om de bepalingen tegen de bewoning van zolderverdiepingen te ontduiken Het verschijnsel is verwant aan de clandestiene ingebruikname van sousterrains te Amsterdam. In de berlijnsche bouwverordening zijn nu, nadat aanvankelijk een algemeen verbod was bedoeld, eenige bepalingen opgenomen betreffende schildersateliers die hooger gelegen zijn dan het voor menschelijk verblijf toegelaten aantal verdiepingen

Die voorwaarden zijn 1°. dat ieder vertrek een brandvrije uitgang naar twee trappen bezit en omsloten is door brandvrije muren zonder verbinding met naastliggende ruimten; 2°. dat de vensters hoofdzakelijk naar het Noorden gekeerd zijn en niet speciaal naar de straatzijde; 3°. dat de bedoelde vertrekken van een op dezelfde verdieping gelegen afzonderlijk privaat voorzien zijn; 4°. de overige zolderruimte moet op de navolgende wijze zijn afgewerkt: a) de door trappenhuis, toegangen en een waschkeukens overgelaten ruimte mag slechts door lattenafscheidingen worden ingedeeld; b) de kapkonstruktie en de dakhellingen moeten onbekleed en onbepleisterd in het gezicht blijven; c) er moet een ongeschaafde vloer worden gelegd;

d) er mogen geene verwarmingsinrichtingen worden geplaatst of verbindingen daarvoor aangebracht; e) het metselwerk mag slechts gevoegd en gewit worden.

Tegenover zoovele beperkende bepalingen staat dat het atelierraam, ongeacht het toegestane bebouwingsprofiel vertikaal in het dak mag worden geplaatst.

Model arbeiderswoningen te Berlijn. Voor de beambten en werklieden der Siemens—Schuckertwerke is met steun der firma aan de Nonnendamm te Berlijn dicht bij het Charlottenburger Volkspark eene groote groep goedkoope woningen verrezen die tot het belangrijkste behoort wat op dit gebied te Berlijn is tot stand gebracht. Het terrein beslaat 6200 M². Het is bebouwd met 229 woningen, die voor circa 1200 bewoners berekend zijn. Deze woningen zijn van vele moderne gemakken voorzien. De woningen zijn voorzien van eene stofzuiginrichting, eene warmwaterverzorging en van baden. Alleen de kleinste woningen missen het bad, daarin wordt voorzien door eene gemeenschappelijke badinrichting.

De huizen bestaan uit beganegrond en drie bovenverdiepingen. Zij zijn gegroepeerd rond één groote en vier kleinere binnenplaatsen. Deze beslaan ongeveer de helft van het terrein en zijn als tuin aangelegd, voor wier beplanting o.a. 5000 rozenen 8000 sierstruiken toegepast zijn. Alle woningen bezitten balkon en loggia en genieten van het uitzicht op dezen tuin. Bovendien zijn nog daktuinen aangelegd om de bewoners het verblijf in de buitenlucht gemakkelijk te maken.

Zweedsch ijzer. „Handelsberichten" ontleent aan mededeelingen van den Ned.-gezant te Stockholm een ook voor bouwkundigen interessant bericht over den uitvoer van ijzererts uit Zweden in het bijzonder naar Duitschland, dat een groot deel van het hier te lande gebruikte ijzer levert.

Wij ontleenen daaraan eenige fragmenten.

„De Duitsche bewerking van ruw ijzer heeft zich buitengewoon snel ontwikkeld. In 1902 bedroeg de jaarlijksche productie 8½ millioen ton, nu is zij tot bijna 18 millioen geklommen. Een Duitsche autoriteit op dit gebied, professor Wüst, heeft uitgerekend, dat die productie in 1926 eene hoeveelheid van 26,8 millioen ton zal hebben bereikt. In 1912 werd 75 procent van al het uit Zweden geëxporteerde ijzererts naar Duitschland uitgevoerd. Anderzijds was in 1911 31,9 procent van al het voor de Duitsche ijzerindustrie benoodigde ijzererts uit Zweden afkomstig.

„De Duitsche ijzerindustrie schijnt tegenwoordig geheel en al van den buitenlandschen ertsinvoer afhankelijk te zijn. In de voornaamste streek voor die industrie, Westfalen-Rijnland, wordt 85,5 procent van al het ruw ijzer bereid uit phosphorrijke ertsen, van Noord-Zweden afkomstig. Dat deze ertsen niet in nog grootere mate worden aangewend, is een gevolg van den beperkten toevoer en den daarmede gepaard gaanden hoogen prijs.

„Deze voor het Zweedsche ijzererts zeer voordeelige stand van zaken vindt zijn grond in de omstandigheid, dat bij de Duitsche staalbereiding hoofdzakelijk het zgn. Thomas-proces wordt toegepast. In Groot-Britannië en Amerika is men bij gebrek aan geschikte ertsen ertoe overgegaan om Bessemer- en Martinstaal te produceeren, hetwelk tengevolge heeft gehad, dat de Zweedsche ijzerertsuitvoer naar die landen onbeteekenend is geworden. Nu is het zonder meer duidelijk, dat het voor de Duitsche ijzerindustrie kolossale kosten mede zou brengen, indien zij, om ook phosphorarme ertsen te kunnen verwerken, eene andere methode zou moeten gaan toepassen. Tot die uitgave zou zij evenwel, gegeven de periode van snelle ontwikkeling, waarin zij thans verkeert, gedwongen kunnen worden. Voor den Zweedschen ijzererts-uitvoer ware dit een ramp en het is dus voor dien uitvoer van het grootste belang, dat in Zweden tijdig maatregelen worden getroffen, om te voorkomen, dat de Duitsche ijzerindustrie in de noodzakelijkheid komt te verkeeren haar ijzererts op grootere schaal, dan thans het geval is, van elders te betrekken".

Het land, voor welker concurrentie op de Duitsche markt men in Zweden het meest beducht is, is Brazilië.

„De veldwinning van het Braziliaansche erts op de Duitsche markt zou er intusschen gemakkelijk toe kunnen leiden, dat het Zweedsche erts werd buitengesloten.

„De Braziliaansche ertsen hebben een hoog ijzergehalte, maar zijn tegelijkertijd zóó arm aan phosphor, dat bij het gebruik dier ertsen een overgang van het Thomasproces naar het Bessemer- en Martinproces noodzakelijk is. Heeft die overgang eenmaal plaats gegrepen, dan zal het niet slechts onmogelijk blijken den Zweedschen uitvoer te vermeerderen, maar ook loopt men in zoo'n geval zonder twijfel het gevaar. dat de tegenwoordige uitvoer zal afnemen".

Om dit gevaar te keeren wil de Zweedsche regeering aan de ijzererts maatschappijen in Noord-Zweden toestaan om van 1913—'33 31 millioen ton erts meer uit te voeren dan voor dit tijdvak was gecontracteerd.

Het nieuwe Gerechtsgebouw te New-York is opgedragen aan den architekt Guy Lowell als resultaat van een besloten prijsvraag waaraan deelnamen twaalf uitgenoodigde architecten (waarbij de firma's Mc. Kim, Mead & White, Carrere & Hastings en Cass Gilbert) benevens de tien beste inzenders eener openbare vóór-prijsvraag.

De bouwsom wordt begroot op f 24.000.000, zoodat dit bouwwerk behoort tot de belangrijkste die ooit zijn uitgevoerd en de beoordeeling van het ontwerp wekt hooge verwachtingen van zijne bouwkundige waarde en indrukwekkendheid.

„The Builder" beschouwt de bekroning van een architect die niet voorkwam op de lijst der officieel uitgenoodigde „steunpilaren" der bouwkunst, eene aanbeveling voor het stelsel der openbare en algemeene prijsvraag.

Het ongewone gebouw vertoont een volkomen cirkelvormigen plattegrond (van 500 voet diameter) en is sterk op romeinsche voorbeelden geïnspireerd. Twee breede gangen doorsnijden het gebouw ten beganen grond. Zij leiden uit vier, door kolonnades voorafgegane vestibules, naar een ronde centrale hal (die, 112 voet in diameter, het Pantheon met 10 voet overtreft), welke rondom met liften is omgeven.

De beganegrond verdieping dient voor bureaux en niet voor het gerechtshof. Vijf bovenverdiepingen zijn voor de gerechtshoven bestemd. Daarbij wordt voor groote zaken een zaal voor 1500 personen ontworpen.

De zevende en achtste verdieping zijn geheel bestemd ten dienste der rechters, hunne bibliotheek, raadkamers enz., terwijl zij bovendien de beschikking hebben over den daktuin, die ter hoogte van 200 voet boven de straat is aangelegd.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Afl. VII 1913. Het hoofdartikel is van de hand van Dr. Ing. Mackowsky te Dresden. Hij behandelt daarin de gebouwen in de groote stad in verband met de moderne stedenbouw. Afbeeldingen worden gegeven van nieuwe en groote bouwwerken van de architekten Schilling en Graebner, Otto Guszmann, Alex. Hohrath, Hans Erlwein, Oswin Hempel, Paul Bender, Rudolf Kolbe, Otto Schubert, Alexander Tandler. Bij deze reproducties zijn kerken, groote magazijnen, restaurants, feestgebouwen.

Architektonische Rundschau. Afl. VIII 1913. Deze Meiaflevering is aan Stuttgart gewijd. J. F Haenselmann schrijft een zeer lezenswaardige inleiding, terwijl tal van voorname Stuttgartsche gebouwen gereproduceerd zijn. Niet allen zijn door uitwonende architekten ontworpen. Theodor von Fischer uit München is de ontwerper van het kunstgebouw maar overigens zijn de ontwerpen van Richard Dollinger, J. Brüllmann, Paul Bonatz, Emil Bercher, L. Eisenlohr, Paul Schmohl, Martin Elsäszer, Clemens Hummel, Georg Stahl en Arthur Bossart, Albert Eitel, Heinrich Henes, Jacob Goettel, die toonen dat het artistieke element in Stuttgart sterk op den voorgrond treedt. Een levendige bouwkunstige beweging heerscht daar.

Der Baumeister. Afl. VI 1913. Een „in memoriam William Müller" opent deze aflevering. Hierbij wordt zijn laatste werk afgebeeld, de Urnenhal in Berlijn, waar ook zijn asch nu bewaard wordt. Verder is dit nummer rijk aan afbeeldingen van schoolgebouwen; het „Lehrerseminar" in Heilbronn (arch. K. von Berger), het gymnasium in Eschwege (arch. Hugo Eberhardt); school- en raadhuis in Ehlenbogen (arch. Knoblauch); turnhal en volksschool in Mühlheim-Saarn (arch. Helbing). Al deze gebouwen toonen aan met welken zorg het tegenwoordige schoolgebouw wordt ontworpen en versierd.

Der Baumeister. Afl. VII 1913. De inhoud van het Aprilnummer bestaat in bespreking en afbeelding van het Realgymnasium te München (arch. K. Höpfel), van een magaziju in Thalkirchen (arch. Ed. Thom), van een café (arch. M. Neumann), van de kinderkliniek te München (arch K. Höpfel). Bovendien zijn nog artikels gewijd aan glas- en aardewerk in ouden en overouden tijd en aan de nieuwe regeling voor prijsvragen. Overigens zijn nog teekeningen voor een nieuwe synagoge te Augsburg, voor een nieuwe brug bij Trier en één bij Günzburg, voor een hotel te Berlijn gereproceerd.

Der Baumeister. Afl. VIII 1913. De bouwkunst als wetenschap was het onderwerp dat Prof. Emil Högg koos voor zijn intrede in de Technische Hoogeschool te Dresden. Deze toespraak is in deze aflevering afgedrukt. Een serie afbeeldingen van villa's geven een voorstelling van de nieuwste bouwwerken der arch. Veil en Herms. Een restaurant in Rudolstadt (arch. Wilh. Wagner), een „in memoriam Otto March" vormen met de boekbespreking den overigen inhoud.

XIIE JAARGANG No. 22 28 MEI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

P. BAKKER SCHUT. C.-I. OVERHEID EN VOLKSHUISVESTING IN LONDEN

In Engeland heeft de gemeentelijke zorg voor de volkshuisvesting zich niet bepaald tot het afkeuren van slechte woningen en het steunen van woningbouw-vereenigingen: de gemeenten hebben daar op groote schaal zelf de hand aan de ploeg geslagen. Bouw en exploitatie van woningen van gemeentewege is in vele Engelsche steden een denkbeeld dat reeds burgerrecht verkregen heeft. In het bijzonder Londen en Liverpool zijn daarbij vooraan gegaan.

Over hetgeen in Londen op dit gebied is gepraesteerd geeft een dezer dagen verschenen officieele uitgave [1]) uitvoerige inlichtingen in aansluiting aan een vroegere publicatie. [2])

Al laten de toestanden in de Engelsche steden zich niet in alle opzichten met de onze vergelijken en al dient men in het bijzonder voorzichtig te zijn met het trekken van conclusies uit hetgeen in een wereldstad als Londen is geschied, toch is, naar het ons voorkomt, de in Londen opgedane ervaring, waarvan bovenbedoelde publicaties zeer belangwekkende mededeelingen doen, ook voor ons land van zeer veel belang. Vooral nu in verschillende steden van ons land het vraagstuk van den gemeentelijken woningbouw meer en meer actueel begint te worden. Wij willen daarom aan de hand van bovenbedoeld werkje in het onderstaande een overzicht geven van hetgeen te Londen is geschied.

De bemoeiingen van de overheid met het vraagstuk der volkshuisvesting dateeren in Londen reeds van het jaar 1875, in welk jaar door den Metropolitan Board of Works [3]) het eerste groote plan tot amotie van slechte woningen ter hand werd genomen. Tusschen 1876 en 1884 werden door dit lichaam 16 van dergelijke plannen tot uitvoering gebracht waarbij 22.872 personen, behoorende tot de arbeidende klassen, de uitbouwwoningen werden verdreven. Aangezien in de Engelsche wetgeving het beginsel wordt gehuldigd dat in plaats van de afgebroken woningen nieuwe woongelegenheid moet worden geschapen, gingen deze afbraakwerkzaamheden gepaard met de stichting van nieuwe woningen (voor 28.352 personen). Het bouwen van de nieuwe woningen geschiedde echter toen niet van overheidswege: de grond werd verkocht, meest aan bouwvereenigingen.

Toen de Graafschapsraad van Londen de werkzaamheden van den Metropolitan Board of Works overnam werd in deze lijn doorgewerkt. Een zestal plannen door den Board aangevangen, werd door den Graafschapsraad beëindigd. In de ontruimde complexen huisden 6188 personen; voor 2947 personen werd woongelegenheid geschapen. Hierbij bleef het niet. Uit een reeds van wege den Graafschapsraad ingestelde enquête bleek, dat nog groote overbevolkte en slechte woningcomplexen aanwezig waren, zoodat tot verbetering van groote stadsgedeelten overgegaan zou moeten worden. Zoo werd in 1890 reeds besloten tot verbetering van het Boundary-Street-complex, waar 5719 personen uit hunne woningen verdreven zouden worden.

Intusschen bleek dat in Londen de produktie van arbeiderswoningen geen gelijken tred hield met de vraag, en wel tengevolge van de stijging van de grondprijzen en van de stijging van arbeidsloonen en materialen. Het werd onrendabel om arbeiderswoningen te bouwen en de stijging der grondprijzen maakt het financieel voordeelig om bestaande arbeiderswoningen af te breken ten behoeve van de stichting van fabrieken, winkels, kantoorgebouwen en beter soort woningen.

Dientengevolge zag de Graafschapsraad zich in November 1898 genoopt een tweeledig besluit van verre strekking te nemen.

Vooreerst om bij opruiming van slechte woningen en bij het afbreken van woningen tengevolge van openbare werken, zelf te voorzien in de huisvesting van hen die door deze werken verdreven worden door den bouw van woningen, zij het ook niet altijd in de onmiddellijke nabijheid. En daarnaast om woningen te bouwen, ook zonder dat daartoe noodzaak bestond

---

[1]) London County Council. Housing of the working classes in London. P. S. King & Son, 1913.

[2]) London County Council. The housing question in London. P. S. King & Son, z. j. (1900).

[3]) Gelijk bekend is heeft men in Londen niet één centraal bestuur; de city en de daaromheen gegroepeerde steden (metropolitan boroughs) hebben elk hun eigen plaatselijke regeering. Voor enkele bepaalde zaken werd echter een centraal bestuur geschapen: de Metropolitan Board of Works, aanvankelijk vooral voor het tot stand brengen van een centrale rioleering. Langzamerhand breidde de werkkring van dit centraal bestuur zich uit. In 1888 werd dit bestuur opnieuw geregeld: de Graafschapsraad van Londen (London County Council) werd ingesteld met veel ruimere bevoegdheden dan de Metropolitan Board of Works, dien hij verving.

tengevolge van verdrijving van personen uit bestaande woningen.

Er kwam dus een geheele omkeer vergeleken bij de gedragslijn, vroeger gevolgd door den Metropolitan Board of Works, die de vrijkomende bouwterreinen van de hand zette en anderen liet bouwen.

Deze beginselbesluiten waren voor een niet gering deel te danken aan de omstandigheid, dat groote moeilijkheden ondervonden waren bij het verkoopen der bouwterreinen. Bij drie groote onteigeningsplannen bleek het niet mogelijk een aannemelijk bod voor den grond te krijgen; zelfs niet van bouwvereenigingen van philanthropischen aard Ook bleken in sommige gevallen de woningen, die op den vrijkomenden grond waren gesticht niet te voldoen aan de eischen, die daaraan uit een oogpunt van volkshuisvesting behoorden te worden gesteld. De Graafschapsraad werd dus in alle opzichten door den drang der omstandigheden tot het zelf bouwen gebracht.

In het algemeen was het de bedoeling niet te bouwen voor de allerarmsten, maar voor eenigszins beter gesitueerden. De types des te bouwen woningen werden na onderzoek en bestudeering vastgesteld; deze types werden in hoofdzaak bij den lateren bouw aangehouden. Er werd daarbij zorg gedragen om zooveel mogelijk verscheidenheid te verkrijgen in de afmetingen van de kamers ook bij eenzelfde woningtype.

Wat betreft de huren werd in beginsel besloten, dat deze, in elk speciaal geval, de geldende huren voor soortgelijke woningen in de omgeving niet zouden overschrijden en voorts dat de opbrengst der woningen alle uitgaven voor onderhoud, interest en afschrijving zouden moeten dekken, zoodat de belasting hiervoor niet verhoogd zou behoeven te worden. Bij de bepaling van rente en afschrijving werd de prijs van den grond mede in rekening gebracht en wel tegen den prijs als bouwgrond, rekening houdende met de verplichting, dat op den grond arbeiderswoningen gesticht zouden moeten worden.

De door den Graafschapsraad gebouwde woningen zijn te brengen tot vier categoriën:

a. Woningen gebouwd op terrein, vrijgekomen door den afbraak van complexen onbewoonbare woningen.

b. Woningen gebouwd ter vervanging van woningen, die ten behoeve van openbare werken geamoveerd moesten worden.

c. Woningen gebouwd (grootendeels op maagdelijke terreinen), zonder dat sprake was van een verplichting tot huisvesting van verdreven bewoners.

d. Arbeiders-tehuizen.

De tot de eerste categorie behoorende werken zijn van zeer grooten omvang: Behalve de hierboven reeds vermelde door den Metropolitan Board aangevangen en door den Graafschapsraad voleindigde plannen werden 10 groote complexen afgebroken, waarin te zamen 19.336 personen woonden. De nieuwe gebouwde huizen bieden huisvesting voor 15.904 personen. De kosten van onteigening, enz. bedroegen £ 1.083.362, de waarde van den na straataanleg overblijvenden bouwgrond £ 131.021, de kosten van de nieuwe gebouwen £ 746.290.

Behalve deze groote plannen, die door den Graafschapsraad alleen tot uitvoering werden gebracht, werden door hem in samenwerking met en met bijdragen van de plaatselijke autoriteiten nog een groot aantal kleinere plannen van minder ingrijpenden aard uitgevoerd; bij deze plannen werden 5633 personen verdreven, terwijl in de nieuwe gebouwen 6066 huisvessing vonden.

Bij de uitvoering van openbare werken werden van 1884 tot 1902 12.244 bewoners uit hunne woningen verjaagd; voor 12.504 werd plaatsruimte in de nieuwe woningen geschapen. De meeste der hier bedoelde werken zijn tunnels en bruggen, met toegangswegen en, vooral, straatverbreedingen en -doorbraken. Het meest ingrijpend werk in dit opzicht was de Kingsway, de bekende nieuwe verbinding tusschen Strand en Holborn, in verband waarmede 3700 personen hunne woning moesten ontruimen.

Voor ons zijn van het meeste belang de tot de derde categorie behoorende werken. De meeste van deze zijn groote groepen één-gezinswoningen op uitgebreide terreinen aan de buitenkant van Londen, dikwijls zelfs buiten het gebied van den Graafschapsraad zelf. De woningen, gebouwd voor huisvesting van de bewoners uit onbewoonbare woningen zijn grootendeels kazerne-woningen (block-dwellings); op de uit den aard der zaak dure terreinen in de centrale gedeelten van Londen was niet wel anders mogelijk. Waar echter het één-familiehuis in de Engelsche samenleving — ook in Londen zelf — een zoo overwegende plaats inneemt, kan het niet verwonderen, dat ook de Graafschapsraad deze betere woningsoort ging bouwen, in al die gevallen waar zulks mogelijk was.

De voornaamste van deze nederzettingen zijn:
Totterdown-fields Estate in Tooting;
White Hart Lane Estate in Tottenham;
Old Oak Estate in Hammeromith.
Norbury Estate in Croydon.

(Wordt vervolgd.)

OUD-EGYPTISCHE SLOTEN

Lip's slotenfabriek heeft in een brochure, getiteld: „Oude Egyptische Sloten", haar nieuwste fabrikaat — pinklaviersloten met platte gefaçoneerde paracentricsleutels — in verband gebracht met eene slotconstructie uit het oude Oosten: het oudst bekende, houten sleutelslot dat door Bonomi werd aangetroffen op een hek in een der groote zalen van een paleis te Khorsabad.

Het vernuftige grondbeginsel is met alle hulpmiddelen der moderne techniek uitgewerkt en volmaakt en tot de hoogste veiligheid opgevoed.

De hierbij gevoegde afb. van dit slot (Fig. 1 en 2) zijn vervaardigd naar een model, aanwezig in de verzameling van oude sloten in Lips's slotenfabriek te Dordrecht.

Het vertikaal staande blok, hetwelk op den binnenkant der deur met sterke hardhouten pennen werd vastgemaakt, heeft een breede dwarsgleuf, waardoor de horizontale sluitboom kan heen en weer geschoven worden op dezelfde wijze als een schoot van de door ons nu gebruikelijke sloten in- en uitschuift. In het vertikale blok zijn op verschillende afstanden verticaal schuivende hardhouten pennen aangebracht welke overeenkomen met de gaten in den horizontaal schuivenden schoot. Deze laatste heeft een uitholling, waarin de sleutel wordt gestoken. In de deur was een voldoende groot gat aanwezig, waardoor men met de hand den sleutel kon voeren om hem op die wijze in de uitholling van den schoot te brengen. Is nu de schoot in gesloten stand, dan zijn de houten pennen alle in de correspondeerende gaten gezakt en kan deze dus niet worden ingeschoven, alvorens men met den sleutel, die eveneens van passende houten pennen is voorzien, de bewegende pennen van het vaste blok op juiste hoogte heeft uitgelicht. De sleutels waren van groote afmetingen en werden, op de in fig. 2 afgebeelde wijze, over den schouder gedragen.

Sedert deze Egyptische pensluiting bekend werd is hij herhaaldelijk opnieuw toegepast. Men treft slotsystemen aan, waarbij in den cylinder of in den ring ronde stiften zijn aangebracht, bij sommige in een cirkel om den ring, terwijl bij andere de pennen willekeurig verspreid liggen. De meest voorkomende en door verschillende groote fabrieken aangenomen wijze is echter de stiften in een langen cylinder achter elkaar in een rechte lijn aan te brengen.

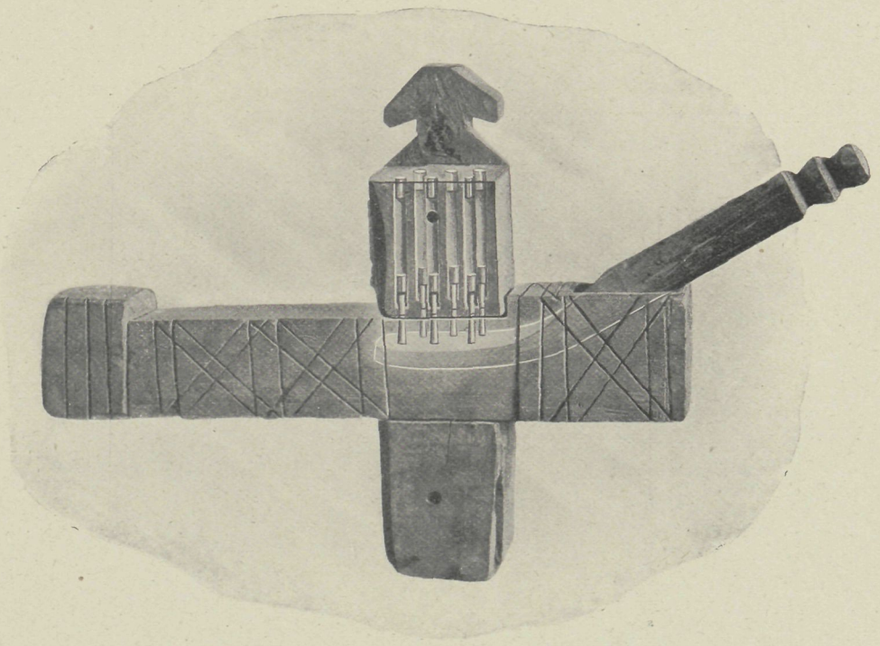

Fig. 1.

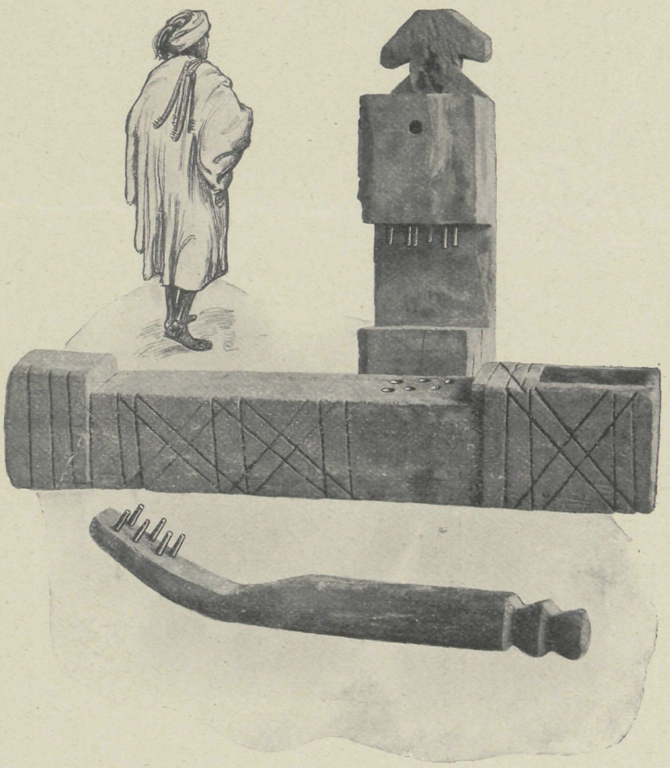

Fig 2.

Deze laatste samenstelling kwam ook aan Lips' fabriek de beste voor, maar zij miste de noodige veiligheid. Immers het gevaar was dat de stiften, welke van zacht materiaal moeten zijn om het roesten te voorkomen, werden afgeboord ter hoogte van het pijltje in Fig. 3. Dan wordt een nieuwe sluitingslijn gevormd waarna men met een vlak plaatje, schroevendraaier of ander scherp voorwerp den cylinder in werking kan stellen en het slot openen.

Na verschillende proefnemingen bleek dat dit op eenvoudige wijze onmogelijk kon worden gemaakt n.l. door vóór de stiften (bij het pijltje op Fig. 3) een gehard stalen schroef of twee gehard stalen kogels aan te brengen die de breeklijn beschermen.

Overigens wordt van de sloten, zie fig. 3, de navolgende beschrijving gegeven:

In tegenstelling met de gewone sloten, waarbij de

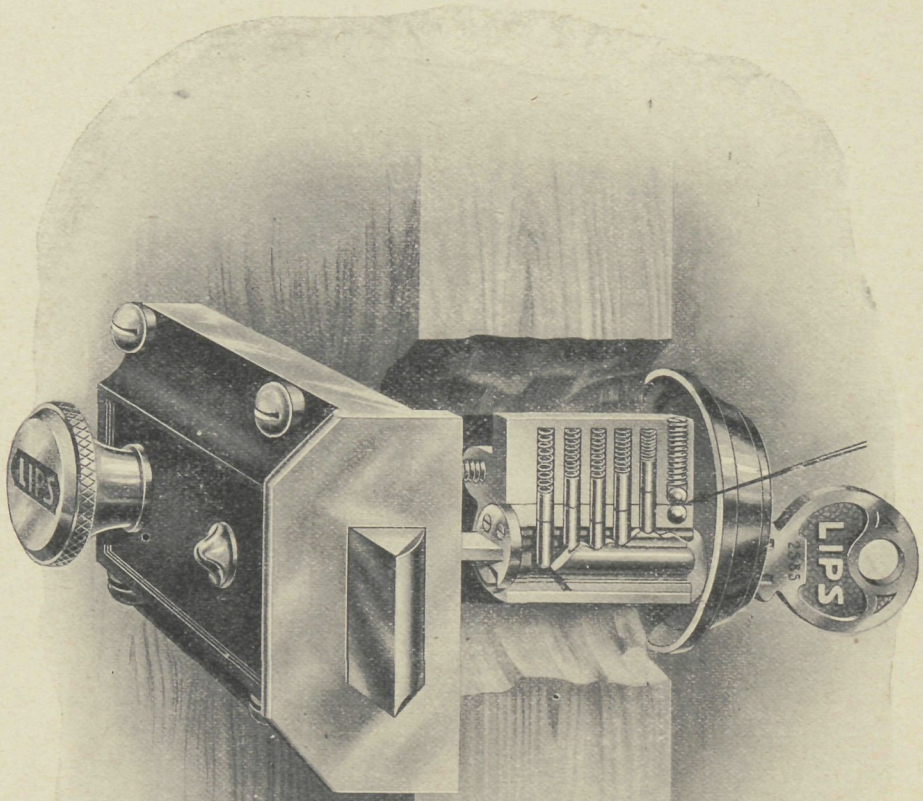

Fig. 3.

klavieren, die op den sleutel werken, in de slotkast zijn aangebracht, zitten bij deze slotconstructie de klavieren in den cylinder. Deze laatste bestaat uit twee deelen, n.l. een buitenmantel, welke onbeweegbaar aan het slot wordt verbonden, en een binnencylinder, welke in dien mantel kan draaien. De mantel heeft correspondeerende gaten, die zuiver op die van den binnencylinder uitkomen. In deze gaten zijn roestvrije stiften aangebracht, welke naar beneden worden gedrukt door bronzen veeren. De stiften of pinnen bestaan alle uit twee deelen, terwijl voornamelijk die deelen, welke met den sleutel in aanraking komen, van verschillende lengte zijn. Om het nu mogelijk te maken, dat de cylinder, waarin men den sleutel steekt, in den buitenmantel kan draaien, moeten alle stiften zóó worden geplaatst, dat hunne breeklijn in één lijn komt met het binnenvlak van den buitencylinder. Door het insteken van den sleutel worden de stiften op maat gesteld, d.w.z. indien de intandingen van den sleutel met hunne verschillende lengten overeenkomen en de sleutel dus bij het slot past. Daarna kan men den sleutel omdraaien en wordt de werking door een verbindingsstaaf op den slotschoot overgebracht.

OUD-ZIERIKZEE

De vereeniging „Zierickzee" heeft haar 2e deel der oudheidkundige bijdragen doen verschijnen. Terwijl de eerste publicatie (1911) was getiteld: „de grafschriften der voormalige St. Lievens-monsterkerk te Zierikzee", is dit bundeltje gewijd aan „de voormalige kloosters en liefdadige instellingen te Zierikzee". De schrijver hiervan is evenals van de eerste publicatie, de ijverige vorscher der Zierikzeesche geschiedenis, de heer P. D. DE Vos, secretaris van de vereeniging „Zierichzee".

Zeer terecht merkt de schrijver op:

„Vele plaatsen van ons Vaderland hebben het voor-
„recht gehad, dat van hare geschiedenis uitmuntende
„beschrijvingen geleverd zijn, niet alleen bevattende
„de staatkundige bijzonderheden, maar ook de lot-
„gevallen van openbare gebouwen en liefdadige in-
„stellingen, niet zelden opgeluisterd door fraaie
„afbeeldingen.

„Dordrecht, Delft, Amsterdam, Den Haag, Leiden
„enz. Met Zierikzee is dit niet het geval."

Wanneer men nagaat hoe deze plaats reeds in de middeleeuwen een belangrijke rol in de geschiedenis van Zeeland speelt, en hoe zij, de rijke handelsstad, nog in de latere eeuwen mag mee geteld worden, om eindelijk ontroofd te worden van gansch haar welvaart, dan zal het steeds de moeite waard zijn om studie te maken uit dit vroegere groote leven, en kan het niet anders of zij, die belangstellen in de geschiedenis en kunst van ons land, zullen ook hierin een welkome bijdrage vinden.

De schrijver behandelt achtereenvolgens in een beknopt overzicht, met gedocumenteerde feiten:

1. „De Tempelieren en het zoogenaamde Huis der Tempelieren", waarin hij een overzicht der orde geeft ook in haar verhouding tot Zierikzee en haar stichtingen aldaar, om ten slotte op te komen tegen het praatje, dat het thans bestaande steenen huis en dat der „Tempelieren" genaamd, ooit aan deze orde, welke in 1312 werd opgeheven, behoord zou kunnen hebben. Deze karakteristieke gevel, een der weinig overgebleven

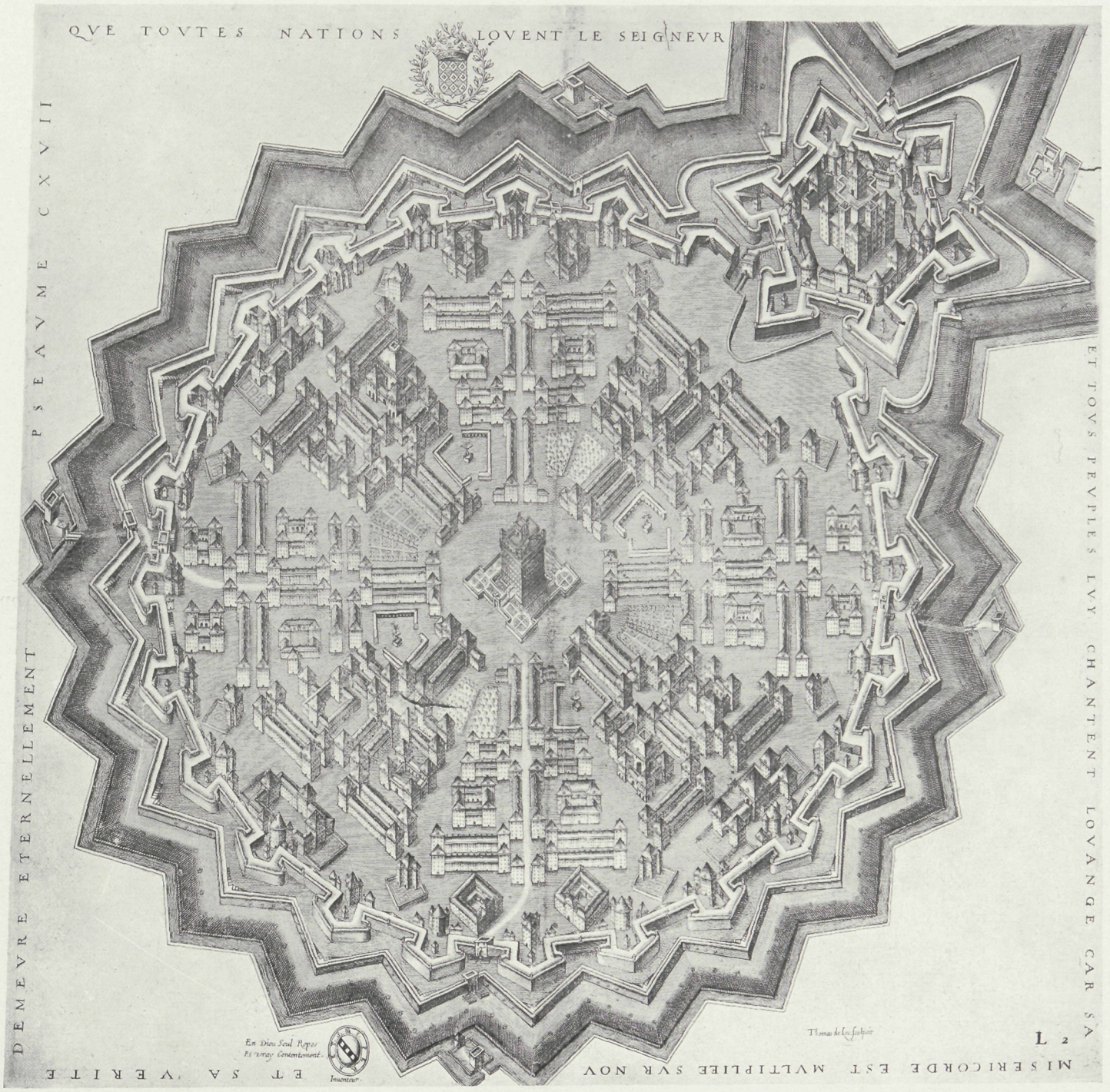

IDEAAL STADSPLAN UIT „DES FORTIFICATIONS ET ARTIFICES ARCHITECTURE ET PERSPECTIVE DE JACQUES PERRET GENTILHOMME SAVOYSIEN"

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 28 MEI 1913. NR. 22

steenen gevels van grooten huizenbouw in Nederland uit dien tijd, dateert hoogstens uit de laat 14e of begin der 15e eeuw. Hoewel de gevel niet meer in zijn geheel intact is door de 19e eeuwsche nieuwe ramen en deur-verandering, blijft hij toch de moeite waard.

„2. „Het klooster der Minderbroeders"; ook hier een beschrijving, wanneer de Franciskaner ordebroeders in Zierikzee kwamen en welke gebouwen zij daar hadden.

3. „Het Bagijnhof". Naast deze stichting noemt de schrijver nog de oude, reeds in een stuk van 1300 genoemde, „Beghinenporte", welke in 1623 werd afgebroken, en komt hier tot het vermoeden, dat de tegenwoordig nog bestaande „Nopelpoort" wellicht in 't midden der 14e eeuw naar het oudere model der 13e-eeuwsche Bagijnenpoort is gebouwd, terwijl hij zegt dat „een bekend Rijksbouwkundige hare stichting „o. i. ten onrechte tot de 13e eeuw „opvoerde" in dit feit moet gelegen zijn.

4. „Het Predikheerenklooster". Deze orde die omstreeks 1255 binnen de stad kwam had een groot klooster dat later geheel verdween.

5. „Het huis der Zwarte Zusters" Deze orde der Alexianen of Cellieten genaamd, welke voornaamlijk haar roeping zag in het verplegen van zieken en het begraven hiervan, bestond uit leeken van beide kunne. Het Zusterhuis in Zierikzee kwam reeds in 1443 voor.

6. „Het klooster der Drie Koningen" werdt ± 1430 gesticht. Een zegel hiervan berust nog in het gemeentearchief van Zierikzee.

7. „Het klooster der Bernardieten." In 't midden der 15e eeuw bestond dit Cisterciënser klooster, waarvan in 't begin der 20e eeuw overblijfselen der fundamenten gevonden werden. Het waren muren ter hoogte van den beganen grond 0.95 cM. dik (3 steen) opgetrokken van oude Zeeuwsche moppen. Op de kaart der stad uit 1550, vindt men het gebouw met een torentje nog aangewezen.

In 1583 is blijkbaar het gansche klooster met boomgaard verkocht in 't openbaar, voor een som van f 426. Ook van dit klooster is nog een zegel over.

8. Het klooster der Grauwe Zusters genaamd Nazareth." Een gebouw dat in de 15e eeuw reeds voorkomt.

9. „Het Visschershuis." Een serie gebouwtjes uit de 17e eeuw.

10. „Het Weeshuis." Na een overzicht van vorige perioden welke dit weeshuis meemaakte, komt schrijver tot het tegenwoordige gebouw, dat in het 2e kwart der 18e eeuw wellicht is gebouwd. Hij bespreekt ook in 't kort een kleine verzameling o.a. van schilderijen welke hierin nog aanwezig is.

11. „De Sint Lucas-kamertjes." Huisjes voor onvermogenden, welke aanvankelijk met het St. Lucasgilde „dat die scrynmakers, schilders ende glaesmakers" in verband stonden

12. „Het oude mannen- en vrouwenhuis," dat in de 16e eeuw gebouwd, in de sloopings-eeuw werd afgebroken.

13. „Het Leprozenhuis." Eenigszins kan men zich hiervan nog een voorstelling maken volgens een kaart (plattegrond) der stad van ± 1545.

14. „Het Sint Anthoniehofje."

15. „Het Gasthuis."

16. „De opeenvolgende liefdadige en andere gestichten ter plaatse van het Hervormd Diaconie Verplegingshuis."

17. „Het Sint Jakobshofje."

Hopen wij dus dat deze publicatie, welke zeer verzorgd is, doch jammer genoeg geen illustratie's bevatten kon wellicht met 't oog op de kosten der uitgave, door andere moge gevolgd worden.

Amsterdam, einde Mei 1913. W. v. d. P.

DR. N. G. VAN HUFFEL. EEN STADSPLAN UIT DE 16E EEUW

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Als laatste hoofdstuk komt in het merkwaardige boek getiteld: „Des fortifications et artifices Architecture et perspective de Jaques Perret Gentilhomme Savoysien"[1]) een stadsplan voor.

De groote platen die in dit werk voorkomen zijn meesterlijk gegraveerd door Thomas de Leu.

Thomas de Leu was een Vlaam, die van 1560 tot 1620 heeft geleefd en behalve om zijn talrijke boekprenten, bekend is door zijne fraaie portretten, in den trant der gebroeders Wiericx.

De platen in het boek van Perret zijn alle door randschrift omlijst, hoofdzakelijk aanhalingen uit de Psalmen. Het stadsplan dat hierbij is gereproduceerd is omgeven door de zinsnede: „Que toutes nations louent le seigneur, et tous peuples luy chantent louange car sa misericorde est multiple sur nou et sa merite demeure eternellement." Pseaume CXVII.

Voorts bevindt zich links onderaan zijn monogram en daarnaast: En Dieu seul repos
Et Vray contentement.

In verband met den tekst doen deze ontboezemingen wonderlijk aan, tevergeefs zal men dan ook eenige symboliek in teekening of beschrijving trachten te ontdekken, maar de stijl is soms meer die van een monnik dan van een Seigneur, amateur-architect.

De zakelijke beschrijving van een fort begint bijv. aldus: „maintenant je parleray de quelques artifices de guerre pour la defense, comme il a pleu à Dieu m'en donner l'intelligence", maar dan is verder de text weer die van een leerboek.

[1]) Wij brengen onzen lezers in herinnering het artikel op blz. 146 van den vorigen jaargang over „De geschiedenis van de skyscraper" waarin ook voorkomt de beschrijving van het merkwaardige „grand excellent pavillon" door Jaques Perret in hetzelfde werk openbaar gemaakt.

In het groote stadsplan geeft Perret weliswaar wederom blijk van rijke fantasie, maar in goede richting. Hij denkt aan frissche lucht en legt daartoe parken aan, tevens wijzende op het aangename verblijf dat ze bieden; op verschillende punten staan fonteinen, en hij wijst op de noodzakelijkheid eener waterleiding, waarbij hij de aquaduct van Nimes roemt. Verder sticht hij een abattoir en een centrale vischhal, bij de poorten zet hij entrepôts voor de goederen waarvan belasting geheven moet worden, in één woord, alles ademt een practischen geest.

Eene vertaling van de bij de twee prenten behoorende text leek mij uit dien hoofde wel belangwekkend. Hoewel de text zoo nauwkeurig mogelijk gevolgd is, hebben de moeilijkheden van het 16e eeuwsch fransch mij genoodzaakt mij hier en daar eenige vrijheden te veroorloven die echter aan het juist begrip der zaak geen afbreuk zullen doen.

HET SLADSPLAN.

Deze groote stad heeft 23 wallen en evenveel bastions, behalve nog die van de citadel, welke er geheel indringt.

Iedere muur is 80 toisen lang, evenals de forten (bastions) en uit hoofde de groote omtrek van de stad, staan de schoudermuren [1]) van de bastions onder een scherpen hoek ten opzichte van de verbindingsmuren tusschen de bastions, zoodat de bastions dichter bij elkaar komen te liggen, en de verdedigingswaarde ervan grooter zij.

De middelwallen tusschen de bastions zijn in 't geheel 9 toisen breed, zoowel muur als vlakke grond, en op de hoogte van de uitstekende schouderhoeken 11 toisen, ongerekend de 5 à 6 toisen voor de affuiten der kanonnen, en ze zijn 8 toisen hoog, de borstwering medegerekend.

De grachten zijn droog en 12 toisen breed op de hoogte van de uitstekende bastionpunten, tot aan de buitenwal, die zoowat 7 toisen breed is aan borstweringen en vlakke grond, terwijl deze wal 6 toisen hoog is. Zij maakt front naar alle richtingen en de kanonnen staan in de hoekpunten, naar rechts en links het terrein bestrijkende dat glooiend afloopt naar het water van de singelgracht, waarbij hoopen keien liggen op afstanden van 10 tot 12 toisen, hetgeen een buitengewoon effekt maakt als er een kogel in komt, en aldus zeer nuttig is voor de verdediging.

De stad heeft vier toegangen, en bij iedere toegang heeft men drie poorten door te gaan. De eerste is midden in de watergracht, waar de ophaalbruggen met de noodige bijgebouwen zijn. De tweede is gelegen in de eerste buitenste muur, en heeft zijn ophaalbrug met bijgebouwen zooals 't behoort. Is men daar door heen, dan vindt men de trappen om op de wallen en op de bastions te komen, overal langs den geheelen omtrek, en bij iedere toegang tot de bastions twee kleine gebouwtjes bij de trappen in de wallen en een groot gebouw, vierkant of te wel rond, welke gebouwen als versterkte wijkplaats dienen, en die ook voor woning kunnen dienen, en om de noodige munitie voor de geheele stad in te bergen.

Een weinig verder de stad in, zal men bij iedere poort twee groote gebouwen vinden, rechts een en links een, met een groot plein er tusschen, welke gebouwen bestemd zijn om de goederen in op te slaan die ingevoerd worden en waarvan invoerrechten worden geheven. Bij deze magazijnen ligt een mooi groot woonhuis met tuin.

Als men tusschen die twee entrepôts doorgaat, in de richting van het middelpunt van de stad, zal men aan 't begin van de groote straat een mooi groot vierkant plein vinden omgeven door huizen, en rechts en links twee op dezelfde wijze gebouwde straten, die weer elk op een mooi plein uitkomen, waarvan men weer recht aan op het midden van de stad kan gaan, hebbende deze straten rechts en links de fraaiste huizen; verder door de groote straat gaande naar het middelpunt, zal men weer een ander groot plein vinden, vierkant evenals het eerste, omgeven door huizen, met rechts en links twee korte straten die weer uitloopen op fraaie pleinen, en nog verder door bedoelde groote straat gaande, eindigt ze op de groote Plaats in 't midden van de stad. [1])

Alle de straten zijn recht en zijn 6 toisen breed, de straathuizen 7 breed en 8 hoog, en de hoekhuizen 8 breed en 12 hoog.

Als men de gebouwen, pleinen en straten die bij deze groote straat behooren, goed begrepen heeft, als vormende het achtste gedeelte van de stad, dan is het voldoende te weten dat de andere zeven deelen gelijkvormig daarmede zijn.

In de buurt van de groote Plaats, vindt men vier groote marktpleinen, voor graan, wijn, hout en haver, met vier andere pleinen daar tusschen, beplant en als tuinen aangelegd om frissche lucht en aangenaam verblijf te verschaffen.

Ook zal men bij een der marktpleinen een groote kerk vinden en daarnaast een ziekenhuis, en diametraal daartegenover aan de andere kant van de stad nog een kerk en een ziekenhuis.

Verder zal men achter de tuinen, midden op een plein, het gerechtsgebouw vinden en daarbij de gevangenis, en evenzoo aan de andere kant van de stad een dergelijk gerechtsgebouw met gevangenis.

En voorts bij een der vier markten, midden op een plein, een groot slachthuis en een vischopslagplaats, en aan de andere kant van de stad evenzoo een slachthuis en een bewaarplaats voor visch.

Bij een der tuinen zal men een groot gemeentehuis vinden en een mooi college (universiteitsgebouw), en aan de tegenovergestelde kant van de stad eveneens een gemeentehnis en een schoolgebouw.

[1]) Lignes des espaules. Het bastion is dan ook goed omschreven als hebbend een front met twee schuin afloopende schouders.

[1]) Het verschil tusschen pavillons en bastiments is weggelaten, de pavillons zijn hier de hoekhuizen.

Behalve bovengenoemde gebouwen, en vlak bij de bastions en de wallen, vindt men een prachtig gebouw met tuinen en groote pleinen, dienende voor de koninklijke stallen.

Vervolgens zal men bij de wallen en bastions een groot paleis aantreffen, met tuinen en ruime plaatsen er omheen, bestemd voor den gouverneur van de stad, met in 't midden het koninklijk paviljoen, met zijne grachten, ophaalbruggen en tuinen eromheen, en een ringmuur. Dit groote paleis kan 500 menschen herbergen, met groot gemak.

Hier volgt nu de plattegrond en het perspective beeld.

De citadelle heeft 6 zijden en evenveel bastions, één waarvan geheel in de ringmuur van de stad breekt, terwijl de twee, die rechts en links daarvan liggen, de geheele stad bestrijken.

De bastions en de ringmuren zijn een toise hooger dan die van de stad, om die beter te beheerschen.

Binnengetreden over den ophaalbrug die verbinding geeft met de stad, of met de tegenoverliggende, die buiten uitkomt, zal men de trappen vinden naar de wallen en de bastions leidende, welke bastions elk aan den ingang een groote toren en twee gebouwtjes hebben, terwijl op de begane grond langs de geheele wal gebouwen liggen. Deze doen uitstekend dienst als versterkte wijkplaats en om al de munitie van de citadelle in te bewaren.

Verder vindt men 6 flinke kazernes voor de soldaten, langs de 6 zijden, die door bovengenoemde torens zijn begrensd, en in 't midden is een groot vierkant terras, met vier groote gebouwen aan de vier hoekpunten, die door gebouwen onderling verbonden zijn, in 't midden waarvan vier groote trappen naar het terras en het vierkante paviljoen leiden dat daarop staat, dat dus het hoogste punt is, en als uitkijktoren en aangenaam uitkijkpunt dienst doet, en waarop twee kanonnen aan elk der zijden, de stad en de geheele omtrek bestrijken, en zelfs over de geheele stad heen, want dit terras is 32 toisen in doorsnede, ongerekend de omgevende gebouwen, en even zoo hoog, ongerekend de uitkijktoren.

De buitenwal van de citadelle is geheel als die van de stad.

De steden die in mooie vruchtbare streken liggen, met goed klimaat, of die in de nabijheid van een rivier zijn gelegen met booten bezaaid, hebben groote voordeelen, en zijn meer aantrekkelijk, en nog meer degene waar een natuurstroom binnenvloeit.

Maar als die ontbreekt, moet men van verre trachten ze kunstmatig in de stad te leiden, zooals te Milaan en Turijn en elders. En te Nimes is de bewonderenswaardige Pont du Garde expresselijk gemaakt om het water te leiden over de hoogste van drie bruggen die gebouwd zijn, de een op den ander. [1])

Ik verwijs ook de architecten en bouwmeesters naar die stad om zijn groot theater, het grootste der wereld te bewonderen, en ook het groote vierkante antique gebouw, dat nog geheel intact en mooi geconserveerd is.

Vroeger was dat een tempel der arme Heidenen!

Aldus eindigt dit curieuse stuk.

---

[1]) Aquaduct van Nimes.

GEMENGDE BERICHTEN

PARIJS. De Place des Vosges is, met het bijgelegen Quartier du Marais, een der interessantste stukken van oud-Parijs. Eertijds was hier het middelpunt van het Parijsche groote leven. De Place des Vosges was in den aanvang en het Quartier du Marais in het eind der 17de eeuw de meest gezochte wijk waar de adel en de rijke burgerij hare woningen had.

De buurt is sedert achteruitgegaan. De luxe-wijk heeft zich steeds verder westwaarts verplaatst, maar nog herinneren tal van paleisjes en deftige woonhuizen aan den tijd van grootheid.

De Place des Vosges maakt den indruk nog vrijwel intact te zijn gebleven. Zij werd in 1605, onder den naam Place Royale (dien zij in den revolutietijd verloor) gesticht door HENDRIK IV op het terrein van het Hotel royal des Tournelles, 't welk op last van CATHERINE DE MEDICIS in 1565 gesloopt werd toen haar echtgenoot HENDRIK II bij een daar gehouden steekspel doodelijk was gewond geworden.

HENDRIK IV, wilde te Parijs de bogengangen der Bearnsche pleinen navolgen. Het plein vormt een vierkant van 140 M zijde. Op het midden liet RICHELIEU in 1639 een bronzen ruiterbeeld van LODEWIJK XIII oprichten met gebruikmaking van een bestaand paard, dat oorspronkelijk was bestemd geweest voor een standbeeld van HENDRIK II. Het plein vertoont een zeldzame eenheid. Het is rondom symmetrisch ombouwd met huizen van drie verdiepingen. De indruk van geslotenheid en rust wordt versterkt doordien het plein bereikt werd door vier overbouwde poorten, waarvan de twee voornaamste (het pavillon du Roi en het pavillon de la Reine) zijn overgebleven. De Rue du Pas de la Mule werd vroeger eveneens onder portalen op het plein geleid. Van de 35 hotels die het plein omgaven zijn er nog 26 over. Slechts een enkel dezer — het voormalig Hotel Dangeau — bezit nog den oorspronkelijken gevel in berg- en baksteenbouw. De andere zijn alle bepleisterd en beschilderd.

HENDRIK IV liet voor zijne rekening een der vier zijden van het plein bebouwen en verkocht de huizen. Het terrein aan de drie andere zijden werd tegen lage prijs uitgegeven op voorwaarde dat de koopers zich verplichtten te bouwen naar voorgeschreven model. Hier vestigden zich toen de hovelingen. In de laatste jaren sedert men opnieuw de artistieke beteekenis van een dergelijken intiemen aanleg als de Place des Vosges voor den stedenbouw bezit, leerde inzien, is het plein in de waardeering gestegen en men vraagt de klasseering als monument historique om het blijvend behoud te verzekeren.

Binnenkort zal op het middenvak worden ingewijd een tuinaanleg in oud-franschen stijl, bij welke gelegenheid een groot volksfeest aan het plein voor korten tijd de groote drukte van voorheen zal hergeven.

PARIJS. Het „Grand-Palais" in gevaar? De „Constr. Mod." bericht dat men zich ernstig ongerust maakt over het Grand-Palais, dat bij gelegenheid der tentoonstelling van 1900 gebouwd werd. Sedert verschillende jaren wordt eene geregeld toenemende verzakking gekonstateerd en, zegt het blad „iedere nacht booren de wachters in het gebouw, in de diepte den onderbouw kraken onder de enorme belastingen" .... 't welk ongetwijfeld zeer griezelig moet wezen.

Reeds vier à vijf jaren geleden is eene commissie benoemd om over de versterking van het gebouw te adviseeren. Deze heeft uitgemaakt dat het gebouw niet voltooid was, dat verschillende maatregelen ter bescherming niet waren uitgevoerd, terwijl bovendien de overstroomingen van eenige jaren geleden de verzakkingen zeer hebben doen toenemen. De kosten werden op 800.000 frank begroot. Dit werd eerst teruggebracht tot 500.000, daarna tot 300.000 franken en eindelijk deed men... niets.

Oude bouwkontrakten geven soms een interessante, on vervalschten kijk op de vroegere toestanden. De „Wiener Bauindustrie Zeitung" 1913, Nr. 25, deelt het kontrakt mede waarbij

de Ridder von Zedlitz in1418 verschillende werkzaamheden voor het kasteel Sanitz bij Hainau aan den „mewerer" (metselaar) Nickel Berisdorf opdroeg. Het kontrakt is tevens bestek. Het bouwkontrakt dat ook in het Liegnitzer stadsboek is opgenomen, is ook van belang omdat het bewijst hoe de betaling in naturalia toen nog niet geheel door die in geld was vervangen. De bouwheer betaalde slechts gedeeltelijk in geld, namelijk 24 Mark, 'tgeen natuurlijk volgens de toenmalige geldswaarde een heel ander bedrag vertegenwoordigde dan volgens hedendaagsche begrippen. Het overige werd in naturalia, vleesch, graan, bier, erwten en zout verrekend. Het bouwkontrakt luidt als volgt:

„Het is den 21 Februari 1480 geschied dat de heer von Zedlitz aan Nick Berisdorf aanbesteedde in den toren van Sanitz te metselen een dwarsmuur van baksteenen en vullingsteenen, zoo zwaar als de andere muur er onder in den kelder is; en in het eene deel zal hij voor een kamer ter versiering maken een gewelf en middenin een boog, 2 vensters met kraagsteenen, die zoo ver voorspringen dat in elk een tafel kan staan, en hij zal het andere venster achterin plaatsen en het heimelijk gemak met een ongekunsteld pannendak afdekken en in de kamer een steenen deurkozijn maken, vierhoekig, en op de andere zijde de zaal overwelven met kruisgewelven en in de zaal plaatsen 2 nieuwe steenen kruisvensters en in ieder venster een zitbank en een steen daarop en de vensters met tralies voorzien en ook in de kamer, en kamer en zaal beleggen met tegels en op de zaal maken een schouw, aan weerszijden twee en een van gehouwen steen, zoodanig dat de schouw uitkraagt en dat de rook van de kamer en de schouw aan weerszijde door een gat uittreedt en hij zal maken op het gewelf een gemetselde trap op een boog, de boog van gehouwen steen, het overige van baksteen, en boven de trap een gewelf als een kelderhals en zal de kamer en de zaal verven met effen tint. En voor dat alles zal de heer hem geven 24 Mark, 2 zijden vleesch en 4 schepel koren en 2 verrels dun bier en 1 schepel erwten en 1 verrel zout. 1481 Maandag na Oculi" —

Een ander interessant kontrakt (onlangs in de „Schw. Bauz." medegedeeld) betreft de versiering van de Stadtkirche te Biel (Zwitserland). Het is gesloten 8 Juni 1671 met Meester Hans Jakob Hyler, stukadoor en schilder. Deze verplicht zich om in nauwkeurig aangegeven kleuren de zuilen en gewelven te dekoreeren en af te zetten. Het werk zou met vier man worden aangevat. De gemeente zou kalk, zand, hout en touwen beschikbaar stellen en den steiger voor het middengewelf maken. De schilder kreeg 180 kronen en... zijn vrouw een dubloen benevens twee vaten wijn.

Brandvrij hout. In het „Zentralbl. der Bauverw." van 26 April 1913 wordt een overzicht gegeven van de verschillende praeparaten tot het brandvrij maken van hout.

Legnolith (van de Legnolith Compagnie te Triëst) bestaande uit chloormagnesium hetwelk in zoetwater wordt opgelost, is voornamelijk aan te raden voor de bescherming van houten tooneelinrichtingen en heeft daarvoor evenals de Gautchinverf voldaan Bij het laatstgenoemde procédé wordt het hout, na tot 60 °C. verwarmd te zijn, behandeld met een mengsel van ammoniumboraat en ammoniumsulphaat dat kaustisch ammoniak bevat. Deze behandeling beschermt zoowel tegen vuur als tegen rotting en wel gedurende zeer langen tijd omdat de gebruikte zouten zeer bestendig zijn. Het Gautchin is echter door de bouwpolitie van Berlijn niet toegelaten omdat in de praktijk niet te kontroleeren valt of het gebruikte hout wel op de voorgeschreven wijze behandeld is.

Voorts worden genoemd Spernazol (van de firma Baerle & Sponnagel te Berlijn). Dit is een waterglasverf. De kleuren bestaan in kiezelzuren en alkaliën in de juiste verhouding om eene verbinding aan te gaan. De behandeling met waterglas wordt aanmerkelijk sterker wanneer men het in verbinding brengt met kalk of zwaarspaat. De zich vormende kiezelzure kalk of kiezelzure bariet is onoplosbaar en maakt dat de verflaag bestendig is. Het is gebleken dat zij aan vlammen weerstand kan bieden.

Bij de impregneering volgens het systeem Ernst Brinkmann wordt het hout eerst gedroogd, daarna luchtledig gemaakt en achtereenvolgens in twee ketels gedompeld in verschillende vloeistoffen. Hiervoor worden voornamelijk kalk- en ammoniakverbindingen gebruikt die tot op de kern van het hout doordringen. Proeven die op de keizerlijke werf te Kiel werden genomen, bewezen dat het behandelde hout tegen vlammen bestand wordt. Het is tevens harder geworden (de bewerking is echter niet moeilijker) en minder onderhevig aan rotting.

In den laatsten tijd is een nieuwe methode tot impregneering ingevoerd door de G. m. b. H. Bauholzkonservierung te Berlijn (volgens patent Nickelmann). Hierbij worden de gebruikte zoutoplossingen in ketels onder druk in het hout geperst. Die zouten hebben de eigenschap dat zij onder den invloed der hitte smelten en het hout dan bedekken met eene onverbrandbare korst. Deze belet aan de zuurstof uit de lucht den toegang, zoodat het hout niet kan verbranden. Bij hoogere warmtegraden beginnen de zouten zich te ontleden, waarbij gassen ontstaan welke zelf niet branden maar verstikkend werken op de vlammen. Door het inpersen worden ook de poriën en fijne kanaaltjes in het hout met de zoutoplossing gevuld. Bij dit procédé wordt het aanzien van het hout niet veranderd; het is reukeloos en kan bewerkt en geschilderd worden. Het gewicht vermeerdert echter daar 1 M³. dennenhout ongeveer 250 à 300 KG. vloeistof opneemt, waaruit het water geleidelijk verdampt. De vloeistof waarmede geïmpregneerd wordt heeft 25 pCt. vaste stoffen die in het hout blijven.

Dit procédé wordt te Berlijn door de bouwpolitie toegelaten voor tijdelijke gebouwen, tentoonstellingen en bazaars. De algemeene toelating werd echter bedenkelijk geacht omdat nog niet uitgemaakt is of het procédé ook op den duur afdoend werkt. Voorts is men geheel aangewezen op de betrouwbaarheid der fabriek wijl kontrole op de wijze van uitvoering zeer moeilijk is.

Het bouwbedrijf in de groote steden van Duitschland in 1912 is door het statistisch bureau der stad Keulen in een overzicht vereenigd. In 42 steden met 11,27 miljoen inwoners bedroeg de toename aan woongebouwen op 10,000 inwoners in 1912 10,63, tegen 12,36 in 1911, 10,15 in 1910 en 7,93 in 1909 De toename aan woningen bedroeg 73 per 10 000 inwoners in 1912, tegen resp. 80, 72 en 52 in de drie voorafgaande jaren.

In vergelijking tot 1911 hebben 27 van de 42 steden eene vermindering van het bouwbedrijf te konstateeren (in het vorig jaar was dit slechts het geval met 8 van 33 steden). Bijzonder sterk was de teruggang in het 4e kwartaal van 1912. Hieruit blijkt de invloed der geldschaarschte, welke samen met de politieke onzekerheid in het tweede halfjaar van 1912 den verkoop van pandbrieven der hypotheekbanken bijna geheel stop zette.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. VII. 1913. Dit Aprilnummer begint met vele schilderijen, dan volgen kantoren en woonhuizen, ontwerpen van Bruno Paul, Hans Bernoulli, Martens en Baumgarten, waarop Messel's architektuur haar stempel drukte, terwijl één der ontwerpen (dat van Salvisberg) geïnspireerd werd door Zuid-Duitsche renaissance. Vele afbeeldingen vertoonen interieurs, ontworpen door den architekt Gustav Goerke; artistieke kinderjurkjes, hoedjes en damesjaponnen. Tot slot zij nog vermeld porseleinen en zilveren serviezen van Adalbert Niemeyer en ontwerpen voor een dekoratieven titelplaat (prijsvraag van de uitgeversfirma Alexander Koch).

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. VIII 1913. Uit de talrijke goed verzorgde afbeeldingen, waaronder vele in kleurendruk, treden, van bouwkundig standpunt bezien, op den voorgrond de serie die het nieuwe stadstheater in Bremerhaven (arch. Oskar Kaufmann) en landhuizen en interieurs (arch. Fritz Aug. Breuhaus) vertoonen, Prof. Joseph Wackerle ontwierp voor de verkoopsruimte van konfituren bij Wertheim in Berlijn, die geheel in keramiek is uitgevoerd, de decoraties. In de Karlsruher fabriek uitgevoerd, geeft deze decoratie een beeld van uiterst moderne versiering De overige inhoud bestaat uit afbeeldingen en besprekingen van schilderijen, kant en borduurwerk, oudduitsche houten beeldjes en een artikel over smaak, opvoeding en karakter.

Dekorative Kunst. Afl. VII. 1913. Vele kunstenaars geven hunne gedachten en krachten aan de beweging voor de moderne tooneelopvoeringen. Hiervan getuigt de Mannheimer tentoonstelling der tooneelkunst. De arch. Albert Gessner ontwierp voor zich zelf een landhuis aan den Havel, dat er ook werkelijk landelijk uitziet. In het artikel over dit huis en zijn bewoner worden de nieuwe eigenschappen en de nieuwe richting, die Gessner insloeg, op het gebied der huurwoningen te Berlijn nog eens besproken. Borduurwerken (één nieuwe werkwijze door Ernst Aufseeser bedacht en door zijn vrouw uitgevoerd), veel modern aardewerk, bedrukte linnenstoffen en modern Duitsch huisraad uit de Werkstätten te Hellerau vormen den overigen inhoud van deze aflevering

Dekorative Kunst. Afl. VIII. 1913. Een boek „Landhäuser von Hermann Muthesius" is de aanleiding van een uitvoerige bespreking in dit nummer. Vele afbeeldingen zijn er bij gevoegd. Op kunstnijverheidsgebied geeft deze aflevering borduurwerken van de stedelijke kunstnijverheidsschool te Stuttgart, zilverwerken van Alfons Ungerer, glazen van Else Rehm, reclameplaten voor een tentoonstelling. Met een zeer belangrijk rijk geïllustreerd artikel van Leberecht Migge over het typische in den nieuwen tuinaanleg sluit dit nummer.

HET PERCEEL HEERENMARKT 26 TE AMSTERDAM, VOOR EN NA DE VERBOUWING. (ZIE DE TEKST HIERONDER)

XIIE JAARGANG No. 23 4 JUNI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

SCHENNIS VAN STEDENSCHOON

Het is nog niet verboden, het schenden van het schoon van onze oude stadsgedeelten. Niet waar, al onze bouwkundige en kunstenaarsvereenigingen en zelfs Heemschut ten spijt, kan ieder er zijn hart aan ophalen.

Reeds lang kenden we het hoekhuis aan de Brouwersgracht op den hoek van de Heerenmarkt. Zijn — weliswaar gedeeltelijk overgepleisterde — voorgevel neigde vriendelijk, zooals onze oude huizen dat doen kunnen, over de straat, een paar kastanjeboomen, de eersten, welke in het voorjaar hun dikke knoppen deden opengaan, stonden opzijde. De gevel was met trapjes gemaakt, een aardige segmentboog sierde den top. We dachten ons den gevel ontdaan van de pleisterlaag, dat kan immers, en stelden ons voor hoe aardig het effect dan weer van het 17e eeuwsch gebouwtje zoude zijn. Met het steile pannendak en rustige versiering.

't Is na de stichting inwendig wat verbouwd, men ziet dit ook door de smaakvolle 18e eeuwsche ingang in den zijgevel. Vroeger is het bepaald rijk geweest, in een kast was nog een enkel sierlijk in eikenhout gebeeldhouwd sleutelstuk aanwezig, waarop een mansfiguur.

Dit voorjaar werd het publiek verkocht, tot onzen spijt konden we er, door verschillende omstandigheden, toen niet de aandacht op vestigen.

Hoe vond ik, nadat ik in eenige maanden niet naar mijn oude bekende had om kunnen zien, het arme hoekhuis terug!

Komt allen mee, er is iets zeer leelijks te zien! Daar is een huis verkracht! Neen, werkelijk, gaat eens zien.

Wanneer ge een oude dame ontmoettet, een welke ge kendet bovendien, en die men geweld had aangedaan, bijv. door haar in het kleed eener zestienjarige over de straat te laten gaan, hoe zou U niet een gevoel van spijt en ook van schaamte overvallen. Spijt over het schenden der eerbiedwaardigheid, schaamte dat ge zelf behoordet tot het geslacht, 'twelk zoo een daad van schaamteloosheid en gemis aan piëteit had durven bedrijven. Zoo ging het ons toen wij ons arm hoekhuis terug zagen. Gruwelijk!

Gaat er heen! Let op de aan de eerste verdieping opgedrongen tweede dito, op de gore balcons, zoowel vóór als op zijde, op den voorgevel, waarvan we de qualificatie gaarne aan U overlaten. Zie het effect van het te lood staande bovendeel op het „vliegende" onderstuk, en vergeet niet U af te vragen, welken indruk het gebroken dak en het dakvenster op U maken.

De bouwer heeft, o hopeloos pogen, de tweede verdieping in „Oud-Hollandschen" stijl bijgemaakt. Misschien hoopt hij wel, dat men over 'n vijftig jaar het product van zijn wansmaak aan den oorspronkelijken bouwmeester zal toeschrijven. Hij heeft geen kans! 't Ligt er al te dik op.

De kastanjeboomen hakte men om.

De eenige hoop, welke we nog hebben in deze, dat de muren spoedig zullen weigeren langer zooiets leelijks omhoog te houden en dat het hoekhuis, „zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken" moge instorten. En dat daarna een architect, een heuselijke, echte architect kome, om een nieuw pand te stichten.

C. V.

P. BAKKER SCHUT. C.-I. OVERHEID EN VOLKSHUISVESTING IN LONDEN

II.

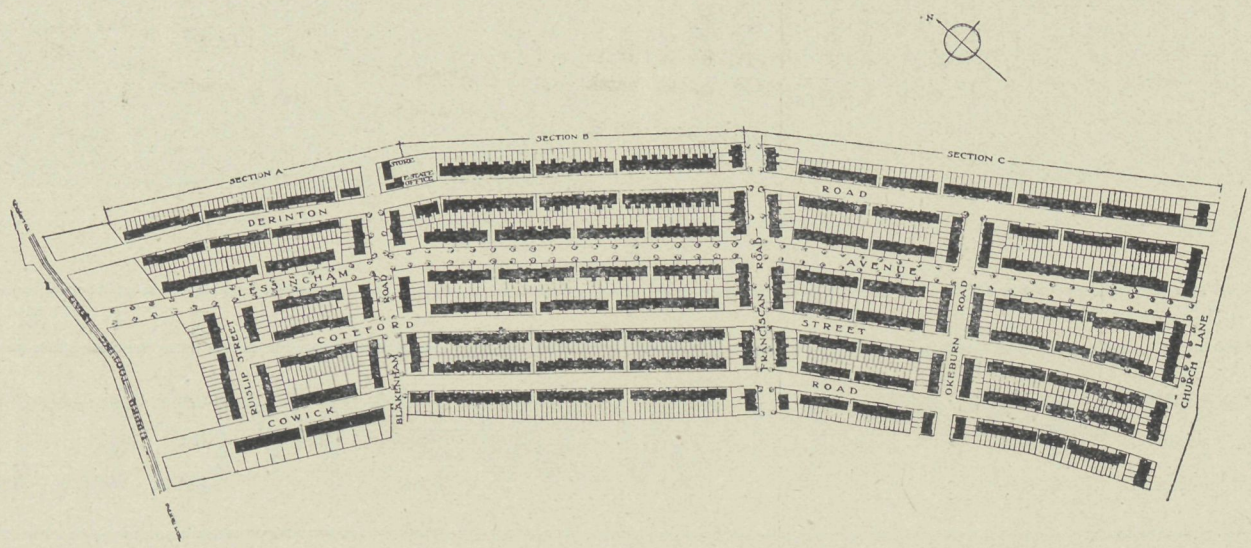

Fig. 1. Totterdown Fields Estate.

Totterdown-fields Estate, het woningcomplex in Tooting, bevindt zich in het Z.W. van Londen en beslaat een terrein van 15½ H.A. Dit terrein, gunstig gelegen nabij een tramweglijn en bij een spoorwegstation, werd aangekocht voor £ 1150 per acre (± f 3.40 per M².). De aankoop geschiedde in 1900. De bouw der woningen had geleidelijk plaats in de jaren 1903—1911.

Het plan van aanleg blijkt uit fig. 1. De hoofdstraten, welke van boombeplanting voorzien zijn, hebben een breedte van 13½ M., de overigen zijn 12 M. breed. Het plan geeft nog geen tuinstad-aanleg, maar steekt toch nog reeds gunstig af bij vele andere Engelsche arbeiderswijken met hunne verschrikking van lange, rechte, monotone „bye-law streets". De huizen zijn gebouwd in groepen van ten hoogste 20 stuks; tusschen elke twee huizen-groepen is een ruimte van 3.60 tot 6 M. gelaten. Voorts zijn voor alle huizen voortuinen gehouden, waarvan de diepte afwisselt van 1.40 tot 4.50 M.

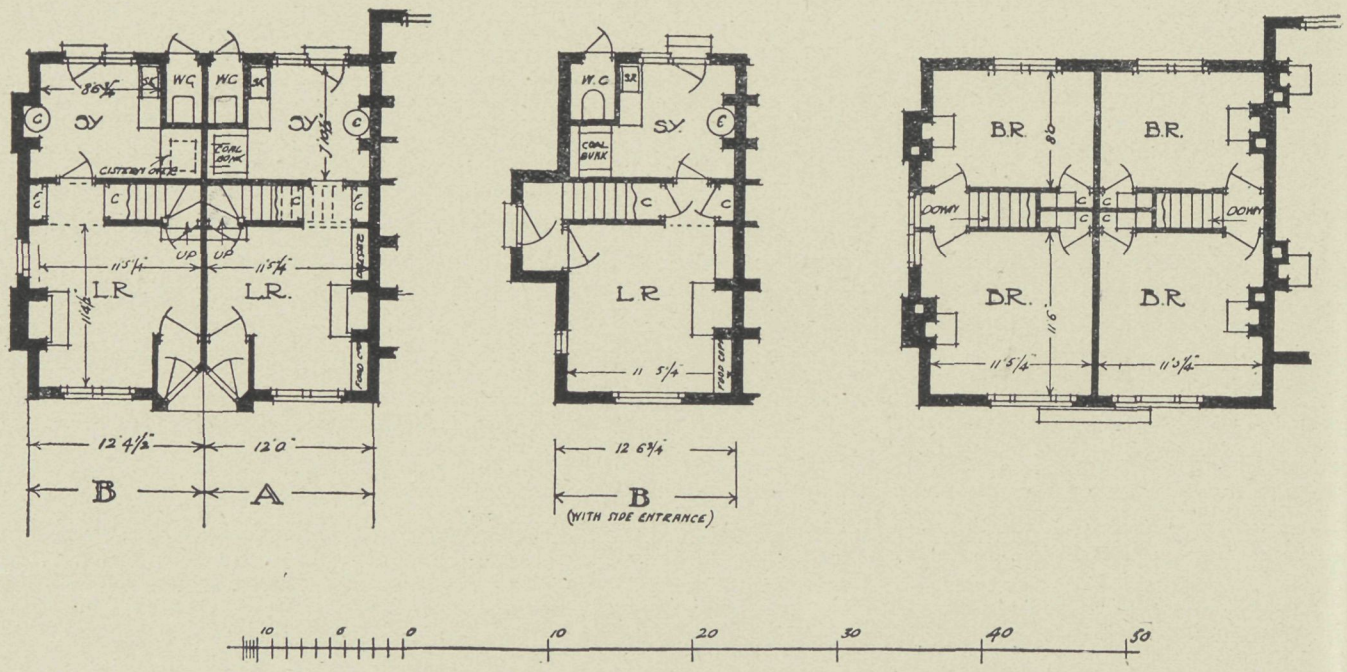

Fig. 2. Driekamerwoning in Totterdown Fields Estate.

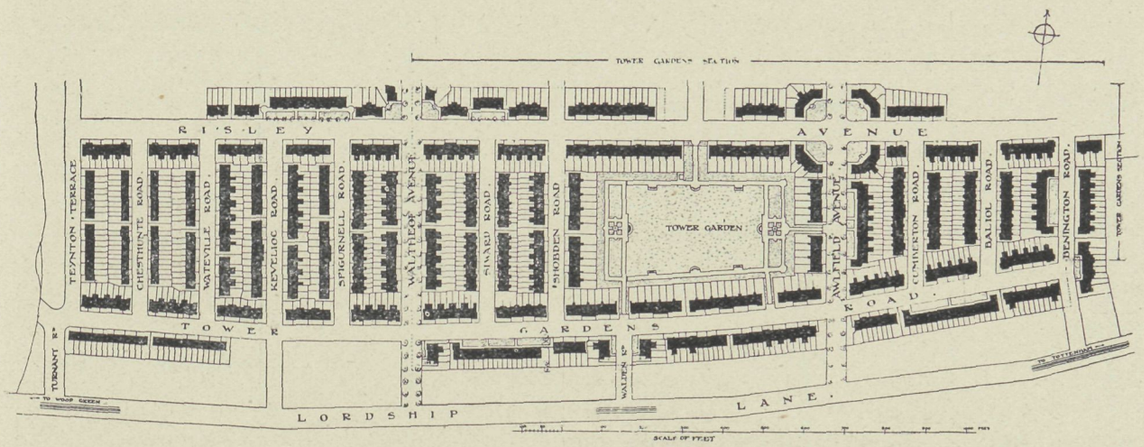

Fig. 3. White Hart Lane Estate.

In het geheel zijn hier 1229 huizen gebouwd, waarin 1261 woningen. Nagenoeg alle zijn dus vrije huisjes; slechts enkele bevatten boven- en benedenhuizen. Op de gebruikelijke basis van 2 personen per kamer geven deze woningen plaats voor 8788 personen.

De gemiddelde kosten zijn geweest:

voor een driekamerswoning [1]) . . . . £ 190 13 sh.
„ „ vierkamerwoning . . . . . „ 240 14 „
„ „ vijfkamerwoning . . . . . „ 282 17 „

De goedkoopste woningen zijn de boven- en benedenhuizen („flats"), welke voor 6 sh. 6 d. verhuurd worden; deze hebben twee kamers en een spoelkeuken. Het meest voorkomende type woning is de driekamerwoning, waarvan er 573 gebouwd zijn; deze worden verhuurd voor prijzen varieerende van 7 sh. tot 9 sh. per week, naar gelang van de grootte der kamers. Fig. 2 geeft de plattegronden van een dezer driekamerwoningen. De hoogste huren zijn hier 10 sh. 6 d. tot 13 sh. 6 d. voor de vijfkamerwoningen.

Voor den grond en den stratenaanleg werd £ 79.663 uitgegeven, voor de woningen (inclusief een administratiegebouw) £ 318.798, totaal dus £ 398.431 of ruim $4^3/_4$ millioen gulden.

De totale huuropbrengst bedraagt £ 29.341.

Het glanspunt van den Londensche woningbouw vormt de White Hart Lane Estate te Tottenham in het N.O. van Londen. In 1901 werd door Graafschapsraad besloten aldaar twee uitgestrekte terreinen te koopen tezamen $91^1/_2$ H.A. groot, tegen een prijs van f 1.10 per M². Een dezer terreinen ter grootte van 71 H.A. werd voor woningbouw bestemd.

Fig. 3 geeft het plan voor den tot dusverre uitgevoerden aanleg, die slechts een gedeelte van het beschikbaar terrein beslaat. Dit plan is meer in tuinstad-geest gehouden dan het woningcomplex in Tooting. Ook hier is getracht een behoorlijk architectonisch effect te verkrijgen door het vereenigen van woningen tot groepen. Sommige woninggroepen zijn geplaatst aan ter zijde van den weg gelegen kleine grasvelden, een methode die met buitengewoon succes in Hampstead Garden Suburb is geschied. Gewezen moge ook worden op de gelukkige groepeering van huizen op de kruising der beide hoofdstraten Risley Avenue en Awfield Avenue.

Een geschenk van Lord SWAYTHLING heeft het mogelijk gemaakt een aanmerkelijke oppervlakte in het plan te bestemmen tot plantsoenaanleg met sportterrein. Dit park, Tower Gardens, is aangelegd binnen in een bouwblok.

Tot dusverre zijn 781 huizen, ruimte biedend voor 6202 personen, hier gebouwd, terwijl 105 huizen in aanbouw zijn of spoedig gebouwd zullen worden. Het zijn niet uitsluitend arbeiderswoningen die hier gebouwd worden, doch ook woningen van een grooter type; de Graafschapsraad is daartoe in een speciale wet door het Parlement gemachtigd. Aan den hoofdweg waaraan het complex is gelegen (Lordship Lane) is terrein gereserveerd voor winkels. Geprojecteerd zijn ook een vergaderlokaal en een administratiegebouw.

De gemiddelde bouwkosten zijn hier geweest:

voor een driekamerwoning . . . . . £ 175
„ „ vierkamerwoning . . . . . „ 225
„ „ vijfkamerwoning . . . . . „ 245

Na voltooiing zal het geheele complex ruimte bieden voor 19.722 personen. De totaalkosten zijn geraamd, inclusief den grond, op £ 715.442, dus ongeveer $8^1/_2$ millioen gulden.

De wekelijksche huren bedragen 6 sh. 6 d. tot 8 sh. voor driekamerwoningen, 8 sh. 3 d. tot 8 sh. 9 d. voor de woningen met vier en 9 sh. 3 d. tot 13 sh. voor de woningen met vijf kamers.

In de figuren 4, 5 en 6 zijn de plattegronden van verschillende woningtypen uit dit complex gereproduceerd.

Norbury Estate in Croydon is minder uitgestrekt dan de beide boven behandelde „estates". In 1900 werd aldaar ± 12 H.A. land gekocht voor f 1.80 per M². Een klein gedeelte werd verkocht' zoodat het complex thans ± $11^1/_2$ H.A. groot is. Zoowel het plan

[1]) Overal waar sprake is van het aantal kamers, is niet medegerekend de waschkeuken (scullery), welke in alle woningen voorkomt.

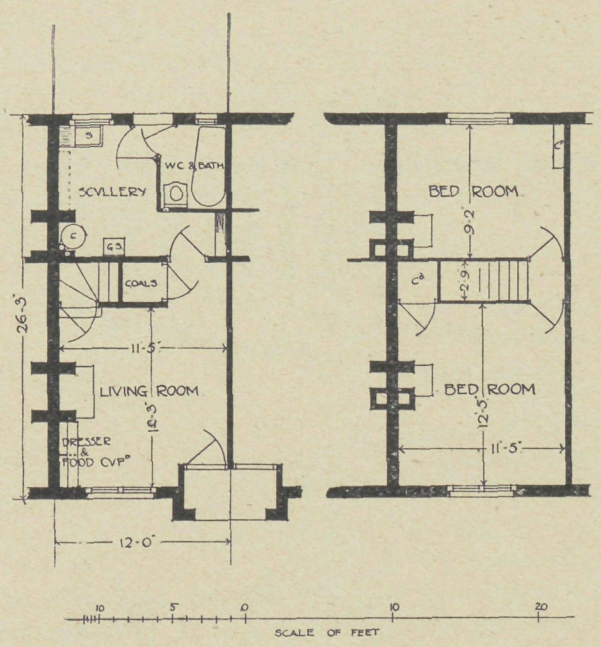

Fig. 4. Driekamerwoning in White Hart Lane Estate.

van aanleg als de typen der woningen vertoonen veel overeenkomst met die van de Totterdownfields-estate. Er zijn thans 472 huizen, ruimte biedend voor 3482 personen, gebouwd. Na voltooiing zal het complex huisvesting bieden voor 5544 personen.

Old Oak Estate eindelijk werd in 1905 gekocht; deze bezitting was ± 22 H.A. groot; de prijs bedroeg ± f 1.60 per M². Slechts een klein gedeelte van deze terreinen werd tot dusverre aangelegd. Tot dusverre zijn 52 huizen gebouwd, terwijl 253 andere in aanbouw of in voorbereiding zijn. Het plan voor het eerst in exploitatie komend terrein geeft een ruimen aanleg te zien en een aan den eigenaardigen vorm van het terrein zich aanpassende groepeering der gebouwen. Behalve woningen zullen een dertigtal winkels worden gebouwd. Het geheele plan zal 8033 personen kunnen herbergen.

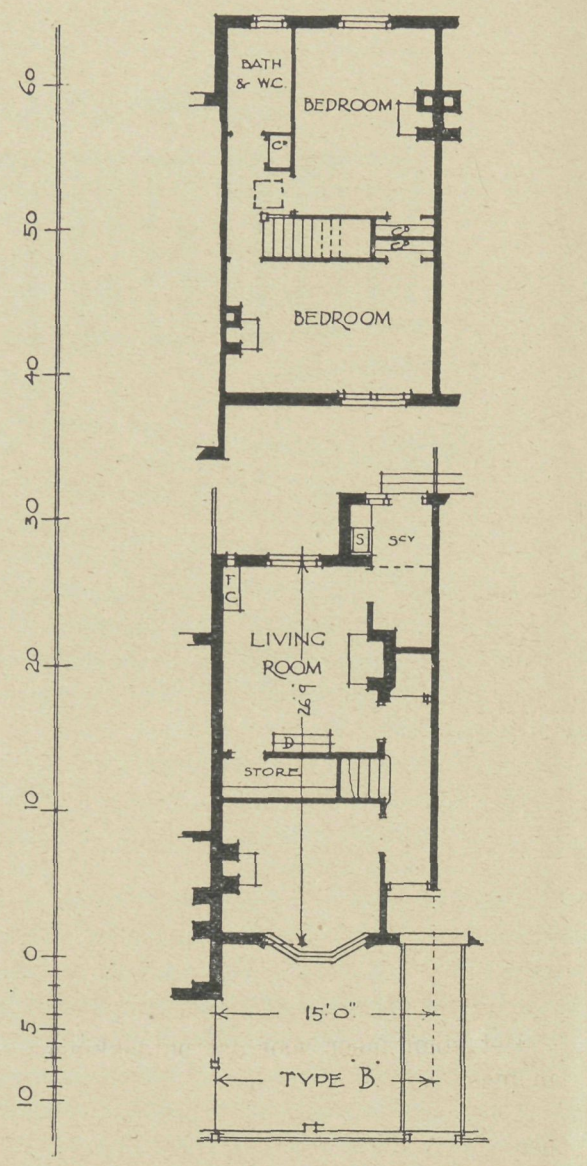

Fig. 5. Vierkamerwoning in White Hart Lane Estate.

De gezamenlijke woningen, behoorende tot de laatste hier besproken categorie — de woningen dus gebouwd

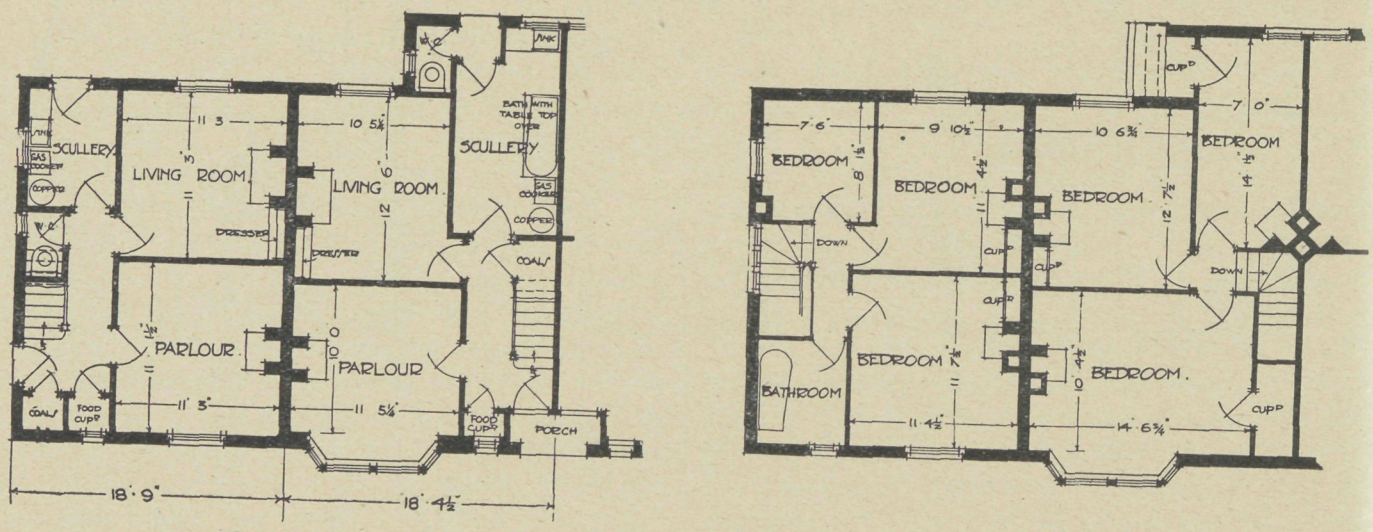

Fig. 6. Vijfkamerwoning in White Hart Lane Estate.

los van wettelijke verplichtingen — bieden, met inbegrip van de in aanbouw zijnde woningen, huisvesting voor 25.703 personen. Na geheele voltooiing van White Hart Lane, Norbury en Old Oak zal dit aantal 46.573 bedragen. De totale onkosten voor dezen woningbouw, met inbegrip van grondaankoop etc., worden geraamd op £ 1.894.387 of bijna 23 millioen gulden.

Omtrent het laatste onderdeel van de bemoeiingen van den Graafschapsraad met de volkshuisvesting, n.l. de arbeiders-tehuizen, logeer-gelegenheden voor ongehuwde arbeiders, slechts een enkel woord.

Naar men weet, bestaan in Londen verscheidene van dergelijke tehuizen, de Rowton-houses, welke door particulier initiatief tot stand zijn gebracht. De Graafschapsraad is evenwel ook op dit gebied aanvullend te werk gegaan door de stichting van drie zulke gebouwen van zeer aanzienlijke afmetingen. Hieronder volgen enkele gegevens dienaangaande:

	Parkerstreet house	Carrington house	Bruce house
Gebouwd in	1893	1903	1904
Aantal personen . .	345	803	708
Kosten grond . . .	£ 3.750	£ 2.200	£ 8.830
„ bouw . . .	„ 23.159	„ 54.937	„ 47.105

(Slot volgt.)

DE TUINSTAD „STAD DER TOEKOMST" [1])

Ebenezer Howard staat algemeen als de vader der tuinstadbeweging bekend. Meestal wordt zijn in 1898 verschenen boek „The Garden-city of To-morrow" beschouwd als het grondleggende geschrift. Die voorstelling is — en zulks doet aan de bijzondere verdiensten van Howard niets af — niet geheel volledig.

De gedachte van de tuinstad was reeds drie jaar te voren in 1895 door Theod. Fritsch ontwikkeld in een boek „Die Stadt der Zukunft (Gartenstadt)". Dat boek maakte echter bij zijn verschijnen geen opgang. Men vond de gedachte mogelijk een schoone droom die wel nooit verwezenlijkt zou worden.

Het komt meer voor dat ontdekkingen of vondsten in meer dan één brein tegelijk opkomen; ook gedachten hangen soms als het ware in de lucht. De vraag in hoeverre Howard door het duitsche boek — dat hij echter niet noemt — beïnvloed kan zijn of wel dat hij geheel zelfstandig tot eene overeenkomstige oplossing als Fritsch kwam, is voor zoover ik mij thans kan herinneren, niet in het openbaar nader uitgevochten.

Het is met dat al echter een karakteristiek feit dat de denkbeelden van Fritsch geene aandacht trokken. Voor een deel kan dat verklaard worden uit de omstandigheid dat Fritsch' geschrift gebaseerd is op de stichting van groote steden — grootendeels zelfs is een pleidooi te hare gunste — en de mogelijkheid daartoe al bijster gering is. Howard daarentegen grijpt minder hoog. Een tuinstad met circa 30.000 inwoners maakt den indruk een bereikbaarder ideaal te zijn. En bovendien heeft Howard hetgeen hij te zeggen had èn breeder èn populairder behandeld dan Fritsch. Zijn geschrift is minder theoretisch, maar meesleepender, pakkender, zulks vooral ook door de wijze van voorstelling en inkleeding. Het moest inslaan. Engeland was bovendien als geen ander land rijp om het denkbeeld der tuinstad aan te vatten. Dit was eene voor het succes van Howard zeer gelukkige factor.

Prof. Fuchs (Freiburg) heeft de oorzaken van dat verschijnsel in een zijner stellingen op de jaarvergadering van het „Deutsche Verein für öffentliche Gesundheitspflege te Bremen (1907) samengevat: „De tuinstadbeweging is als praktisch werkzame beweging voor het eerst in Engeland ontstaan. Zij wortelt hier in de eigenaardige toestanden van de bewoning van het land en in de agrarische toestanden, de verdeeling van de bevolking over stad en land en de ontvolking van het platte land. Behalve door deze agrarische- en bewoningstoestanden wordt zij opgewekt door de vorming van „city"'s en de daarmede samenhangende, karakteristiek Engelsche woonwijze, de scheiding van de plaatsen waar men woont van die waar men werkt. Dit is voornamelijk voor den „skilled labourer" tot wien die gewoonte zich uitstrekt reeds veelal te ver doorgevoerd."

Terwijl dan ook onder den samenloop van omstandigheden Fritsch' boek in Duitschland onopgemerkt bleef, vonden de denkbeelden van Howard in Engeland aanstonds aanhang. Zij vonden zelfs verwezenlijking in de stichting van Letchworth bij Londen. Dat is echter, voor zoover mij bekend, tot nog toe de eenige poging tot verwezenlijking van het denkbeeld in zijn vollen omvang. Nergens waren, zelfs in Engeland, voor eene proefneming gunstiger voorwaarden denkbaar dat bij de miljoenenstad Londen. Er zijn wel tuinsteden bij de vleet opgericht maar dat zijn meer tuinvoorsteden en villakolonies als bijv. Hampstead of fabrieksdorpen in den trant van Bournville, Port Sunlight en Earswick, waarbij meer of minder streng de beginselen der tuinstad omtrent grondexploitatie toepassing vonden. Een afgerond en kompleet stedelijk organisme als Letchworth wil zijn, wordt in die stichtingen niet bereikt.

De invloed van Howard beperkte zich echter niet tot gene zijde van het kanaal. De tuinstad werd — als had Fritsch nooit bestaan — in Duitschland uit Engeland ingevoerd bij wijze van het nieuwste snufje ter verbetering der maatschappelijke verhoudingen en woningtoestanden. Overal spreekt men thans van tuinstad, Gartenstadt, Cité-jardin.

Onlangs is nu eene tweede onveranderde uitgave ver-

[1]) Vergelijk het artikel J. H. W. Leliman, Tuinsteden. „Bouwwereld" 1908.

schenen van THEOD. FRITSCH' „Die Stadt der Zukunft". [1]) Deze herdruk die thans in hoofdzaak een historisch belang heeft, is voor de wording der tuinstadbeweging van groot belang. Wij zien hierin de groote hoofdbeginselen der tuinstad ontwikkeld: de stelselmatige aanleg met zones van verschillende bestemming (waarbij ook eene alleszins vernuftig gevonden spiraalsgewijze uitbreidingsmethode wordt aangegeven), het gemeenschappelijk grondbezit met uitgifte in erfpacht als levensvoorwaarde van de stichting, alsmede de uitschakeling van terreinspeculatie en hypotheek op den grond.

FRITSCH heeft aan den herdruk van zijn boek een naschrift toegevoegd. Hij konstateert daarin allereerst dat in de zestien jaar sinds zijn geschrift ten eersten male het licht zag, niemand zich ernstig aan de verwezenlijking van het aangegeven doel wijdde. „Wel is thans het woord „Tuinstad" op aller lippen, maar wat men thans zoo noemt, heeft weinig gemeen met de grondgedachte mijner beschouwingen. Als tuinstad duidt men thans landhuis-wijken aan die — niet zeer verschillend van de andere villa-kolonies — eene iets ruimere bouwwijze vertoonen en aan ieder huis een stuk tuingrond geven. Van de gedachte van gemeenschappelijk grondbezit en van de schuldvrijheid van den grond weet men gewoonlijk niets, nog minder van een organischen opbouw van het geheel volgens eene zone-indeeling. Zoo loopen dergelijke ondernemingen in vele gevallen nauwelijks op iets anders uit dan op grond- en bouwspeculatie."

In de tusschenliggende periode heeft FRITSCH echter zijne opvatting eenigszins herzien, „Ten tijde van het eerste ontwerp der plannen gold de groote stad nog als het begeerlijke doel van elke sociale ontwikkeling; de vergrooting en de weelderige aanleg der steden gold als een der voornaamste oogmerken der beschaving. Intusschen zijn de opvattingen daaromtrent — althans in de ruim ziende kringen der ontwikkelde klassen gewijzigd. Wij hebben moeten inzien dat het volk door zijne groote steden en nijverheidscentra met groote gevaren bedreigd wordt; deze zijn geen bodem voor een duurzaam gedijen der geslachten; de bewoners der steden zijn prijsgegeven aan een spoedig uitsterven. Gelijk statistische onderzoekingen bewezen, blijft de stadsbevolking zelden langer in stand dan drie geslachten. Wanneer niet een voortdurende toevloed van het platteland plaats had, waren alle groote steden sinds lang uitgestorven. Men onderzoeke eens waar de ouders en grootouders der huidige stadsbewoners leefden en het spoor zal bijna altijd naar het land teruggaan.

„Volgens een onderzoek van Dr. AMMON uit Karlsruhe is gebleken dat van de 100 menschen die ongeveer een eeuw geleden in een groote stad leefden, in de volgende generatie nog slechts 57 nakomelingen aanwezig waren, in de tweede generatie 31, in de derde 17 en in de vierde verdwijnen zij geheel. Uitzonderingen bestaan slechts daar, waar het geslacht ondertusschen door landelijk bloed is verfrischt. De toenemende onvruchtbaarheid der stedelijke geslachten is overal opvallend. In Berlijn zijn 27 pCt. der huwelijken kinderloos. En daarbij mag niet worden vergeten dat de moderne groote steden eerst in de laatste tientallen jaren hare reusachtige uitbreiding hebben verkregen en zij eerst sedert haar verterend en slijtend karakter eerst ten volle ontwikkelden. Wat men een eeuw geleden eene groote stad noemde, zou er thans slechts nauwelijks een van middelmatigen omvang zijn.

„De steden zijn dus volken-verslindende monsters en wij hebben geen reden ze zonder noodzaak te vermeerderen. Ons doel moet met het oog op den duurzamen bloei der natie in eene andere richting gaan. Wanneer tot nog toe het geheele volk door een groote-stads-waan bezeten was en allen — tot het jongste dagloonerskind in een dorp — slechts dat ééne verlangen kenden, om zoo spoedig mogelijk naar de stad te komen, dan moeten wij thans nog er op bedacht zijn deze verkeerd geleide drang zoo mogelijk om te keeren.

„Uit de groote-stadskoorts in verbinding met het eenzijdig ontaarde handels-industrialisme dreigt de ondergang der natie; en wij leeren eerst thans begrijpen waarom de oude kultuurvolken een zoo plotseling einde vonden. Zij stierven aan „volksuitputting" nadat de frisch opborrelende bron van het landelijke leven verdroogde, nadat de boerenstand onderging, de verarmde massa's zich in de hoofdsteden ophoopten en daar haar ondergang vonden. Op een goeden dag bleef de toevloed van het land uit en stad en land werden verlaten".

In de „Bau-Rundschau" van 1 Mei l. l. wordt door den Stadtbauinspektor HANS STROBEL te Leipzig hetzelfde onderwerp behandeld en aan cijfers getoetst.

Na 1871 is, in veertig jaar, het aantal Duitsche steden met meer dan 100.000 zielen verzesvoudigd, hun aantal bewoners is echter verzevenvoudigd. 21.3 pCt. der bevolking van Duitschland was volgens de volkstelling van 1910 in 48 groote steden samengetrokken. „De trots waarmede men vroeger op zulke cijfers wees, heeft plaats gemaakt voor een schrik nadat men door waarneming en statistische onderzoekingen de groote hygiënische nadeelen heeft leeren inzien waartoe de samenpersing der op zich zelf verblijdende bevolkingstoename in de nijverheids- en handelscentra heeft geleid.

In hetzelfde tijdsverloop dat de totale bevolking van Duitschland zag stijgen van 41 tot 65 miljoen, daalde de plattelandsbevolking van 26 tot 25 miljoen. En op het platteland moet de kracht der natie gezocht worden, niet in de steden. Ook dat blijkt uit de statistische cijfers.

„Tegenover 100 goedgekeurde rekruten van het platteland, komen er 74 uit de kleine en 57 uit de

[1]) THEOD. FRITSCH. „Die Stadt der Zukunft" (Gartenstadt). Zweite (Titel) Ausgabe. Leipzig. HAMMER. Verlag 1912.

groote steden. Volgens opgave van het pruisische statistische bureau stammen bijna $^2/_3$ van alle dienstplichtigen van het platteland, ofschoon in 1900 meer dan de helft van alle Duitschers in steden wonen, d.w.z., de lichamelijke en daarmede in laatste instantie ook de geestelijke hoedanigheid, daalt met de dichtheid van bevolking. Overeenkomstige verhoudingen ten nadeele der groote steden zijn gevonden ten aanzien van de algemeene sterfelijkheid, de criminaliteit, de tuberkulose, de typhus, de diphteritis. In de steden zelf komen de ongunstigste cijfers voor in de dichtstbebouwde wijken."

Zij die verleden jaar de Düsseldorfer tentoonstelling van stedenwezen bezochten, kunnen zich uit de interessante inzending van het „Landesverband Rheinland-Westfalen des Bundes deutscher Bodenreformer" de sterksprekende tabellen en gegevens herinneren waarop het verband tusschen volkswelzijn en woonwijze (met de deze beheerschende factoren) was uitgewerkt.

Om die verderfelijke gevolgen van het stadsleven tegen te gaan is, naar FRITSCH aan het slot der tweede uitgave van zijn werk mededeelt, thans in Duitschland de „Erneuerungs-Gemeinde" gesticht, welke aan hen die „stadsmoede" zijn de gelegenheid wil openen een rationeel bestaan in landelijke omstandigheden te leiden. Zij bezit reeds een landgoed in het bosch- en meerenrijke Ost-Prignitz waar de eerste nederzettingen worden voorbereid. Deze zouden dus de nieuwste vorm worden waarin de tuinstadgedachte zich verwezenlijkte.

GEMENGDE BERICHTEN

GRONINGEN. Het „Huis met den schoonen gevel", welks behoud zeer sterk bepleit werd omdat het, afgezien nog van de historische beteekenis, een der weinige fraaie oude gevels van de stad bezat, zal volgens mededeeling van de „N. R. C." toch gesloopt worden, wijl de fundeering ondeugdelijk verklaard is. Het zou in dit geval echter o.i. overweging verdienen om na te gaan of deze niet kan worden vernieuwd of versterkt zonder tot afbraak van het huis over te gaan. Met goeden wil zou eene dergelijke oplossing waarschijnlijk wel te vinden zijn.

De Schierstins te Veenwouden is, naar het „Hbl." bericht, door het Rijk aangekocht, om te dienen als kazerne voor een brigade marechaussee.

Bond van Nederlandsche Architecten. Het bestuur bericht, dat in de ledenvergadering van 2 Mei j.l. de volgende motie met bijna algemeene stemmen is aangenomen:

„De Bond van Nederlandsche Architecten, kennis genomen hebbende van het feit, dat de architect H. ELTE PZN., wetende dat de architect E. VERSCHUYL met plannen voor het Amsterdamsche Stadion belast was, heeft aangeboden daarvoor zonder betaling een ontwerp te maken, keurt de handeling van den architect ELTE ten zeerste af."

Het bestuur voornoemd
JOS. TH. J. CUYPERS, Voorzitter.
Amst., 26 Mei 1913. JS. INGENOHL, Secretaris.

Een dorp uit het bronzen tijdperk dicht bij Berlijn. In het propaganda-blad der Leipziger Bouwvaktentoonstelling wordt iets medegedeeld over de ontdekking en ontgraving door Dr. A. KICKEBUSCH van een oer-germaansch dorp te Buch, vlak bij Berlijn. Het dorp dagteekent uit het bronzen-tijdperk, d. i. uit den aanvang van het tweede jaar duizend vóór CHISTUS. Het zal te Leipzig worden gereproduceerd. De ontdekker geeft de volgende toelichting:

„Bij den bouw van een woonhuis werden voor de stijlen cylindervormige gaten gegraven wier omvang en diepte afhing van de palen die ter beschikking stonden. De uitgegraven aarde werden naast de gaten opgehoopt. Hierna plaatste men de palen, nadat zij van de bast (waarvan geene overblijfselen gevonden zijn) ontdaan en aan de buitenzijde verkoold waren, in de gaten. Dikwijls werd onder de paal een platte steen gevleid opdat zij niet te diep konden zakken. Daarna werd het gat gevuld met de uitgegraven aarde, met de in de omgeving liggende brandpuin waarbij ook licht scherven of gebroken voorwerpen die in de buurt lagen, mede onder den grond kwamen. De aarde om de stijlen werd aangestampt en dikwijls werden rondom steenen in den grond geslagen, die aan den stijl een beteren steun gaven. Zoo stond de paal tientallen van jaren onbeschadigd in den grond, daar zij door de verkoling en het brandpuin tegen bederf werd beschermd. Werd het huis later afgebroken dan zal men dikwijls de paal uitgetrokken hebben om haar elders te gebruiken en dan ontstond ter plaatse eene holte. Wanneer het huis afbrandde, dan deelde de paal in dat lot voorzoover zij niet in den grond stak. Gaandeweg verging dit in den grond stekende stuk, meestal door verrotting, uitgaande van het hart. Ook dan ontstond eene holle ruimte, die werd aangevuld doordien van bovenaf, of van den kant, de grond erin viel. In dien toestand vinden wij thans de meeste gaten.

„Een dergelijk gat krijgt zijne beteekenis als zich een aantal hunner naast elkander tot een rij aaneensluiten. Wanneer ook deze zich bij elkander aanpassen, kunnen wij den plattegrond van een huis vaststellen. De rijen gaten geven de wanden aan.

„Vier wanden vormen samen het plan. Alle huizen vertoonen een vierhoekigen plattegrond. Zelden staan echter de wanden zuiver rechthoekig op elkander; maar het schijnt dat men zich soms, met meer of minder resultaat, moeite heeft gegeven om rechthoekig te bouwen.

„Het meerendeel der plattegronden te Buch bewijst, dat de huizen twee vertrekken bezaten, een grooter hoofdvertrek waarin zonder uitzondering de haard was aangebracht, benevens een kleinere vóór-ruimte. In verreweg de meeste gevallen maakte dit meer den indruk van een gesloten vertrek dan van een open voorhal.

„Dat de oude bewoners van Buch zin voor orde bezaten blijkt uit het feit dat de afval steeds begraven werd. Bij elk huis liggen meerdere afvalputten, slechts zelden een enkele.

„Waar — zooals vooral aan den omtrek van het dorp — niet zoo dikwijls na elkander op eenzelfde plaats werd gebouwd, kan men een denkbeeld krijgen van den dorpsaanleg. De huizen stonden zonder regelmaat op het terrein verspreid. Zij zijn zeer ongelijk verdeeld, waaruit blijkt dat ieder bouwde zooals het hem inviel. Op eene plaats werd echter naast een groote hal van 60 M². gevonden een achttal kleinere hutten van 15—20 M². oppervlak, die op ééne rij waren gelegen. Dat zij gelijktijdig gebouwd werden kan worden afgeleid uit het feit dat zij alle op onderling gelijken afstand waren gelegen. Ieder huisje had zijn eigen haard en zijn eigen wanden. De voor- en achterwanden vormden slechts zelden rechte lijnen; zij staken op enkele plaatsen buiten de rij, op andere sprongen zij terug. De ingangen, die steeds tegenover den haard waren aangebracht, openden zich alle naar denzelfden kant. Hier heeft dus blijkbaar een krachtige wil anderen gedwongen om hunne hutten naar een voorschrift te bouwen.

„Veestallen zijn tot nog toe in de nabijheid der huizen niet opgemerkt, maar wel bevond zich midden in het dorp een open plaats, waarop nooit een huis kan hebben gestaan. Daarentegen lag er een groote hoeveelheid beenen van dieren en werden er haarden gevonden, waarop eveneens talrijke beenen van dieren aanwezig waren. Daar op de vrije ruimte ook een loodsachtig gebouw schijnt te hebben gestaan, mogen wij de slotsom trekken, dat hier ongeveer het midden in het dorp en plaats was gelegen, die groote beteekenis had voor het gebruik van dieren."

Een schriftmuseum. De saksische regeering heeft het voornemen te Dresden of te Leipzig een museum te stichten waarin de ontwikkeling van het schrift door de eeuwen wordt tentoongesteld. In Berlijn bevindt zich reeds sinds jaren een dergelijk museum. Deze omvangrijke verzameling werd bijeengebracht door RUDOLF BLANCKERTZ, de eigenaar der bekende bekende pennenfabriek HEINTZE & BLANCKERTZ te Berlijn. Zij bevat proeven van schrift vanaf de oudste tijden: babylonische kleiplaten met spijkerschrift en egyptische papyrusrollen Er zijn indische boeken op palmbladen geschreven, voorbeelden van penseelschrift uit China en Korea, arabische handschriften van de Koran, griecksche schrijftabletten, romeinsche bronzen pennen en koperen griffels der Grieken.

Het schriftmuseum bevindt zich in de Georgenkirchstrasze 44 en staat, na voorafgaande aanmelding, voor ieder belangstellende open Het wordt beschreven in een werkje: Das Schriftmuseum, dat in den boekhandel verkrijgbaar is.

PARIJS. Het oudste woonhuis, althans het oudste gedateerde, is volgens een artikel in de „Const. Med." het huis van NICOLAS FLAMEL, Rue de Mont morency 51. Het is blijkens inscriptie gebouwd in 1407. Te oordeelen naar de afbeeldingen bij het genoemde artikel biedt het huis uitwendig niets bijzonders te zien, met uitzondering van de pui. Deze bestaat uit zes pijlers, verbonden door een heele steenen lateibalk. Zij zijn bedekt met gebeeldhouwde medaillons (deels figuren voorstellende, waarbij ook het portret van FLAMEL, deels monogrammen) en met vele inscripties. FLAMEL, die schrijver was, scheen daarvoor eene bijzondere voorliefde te hebben.

Stijging van terreinprijzen te Parijs. Volgens een bericht in de „Constr. Mod." is bij gelegenheid van een proces over het terrein waarop thans het Theâtre des Folies Bergères gebouwd is, een overzicht gegeven van de waardevermeerdering van het terrein.

Het werd in 1579 door den kanunnik QUINTIN-COURTIN nagelaten aan het hospitaal der Quinze-Vingt. In 1579 werd het verhuurd voor 1 sous 2 deniers; in 1608 steeg de prijs tot 16 livres; in 1627 tot 36 livres; in 1668 tot 50 livres; in 1694 tot 66 livres; in 1725 tot 75 livres; in 1761 wordt het cijfer van 100 livres bereikt dat in 1781 tot 120 livres geklommen is.

Daarna komen echter de snelle stijgingen. In het begin der 19e eeuw, in 1806, is de huur tot 1500 franken gestegen in 1833 tot 4000 franken. In 1860 en 1878 bedraagt zij resp. 38.000 en 75.000 franken en in 1901: 102.000 franken.

De „Constr. Mod." merkt hierbij op dat het geschenk van QUINTIN-COURTIN wel de 9 missen waard is die nog jaarlijks voor het heil zijner ziel worden gelezen.

Proefnemingen over het roesten van ijzer in mortel en metselwerk worden, naar wij in het „Zentralbl. der Bauverwaltung" lezen, in de 22ste afl. der Mededeelingen van de duitsche commissie voor gewapend beton beschreven.*) Zij worden gesplitst in groep A: Proeven betreffende aanhechting en roesten en groep B; roesten en scheikundige veranderingen der beschermende middelen.

Groep A bestond uit brokken baksteenmetselwerk ter hoogte van 30 cM. en breuksteenmetserwerk van 60 cM. hoogte. Hierin waren plat- en rondijzers loodrecht ingemetseld, zoodat zij aan de bovenzijde er uitstaken. De meest uiteenloopende mortels werden daarbij gebruikt. Daarbij was de oppervlakte van het ijzer deels schoon, deels roestig, deels met teer of menie bestreken, deels gegalvaniseerd. Onderzocht werd de aanhechting van het ijzer en de graad van roesting van ¾, 2 en 5 jaar. De in kalk- en gipsmortel gemaakte proefstukken waren deels reeds na ¾ jaar verweerd; na 5 jaar was geen enkel meer te gebruiken. Resultaten werden dus slechts gevonden bij de met portland, ijzerportland en magere portlandcementmortels vervaardigde proefstukken. De menie schijnt de aanhechting iets te verminderen; bij de andere proeven bleken na 5 jaren geene wezenlijke verschillen. Het ijzer was meestal tot in het metselwerk verroest voorzoover de verf dat niet belet had. Dit kon verwacht worden bij de ongunstige wijze van inmetseling. De proeven laten echter geene konklusies toe over het gedrag van ijzer in ijzerbeton.

Groep B bestond uit teerlingen van 10 cM. zijde, die uit mortel gemaakt waren en in elk waarvan 3 ronde staven waren gezet, die 1 cM. buiten de oppervlakte uitstaken. Voor de mortels werden dezelfde materialen gebruikt als voor de andere groep, slechts in minder vette mengingen; de behandeling van de oppervlakte van het ijzer was dezelfde als bij groep A. De mortel-kubussen werden deels droog, deels vochtig opgeborgen; die uit portland- en ijzerportlandcement bovendien in zee- en veenwater. Er werden 1275 proefnemingen gedaan; de resultaten zijn in het rapport zeer overzichtelijk vereenigd. In het bijzonder wordt de aandacht erop gevestigd dat geen enkele der samenstellingen het schoon — d.w.z. zonder roesthuid — ingemetselde ijzer geheel voor roesting heeft kunnen vrijwaren. Teer, en in het bijzonder menie, hebben zich daarentegen meestal goed gehouden. De duitsche gewapend beton-commissie heeft onlangs besloten tot verdere proeven die zullen uitmaken hoe ijzer zich in portland, ijzerportland- en slakkencement houdt.

*) „Deutscher Ausschusz für Eisenbeton." Berlin 1913. WILHELM ERNST u. SOHN. 22. Heft: Versuche über das Rosten von Eisen in Mörtel und Mauerwerk. Ausgeführt im Königlichen Materialprüfungsamt in Berlin-Lichterfelde-West in den Jahren 1907 bis 1912. Bericht erstattet von Prof. M. GARY. (2.80 M.).

Eene merkwaardige huisverrolling wordt in de „D Bauh." medegedeeld. Aan de Boulevard te Yersey City stond een flink huis dat verplaatst moest worden. Het was echter te groot om het in zijn geheel over de straat naar zijn nieuwe standplaats te transporteeren, bij welke bewerking het ook nog een halve slag gedraaid moest worden. Het huis bestond uit een sous-terrain, twee volle verdiepingenen een hooge mansarde-verdieping.

GILMARTIN de „House mover" — als dat nog niet „amerikaansch" klinkt, de „huizen-transporteur"! — besloot het huis in tweeën te deelen en elk der helften afzonderlijk te verplaatsen. Het is op de afbeelding een allerwonderlijkst gezicht. Men wil aan een welgeslaagde mystificatie, een April-grap, denken. De scheiding gaat precies door het midden van veranda en trappenhuis en door de middenstijlen van een tweelicht der 1e verdieping en van het zoldervenster.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Industriebau. Afl. III 1913. Drie groote moderne fabrieken, een schoenenfabriek, een boekbinderij en een meubelfabriek worden in deze aflevering besproken en in tal van afbeeldingen vertoond. De architekten C. T. BALLY, HÄNDEL en FRANKE en K. GERLACH bewijzen hiermede dat doelmatigheid, hygiëne en smaak drie factoren zijn die in den modernen fabrieksbouw te vereenigen zijn. De afdeeling „Eisen im Bauwesen" geeft een serie dakconstructies, terwijl het bijblad een belangrijk artikel levert over brandbluschmiddelen.

Industriebau. Afl. IV 1913. Na een inleiding van O. A. SCHREUDER, waarin op de beteekenis en de bouwkundige eigenschappen van den Regierungsbaumeister ALFRED FISCHER gewezen wordt, volgen een serie afbeeldingen van de enorme werken die deze architect ontwierp voor de Mannesmann's buizenfabriek te Düsseldorf, voor de Gute Hoffnungshütte te Oberhausen, voor pompwerken en watertorens van andere groote fabrieken en van beambtenwoningen in Düsseldorf. Voorzien van leerrijke berekeningen is de bespreking van arch. STEINBERGER over de verwarming in de machinefabriek van GAUDERBERG in Darmstadt. Hiermede is het voornaamste uit dit belangrijk nummer vermeld.

Innen-Dekoration. April 1913. Dit rijk geïllustreerde nummer geeft afbeeldingen van een moderne villa te Hietzing, arch. Prof. CARL WITZMANN, de bekoorlijke villa's van L. VON HOFMANN en BÖCKLIN te Florence, met den tuinaanleg en tuinarchitectuur door MAX ZÜRCHER ontworpen. Op tooneelgebied wordt veel nieuws gebracht. Het artikel over moderne tooneelkunst met bijvoeging van talrijke afbeeldingen van nieuwe ontwerpen voor tooneel en costumes geeft daarvan getuige.

Innen-Dekoration. Mei 1913. Prof. Dr. A. PABST schrijft een lezenswaardig artikel over artistieke beschaving en nationale opvoeding; PAUL RENNER's nieuwste bouwwerken in Berlijn worden in dit nummer afgebeeld en besproken. Zijn groote veelzijdigheid wordt daarmede onder de aandacht gebracht. Voorts bevat deze aflevering besprekingen en afbeeldingen van decoratieve steilwerken van Prof. WACKERLE.

Moderne Bauformen. Van de April- en Mei-afleveringen behandelt de eerste speciaal een tweetal bouwwerken der Münchener architekten TH. VEIL en G. HERMS, het raadhuis te Rudolfstadt i. Th. en het „Kathreiner-Pavillon" in het tentoonstellingspark te München. Voorts een rijk geïllustreerd artikel over „Nieuwe, goedkoope woningkunst", meubels vervaardigd volgens ontwerpen van EMIL BERCHER en twee ontwerpen — een landhuis en de winkel der firma ATKINSON in Old-Bondstreet te Londen — door VOYSEY, karakteristiek als steeds, en een typisch jachthuis in Hongarije, ontworpen door den architect FRANZ ZELL (München).

De Mei-aflevering brengt het nieuwste door KAYSER & VON GROSSHEIM in samenwerking met E. RENTSCH, ontworpen winkelpaleis der firma A. WERTHEIM in de Königsstrasse te Berlijn. Dan worden eene villa te Rostock van den architekt PAUL KORFF en het gebouw der Rostocker Bank van denzelfden bouwmeester uitvoerig behandeld. Eenige werken der architekten STEPHAN en MÖBIUS (Dresden) en van ERNST PRINZ te Kiel (waarbij eenige interessante voorbeelden van baksteenarchitektuur) besluiten deze aflevering.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

De tentoonstelling der 135 ingekomen antwoorden voor een Hoofd v. h. Bouwkundig Bijblad tot het „Alg. Ned. Adv. Blad" zal plaats vinden te Amsterdam Marnixstr. 402 op 8 Juni (12–4) en op 9 en 10 Juni (10–5).

Toegang kosteloos.

Examens Technische Hoogeschool.

Voor het Prop. examen in de bouwkunde zijn geslaagd de heeren G. FRIEDHOFF en W. LEMEI.

XIIE JAARGANG No. 24 — 11 JUNI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

P. BAKKER SCHUT. C.-I. OVERHEID EN VOLKSHUISVESTING IN LONDEN

III.

(Vervolg en Slot)

Wij hebben in de voorgaande artikelen reeds verscheidene cijfers medegedeeld die van den omvang van den gemeentelijken bouw in Londen een indruk geven. De onderstaande tabel geeft een volledige beeld van den snellen groei van dezen tak van overheidsbemoeiing.

Jaar	Aantal woningen	Aantal kamers in de woningen	Aantal slaapkamers i. d. arbeiders-tehuizen	Aantal personen voor welke woonruimte is geschapen	Bruto huuropbrengst £
1892	56	87	—	174	629
1897	984	2.603	324	5 530	22.020
1902	2.951	7.368	324	15.060	62.780
1907	7.474	19.879	1.845	41.648	166.949
1912	9.272	26.291	1.856	54.130	213.589

Het is duidelijk, dat zoowel de bouw als het beheer van een zoo omvangrijk woningbezit veel zorg vereischt.

De bouw geschiedde naar de plannen en onder leiding van den tegenwoordigen architect van den Graafschapsraad, W. E. Riley en diens voorganger Th. Blashill.

De exploitatie van alle aan den Graafschapsraad toebehoorende woningen is sedert 1901 als afzonderlijk bedrijf geregeld. Er is een „housing department" met een „Housing Manager" aan het hoofd, thans de heer S. G. Burgess; deze is verantwoordelijk voor de exploitatie van alle woningen en adviseert over alle zaken de volkshuisvesting betreffende.

Onder dit beheer bevinden zich thans: 6428 woningen (tenements) in groote gebouwen (block dwellings), 2884 afzonderlijke huizen (cottages) en 1856 kamers in de arbeiders-tehuizen.

Het beheer geschiedt van uit het centraal-bureau; op elk woning-complex woont echter een opzichter of een bewaarder, die den schakel vormt tusschen de huurders en het centraal-bureau. Aanmeldingen van huurders kunnen bij deze opzichters geschieden; het aannemen van huurders geschiedt echter door het centraal-bureau. De aanmeldingen worden in behandeling genomen naar mate zij zijn ingekomen; er wordt geen voorkeur gegeven aan bepaalde personen, behalve in twee gevallen, n.l. ten aanzien van:

1. personen, die uit hunne woningen verdreven zijn tengevolge van handelingen van den Graafschapsraad;

2. personen, die binnen het gebied van den Graafschapsraad wonen en zich daarbuiten willen vestigen.

Op de grootere woning-complexen wordt de huur betaald aan het ter plaatse gevestigd hulp-bureau, op de kleinere wordt de huur wekelijks opgehaald door geldophalers. In beide gevallen worden achterstallige huurders van het hoofd-bureau uit behandeld.

Bij het aannemen van huurders wordt er zorg gedragen, dat het gezin de woning niet zal overbevolken. Daarbij wordt als regel aangenomen dat de norm van twee personen per kamer niet wordt overschreden; tenzij met één kind beneden 3 jaar. Bij de eerste verhuring wordt streng aan den regel vastgehouden. Het kan echter voorkomen dat door vermeerdering van het gezin of door het opnemen van familieleden de woning later overbevolkt raakt. Teneinde zulks te controleeren, wordt jaarlijks een telling gehouden. Daarbij worden kinderen beneden drie jaar niet medegerekend en kinderen tusschen drie en tien jaar half. Is op deze wijze een geval van overbevolking geconstateerd, dan wordt hieraan in den regel verholpen door verhuizing naar een grootere woning.

In de kazernewoningen wordt het opnemen van kostgangers niet toegestaan; in de vrije woningen kan het onder zekere voorwaarden door den Graafschapsraad worden toegestaan aan huurders, die zulks vragen.

In de huurvoorwaarden worden eenige beperkende bepalingen gesteld in het belang van den huurder zelf, b.v. omtrent het zindelijk bewonen, schoonmaken, enz. In de kazernewoningen moeten de huurders om beurt de trappen en gangen schoonmaken. De voortuinen bij de vrije woningen worden door de huurders onderhouden met uitzondering evenwel van de levende heggen. Het schoonmaken van de gemeenschappelijke binnenplaatsen en het verlichten van de trappen in de kazernewoningen geschiedt door personeel van den L. C. C.

De huur moet van weerszijden een week vooraf worden opgezegd. Indien de huurder zondigt tegen de huurvoorwaarden kan echter de huur door den Manager onmiddellijk worden beëindigd.

Bij het betrekken der woning wordt door den huurder een waarborgsom van 5 shilling gestort,

eventueel achterstallige huur en herstellingskosten van aangerichte schade kunnen daarop worden verhaald.

De huren, die niet hooger zijn dan die van overeenkomstige woningen in de omgeving, worden aldus vastgesteld dat daaruit alle uitgaven voor onderhoud, rente en aflossing van kapitaal, enz. kunnen worden bestreden: de exploitatie moet zich dus bedruipen.

De huren bedragen voor de verschillende soorten woningen:

voor een 1-kamerwoning van 2 sh. 3 p. tot 5 sh. — p.
„ „ 2 „ „ „ 4 „ 6 „ „ 9 „ — „
„ „ 3 „ „ „ 4 „ 9 „ „ 10 „ 6 „
„ „ 4 „ „ „ 7 „ — „ „ 13 „ — „
„ „ 5 „ „ „ 9 „ 3 „ „ 14 „ — „

De huur moet worden voldaan op Maandag van de loopende week en wordt dus bij vooruitbetaling betaald.

De reparatie-werkzaamheden worden op de kleinere complexen uitgevoerd door de werklieden, die er als bewaarders wonen; op de grootere complexen door werklieden onder toezicht van den opzichter, die er het beheer voert. Buitendien zijn er ploegen werklieden die, onder direct toezicht van het hoofdbureau, grootere karweien uitvoeren, verfwerk verrichten, enz. Alle werkzaamheden geschieden in eigen beheer. Als regel wordt het buitenwerk elke 4 jaar geschilderd. [1])

De bewoners behooren voor het overgroot gedeelte tot de arbeidende klasse (de kazernewoningen in de centrale gedeelten van Londen worden voor een belangrijk gedeelte bewoond door lieden die door den aard van hunne werkzaamheden niet ver van hunne arbeidsgelegenheid kunnen wonen, als politie-agenten, brandweerlieden, chauffeurs, e.d.).

Ten slotte enkele opmerkingen over de financiëele resultaten. Het boekje „Housing of the working classes", waaraan wij het bovenstaande grootendeels hebben ontleend, bevat dienaangaande betrekkelijk weinig. Uitvoerige inlichtingen te dien aanzien geven echter de financiëele rapporten, welke telken jare door den Graafschapsraad worden uitgebracht. [2]) De daarin vervatte balansen, winst- en verliesrekeningen en financiëele overzichten bevatten tal van belangrijke gegevens. Elk woning-complex wordt daarin afzonderlijk behandeld, zoodat het mogelijk is een vrij volledig overzicht te verkrijgen over de financiëele resultaten van elke bezitting.

[1]) De grootte van het onder den Housing Manager ressorteerend personeel vonden wij niet in de officieele uitgave vermeld. In een in 1905 voor het Internationaal Woningcongres te Luik door H. L. Gomme uitgebracht rapport, wordt het totaal aangegeven op ruim 150 (inclusief opzichters, geldophalers, administratief personeel, enz.) Het aantal woningen bedroeg toen ruim de helft van het tegenwoordige.

[2]) Zie voor het dienstjaar 1911/1912 hoofdstuk XXXVIII van Vol II van het „Annual Report of the council 1911" (uitgegeven bij P. S. King & Sohn). De rapporten betreffende het Woningbezit over de voorafgaande jaren zijn onder den titel „Working Class Dwellings" ook afzonderlijk uitgegeven.

Het totaal-resultaat van de drie laatste dienstjaren is als volgt geweest:

Dienstjaar	1909/1910	1910/1911	1911/1912
Overschot op geëxploiteerde woningen . . .	+ £ 1.107	+ £ 4.428	+ £ 8.332
Te kort op de in aanbouw zijnde woningcomplexen	— „ 7.224	— „ 5.826	— „ 4.949
Totaal te kort of overschot	— „ 6.117	— „ 1.398	+ „ 3.383

Op de eigenlijke exploitatie, de in aanbouw zijnde woning-complexen buiten beschouwing gelaten, wordt derhalve een niet onaanzienlijk overschot verkregen: de exploitatie bedruipt zich dus inderdaad.

Bij de beoordeeling dezer cijfers dient in het oog te worden gehouden dat bedoelde resultaten zijn bereikt na aftrek van de storting in het amortisatiefonds en reserveering voor onderhoud.

De stortingen in het amortisatiefonds zijn zoodanig geregeld, dat het kapitaal in 60 jaar wordt afgelost. De uitgaven voor rente en aflossing beliepen (alle hiervolgende cijfers betreffen het dienstjaar 1911/1912) 50.9 % van de bruto-huuropbrengst. Gedurende dit jaar werd in het amortisatiefonds gestort £ 25.638, terwijl dit fonds thans in totaal £ 192.276 beloopt. Voorts werd in dit dienstjaar £ 19.964 of 9.27 % van de bruto-huuropbrengst gestort in het reparatie- en vernieuwingsfonds. Dit fonds hetwelk dient om de ongelijkmatigheid in de onderhoudsuitgaven, die uit den aard der zaak in den aanvang geringer zijn dan later, te compenseeren, is thans gestegen tot £ 61.850; het is belegd in soliede fondsen.

Het volgend staatje geeft de uitgaven voor verschillende doeleinden in percenten van de bruto-huuropbrengst:

Leegstaande huizen	7.73 %	8.59 %
Woningen van opzichters, enz. .	0.76 „	
Oninbare huren.	0.10 „	
Toezicht en ophalen huur . . .	6.46 „	36.93 %
Belastingen	16.09 „	
Verlichting, verwarming, water en verzekering	4.92 „	
Diversen	0.19 „	
Reparatiefonds	9.27 „	
Interest land.	7.06 „	
„ gebouwen	35.54 „	
Amortisatiefonds land	1.35 „	
„ gebouwen . .	6.95 „	

Betrekkelijk zeer gering blijkt het bedrag der oninbare huren te zijn. Het bedrag daarvan is in de laatste jaren geleidelijk gedaald, zooals blijkt uit onderstaande tabel:

Dienstjaar	Totaal bruto-huuropbrengst	Oninbare huren	
		Bedrag	In % v/h totaal
1907/1908	£ 180.162	£ 436	0.24
1908/1909	„ 185.131	„ 426	0.22
1909/1910	„ 191.227	„ 359	0.19
1910/1911	„ 202.986	„ 262	0.13
1911/1912	„ 215.294	„ 222	0.10

Het betrekkelijk groot verlies door leegstaande woningen wordt blijkbaar in hoofdzaak veroorzaakt door de juist voltooide woningen van de nog in aanbouw zijnde complexen De woningen zijn zeer in trek: van de 6223 aanvragen om woningen kon slechts 3350 of 53.8 % worden ingewilligd. Aan 327 huurders werd de huur opgezegd wegens wanbetaling, onordelijk gedrag, enz.

Wij hebben hier uit den aard der zaak slechts een vluchtig overzicht kunnen geven van hetgeen op het gebied van positieve overheidszorg voor de volkshuisvesting te Londen is geschied; het weinige moge voldoende zijn om te doen zien dat de vermelde geschriften van veel belang zijn voor wie zich interesseert voor het vraagstuk der gemeentelijke woning-politiek.

DE STRIJD TEGEN DE ONTSIERENDE RECLAME

Zoowel in Amsterdam als in Rotterdam is het vraagstuk aan de orde gesteld om van overheidswege de ontsiering van het stadsbeeld door wanstaltige reclames tegen te gaan.

In Amsterdam is dat geschied doordien de Bond „Heemschut" bij gelegenheid van de herziening der Politieverordening een adres aan den Raad zond, in Rotterdam door een voorstel der raadsleden BUSKENS, VAN ROOY en VAN BLEEK. Het is teekenend dat het initiatief niet uitgaat van het gemeentebestuur. Dit volgt daarin trouwens slechts het voorbeeld van het landsbestuur dat — terwijl overal elders monumenten- en schoonheidswetten worden uitgevaardigd — met zeldzame onverschilligheid de zaken haar droevig beloop laat nemen, zoodat ongestoord en ongestraft ons land steeds meer van zijn zeldzame en eigenaardige schoonheid noodeloos inboet. Ons land staat in de waardeering van dat verschijnsel bij het buitenland ten achter en het is te vreezen dat, als de overheid zich eindelijk heeft vereenigd met het besef dat moet worden opgetreden, reeds veel verdwenen of geschonden zal zijn wat ons nu nog verheugt en verheft. Onverschillige provinciebesturen verschuilen zich achter het Rijk dat niets doet.

Het voorstel der Rotterdamsche raadsleden BUSKENS, VAN ROOY en VAN BLEEK om in de Bouwverordening op te nemen eene bepaling gericht tegen de ontsiering van het stadsbeeld door leelijke reclames, is in de raadszitting van 22 Mei in behandeling gekomen. Het voorstel en het afwijzend praeadvies der Commissie voor de strafverordeningen zijn onzen lezers bekend. Zij werden in „De Bouwwereld" 1913 Nr. 7 blz. 30 uitvoerig besproken. De discussie opende geene nieuwe gezichtspunten noch vóór, noch tegen. De heer BUSKENS stelde nog eens duidelijk in het licht hoe zwak de motieven der Commissie voor de strafverordeningen feitelijk wel waren. Hij voerde daarbij ook de in „De Bouwwereld" van 2 April door den heer WEISSMAN besproken brochure van OTTO SCHWABE over het reclamewezen te Frankfort aan en citeerde mede eenige beschouwingen daarover uit „De Middenstander", welk blad niet alleen de afschrikwekkende leelijkheid van vele reclames erkent, maar de wensch uitspreekt van „eenig toezicht op de geestelijke verontreiniging" der steden. Ook het Gids-artikel van den heer A. W. WEISSMAN „Recht op Schoonheid" leverde eenige argumenten.

De voorzitter van den Raad — en tevens van de Commissie van de strafverordeningen — verdedigde het door deze uitgebrachte praeadvies. Hij stelde daarbij voorop dat hij en zijne mede-commissieleden het allen een sympatieke zaak vonden die door de heeren BUSKENS c. s. ter sprake was gebracht en betreurde dat zij hunne gedachte hadden gekleed in een vorm die z. i. volstrekt ondeugdelijk was. Edoch die sympathie en dat leedwezen hadden de Commissie er niet toe gebracht om dan hunnerzijds met iets beters te komen!

„Men kan, zoo sprak de Burgemeester, een vriend van de schoonheid en van de openbare aesthetica zijn en toch een tegenstander ervan wezen, dat die openbare schoonheid het publieke terrein zou gaan beheerschen. Wij moeten als Overheid zorgen, dat wij op dit terrein ons zelf blijven en dat daar niet een zeker streven, vandaag de schoonheid en morgen de hygiëne en overmorgen de geheelonthouding baas wordt." Wanneer één dier factoren baas werd ten koste van de andere, zou dat zeker bedenkelijk kunnen worden. Maar de heeren BUSKENS c. s. bedoelden geenszins dat de schoonheid met uitsluiting van andere overwegingen het publieke terrein zou gaan beheerschen. Zij vroegen slechts gelijkstelling. Even goed als iemand gestraft wordt die, bijv. door een geval van besmettelijke ziekte te verzwijgen, in hygiënisch opzicht schadelijk is, en als iemand die met de geheelonthouding op zóó kwaden voet verkeert dat hij door dronkenschap aanstoot geeft, zich moet verantwoorden, evengoed dient men ook dengeen die de schoonheid wil aanranden te beletten om zijne in dit opzicht gevoeliger — en, Mijnheer de Voorzitter!, daarom volstrekt nog niet „o v e rgevoelige" — medeburgers overlast aan te doen.

Dat besef heeft zelfs in Zwitserland — om een land te citeeren waar het begrip van vrijheid zeker minstens even sterk ontwikkeld is als hier te lande — tot wetten en verordeningen geleid, zonder dat men zich nu gekneveld en verdrukt acht. Ons volk schijnt echter de daarvoor noodige mate van aesthetische kultuur nog niet bereikt te hebben.

De overheid kan — aldus de burgemeester van Rotterdam — niet toelaten „dat men gebruik maakt van zijn eigendom op zoodanige wijze, dat men daardoor de veiligheid of gezondheid of het leven van anderen in gevaar brengt. Men mag niet op zoodanige wijze van zijn eigendom gebruikmaken, dat

men anderen letsel toebrengt of onveiligheid in het leven roept of anderen door stank, rumoer of gedruisch het leven onaangenaam maakt. Dat zijn beperkingen van den eigendom, waarmede — ik durf zeggen — de groote meerderheid van de bevolking het volkomen eens is, beperkingen van den eigendom, waartegen zich het algemeen rechtsgevoel in het minst niet verzet. Maar wat is hier het geval? Men kan toch niet verwachten, dat het nu reeds in overeenstemming is met het rechtsgevoel, dat men van zijn eigendom een zeker gebruik niet zou mogen maken, omdat er enkele — ik durf ze noemen — overgevoelige heeren zijn, wien het pijn doet om iets te zien, wat zij meenen, dat in strijd is met welstand en schoonheid. Dat nog te minder, omdat het hier werkelijk zal blijven aankomen op een subjectieve beoordeeling."

De denkbeelden veranderen intusschen en het verzet tegen de ontsierende reclame heeft meer beteekenis dan uit de zoo medelijdende qualificatie van Rotterdam's burgemeester zou kunnen blijken. Met minstens gelijk recht zou men zijn uitspraak kunnen omkeeren en zouden de „overgevoelige heeren" den tegenstanders een tekort aan fijn gevoel en kunstbesef mogen aanwrijven.

Men mag gerust aannemen dat het „rechtsgevoel van de groote meerderheid der bevolking" er zich niet in het minst zou door geschokt gevoelen indien het eigendomsmisbruik voor reclamedoeleinden werd ingeperkt. De groote massa der bevolking immers staat hier onverschillig buiten en tegen het getal van hen die zich — in hun beurs en niet in hun rechts- of vrijheidsgevoel — benadeeld zouden achten, weegt ruimschoots op het getal van de „vrienden der schoonheid" wier rechtsgevoel wèl reeds rijp is om te erkennen dat ook een delict tegen de schoonheid een strafbare handeling kan zijn. Subjectieve gevoelens, waarschuwt de burgemeester! Dat argument zou meer kracht bezitten indien het hier ging over fijne onderscheidingen, over minutieuze waardeering van kunstwerken; de ontsieringen van het stadsbeeld waar het om gaat zijn echter grof, wanstaltig. Zij vallen beneden de grens waarbij nog verschil van inzicht tusschen bevoegden waarschijnlijk is.

Het is nu weliswaar best mogelijk dat de burgemeester volkomen terecht overtuigd is dat een volksstemming de reclame-schilderijen op de fabriek der firma VAN NELLE te Rotterdam aantrekkelijk en boeiend zou oordeelen, maar een volksstemming lijkt ons niet de aangewezen weg om het meest gezaghebbende oordeel over dergelijke vraagstukken uit te lokken!

De arbeid — en dat scheen een gewichtig argument — die het voorstel-BUSKENS c. s. aan B. en W. zou opleggen wordt door den Burgemeester onoverkomelijk geacht. Nooit immers, zoo zeide hij, kunnen B. en W. een geheel subjectief oordeel aan anderen overlaten. Maar daargelaten dat door sommige algemeene regels de taak zoo zeer vereenvoudigd kan worden dat van de door den Burgemeester opgeroepen schrikbeelden weinig overblijft, kunnen B. en W. zich toch — evenals zij trouwens zelf voorstelden ten aanzien van de toch ook geheel subjectieve en bovendien veel bezwaarlijker keuring der bouwontwerpen op gemeentegrond — wel degelijk door ambtenaren of door commissies van deskundigen doen voorlichten op eene wijze die hunne persoonlijke bemoeiingen zeer reduceert.

Het argument dat het voorstel-BUSKENS c. s. aanleiding kon zijn om met behulp der verordening politieke meeningen te bemoeilijken die bijv. op aanplakbiljetten worden verkondigd, schijnt vernuftig gevonden, maar er is o.i. geen enkele reden om niet ook zulke biljetten, reclameplaten of opschriften evengoed te weren als zuiver commerciëele, wanneer zij het stadsbeeld — en alleen hierom gaat het — mochten ontsieren. Gelijke monniken, gelijke kappen. Ook die politieke reclame kan en moet zich presenteeren in een smakelijken, althans niet wansmakelijken vorm.

Dat het voorstel-BUSKENS c.s. niet met zoovele woorden zegt dat het zich uitsluitend tegen de uitwassen en wanstaltigheden keert, is o. i. een argument dat bij eenigen goeden wil met zeer weinig moeite ware te ondervangen. Dat geldt ook een ander, en steekhoudender, bezwaar, n.l. dat het niet ver genoeg gaat doordien het n.l. de reclame op schepen niet treft en dus de havens vogelvrij laat. Maar — en dat schemert o. i. bij de geheele bestrijding door — die goede wil liet praktisch nog al te wenschen over bij de beoordeeling van het voorstel-BUSKENS!

De Burgemeester gaf intusschen aan het slot van zijn betoog toe dat het nuttig kan zijn zijne gedachten eens te laten gaan over de mogelijkheid van voorschriften om uitwassen, bepaalde wanstaltigheden te kunnen verhinderen. Hij zeide toe bij de Commissie voor de strafverordeningen de vraag ter sprake te brengen of het mogelijk is al te ergerlijke ontsieringen te keeren. De Raad zou van het resultaat dier overwegingen — waarbij ook de mogelijkheid bestaat dat er niets gebeurt — mededeeling krijgen en de Burgemeester beloofde voorts dat deze zaak op geene enkele onnoodige wijze zal worden uitgesteld of vertraagd. Tot zoolang zal het vraagstuk blijven rusten en het voorstel werd ingetrokken.

Rotterdam heeft nu te kiezen: nog bijtijds en met bekwamen spoed eene verordening te maken of zich — onder een verkeerd begrepen vrijheidsleuze — te onderwerpen aan de toch reeds toenemende en door de houding van het gemeentebestuur zeker aangemoedigde reclame, die zijn tot nog toe vrij genadig behandeld stadsbeeld deerlijk zal schenden.

Wordt het eerste gedaan, dan blijft aan de heeren BUSKENS c. s. de eer dat zij de zaak aanhangig maakten en wordt tot het tweede besloten, dan mag men verwachten dat zulks binnenkort meer tot blijvende ontsiering zal bijdragen dan vele andere maatregelen tot verfraaiing en verbetering te samen aan het stadsbeeld ten goede komen.

*

Denzelfden 22sten Mei is het adres van „Heemschut',

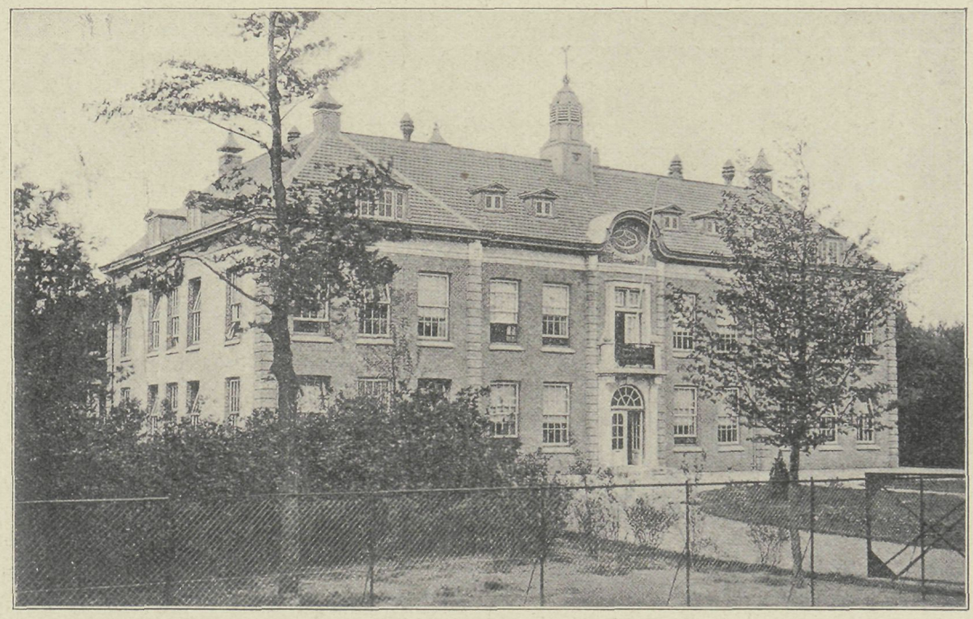

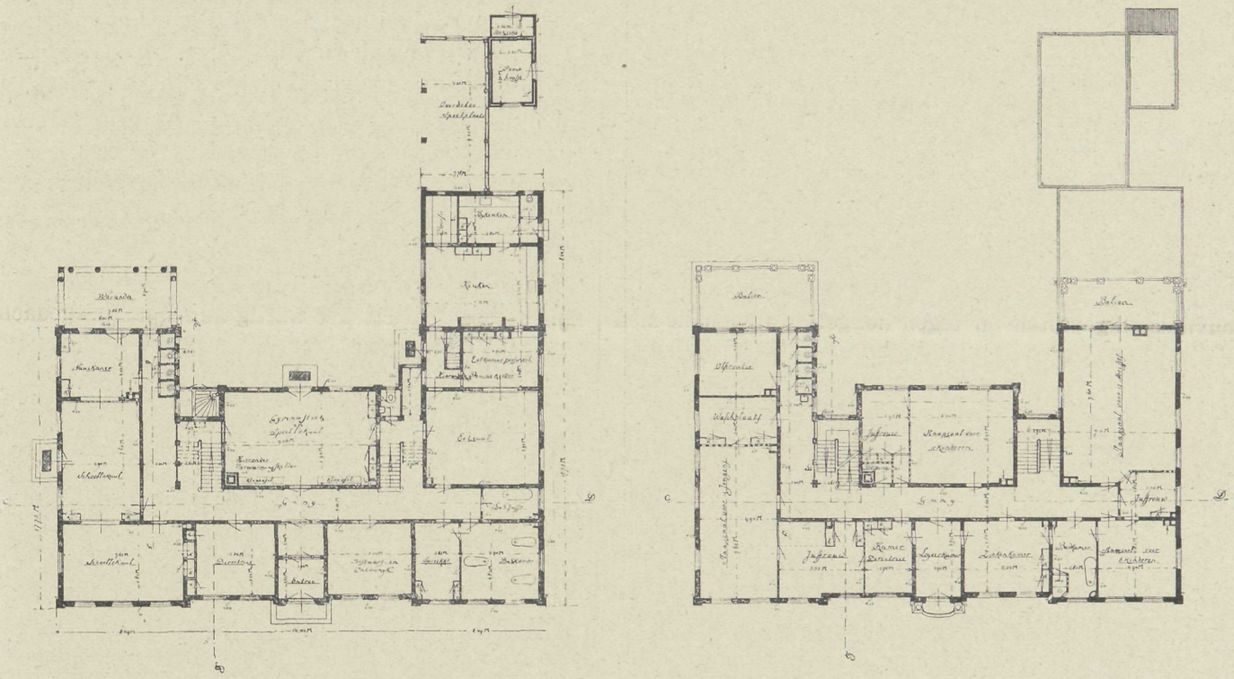

DE PRINS ALEXANDER STICHTING TE ZEIST (HUIS TER HEIDE)
ARCH. C. B. POSTHUMUS MEYJES. (ZIE DE TEKST OP BLADZ. 171)

aan den Raad der gemeente Amsterdam om bij de aan de orde zijnde herziening der Politieverordening ook bepalingen op te nemen tegen inbreuk op het stadsschoon door het raadslid C. B. Posthumus Meyjes ter sprake gebracht. Volgens het dagbladverslag wees deze daarbij in het bijzonder op de electrische reclameborden op gebouwen aan den Dam en elders. Hij zou eene verbodsbepaling willen van reclameborden op of aan een onroerend goed, behalve wanneer die reclame de zaak in het perceel betreft. Dispensatie van dat verbod zou echter mogelijk moeten zijn. Daar het intusschen laat geworden was gaf de heer Meyjes in overweging om deze zaak bij de tweede lezing aan de orde stellen.

Dienovereenkomstig werd het adres van „Heemschut" gesteld in handen van de Commissie voor de strafverordeningen, welke dan bij de tweede lezing of geheel afzonderlijk advies kan uitbrengen waarmede zeker nog eenige maanden gemoeid is.

Wij hopen dat zij in de steeds brutaler en opdringender ontsiering der stad aanleiding mogen vinden om paal en perk te stellen aan het misbruik van de meest opvallende muur- en dakvlakken voor reclamedoeleinden. Waar de welstand van Amsterdam — dat door den naam van zijn schoonheid en schilderachtig-

heid velen tot zich trekt — een algemeen belang ook van materiëelen aard te achten is, ligt het op den weg der overheid om de vrijheid van enkelingen te beperken, die uit de gunstige ligging van hun eigendommen zooveel mogelijk munt trachten te slaan.

Een dergelijke vrijheidsbeperking door wering van wanstaltige reclame is juridisch zoowel als moreel volkomen gewettigd. Te meer omdat ook hier immers geen algemeen verbod zal worden uitgevaardigd. Dispensaties zijn mogelijk bij het verleenen waarvan met welstandseischen rekening is te houden. Door een zoodanig besluit zou Amsterdam zich bovendien geheel bewegen in de lijn die men in het buitenland reeds algemeen is ingeslagen.

DE GESCHIEDENIS VAN EEN KATHEDRAAL

Het zal nu weldra veertig jaar geleden zijn, dat VIOLLET-LE-DUC zijn „Histoire d'une Cathédrale et d'un Hôtel-de-Ville" in het licht zond. Het werk toont ons al de deugden en gebreken van den schrijver; men leest het met genoegen, men bewondert de fraai geteekende platen, maar zelfs wie niet bijzonder in de geschiedenis thuis is, beseft toch al heel gauw, dat VIOLLET-LE-DUC zijn verbeelding den vrijen loop heeft gelaten.

De waarde van zulk een boek is die, welke ook aan een roman van VAN LENNEP mag worden toegekend. Zoowel VIOLLET-LE-DUC als hij hebben de middeneeuwen met de oogen van een Voltairiaan bekeken. De Franschman heeft in de dertiende eeuw een redegevendheid ontdekt, die eigenlijk zuiver achttiende eeuwsch is.

Een van de eigenaardigheden der vroege middeneeuwen is, dat daarin de eerste kloosterorde, die der Benedictijnen, een overwegende rol speelt. Niet alleen bezat zij overal abdijen, maar uit haar kwamen ook de kapittels voort, wier leden de voorschriften, door den H. BENEDICTUS, volgden. Zoowel de monniken als de kanunniken woonden in een afgesloten ruimte, die men „claustrum" of „immunitas" noemde. Bij iedere kathedraal behoorde zulk eene immuniteit. Geen klooster kon zonder verlof van den bisschop gesticht worden.

Maar VIOLLET-LE-DUC weet hiervan niet. „Van de achtste eeuw af zag men de bisschoppelijke gebouwen zich uitstrekken en vergrooten, geheele wijken werden onder de afhankelijkheid van den bisschop gesteld; men richtte scholen op, een hospitaal, huizen voor de kanunniken, voor de geestelijken en de dienaren, zoodat het bisschoppelijke domein weldra een stad in de stad werd. Maar in die stad bestond sinds de achtste eeuw een abdij van den H. MARTINUS, welke zich een deel der lagere stad had toegeëigend en die, evenals de bisschop, en toe was gekomen op dat gebied feodale macht uit te oefenen."

In de achtste eeuw waren er zeker nog geen groote steden, waarvan zoowel een bisschop als een abt eenige wijken in beslag konden nemen. Maar VIOLLET-LE-DUC neemt het zoo nauw niet. In 1099 is de stad al zóó vooruitgegaan, dat zij een gemeentebestuur heeft, hetwelk — juist als Rotterdam nu — een prijsvraag uitschrijft, met het volgend programma voor een raadhuis.

„Gevraagd wordt: een toren, die een zaal moet bevatten, geschikt tot het bergen van archieven, zegels, banieren en voorwerpen van waarde. Deze toren moet worden bekroond met een belfrood en een uitkijk, van waar men alle deelen der stad kan zien. De toren moet van een trap voorzien worden en ruimte bieden voor drie klokken. Ter plaatse van het oude stadhuis moeten een overwelfde zaal voor het gemeentebestuur en een gevangenis ontworpen worden. Op de verdieping verlangt men een groote zaal voor de vergaderingen der burgers. Deze zaal moet aan den voorgevel voorzien zijn van een open galerij."

Het was een besloten prijsvraag; aan den architect JAN VAN LAON werd de uitvoering opgedragen. Wij vernemen niets van een commissie van beoordeeling. Doch in 1150 wordt weder een prijsvraag uitgeschreven, nu voor het bouwen eener nieuwe kathedraal. Dan is er wel een jury, namelijk zes kanunniken door den bisschop benoemd en zes personen door den gemeenteraad aangewezen. Onder deze laatste zijn de burgemeester en de voorname burgers „die tot het gilde der timmerlieden, der steenhouwers en der beeldsnijders behooren." Ditmaal wordt alleen vermeld, dat „een programma werd vastgesteld" en dat „een werkmeester" een voorloopig ontwerp maakte. PIETER VAN PROVINS werd nu met het werk belast „omdat hij zich geheel aan het programma had gehouden." Hij had zijn ontwerp „op verscheiden vellen perkament geteekend." Het eerste deel van het gebouw werd aanbesteed voor f 70.000, en, ofschoon het programma pas 15 Maart 1150 was vastgesteld, was reeds 15 October de geheele oude kerk afgebroken en werd toen de eerste steen gelegd! Op Hemelvaartsdag van 1158 kon het gebouw ingewijd worden.

In 1219, den 15 Juli, wordt de kathedraal door den bliksem getroffen. Het schip wordt vernield, doch „men kan verhinderen, dat de brand zich tot het dak van het koor uitstrekt." Waarschijnlijk was de brandweer uitnemend ingericht.

Men gaat aanstonds over het bouwen van een nieuw schip beraadslagen. Dan zegt de bisschop: „Dat reeds morgen de commissie vergadere, om te overleggen, wat gedaan moet worden."

De commissie bestond weder „voor de helft uit leden van het kapittel en voor de helft uit burgers." Na heel wat woordenwisseling „werden de namen

van PIETER VAN CORBIE, ROBERT VAN LUZARCHES en ROBERT VAN COUCY genoemd; maar anderen merkten op, dat deze bouwmeesters het reeds zeer volhandig hadden, en er niet nog een belangrijk werk bij konden nemen. Na veel over en weêr praten besloot de commissie, dat voor het ontwerp een prijsvraag zou worden uitgeschreven."

Dadelijk werd „overal bekend gemaakt, dat de voltooiing der kathedraal aan diengene zou worden toevertrouwd, die het beste ontwerp uiterlijk 1 October 1219 zou inleveren. Zeven ontwerpen kwamen in, waarvan er vier „al dadelijk buitengesloten werden" omdat zij niet aan de in het programma gestelde eischen voldeden. De drie overige ontwerpen werden in het bisschoppelijk paleis tentoongesteld; dat van HUGO VAN COURTENAY werd door de jury het beste geoordeeld.

Maar de burgerij was met de uitspraak niet tevreden. Zij gaf aan het ontwerp van JAN VAN ORBAIS de voorkeur. „De juryleden werden met vragen overstelpt," zoodat de burgemeester het noodig vond, een vergadering der burgerij uit te schrijven. Daar voerden zoowel JAN VAN ORBAIS als HUGO VAN COURTENAY het woord, en tenslotte bestond er gelegenheid tot debat. Het eind was, dat met algemeene stemmen een motie werd aangenomen „dat JAN en HUGO houten modellen ter beoordeeling moesten toonen."

Reeds na é é n m a a n d(!) kwam het model van HUGO VAN COURTENAY in, en werd in het openbaar tentoongesteld. JAN VAN ORBAIS was echter na zes weken nog niet klaar; toen „werd de sluiting van de inlevering afgekondigd" en het werk aan HUGO VAN COURTENAY gegund.

Ditmaal vernemen wij niets omtrent de uitvoering. In 1242 was de kathedraal voltooid. Maar de bisschop, die toen aan het bewind was, wilde aan den koortrans vijf kapellen laten maken, waarvan hij het ontwerpen opdroeg aan WILLEM VAN COURTENAY, een zoon van den vorige. De ontwerper had „een perspectievische afbeelding(!) van het ontworpen koor gegeven, welke bij de opstanden en de doorsneden gevoegd was." Bij gebrek aan geld kon in 1248 alleen de middenste kapel gebouwd worden.

In 1251 werd het koor van het overige der kerk afgesloten, en daarmede is de geschiedenis der kathedraal vrijwel ten einde. Alleen wordt nog vermeld, dat van 1677 tot 1714 het koor in Barokstijl werd versierd.

* * *

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De Prins Alexander Stichting te Zeist (Huis ter Heide), Arch. C. B. Posthumus Meyjes. Deze Stichting is gebouwd ter vervanging van het oude gebouw, hetwelk oorspronkelijk te Bennekom was ingericht voor verzorging en opvoeding van jonge blinde kinderen.

Het nieuwe gebouw is ingericht voor 40 kinderen.

Daar de omgeving aan den schoonen grintweg van het Huis ter Heide naar Zeist zich eigenaardig leende voor een bouw in den geest der 18e eeuwsche buitenverblijven, werd het gebouw in die vormen opgetrokken.

De bouwkosten bedroegen ongeveer f 500.000 zonder de centrale verwarming en verlichting.

De aannemers, de H.H. WILDEMAN & HEMELS uit Amersfoort, hebben met zorg den bouw uitgevoerd, onder leiding van den heer D. NIEROP als hoofd-opzichter.

De centrale verwarmingsinrichting werd geleverd door de firma BRAAT te Delft.

De Binnenhofkwestie. De op blz. 139 besproken brochure van Jhr. Mr DE STUERS is door den Minister REGOUT beantwoord in een gesprek met den correspondent van „De Tijd". Hij noemt daarin de brochure „eene opeenstapeling van eenzijdige, zelfs absoluut onjuiste voorstellingen van zaken". Dit zou in het bijzonder de mededeeling van den heer DE STEURS gelden als zou hij destijds door Minister SAVORNIN LOHMAN geheel zijn gehouden buiten de plannen tot verbouwing van het Binnenhof.

Ook andere voorstellingen van de heer DE STUERS worden onjuist genoemd.

De Minister betoogt dat er voor hem meer reden bestaat dan voor den heer DE STEURS om zich als de verdrukte onschuld voor te doen. Hij was dan ook zeer gebelgd over de onvriendelijke wijze, waarop hij werd bejegend, maar is daarover verzoend sedert uit de boosheid van den heer DE STUERS over 's ministers gezegde als zou zijn optreden niet vrij zijn van persoonlijke overwegingen, bleek dat de heer DE STUERS te goeder trouw is.

De Minister gelooft dan ook, dat den heer DE STUERS er zich geen rekenschap van geeft, dat omgekeerd juist alle personen die in eenig opzicht niet naar zijn zin handelen, er zich over beklagen, dat de aanvallen van den heer DE STUERS steeds een persoonlijk karakter dragen.

De laatste antwoordde (eveneens in „De Tijd") op dit interview en houdt daarbij onder vermelding van data en verdere bijzonderheden beslist vol dat de door den Minister in de Kamer overgelegde plannen van 1891 tot verbouwing van het Binnenhof geheel buiten hem om zijn behandeld. Wanneer dus deze plannen dezelfde fouten vertoonen als het thans door den heer DE STEURS afgekeurde, voor uitvoering aangewezen ontwerp, dan mag de Minister hem niet van inkonsekwentie betichten.

Een rapport van den heer DE STEURS uit 1890, wordt door den Minister ten onrechte aangevoerd, want het kan niet de bewuste plannen betreffen, die immers eerst uit begin 1891 dagteekenen. Het is ons niet mogelijk de uitvoerige uiteenzettingen over te nemen. De heer DE STEURS eindigt met te konstateeren dat de Minister REGOUT van den eersten oogenblik af het debat over de kritiek op de verbouwingsplannen heeft verlaagd tot een gevecht van persoonlijken aard.

Het ontslag van een opzichter bij den bouw van het Vredespaleis te 's Gravenhage De op blz. 124 besproken brochure van den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond heeft aan het Hoofdbestuur der Mij. tot Bev. der Bouwk. aanleiding gegeven tot een protest waarin het, op grond van vergelijking der cijfers welke in de brochure voorkomen met die in de bestekken, de administratie en de verrekenstaten vermeld, de voorstellingen van den ontslagen opzichter DE VRIES geheel onjuist of onvolledig noemt. Hij zou meermalen zelfs onjuiste cijfers hebben vermeld, terwijl de juiste hem bekend moesten zijn.

Deze brochure welke onder verantwoordelijkheid van genoemden Bond verscheen, wordt dan ook genoemd een onwaardig geschrift, en de publicatie wordt geacht de goede verstandhouding tusschen den Bond en de architecten niet te kunnen bevorderen. Wat den overigen niet op cijfers berustenden inhoud der brochure betreft, wordt door het Hoofdbestuur geschreven dat de actie van den Bond in alle opzichten afkeurenswaardig is en de kritiek van den opzichter DE VRIES bestaat uit onbewezen, beleedigende beschuldigingen, op eene ongepaste en insinueerende wijze medegedeeld.

De heeren C. MUYSKEN en D. E. C. KNUTTEL hebben bovendien de verklaring afgelegd dat zij, als bouwkundige leden der bouwcommissie van het Vredespaleis de verrekenstaten van de aannemers hebben accoord bevonden. —

Wij moeten intusschen bij onze meening blijven dat ter

finale ontwarring en beëindiging van dergelijke kwesties een partikulier onderzoek niet de meest afdoende weg is.

Rotterdam's stadsschoon. In de gemeenteraadszitting van 22 Mei is het in „De Bouww." van 16 April l.l. blz. 101 besproken voorstel betreffende het stellen van „schoonheids- en welstandseischen bij uitgifte van gemeentelijke bouwterreinen" behandeld.

Men zal zich herinneren dat, terwijl de Commissie voor de Plaatselijke Werken had voorgesteld a l l e bouw op gemeente terreinen aan het oordeel van B. en W. te onderwerpen, B. en W. zelf voorstelden deze controle te beperken tot gevallen waarbij daartoe „redelijkerwijze" aanleiding bestaat.

De heeren Buskens en Verheul stelden voor die ristrictie te doen vervallen, welke poging echter met 16 tegen 13 stemmen bij 4 onthoudingen en 12 absenties viel.

Daar echter geen gemeentegrond verhuurd of verkocht wordt zonder Raadsbesluit bestaat voor belangstellende leden de mogelijkheid om in bepaalde gevallen de interpretatile door B. en W. van het begrip „redelijkerwijze" nader te bespreken.

Wethouder de Jong bleek intusschen tot de konklusie te zijn gekomen dat het stellen van welstandseischen bij de bebouwing aan den Schiedamschen weg — overeenkomstig het voorstel-Buskens — waartegen hij verleden jaar zulke absurdfeiten had aangevoerd, wel degelijk heilzaam gewerkt had. En hij noemde zelfs eenige andere gevallen waarbij door het ingrijpen de overheid eene betere bebouwing had kunnen zijn verkregen. En dat welstandseischen geen finantiëelen druk uitoefenden bleek uit de mededeeling van de heer Buskens dat de terreinprijzen aan den Schiedamschen weg van f 22 en f 24 per M². gestegen waren tot zelfs f 34, ondanks alle sombere voorspellingen.

Dat alles zijn symptomen dat over eenige jaren een herhaalde drang tot een algemeen welstandsvoorschrift mogelijk betere kansen kan hebben. Wethouder de Jong zal in den tusschentijd misschien ook nog geleerd hebben dat het werkelijk zoo absurd niet is om ook voor eenvoudige landelijke gebouwen op meer afgelegen gedeelten der gemeente of wel voor de loodsen in de havens zekere — natuurlijk in verhouding tot de omstandigheden staande — welstandseischen te stellen.

Over het instellen eener schoonheidscommissie werd echter niet nader gedebatteerd. Het aesthetisch oordeel over de bouwplannen blijft derhalve berusten bij B. & W., voorgelicht door de Commissie voor de plaatselijke werken en de ambtenaren van de gemeentewerken. Hoe wij over eene zoodanige controle denken, werd reeds in het bovengenoemde Bouwwereldartikel uiteengezet en wij zijn sedert niet overtuigd dat zij inderdaad eenige waarborg biedt beter te werken dan eene onafhankelijke commissie van deskundigen. Veeleer het tegendeel is o. i. te verwachten.

De kritiek van den Directeur der Rotterdamsche gemeentewerken aan het adres der Amsterdamsche schoonheidscommissie (zie „Bouww." blz. 102) is intusschen nog niet vergeten en men mag verwachten dat de laatst bedoelde commissie in het belang harer eigen reputatie en van dat der instelling als zoodanig, op opheldering en korrektie aandringt. Zij mag immers niet blijven berusten in eene voorstelling als zou zij — wier leden eershalve en belangeloos hun taakvervullen — „honorariumkwesties" gehad hebben met het Amsterdamsche gemeentebestuur.

„Nehalennia" in 1912. In het jaarverslag wordt volgens een uittreksel in de „N. R. Ct." gezegd dat het afgeloopen jaar voor Walcheren's natuur- en stedenschoon niet zéér gunstig geweest is. Groote opruiming werd gehouden onder het geboomte der weinige nog overgebleven buitenplaatsen. Ook werd de mooiste weg van het eiland, die van Nieuwland naar Oudelande, van zijn vierdubbele boomenrijen beroofd, en ook op de hofsteden worden veel boomen gerooid; terwijl ook de meidoornhagen en wilgen langs de slootkanten stelselmatig worden opgeruimd.

De woningbouw bleef slecht, zoowel op het platteland als in de steden.

In Middelburg werd de grootste ontsiering aangebracht door . . . het Rijk. door den bouw van een nieuw postkantoor in pseudo-Louis XIV-stijl, welk gebouw, aangezien het verscheidene meters terugspringt uit de rooilijn, mede in verband met de slechte raamverdeeling, het straatbeeld ter plaatse jammerlijk heeft bedorven.

In het verslag wordt verder dankbaar herinnerd aan een gift van H. M. de Koningin, aan de subsidies, toegezegd door de gemeenten Middelburg en Domburg, maar betreurd dat het gemeentebestuur van Vlissingen zonder eenige motiveering op het verzoek om subsidie afwijzend beschikte.

Besloten werd pogingen aan te wenden voorloopig te Middelburg en Vlissingen een bepaling in de bouwverordening te doen opnemen, waarbij B. en W. gemachtigd worden ook om esthetische redenen bouwplannen af te keuren.

Georganiseerd zal worden eene tentoonstelling van platen, prenten en foto's van goeden en slechten woningbouw en deze zal op verschillende plaatsen van Walcheren worden geëxposeerd.

De Provinciale Zuid-Hollandsche archaeologische commissie heeft blijkens haar verslag over 1912 zich met goed gevolg van hare vrijwillige taak gekweten. Te Dordrecht had zij weliswaar geen succes met hare pogingen tot behoud van de gevels Voorstraat naast 112 en Wolwevershaven 43, terwijl een andere gevel (Hill 39) door bepleistering werd verknoeid. Het gelukte daarentegen de gevel Voorstraat 111 voor slooping te behoeden en hem te doen herstellen volgens ontwerp van den heer Ad. Mulder.

Het verslag deelt vervolgens mede het verloop der Schouwburg- en Binnenhofkwesties te 's Gravenhage.

Verder wordt gewag gemaakt van de bemoeiingen der commissie met de kerken te Katwijk, Koudekerk, De Lier, Middelharnis, Spijk, Woerden. Zij gaf haar aandacht aan het herstel van den raadhuisgevel te Nieuwkoop, de verbouwing van het raadhuis te Oud-Beijerland, den toren te Poortugaal, de hofpoort te Vianen.

Over de pastorie der Ned. Herv. gemeente te Schel'uinen, een bijzonder fraai gebouw uit de tweede helft der 16e eeuw, geeft het verslag bijzonderheden en afbeeldingen. Het gebouw is door onoordeelkundige modernisatie in slechte staat gekomen, zoodat afbraak (met gebruikmaking van fragmenten van het oude gebouw) was overwogen. Op grond van een advies van den architekt Frowein bepleitte de commissie bij de kerkvoogden om tot behoud van de pastorie te willen medewerken. Hierop is echter nog geen antwoordt ontvangen.

Voor alle zekerheid heeft de commissie zich ook in verbinding gesteld met de vereeniging „Oud-Gorcum", die beloofd heeft te zullen waarschuwen, zoodra het sloopingsgevaar dreigend mocht worden.

Het 3e Internationale Kunstkongres Gent 19—23 Juli 1913. Deelname (voor artisten 10 franken) op te geven aan den Secretaris-Generaal rue de l'Arbre—Bénit 123, Brussel.

Het programma vermeldt de navolgende punten: 1. Internationale tentoonstellingen; 2. Internationale prijsvragen; 3. Musea; 4. De eigendom van kunstwerken. Voorts komen er in grooten getale feestelijkheden, ontvangsten en excursies op voor. Het kongres vergadert o a. te Doornik, Brugge, Gent en Brussel.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag voor boerderijen,

uitgeschreven door de Ver. voor stalverbetering in Noord-Brabant.

Ingekomen waren 13 ontwerpen van 12 inzenders. Geen enkel der ontwerpen kwam echter voor bekroning in aanmerking, wijl bij allen ondoelmatigheden in de inrichting, de ligging, de verlichting of de afmeting der lokaliteiten voorkwamen en bovendien geen enkel ontwerp zich door goedkoopte onderscheidde.

De uitvoering der teekeningen was over het algemeen goed geoordeeld en het voorkomen der boerderijen kon de Jury wel bevallen.

Ten einde de verdiensten te erkennen werd aan de deelnemers eene gratificatie verleend terwijl met de inzenders der beste ontwerpen in overleg werd getreden over enkele veranderingen en verbeteringen. Aldus zijn 4 goede ontwerpen ontstaan die door de Vereeniging werden uitgegeven.

Het Juryverslag en de uitgegeven ontwerpen zijn, zoolang de voorraad strekt, verkrijgbaar bij de heeren J. J. Winterman te Eindhoven en E. Tankes Struif te Breda tegen betaling van 50 cents.

Nationale Bouwkundige Studieprijsvraag.

Onderwerp: School benevens Onderwijzerswoning.

Uitgeschreven door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten.

Motto's der ingekomen ontwerpen:

Antoinette, Wichelroede, Alles baksteen, 2 driehoeken geteekend, Huis en Tuin, L en S in cirkel geteekend, Jeugd, Ik ga mijns weegs, enz., Zes, Studie, Sljucht en Rjucht, Het kind vertegenwoordigt de toekomst, Nijverheid, Vredig, H, Ambacht, M. S, Daksteen, Cor, De Eeuw van 't kind, Mei, Sirius, Studie Ml, T H en P in elkaar geteekend, Leergraag, Plutarchus, Eenvoud en Regelmaat, Eenvoud, Zwijger, Baksteenbouw, Marie, Studie, Utile Dulci, Mei, Onze school, 2 driehoeken in cirkel geteekend, Sine Labor, Nihil, Passe Partout, 't Kan verkeeren, Lente, G. K., de Toekomst, Grijpt als 't Rijpt, Mes Marte, Voor het kind, Dorpskarakter, Goed Materiaal, Studie, Naambrief, Tom, Sch, Arbeid verheft, Zakelijk, In Mei, Josephine, A. B. C., Arbeid, „En?", X in circel geteekend, Bloeimaand, Edi in circel geteekend, Petrus, Schoolidylle, Eenvoud, Mei in circel geteekend, C, V. M. G., Laat ons voor de kinderen leven, Ons Materiaal, Jacoba, Op 't land, Rood, Voor de jeugd, Truffel in stralen circel geteekend, Onze baksteen, Nanno, Kind, Spes Patriae, An, Steen, Proeve, Erl König, Doelmatig en eenvoudig.

XIIE JAARGANG No. 25 18 JUNI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Waar de dagbladen, uiteraard spoediger dan eenig wekelijksch vakblad zulks vermocht, uitvoerige bijzonderheden over het verloop der Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag en de, 5 Juni, in den gemeenteraad gevallen beslissing brachten, hebben wij, liever dan eenige korte berichten te geven, gewacht tot de stukken mochten worden openbaar gemaakt. Wij zullen die hieronder overnemen voorzoover de plaatsruimte zulks toelaat.

Vooraf dient in de eerste plaats opgemerkt te worden de voorbeeldige voortvarendheid waarmede de gemeente Rotterdam in de laatste jaren den bouw van haar nieuwe Raadhuis heeft aangevat en van zin is dien nu door te zetten. De stad is daardoor voor een sleepende „kwestie" bewaard gebleven. Weliswaar heeft ook hier onzekerheid en wisseling geheerscht waarvan het gevolg was dé aankoop van een groot komplex aan het Oostplein dat toenmaals ondanks sterke oppositie voor den Raadhuisbouw was bestemd. Die plannen zijn echter niet verder tot uitvoering gekomen. En achteraf beschouwd zal men dat niet betreuren. De systematische vervorming — verbetering en verfraaiing tevens — der binnenstad welke sedert eenige jaren ter hand is genomen, gaf aanleiding tot veel grootscher en breeder opgevatte plannen, waarvan de Raadhuisbouw een — zij het ook zeer voornaam — onderdeel is geworden. Men gaat wellicht niet ver mis in de onderstelling dat zij waarschijnlijk hare voorloopige bekroning zullen vinden in de stichting van een Rotterdam waardig Centraalstation. Daarmede is op het gebied van stadsvervorming een zeer groot werk verricht, het belangrijkste in ons land.

Wij hebben op de groote beteekenis der bestaande plannen reeds meer gewezen.

Rotterdam heeft zich daardoor in eens in het bezit gesteld van het begin van een monumentaal — wellicht met groote gebouwen zelfs overladen — centrum. Stadhuis, Post- en Telegraafkantoor en Beurs zullen daarin den toon aangeven en wat het eerste gebouw betreft, weten wij nu hoe die zal luiden. Mogen de beide anderen er harmonisch mede samenklinken!

Blijkens vele voorbeelden ziet men er tegenwoordig minder dan ooit tegen op om bij gebleken ongeschiktheid voor de gebruikseischen een overigens nog goed bouwwerk te vervangen. En in de toekomst zal die neiging wel niet verzwakken. De eischen stijgen snel en iedere tekortkoming doet zich scherper gevoelen naarmate de arbeid gejaagder, intensiever wordt. Misschien zullen, eerder dan wij thans vermoeden, de gebouwen van nu verouderd, te bekrompen en ongeschikt zijn geworden en zullen zij deelen in het lot hetwelk in deze dagen menig bouwwerk trof dat eenige generaties te voren de algemeene trots en glorie was.

De overweging van die mogelijkheid ontheft echter niet van de plicht om bij de stichting van zulke gebouwen uit te gaan van de gedachte dat zij moeten getuigen zoowel van de geestelijke als van de materiëele beteekenis van hun tijd en dat het daarom geen moeite mag worden ontzien om het best bereikbare ontwerp te erlangen. Wij voor ons staan nog steeds op het standpunt dat een prijsvraag — en wel bij voorkeur een openbare — daartoe de meest waarborgen bieden kan en daarbij èn voor den uitschrijver de meeste voordeelen biedt (wijl zij hem de keuze laat uit vele en mogelijk volkomen onverwachte ideeën) èn voor de kunstenaars, wier jongere en minder bekende en geïntroduceerde talenten er gelegenheid vinden zich te uiten. Daartegenover staan natuurlijk over en weer zekere nadeelen en bezwaren, welke echter — het werd reeds meermalen in „De Bouwwereld" volgehouden — o. i. echter niet tegen de voordeelen opwegen.

Voor een bouwwerk als het Rotterdamsche Raadhuis met talrijke zeer bijzondere en dwingende eischen van praktischen en finantiëelen aard, van wier bevrediging de bruikbaarheid geheel afhangt, heeft een 'tzij algemeen, 'tzij besloten, ideeënprijsvraag ontegenzeggelijk groote bezwaren. Eene gelukkige plattegrond-„idee" zal bij nadere uitwerking niet zelden bezwaarlijk blijken en het kan dus bedenkelijk zijn haar als basis van beoordeeling aan te nemen. Onoverkomelijk behoeven die bezwaren echter niet te zijn. De prijsvraag van het Londensche stadhuis heeft zulks bewezen. Er staat in ieder geval tegenover het groote voordeel — en dat klemt vooral bij een openbare prijsvraag wier deelnemers immers hun arbeid gratis beschikbaar stellen — dat de arbeid der inzenders er aanmerkelijk door gereduceerd wordt.

De groote hoeveelheid vruchtelooze arbeid en energie die elke prijsvraag van de deelnemers vergt, wordt

van hun kant vaak — en niet geheel ten onrechte — als een bezwaar aangevoerd. Voor een deel weegt daar hun „kans" tegen op, maar de billijkheid brengt mede dien arbeid tot het hoogst noodige te beperken, althans wanneer hij gratis wordt gevraagd. Dat dit bij de Rotterdamsche prijsvraag niet het geval was, dient in het oog te worden gehouden door hen, wien mogelijk de inderdaad zeer omvangrijke arbeidsprestatie opvalt.

Prijsvragen zijn ten onzent nog uitzondering in tegenstelling tot het buitenland. En het moet erkend worden dat in menig dier uitzonderingsgevallen een verloop vol teleurstelling en wrijving — wij laten in het midden aan wien deze te wijten is — niet medewerkte om navolging uit te lokken en het prijsvraagstelsel populair te maken. De ervaring met de Rotterdamsche prijsvraag kan dus van groote beteekenis blijken, vooral nu juist kort geleden bij de regeering erop is aangedrongen om voor hare groote bouwwerken tot het uitschrijven van prijsvragen over te gaan.

De vraag nu, of de Rotterdamsche prijsvraag geslaagd is, kan niet onverdeeld bevestigend worden beantwoord. Dit is geheel onafhankelijk van de aesthetische kwaliteiten der inzendingen.

Het moet op de buitenwereld noodwendig een teleurstellenden indruk maken wanneer de jury instede van l'embarras du choix te konstateeren, rapporteert dat slechts een tweetal ontwerpen — de eenige uit een zevental die zich aan de nadrukkelijk gestelde bouwsom hielden — in aanmerking mochten worden genomen.

Na al wat bij de prijsvraag van het Vredespaleis was voorgevallen, zal men verwacht hebben dat ditmaal het formeele voorschrift van het programma betrekkelijk de bouwkosten pijnlijk zou zijn inachtgenomen. Dat niettemin de Jury konstateert dat zoovele ontwerpen de bouwsom bleken te overschrijden, zal wellicht tot ongewenschse konklusies leiden bij het publiek dat over het algemeen toch al neiging heeft om architekten-ramingen met zeker wantrouwen te beschouwen.

Dat algemeene bezwaar tegen de prijsvraag heeft o.i. zwaarder te wegen dan de opmerking van B. en W.: „Heeft haar arbeid (d.w.z. die van de Jury) ons iets duidelijk gemaakt, dan is het wel dit, dat voor het tot stand brengen van een bouwwerk van zoo groote beteekenis herhaald overleg tusschen ontwerper en bouwheer dringend noodig is en dat alleen langs dien weg en door niet opzien ook van de zijde van den ontwerper, om zich de moeite van omwerken en veelvuldige verbetering van onderdeelen te getroosten, het gewenschte resultaat zal worden bereikt."

Tegen het beginsel van prijsvragen mag deze laatste ervaring o.i. niet worden aangevoerd. De bouwheer is er niet door in slechter kondities gekomen. Immers het programma — men kan er desgewenscht eene meer uitvoerige beschouwing aan toevoegen omtrent het hoe en waarom der desiderata — weegt op tegen een deel van dat voorbereidend overleg, dat nu als het ware schriftelijk wordt gepleegd met de verschillende inzenders tegelijk, inplaats van mondeling met één architekt. En nadat de prijsvraag de relatief beste oplossing heeft aangewezen, welke dan moet beschouwd worden als het uitgewerkte voorloopig projekt gelijk bij vrije opdracht de gekozen bouwmeester er een zou indienen, moet dat overleg worden voortgezet.

Het ware onbillijk om van een prijsvraag te verwachten wat ook de gekozen architekt niet zou kunnen geven n.l.: een voor uitvoering pasklaar ontwerp.

Door de ervaring welke het Rotterdamsche gemeentebestuur konstateert, blijven de groote voordeelen die het prijsvraagstelsel voor den uitschrijver kan hebben, in beginsel volkomen onaangetast.

Wij zullen nu eerst het Jury-rapport en het daarop gebaseerde voorstel van B. en W., dat door den Raad is aangenomen, overnemen.

RAPPORT VAN DE JURY [1]) TER BEOORDEELING DER ONTWERPEN VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

Aan de Heeren Burgemeester en Wethouders.

De Jury heeft de eer Uw College hierbij uit te brengen het rapport betreffende de ter beoordeeling in hare handen gestelde ontwerpen voor een Raadhuis te Rotterdam.

Zij wenscht daarbij hare erkentelijkheid uit te spreken over de wijze waarop haar de uitvoering harer taak werd vergemakkelijkt, in het bijzonder voor de onbekrompen tentoonstellingswijze der ingekomen ontwerpen, waardoor elk ten volle tot haar recht kwam. De ontwerpen zijn zeven in getal en dragen — gerangschikt naar de volgorde van inzending — de volgende motto's:

I. S. P. Q. R.
II. Groen en wit.
III. Representatief.
IV. Pro domo Sua.
V. Aquarius
VI. J. J.
VII. Roterodami Prosperitas.

[1]) In de Jury hebben met den Burgemeester Mr. A. R. Zimmerman zitting gehad de heeren:
A. C. Burgdorffer, Rotterdam, Jos. Th. J Cuypers, Amsterdam, D. E. C. Knuttel, Den Haag, J. H. W. Leliman, Amsterdam, C. Muysken, Baarn, A. Salm G.Bzn., Amsterdam, J. P. Stok Wzn., Rotterdam, C. J. Struyk, Rotterdam.

Een der uitgenoodigde architecten of combinaties heeft mitsdien gebruik gemaakt van de blijkens het programma niet uitgesloten bevoegdheid tot het inzenden van twee projecten.

De ontwerpen voldoen alle aan de gestelde voorwaarden wat betreft het aantal en den aard der gevraagde teekeningen en stukken.

Bovendien is het ontwerp „Representatief" vergezeld van een variant-ontwerp, 't welk echter blijkens de memorie van toelichting een vroeger stadium van het ontwerp vertegenwoordigt.

Bij het ontwerp „J. J." is gevoegd een variant-situatie, waarbij het denkbeeld wordt aangegeven het beschikbare terrein door te trekken tot het Haagscheveer, zoodat gelegenheid bestaat tot den aanleg van een klein plein, ter verbreeding van den Coolsingsel voór het Raadhuis

Bij het ontwerp „Roterodami Prosperitas" is gevoegd een gedeeltelijk uitgewerkt variant-ontwerp op dieper bouwterrein dan beschikbaar is gesteld.

De ontwerpen „S P. Q. R.", „Groen en Wit" en „Roterodami Prosperitas" vertoonen wat de afwerking der teekeningen betreft enkele ondergeschikte afwijkingen van de programmaeischen.

De maquetten der ontwerpen „Representatief" „Aquarius" en „Roterodami Prosperitas" vertoonen verschillen met de ontwerpen — die der beide laatste ontwerpen zelfs vrij in-

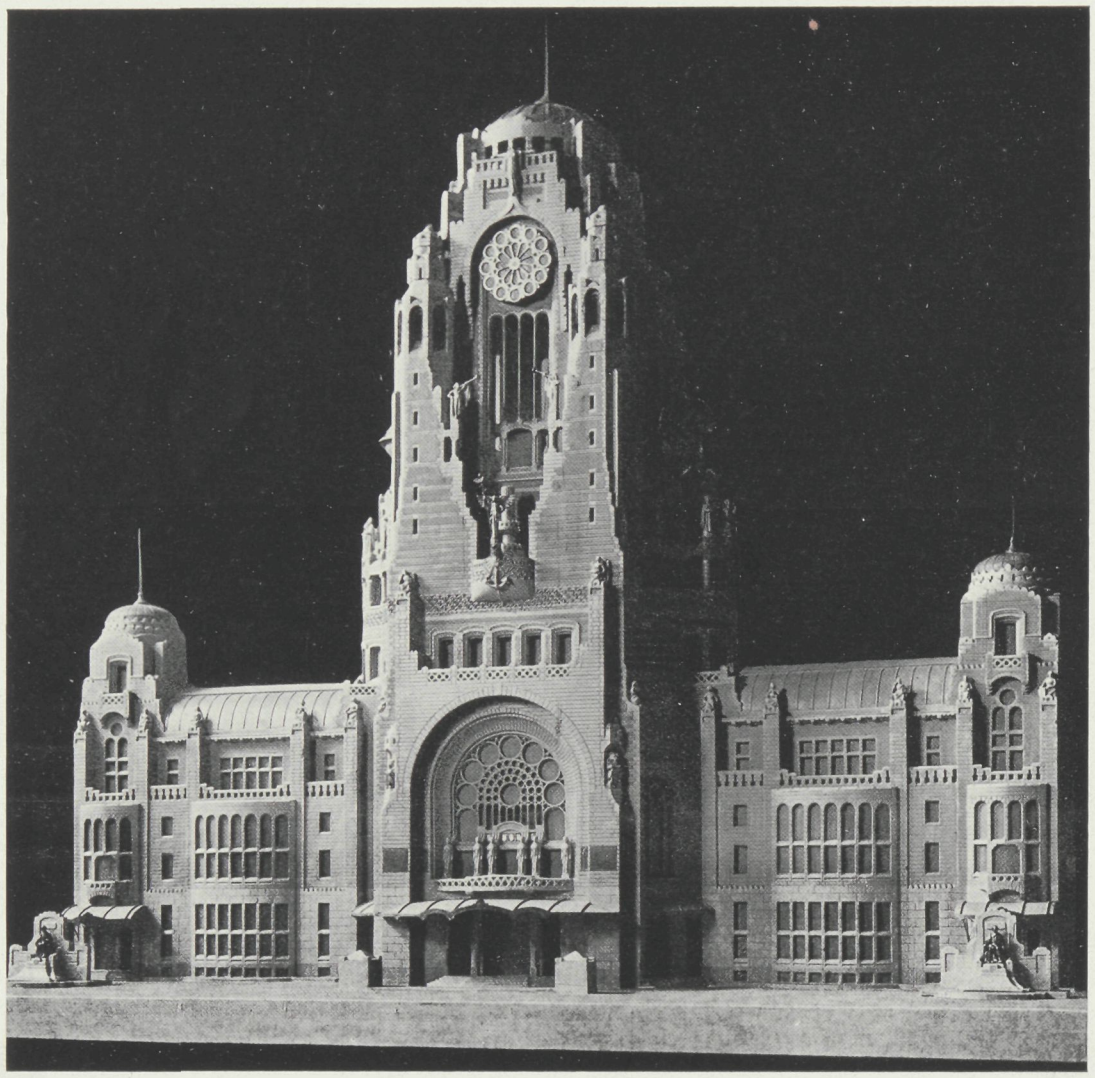

ONTWERP MOTTO „REPRESENTATIEF". W. KROMHOUT CZN.

PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

ONTWERP MOTTO „ROTERODAMI PROSPERITAS". ALB. OTTEN & W. OVEREYNDER

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 18 JUNI 1913. — NUMMER 25

grijpende — welke echter niet van overwegenden aard werden geacht.

Bij de teekeningen der ontwerpen is over het algemeen te weinig aandacht gewijd aan de constructieve samenstelling, gelijk in art. 5 van het programma was verlangd.

Het nader onderzoek der inzendingen bepaalde zich in de eerste plaats tot controle der feitelijke gegevens. De ingediende begrootingen werden nagerekend met inachtname van de in het programma aangegeven eenheidsprijzen.

Opgemerkt moet worden, dat over het algemeen de in art. 5 sub. 11 van het programma gevraagde begrootingen aan nauwkeurigheid veel te wenschen overlaten.

Bovendien is afgeweken van het in het programma voorgeschreven systeem van bewerking der begrooting. De begrooting „S. P Q. R" maakt hierop een gunstige uitzondering door volledigheid en duidelijkheid, welke bovendien door schetsen van constructieve onderdeelen wordt toegelicht.

De narekening der begrooting leidde tot de conclusie dat slechts twee ontwerpen „S. P. Q. R." en „Groen en Wit" waren gebleven bij de in art. 12 als maximum beschikbaar gestelde bouwsom van f 2.750.000.—, hoewel het eindcijfer in alle begrootingen dat bedrag aanwijst.

De begrootingen zijn echter doorgaans zeer onnauwkeurig globaal opgezet, terwijl ook door de uitrekening eener voor het betrokken ontwerp niet als normaal-gemiddelde te beschouwen travee, een te laag eindbedrag werd verkregen.

In bijgaanden staat [1]) zijn voor elk ontwerp samengevat de aangegeven en nagerekende bouwsommen en de prijzen per M³. alsmede de kubieke inhouden, de bebouwde, de open ruimten, de verdiepingshoogte, de gangbreedte en de reserveruimten, een en ander verdiepingsgewijs gerangschikt, welke cijfers voor ieder ontwerp een vergelijkend overzichtelijk beeld geven der kosten, in verband met de beschikbare ruimten, de mogelijkheid van uitbreiding, den meer of minder gedrongen aanleg en de toetreding van licht en lucht.

Overgaande tot een nadere beschouwing der ontwerpen, waarbij nevens het resultaat van het bovenstaande onderzoek, de kwaliteiten van het ontwerp wat betreft plan-indeeling en architectuur werden getoetst aan de in art. 13 van het programma aangegeven algemeene eischen voor den bouw, kwam de Jury, bij alle waardeering die zij koestert voor den arbeid aan de uitvoering besteed, tot haar groote teleurstelling tot de overtuiging, dat zij geen enkel der ingekomen ontwerpen, gelijk zij daar liggen, aan Uw College voor uitvoering kan aanbevelen.

Zij meent echter dat een drietal der ontwerpen en wel: „S. P. Q. R.", „Groen en wit" en „Aquarius" zich door zeer bijzondere kwaliteiten onderscheiden. Daartegenover staan evenwel, gelijk uit de hierbij gevoegde gedetailleerde beschouwingen kan blijken, bezwaren van uiteenloopenden en deels ernstigen aard, in het bijzonder de aanmerkelijke overschrijding van de bouwsom met circa een millioen voor het ontwerp „Aquarius".

De genoemde drie ontwerpen zijn echter door het samenstel hunner goede eigenschappen en den aard hunner tekortkomingen de relatief meest geslaagde der ingekomen inzendingen en naderen het kortst tot de in het programma neergelegde bedoelingen. Zij bieden ook de in architectonischen zin meest geslaagde oplossingen. Het spreekt vanzelf, dat voor de Jury het plan „Aquarius", uit hoofde der overschrijding van de beschikbare bouwsom, niet in aanmerking kan komen. De Jury stelt, met het oog op bovenstaande overwegingen, Uw College voor om, óf tusschen de inzenders der ontwerpen „S. P. Q. R." en „Groen en Wit" voor de definitieve opdracht de keuze te doen, óf hen in de gelegenheid te stellen tot het indienen van een tweede verbeterd schetsplan, waarbij met aanhouding, zooveel mogelijk, van de groote trekken van hun ontwerp, rekening is gehouden met de te hunner kennis gebrachte opmerkingen. Een en ander op dezelfde administratieve voorwaarden als in het programma zijn vastgelegd en zonder bijzondere geldelijke vergoeding.

Als termijn van inzending waren drie maanden na uitnoodiging te stellen, terwijl tot zes weken na uitnoodiging de mogelijkheid tot het vragen van nadere inlichtingen ware te geven.

Het programma van eischen zou daarbij als absoluut bindend op den voorgrond moeten worden gesteld, zoowel wat betreft de bouwsom als de gewenschte groepeering en oppervlakten. De schetsontwerpen konden zich bepalen tot de plattegronden, den hoofdgevel aan den Coolsingel en voorts tot de door den ontwerper zelf noodzakelijk geachte stukken en teekeningen, mits deze op volkomen duidelijke wijze zijn bedoelingen doen uitkomen en aantoonen hoe de gemaakte opmerkingen zijn te ondervangen.

Met het oog op de aesthetische kwaliteiten vestigt de Jury bovendien de aandacht van Uw College op het ontwerp „Aquarius".

De Jury houdt zich tot eventueel verdere beoordeeling ter beschikking van Uw College.

De Jury ter beoordeeling der ontwerpen
voor een Raadhuis te Rotterdam,
(get.) Zimmerman, Voorzitter.
(get.) J. H. W. Leliman, Secretaris.

(Wordt vervolgd.)

[1]) Deze staat wordt hierbij niet overgenomen. Red. „Bww."

DE GESCHIEDENIS VAN EEN KATHEDRAAL

(Vervolg en Slot.)

Viollet-le-Duc is een man geweest, met een groote verbeelding begaafd. Hij maakte zich een voorstelling van de middeneeuwen, die zeker al heel weinig met de werkelijkheid, zooals wij die uit de bescheiden kunnen kennen, overeenstemt.

Laat ons eens de geschiedenis onzer eenige Nederlandsche kathedraal, die van Utrecht, nagaan, en haar vergelijken met het verhaal, dat de Fransche schrijver geeft. Zijn kathedraal te „Clusiacum" of „Clusy" is blijkbaar ouder, dan die te Utrecht. Aan den H. Stephanus gewijd, diende zij in 796, ten tijde der regeering van Karel den Grooten „niet alleen voor de godsdienstige plechtigheden, maar ook voor vergaderingen, waarin de belangen der stad werden besproken." Te Utrecht bestonden toen twee kerken, waarvan die, aan St. Maarten gewijd, de kathedraal was, nadat de andere, de St. Salvatorkerk, aanvankelijk als zoodanig dienst had gedaan. Bij ieder dezer twee kerken behoorde een kapittel, dat zijn „immuniteit" had, een uitgestrektheid gronds, door een muur en een gracht omgeven. Een brug en een poort gaven toegang tot de dus afgesloten ruimte. In het midden van iedere „immuniteit" verhief zich de kerk, en volgens de regelen, die de synode van Aken had gegeven, waren daarbij een slaapzaal, een eetzaal, kelders, een ziekenzaal, woningen tot dagverblijf der kanunniken en een school.

Ieder kapittel vormde als het ware een wereld op zich zelf. Te samen namen zij de ruimte der versterking Trecht, het Romeinsche Trajectum, in. Doch de geestelijken, die in een „immuniteit" woonden, hadden de hulp van leeken noodig. Daarom vormde zich ten westen der omwalling een buurt, die, daar zij buiten Trecht lag, Wt-trecht of Utrecht genoemd werd.

Eenzelfde toestand moet ook te Clusy aanwezig geweest zijn toen bisschop Eustoche daar in 796 zijn kromstaf zwaaide. Uit den tekst blijkt dit niet,

maar wel uit de afbeeldingen, waar wij de „immuniteit" met al haar gebouwen en de buurt aan de westzijde voorgesteld zien.

Eigenaardig is het, dat VIOLLET-LE-DUC de inwoners der stad „hunne penningen" voor het stichten dezer gebouwen laat bijdragen, en wat er aan het geld te kort komt, door de „Joden, die in de stad waren toegelaten" aan de „geestelijke heeren" doet leenen. Deze Joden vormden „aan het eind der regeering van KAREL DEN GROOTEN" volgens VIOLLET-LE-DUC „dank zij hun vernuftigheid, hun bedrevenheid in den handel, hun spaarzaamheid en hun geest van gemeenschap" in de steden een machtige kaste.

De bisschoppen van Clusy kwamen dus bij de burgers en de Joden om geld voor het bouwen hunner kathedraal. Zij schijnen dus niet, zooals de bisschoppen van Utrecht, van KAREL MARTEL, PEPIJN DEN KORTEN en KAREL DEN GROOTEN goederen gekregen hebben, waarover zij als wereldlijke vorsten heerschten, en waarvan zij de opbrengst als inkomsten hadden.

Te Utrecht had de bisschop in het grootste en meest welvarende deel zijner diocees slechts geestelijk gezag, en daar dit, namens hem, door plaatsvervangers werd nitgeoefend, bestond er weinig aanraking tusschen herder en kudde. De geloovigen, overal verspreid, en meest onderdanen van wereldlijke vorsten, die dikwijls in oorlog waren met hun geestelijk opperhoofd, hadden geen aanleiding, om iets voor zijn kathedraal, van wier bestaan zij niets wisten, te schenken. De burgers van Utrecht, ja zelfs de kapittels, lagen voortdurend met den bisschop overhoop. Zij voelden er niets voor, giften ten behoeve der kathedraal, die alleen den bisschop en zijn kapittel aanging, te doen.

Zoo was de toestand te Utrecht. Maar te Clusy laat bisschop BOUDEWIJN in 1150 een nieuwe kathedraal beginnen „die op alle tijden voor de vergaderingen der burgerij en voor alles, wat tot de stedelijke administratie behoort, zal open staan." De bisschop deelt dit aan den gemeenteraad van Clusy mede in een toespraak, gelijk een vorst der 19e eeuw die hield. De burgemeester antwoordt in den trant van een Franschen prefect. Wat verder wordt als definitie eener kathedraal gegeven: „een gebouw, dat onder zijn gewelven een groot getal burgers kan vereenigen, zoodat zij kunnen beraadslagen, zien, hooren, rondloopen, gemakkelijk in en uit kunnen gaan, dat een ruime oppervlakte biedt, dat vele uitgangen heeft, helder verlicht is en van een zoo eenvoudig mogelijke samenstelling, en dat aan de geestelijken de noodige ruimte laat voor de kerkelijke diensten."

Mocht men VIOLLET-LE-DUC gelooven, dan was dus een twaalfde eeuwsche kathedraal een wereldlijk gebouw, waarvan de burgerij wel zoo goed was, een zekere ruimte over te laten „voor de kerkelijke diensten." Te Utrecht is van zulk een wereldlijk karakter der kathedraal in de twaalfde eeuw niets te bemerken. Als, in 1148, een brand de stad teistert, haar houten huizen verwoest worden en ook de kathedraal van het vuur te lijden heeft, dan hebben bisschop en kapittel de grootste moeite, om het geld voor de herstelling bijeen te krijgen. Het duurt vijf en twintig jaar, eer de kerk weder door den aartsbisschop van Keulen kan worden ingewijd. Toch waren de zware muren van tufsteen blijven staan, zoodat alleen maar het maken van een nieuwe bekapping en van gewelven noodig was.

Als, in 1236, de bisschop van Clusy gestorven is, en door ODO VAN GISORS wordt opgevolgd, „acht deze het verstandig, het gebouw in dat deel te veranderen, hetwelk meer in het bijzonder voor den godsdienst bestemd was." Daarom laat hij in 1242 kapellen om den koortrans bouwen „naar het voorbeeld van die, welke men te Troyes maakte en te Amiëns zou gaan beginnen." Om aan het geld te komen „bedacht de bisschop de relieken, die in het bezit der kathedraal waren, in een groot getal steden door eenige wijze en vertrouwde geestelijken te laten ronddragen, om ze aan de geloovigen, met alle daarbij behoorende plechtigheden, te toonen, en zoo rijke giften machtig te worden. Van hunne rondreis, welke een jaar geduurd had, brachten zij een aardig bedrag mede."

Ook hier blijkt het weder, op welk een eigenaardige wijze VIOLLET-LE-DUC zich de middeneeuwen voorstelt. Dat het geleidelijk grooter worden van het getal der kapellen bij de kerken, hetwelk men sinds 1200 waarneemt, een gevolg is van de meer en meer in zwang komende vicarie-stichtingen, die vrome lieden deden, ontgaat hem. Het is hem voldoende, dat de bisschop van Clusy het „verstandig" vindt, meer kapellen te laten maken. Zulk een „verstandig" kerkvorst was dan ook KOENRAAD VAN HOCHSTADEN, aartsbisschop van Keulen, die in 1248 begon, zijn kathedraal van een trans met kapellen te voorzien. En hetzelfde „verstand" toonde zijn bloedverwant, HENDRIK VAN VIANDEN, bisschop van Utrecht, die in 1254 een dergelijk werk ondernam. HENDRIK liet geen „wijze en vertrouwde geestelijken" rondreizen, maar hij besteedde aan het bouwen van zijn kapellen een deel van den krijgsbuit, dien hij in 1252 op de Gelderschen had behaald.

Het werk vorderde echter weinig, omdat de bisschop ook voor het bouwen van het kasteel Vreeland veel geld noodig had. In 1263 verkreeg hij van paus CLEMENS IV aflaatbrieven ten voordeele der fabrijkkamer van zijn kathedraal, die evenwel niet veel in kas brachten. En toen HENDRIK in 1267 stierf was er van den trans en de kapellen niets dan de fundeering gereed.

Zijn opvolger, JAN VAN NASSAU, was een zoo slecht financier, dat hij vele kerkelijke goederen vervreemdde en om zijn wanbeheer in 1288 van zijn waardigheid vervallen werd verklaard. Het is te begrijpen, dat onder zijn bestuur het werk aan de kathedraal geen voortgang had.

Toen JAN VAN ZIERIK in 1288 bisschop van Utrecht geworden was, richtte hij den 8sten September een brief aan alle geestelijken zijner diocees, om hen te

vermanen, bijdragen voor de kathedraal te verzamelen. De middelen, die hij aanbeveelt, om dit doel te bereiken, schijnen ons niet onbedenkelijk toe. Toch vloeiden de gelden niet ruim, en konden koortrans en kapellen slechts met moeite in 1304 voltooid worden.

Aan de kathedraal te Clusy werd noch gedurende de veertiende, noch gedurende de vijftiende eeuw gewerkt. Ook te Utrecht lieten de bisschoppen in de veertiende eeuw niet verder aan de domkerk voortwerken, die nog steeds zich als een Romaansche basiliek vertoonde, waaraan een koortrans met kapellen in Gothischen stijl was gebouwd. Het kapittel besloot een hoogen toren te laten oprichten, wel in de as der kerk, doch dertig meter van den westelijken gevel verwijderd. De deken van het kapittel, JACOB VAN OUDSHOORN, legde 22 Maart 1321 den eersten steen. Eigenaardig is het, dat niet FREDERIK VAN ZIERIK, die toen bisschop was, deze plechtigheid verrichtte. Toen JACOB VAN OUDSHOORN in 1322 zelf bisschop geworden was, werd het bouwen met kracht voortgezet. Dan, reeds in 1323, liet deze kerkvorst door vergif het leven en zijn opvolger, JAN VAN DIEST, die dikwijls oorlog had te voeren, kon voor het werk geen groote middelen beschikbaar stellen. Betere tijden braken voor het bisdom aan, toen de krachtige hand van JAN VAN ARKEL het Sticht bestuurde. In 1343 tot bisschop gekozen bleef hij te Utrecht tot 1364, om toen den zetel van Luik te gaan innemen. Zijn opvolgers waren zwakke regenten, die met hun onderdanen in strijd geraakten, en die zeker niet veel voor het bouwen van den toren konden beschikbaar stellen. Pas na een en zestig jaar was het gevaarte „volmaect, so men siet waerachtich", gelijk een opschrift zegt.

De toren werd gebouwd in den tuin van des bisschops paleis. Van eenige geestdrift bij de bevolking voor dit grootsche werk blijkt nergens. Zelfs schreef GEERT GROOTE, de stichter van de Broederschappen des Gemeenen Levens, een „tractaat" om bisschop en kapittel wegens de zondige ijdelheid, die tot het bouwen van den toren geleid had, te berispen.

In 1393 werd FREDERIK VAN BLANKENHEIM bisschop van Utrecht en bleef tot 1423, toen hij stierf, aan het bewind. Hij liet de werken aan het koor voortzetten, zooals uit de rekeningen blijkt. De oudste is van 1395, dan volgt 1396, en verder bleven die van 1400, 1401, 1402, 1403, 1404, 1407, 1412, 1440, 1443 en 1450 bewaard. In 1450 was het koor voltooid, zoodat men er vijf en vijftig jaar aan gewerkt had. En dat is niet te verwonderen, want het Sticht had in dien tijd weder allerlei onspoed te verduren. Twee bisschoppen betwistten elkander het gezag, en het domkapittel moest te veel geld voor oorlogsdoeleinden geven, om het bouwen van het koor krachtig te kunnen voortzetten.

Pas in 1455, als DAVID VAN BOURGONDIË bisschop wordt, denkt het kapittel er aan, de kathedraal te doen voltooien. De geschiedschrijvers zeggen van bisschap DAVID niet veel goeds, doch zij hebben wel wat te zeer de schaduwzijden van zijn bewind gezien. Hij kon het toch waarlijk niet helpen, dat hij een onechte zoon was van den machtigen PHILIPS VAN BOURGONDIË, die als „de Goede" bekend zijn, en dat zijn vader door omkooping hem op den Utrechtschen Stoel bracht, waarvan GIJSBRECHT VAN BREDERODE, de wettige bisschop, werd verdrongen. DAVID was een fijn beschaafd man, die, met WESSEL GANSFOORT bevriend, dezen verlichten geestelijke steeds met gunsten heeft overladen.

Aan het koor der Utrechtsche kathedraal begon DAVID een kruisbeuk te bouwen, terwijl het Romaansche schip in wezen bleef. Uit de rekeningen blijkt, dat men tot 1480 aan den kruisbeuk is werkzaam geweest, zoodat het 25 jaar geduurd heeft, eer dit betrekkelijk kleine onderdeel van het geheel gereed kwam.

Van een prijsvraag, een jury, van vergaderingen der burgerij en dergelijke dingen, die VIOLLET-LE-DUC uit zijn negentiende-eeuwschen duim zoog, is in de oorkonden te Utrecht geen sprake. Het kapittel stelde den steenhouwer JACOB VAN DER BORCH als „meester" aan, en kocht zelf de bouwstoffen, die uit verschillende streken te water werden aangevoerd Wezer-zandsteen en Bentheimer steen werden naar Deventer, Zwolle en Kampen vervoerd en gingen dan over Zuiderzee en Vecht naar Utrecht. De witte kalksteen van de Maas, nu „Gobertange" genoemd, kwam over Antwerpen, trachyt van den Drachenfels langs den Rijn. Hout werd te Amsterdam gekocht. Zelfs de tufsteen van het afgebroken deel der Romaansche kerk werd gebruikt. Engelsche steen, de zoogenaamde „Portland stone" kwam over Amsterdam, Fransche kalksteen over Dordrecht.

Het is te hopen, dat, mocht de kerk gerestaureerd worden, aan de bouwstoffen de noodige aandacht zal worden gewijd. Want als, gelijk tot dusver steeds geschiedde, alles over een zekere dikte wordt weggehakt en door Udelfangersteen wordt vervangen, kunnen de steenen der vijftiende eeuw niet meer spreken.

Kende men in de vijftiende eeuw nog geen architecten en geen prijsvragen, geen aannemers en geen opzichters zooals wij die hebben, toch leeren ons de rekeningen, dat er tusschen de toestanden van voorheen en thans meer overeenkomst bestaat, dan zelfs VIOLLET-LE-DUC heeft vermoed.

Meester VAN DER BORCH, die aan het hoofd der „Loetze" stond, teekende de uitslagen voor de gehouwen steen op „groet papier uut cleyne blayen samengelijmt," en zond die naar den steenhouwer JAN RUGHER te Zwolle, die de stukken gereed maakte en naar Utrecht stuurde, waar zij alleen gesteld behoefden te worden.

De rekeningen zijn, van 1480 beginnend, geregeld aanwezig. Zij leeren ons, dat in 1484 het oude Romaansche schip werd gesloopt, en dat in het volgende jaar het Gothische schip, hetwelk kruisbeuk

en toren zou verbinden, onder handen werd genomen. In 15 jaar werd het goeddeels gereed gemaakt, doch de luchtbogen en de gewelven bleven achterwege, zoodat 1 Augustus 1674 de bekende instorting plaats had, die in 1818 door het afbreken van het schip werd gevolgd.

Meester JAN RUGHER heeft te Zwolle tot 1490 nog steen gereed gemaakt, doch toen schijnt hij gestorven te zijn, althans na dit jaar komt „Meester LIEVEN te Brussel" als leverancier van gereed gemaakte steen voor. In 1495 werd hij opgevolgd door „Meester MATHIJS KELDERMANS te Mechelen," wien de uitslagen door boden werden gezonden.

Tot dusver meende men, dat de Duitsche „Bauhütten" ook in Nederland vertakkingen hadden gehad. Maar te Utrecht was de „Loetze" een loods, zooals wij die kennen en geen steenhouwerswerkplaats, waar naar zorgvuldig geheim gehouden regelen werd gearbeid. Zelfs van een bewerking der versierde deelen te Utrecht blijkt uit de rekeningen der domkerk niets. Men moet dus wel aannemen, dat ook die kant en klaar van buiten zijn gekomen.

Heeft CORNELIS DE WAEL, die JACOB VAN DER BORCH in 1477, nadat hij gestorven was, opvolgde, het schip ontworpen? Het is zeer waarschijnlijk. Toen DAVID VAN BOURGONDIË in 1496 overleed, kwam FREDERIK VAN BADEN aan het bewind. Hij vond de zijbeuken reeds overwelfd, en den middenbeuk tot de volle hoogte opgetrokken. Waren toen de luchtbogen gemaakt, die de muren van den middenbeuk moesten schragen, wij zouden de Utrechtsche kathedraal nog als een fraai geheel zien.

Men heeft er FREDERIK soms een verwijt van gemaakt, dat tijdens zijn regeering dit noodzakelijk werk niet verricht is, terwijl groote sommen voor kapellen naast het schip werden uitgegeven. Maar dit verwijt is niet verdiend. Immers de gelden, die voor kapellen en de daarin gevestigde vicariën werden geschonken konden niet voor een ander doel worden gebruikt.

Heeft VIOLLET-LE-DUC ons het bouwen eener kathedraal beschreven zooals dit in zijn verbeelding had plaats gevonden, de Utrechtsche rekeningen geven ons de werkelijkheid. Die werkelijkheid is zeker niet bijzonder romantisch. Maar de menschen der middeneeuwen deden nog niet aan „romantiek", die pas in de mode is gekomen toen de negentiende eeuw begon.

De fantasiën van VIOLLET-LE-DUC, voor zoover hij er door teeken- of schrijfpen uiting aan gaf, zijn volkomen onschuldig. Maar de zaak verandert, waar hij zijn fantasiën in steen heeft doen uitvoeren bij het restaureeren van de gebouwen der middeneeuwen. Dat restaureeren is nog altijd maar, als winstgevend bedrijf, overal in zwang. De restaurators zweren bij VIOLLET LE-DUC en als gij hun verwijt, het Muiderslot of de Haagsche ridderzaal ten eenenmale bedorven te hebben, dan wijzen zij u op Pierrefonds en op Carcassone.

En zoo gaat het restaureeren zijn gang, ofschoon het feitelijk geheel uit den tijd is. W.

GEMENGDE BERICHTEN

De Quellinusschool. Het Jaarverslag over 1912 brengt eene interessante uiteenzetting door den Directeur C. W. NIJHOFF over het gevolgde opleidingssysteem bij de vakafdeeling „Bouwkundig teekenen". Daarin wordt geleidelijk ontwikkeld voor de vier jaren van de cursus de regeling der verschillende onderwijsvakken, het verband met de versierende kunsten (dekoratieve beeldhouw- en schilderkunst) en met het meubel- en interieurteekenen. Gezegd wordt dat overeenkomstig de bedoeling eener kunstnijverheidsschool bij het bouwkundig teekenonderwijs het aesthetisch begrip op den voorgrond staat Men krijgt den indruk dat zulks zelfs in zeer sterke mate geschiedt. Het verslag vervolgt: „Aan dit aesthetisch begrip knoopt zich als vanzelf het technisch begrip vast, zoodat beide zich als het ware gelijktijdig ontwikkelen en elkaar aanvullende faktoren worden van het „bouwkundig begrip"."

In verband met de beschouwingen die in vorige jaarverslagen reeds over het onderwijs in het lithografeeren en het meubelteekenen werden gegeven, wordt eene voor den geest van het kunstonderwijs belangrijke reeks opstellen in deze jaarverslagen bijeengebracht, welke daaraan dan ook eene meer blijvende en principiëele beteekenis ontleenen.

Het Stadion te Amsterdam (verg. blz. 163). Naar aanleiding van de in Uw blad gepubliceerde motie aangenomen door de Algemeene Vergadering van den Bond van Nederlandsche Architecten aan het adres van den Heer H. Elte Phzn., stellen wij er prijs op te verklaren:

a. dat de Heer Verschuyl nimmer belast is door de Mij. „Het Nederlandsche Sportpark" tot het maken van plannen voor een te bouwen stadion;

b. dat dus den Heer ELTE nimmer is medegedeeld, dat de Heer VERSCHUYL belast was met het maken van plannen;

c. dat bovendien er geen sprake van is geweest, dat de Heer ELTE z o n d e r b e t a l i n g een ontwerp zou maken;

d. dat evengoed aan den Heer ELTE als aan den Heer VERSCHUYL een bedrag van f 500.— is aangeboden voor hun bemoeiïngen, toen besloten was een openbare prijsvraag te houden;

e. dat de Heer H. P. BERLAGE NZN lid der jury van den door ons uitgeschreven prijsvraag reeds in April 1912 heeft kennis genomen van bovenstaande feiten waarmede Z.Ed. volkomen genoegen nam, getuige het feit, dat hij in de jury zitting nam.

Na deze mededeelingen behoeft het o.i. geen betoog, dat er ook na ons schrijven van 10 December 1912 aan het Bestuur van den Bond, waarin een volledige uiteenzetting der feiten werd gegeven, geen sprake van kan zijn van unfaire handelwijze van de zijde des Heeren ELTE.

Eerder zou ik deze unfairheid bij den Bond willen zoeken.

Hoewel dus reeds verleden jaar door ons Bestuur deze zaak geheel is afgewikkeld, hebben wij voor de goede orde gemeend, een en ander even te moeten uiteenzetten.

Voor het vervolg is ook voor ons deze zaak absoluut geëindigd.

JOHN COUCKE,
Secr. Mij. Ned. Sportpark.

'S GRAVENHAGE. De Kloosterkerk, die eenigen tijd geleden wegens gevaar van bouwvalligheid gesloten werd, ten einde haar te restaureeren, blijkt volgens mededeeling in de „N. R. C." in nog slechter staat te verkeeren dan men dacht. De mogelijkheid zou zelfs bestaan dat er niets van het oude overblijft. Onder die omstandigheden gaan stemmen op om terug te komen op het besluit tot restauratie en de kerk — welke voor den dienst niet gunstig gelegen is — liever te verkoopen nu zij door zoo vergaande restauratie hare historische waarde zal verliezen. Wij hebben niet te zeggen dat wij een dergelijk besluit — indien het gepaard ging met afbraak van het gebouw — ten zeerste zouden betreuren in het belang van het Haagsche stadsschoon, waarin de kloosterkerk het hare bijdraagt.

De Utrechtsche Stoomgrofsmederij „Firma P. H. Hörmann" heeft bij gelegenheid van haar 50-jarig jubileum in Mei een keurig album verspreid waaruit hare voortdurende ontwikkeling sinds 1863, eerst onder leiding van den stichter der zaak († 1866) en diens zoon, de heer P. H. HÖRMANN († 1893)

en daarna onder die der tegenwoordige firmanten, de heeren P. H. en D. HÖRMANN.

Het album is geïllustreerd met een groot aantal afbeeldingen der werkplaatsen, smederijen en montagezalen, terwijl aan het slot een overzicht in woord en beeld wordt gegeven van eenige der meest belangrijke werken die door de firma werden uitgevoerd.

INGEZONDEN

Binnen 50 jaren een bouwval.

In de j.l. verschenen nummers van „De Bouwwereld" 20 en 21, beschrijft Prof. VAN DER KLOES den slechten toestand der R. K. kerk te Wolvega.

De oorzaak van het spoedige verval wordt aan den verkeerden gebruikten mortel (n.l. waarschijnlijk den trasmortel uit de toenmalige Rijksvoorschriften) toegeschreven. De kwaliteit van de steen welke, naar schatting, hieraan gebezigd is, wordt in dit opstel niet genoemd. Aan het slot wordt echter medegedeeld dat zoodra mogelijk op het onderwerp terug zal worden gekomen. Zeker velen met mij zullen den uitslag van nadere onderzoekingen met belangstelling tegemoet zien.

Bij voorbaat zoude ik den Hooggeachten schrijver beleefd willen verzoeken eens nader de steensoort zoowel als de juiste samenstelling der gebruikten mortel bekend te willen maken, zoo mogelijk ook van de genoemde kerken te Rijswijk, Voorburg en anderen.

H.

PERSONALIA

A. LEEFLANG. †

Te Delft is 11 Juni l.l. op den leeftijd van 67 jaar overleden de heer A. LEEFLANG, oud-lector in de bouwkunde aan de T. H. S. en oud-leeraar aan „Mathesis Scientiarum Genetrix" te Leiden.

De heer LEEFLANG was voorts vele jaren voorzitter der verfraaiingsvereeniging „Delfia".

Aan de Technische Hoogeschool is tot doctor in de techn. wetenschappen bevorderd de heer W. B. PETRI C.-I. op een proefschrift getiteld: „Overheidsbemoeiingen met stedenbouw tot aan den Vrede van Munster".

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Bulletin Ned. Oudh. Bond. De Juni-afl. bevat een uitvoerig artikel over „De monumentenwet in de tweede Kamer" en de onverschilligheid waarmede de Regeering dat vraagstuk beschouwt. „De konklusie is duidelijk en bedroevend: de minister heeft gedurende meerdere jaren de Kamer en hen die voor het behoud onzer nationale monumenten opkomen en een wettelijke regeling verlangen, met betuigingen van belangstelling aan de praat gehouden en toen hij eindelijk kleur moest bekennen, zich van de zaak met een paar korte zinsneden afgemaakt. De zaak kan hem niet schelen".

Uit de „Mededeelingen omtrent de zorg voor de monumenten en kunstskhatten van Italië", blijkt welk eene groote organisatie daar, voornamelijk in de laatste jaren, is tot stand gekomen.

Voorts bevat deze afleveringen artikels over de nieuwe inrichting van het Mauritshuis en van het gemeentelijke-museum te Haarlem, en eindelijk een serie stellingen betrekkelijk de inrichting van een historisch museum.

Bouwkundig Weekblad Nr. 24. Prix de Rôme voor bouwkunst.

Het een en ander over de verhouding tusschen architect en tuinarchitect (vervolg).

Het kandelaren.

Juryrapport Raadhuis Rotterdam (met afb. van het voor uitvoering aangewezen ontwerp van Prof. EVERS.

De Opmerker Nr. 24. Vervalsching van antiquiteiten. Middelbaar Technisch onderwijs.

De poorten van Haarlem. Met bijschriften van C. J. GONNET, oud-archivaris van Haarlem. — Uitgegeven door de Vereeniging „Haerlem". — Haarlem. De Erven F. BOHN, 1913.

De Vereeniging „Haerlem" heeft eene kleine, maar interessante publikatie ondernomen over de poorten van Haarlem.

DE GROOTE HOUTPOORT

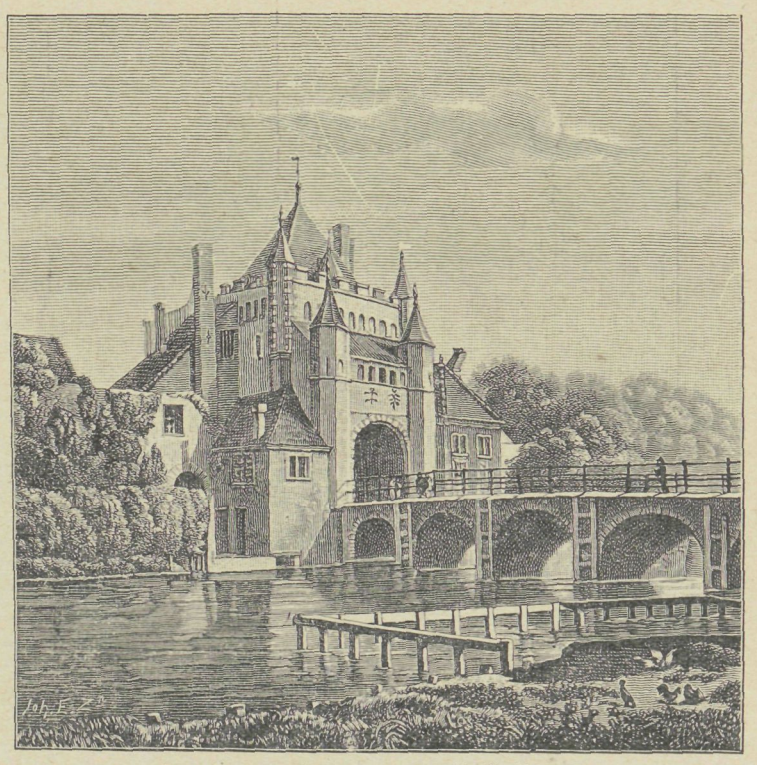

Naar een staalgravure van J. C. EDWARDS.
Volgens de teekening van CAPTAIN BATTY. 1825.

„De geschiedenis van een voortgezet Vandalisme" zou de ondertitel kunnen luiden. Reeds een der eerste zinsneden der korte bijschriften vat de indruk samen. „In de negentiende eeuw rekende men zich gelukkig de oude stadspoorten van Haarlem te kunnen afbreken. In de twintigste eeuw denkt men er anders over en zou ze gaarne terug hebben." Maar dat gaat niet en men moet zich thans bepalen er voor te zorgen, dat de eenig overgeblevene uit de reeks, de fraaie Spaarnwouder of Amsterdamsche Poort, bij de komende wijziging der omgeving, zoo min mogelijk in de klem raakt.

Het poortgebouw was oudtijds steeds een uiting van burgertrots. Mooie en tevens sterke poorten waren als 't ware het symbool der stedelijke vrijheid en zelfstandigheid, de waarborg voor de veiligheid der burgerij. Geen wonder dan ook, dat het welvarende Haarlem in alle vestinggordels, die het achtereenvolgens omgaven, zorg droeg voor de stichting van monumentale poorten. Wij — door de verliezen wijs geworden — kunnen ons thans niet meer indenken in de stemming, welke de slooping dier poorten in de 19de eeuw als een heugelijk feit, een verfraaiing deed begroeten. Toen bijv. bij gelegenheid der eerste tentoonstelling van Nationale Nijverheid in 1825 de Raad plannen wenschte te ontwerpen voor opknapping en versiering der stad, vernam hij van B. en W. dat daartoe voornamelijk in aanmerking zou komen het wegbreken van de Groote Houtpoort en van de Zijlpoort! En aldus geschiedde in 1824.

Niet alle poorten hadden gelijke architektonische waarde, al deden zij met hare torentjes, hare aangebouwde wachthuizen of woningen, ook zeer pittoresk in het stadsbeeld.

De Raampoort volgde de beide genoemde poorten in 1849; de Raakstorens (een 16de eeuwsche Waterpoort over de Beek), de Schalkwijkerpoort, de Eendjespoort werden in 1866 gesloopt. Dat was het noodlottige jaar bij uitstek en uitnemendheid.

Nog stond echter — zij het ook eenigszins verminkt sinds de vroegere voorbouw was vervangen door een tweetal wachthuisjes — de Kleine Houtpoort, met haar even kloek als rijk silhouet, door den schilder Mr. MAERTEN VAN HEEMSKERK ontworpen in de 16de eeuw. Zij werd bij de behandeling der gemeentebegrooting van 1873 op het alleronverwachtst en als bij verrassing veroordeeld. „Er werd voorgespiegeld, dat, wanneer maar eerst de poort weg was, men alles zou hebben gewonnen wat daar ter plaatse gewenscht kon worden. De winst heeft bestaan in twee gaslantaarns voor de brug." Die bittere soberheid der bijschriften doet scherper dan lange tirades het vermochten uitkomen op hoe weinig steekhoudende motieven en in hoe valschen waan Haarlem zichzelf onttakelde — veler waarschuwing en verzet ten trots. De St. Janspoort (in 1590 gebouwd ter plaatse van een tijdens het beleg van 1573 gesloopte voorgangster) die wij hierbij kunnen afbeelden, is geen slacht-

DE KLEINE HOUTPOORT

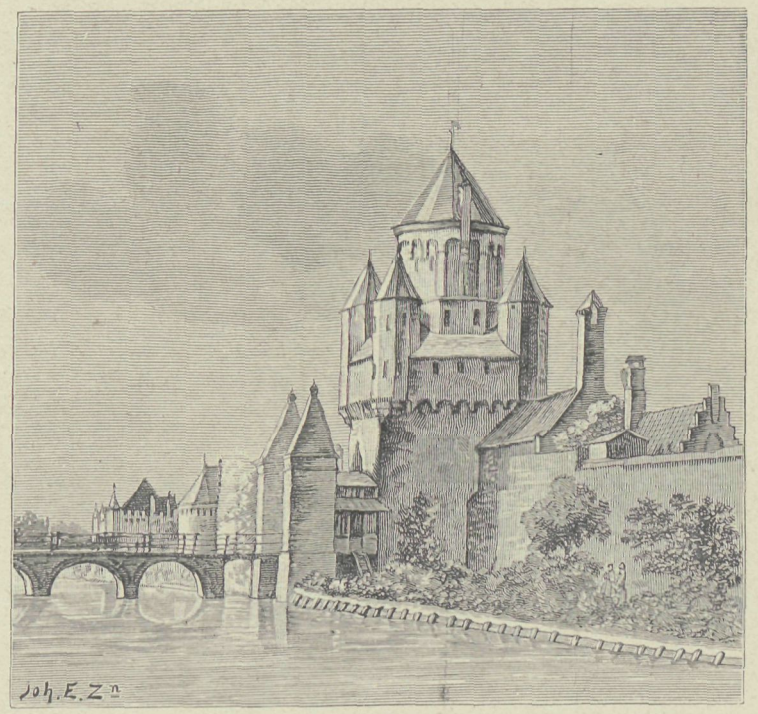

Naar een teekening 18e eeuw

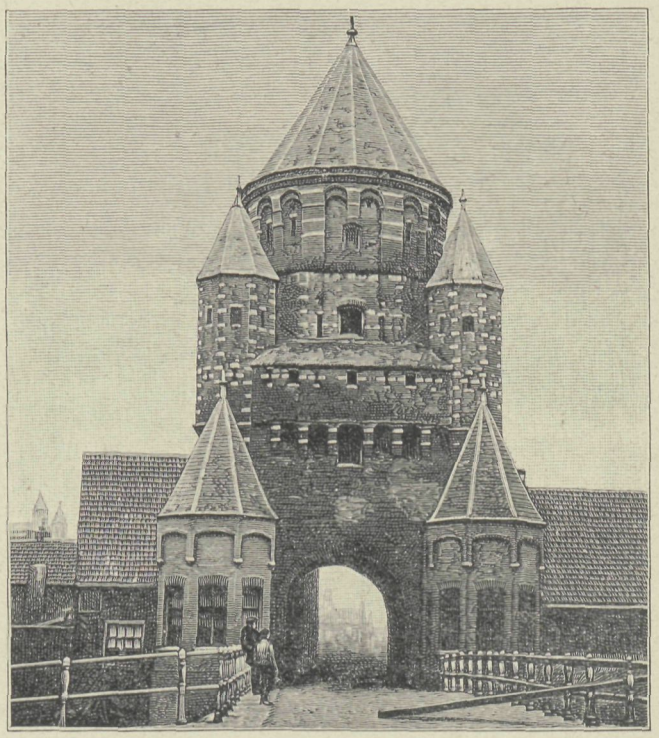

Naar foto 19e eeuw

offer van 19de eeuwsch vandalisme. Zij werd in 1683 na den „Nieuwen Uitleg" van Haarlem gesloopt en vervangen door de Kennemerpoort. Deze in 1677 begonnen, volgens ontwerp van JAN VAN GRIEKEN, met gebruikmaking echter aan de buitenzijde van fragmenten, die reeds elders, te Haarlem of ergens anders, hadden dienst gedaan. De stadszijde der poort had de grootste architektonische waarde met haar rijk front in Hollandschen Baroktrant, versierd met een frontispies (thans, als eenig gered fragment, dienend tot gevelbekroning der jongensschool in de Wilhelmina straat), met festoenen boven den doorgangsboog en met, door slingers verbonden wapenschilden, tusschen de pilasterparen, welke dien doorgang flankeeren. Het gebouw „een gedenkteeken van den rijkdom der stad in de 17de eeuw, een getuigenis van den goeden smaak harer regenten, van de kunstvaardigheid harer werkmeesters", in één woord een schitterend specimen onzer oude bouwkunst, werd in 1860 volgens Raadsbesluit voor amotie verkocht. „De poort was verdwenen en in stomme bewondering staarde men alweer op een schat van steen en puin, bij deze gelegenheid aangewonnen."

Zoo is dit boekje, met de sobere tekst, die door een twintigtal fraaie houtsneden der firma JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN naar oude platen, teekeningen en foto's is geïllustreerd, eene voortdurende aanklacht tegen het wanbegrip, dat Haarlem beroofde van hetgeen thans een zeldzaam bezit zou wezen. Tevens is het echter een waarschuwing om met angstvallige piëteit te waken over hetgeen ons nog aan oude schoonheid overbleef, opdat daarvoor niets noodeloos wordt verloren.

DE ST. JANSPOORT

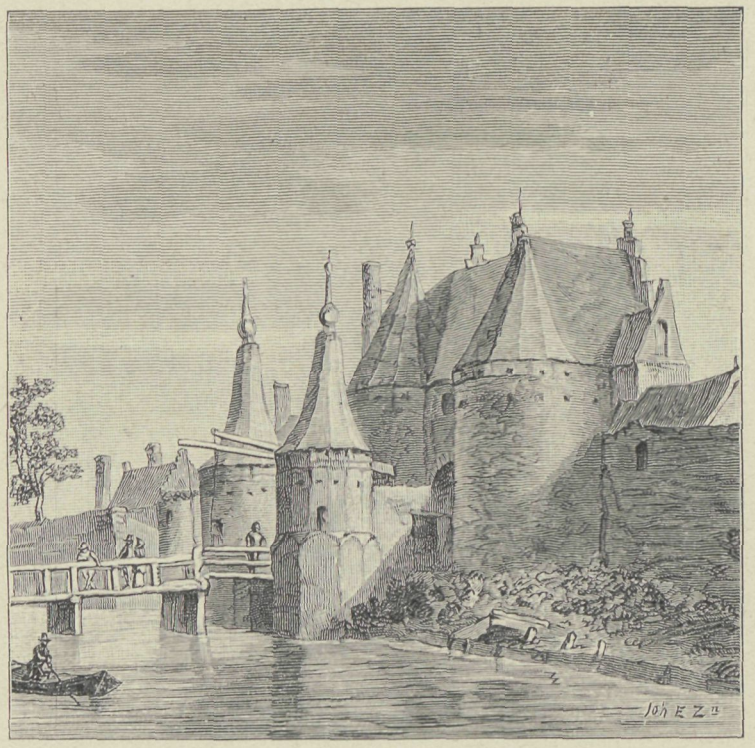

Naar een teekening in kleuren van ROELAND ROGHMAN

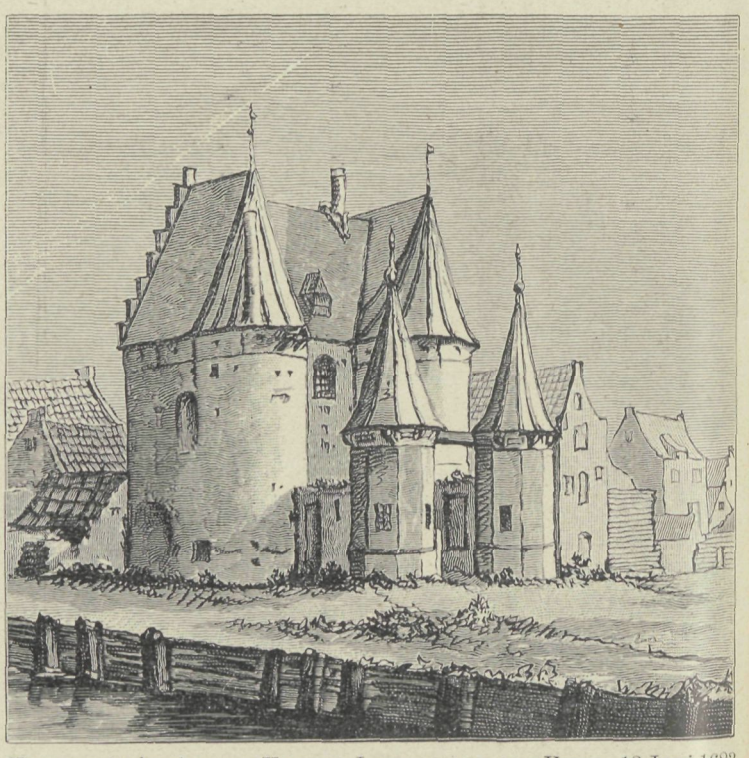

Naar een teekening van VINCENT LAURENS VAN DER VINNE, 13 Juni 1683

XIIE JAARGANG No. 26 25 JUNI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

KARL ERNST OSTHAUS (HAGEN). TUINSTAD EN STEDENBOUW [1])

Onder tuinsteden verstond men vroeger steden met vele en groote tuinen. Met bijzondere trots kenden Düsseldorf en Bonn zich dezen titel toe. Inderdaad verleende het groote aantal van prachtig onderhouden tuinen haar een bijzonder aantrekkelijk aanzien. Zij dankten in hoofdzaak aan dit voordeel dat zij op meer of minder bemiddelde renteniers eene krachtige aantrekking uitoefenden. In het tijdperk van de belasting naar de waarde verliezen deze steden hun sieraad hoe langer hoe meer en slechts die terreinen welke als Schlosz- of Hofgarten tijdig in het openbaar bezit overgingen zijn voor de steden behouden gebleven.

De nieuwe „tuinstad" zooals de „Deutsche Gartenstadtgesellschaft" haar poogt te verwezenlijken, berust op andere uitgangspunten. Zij is een kind van de moderne groote stad, zij ontstaat uit de behoefte aan licht, lucht, beweging en gezondheid. Sociale verlangens hebben haar in het leven geroepen; de nieuwste denkbeelden over grondbezit zijn met haar vergroeid. Onafscheidelijk van haar is het streven om het bestaan van omvangrijke bevolkingskringen in een nauwer verband te brengen met de natuur. Of dit geschiedt op coöperatieven of anderen grondslag is voor de behandeling van het stedenbouwkundig probleem „tuinstad" weliswaar onverschillig, maar niet mag uit het oog worden verloren dat de uitsluiting van de terreinspeculatie iets vast en bepaalds geeft, dat eene zuiver artistieke oplossing gemakkelijker maakt. Toch mogen wij niet vergeten dat de omstandigheden thans overal leiden tot de stichting van tuinsteden, of juister gezegd van tuin-voorsteden op speculatieven grondslag. Men denke aan den krans van villawijken die vele onzer groote steden omgeven; aan arbeiderskolonies die dikwijls reeds het karakter van tuinsteden aannemen, aan boschkolonies en badplaatsen. Zij hebben alle met de tuinstad op coöperatieven grondslag twee voorwaarden gemeen die voor den aanleg beslissend zijn; 1°. dat zij meer of minder streng het één-gezinshuis doorvoeren en 2°. dat zij uit één stuk ontworpen zijn.

Het gegeven wordt voor den ontwerper omvangrijker wanneer de tuinstad, gelijk Letchworth, een afgerond gemeentelijk organisme wordt en wanneer gelijktijdig de aanleg van industrie- en zakenwijken moet overwogen worden.

Ik zou niet willen vooruitloopen op de neiging of afkeur mijner hoorders van zulk een tuinstadtype, maar kan de opmerking niet achterhouden dat de volkomen afscheiding van groote kultuurcentra de menschen gemakkelijk verleidt tot zelfgenoegzame kleinburgerlijkheid, welke door geestelijk vooruitstrevende personen steeds beschouwd is als de ergste rem van den vooruitgang. Het komt mij voor dat ook voor de tuinstad niets belangrijker is dan dat haar geheele organisme op ongestoorde wijze met geestelijk leven wordt doortrokken.

Hoe de ontwikkeling ook gaan mag, het karakter der tuinstad als eene in hygiënisch en sociaal opzicht ontwikkelde woonstad moet beslissend blijven, zoolang zij haar naam verdienen zal. Dit geldt te meer omdat het elementairste reinheidsbegrip er toe moet leiden fabrieken en verkeersinrichtingen die vuil of geluid

---

[1]) **Bauordnung und Bebauungsplan.** Ihre Bedeutung für die Gartenstadtbewegung. Renaissance Verlag. Leipzig. (2 Mark.)

Wij meenen dat wij aan de beteekenis van dit geschrift — uitgegeven vanwege de „Deutsche Gartenstadt Gesellschaft" (Berlin—Schlachtensee) en samengesteld uit een aantal voordrachten gehouden ter jaarvergadering van 1911 — niet beter kunnen doen recht wedervaren dan door er (met instemming der auteurs) eenige hoofdstukken uit over te nemen welke in het bijzonder voor den architekt-lezer van belang kunnen worden geacht. Ook overigens is deze uitgave interessant voor den staat der tuinstadbeweging en de kennis der vraagstukken die zich daarbij voordoen.

Behalve een voorwoord van B. Kampfmeyer bevat zij de navolgende opstellen: De invloed van de bouwbeperkingen op de grondprijs door Dr. Keller; Hoog of laag bouwen door architekt H. Wagner (Bremen); Tuinstad en stedenbouw door Karl Ernst Osthaus (Hagen); De beteekenis der economische en sociale grondslagen der tuinsteden voor den stedenbouw door Dr. Hans Kampfmeyer.

In een aanhang zijn vereenigd de inleiding tot de bouwverordening der tuinstad Hellerau bij Dresden, het reglement van de bouw- en kunstkommissie aldaar; de bouwvoorschriften der tuinsteden Hellerau en Emst en ten slotte een uittreksel uit de parlementswet voor de tuinstad Hampstead.

veroorzaken, stelselmatig te scheiden van de wijken waar men woont, zich ontspant of waar de kinderen opgroeien. Want juist tegen de willekeurige vermenging van woon-, industrie- en verkeersgebouwen in onze moderne groote steden, het verstikken van alle levensschoonheid in de woestenij van het economische bestaan, de roekelooze verkrachting van alle kultuuruitingen door de belangen van het verkeer en der industrie, is de tuinstadgedachte in het krijt getreden.

Voor wij nu de tuinstad nader gaan beschouwen als een vraagstuk op het gebied van den stedenbouw, zou ik nog iets willen zeggen over deze sinds kort herboren kunst. Want het wil mij toeschijnen dat de opvattingen daarover nog weinig bezonken zijn. Alleen met betrekking tot de poëzie zal de gemiddelde Duitscher schoonheid van maat en klank misschien niet verwarren met grammatica en inhoud. Reeds ten aanzien van schilderijen vergeet hij al te gemakkelijk dat het vermogen iets te kunnen afbeelden nog niets meer beteekent dan te kunnen spreken en dat het schilderen als kunst even hoog staat boven het schilderen als afbeelding, als poëzie boven het alledaagsche proza. Nog moeilijker valt hem deze onderscheiding bij de bouwkunst. Dat slaapkamers op het zuiden liggen, dat stoelen overeenkomstig de eischen van het materiaal zijn saamgesteld en dat vertrekken volgens een aslijn gegroepeerd moeten worden, wordt dikwijls in één adem geëischt en zoo mogelijk met dezelfde frazen gemotiveerd. En toch gaat het daarbij om zoo verschillende onderwerpen als inhoud, grammatica en metriek. In den stedenbouw is eene afscheiding dezer begrippen van bijzonder belang. En niet alleen omdat de stedenbouw tegenwoordig het actueele vraagstuk onzer leidende kunstenaars is, maar vooral ook omdat iedere inbreuk op hare wetten niet in eeuwen, misschien niet in jaarduizenden zal worden ongedaan gemaakt. Men behoeft niet te lezen wat slechte dichters schrijven, het werk van slechte schilders kan men verbranden of overschilderen, beelden kunnen worden omgeworpen en gebouwen kan men desnoods afbreken of veranderen, maar de lijnen van den stedenbouw zijn niet uit te wisschen; zij zullen al naar hun waarde, voor ontelbare geslachten een vreugde en trots of een onvermijdelijke ergernis zijn.

Trachten wij dus het gebied van den stedenbouw iets nader te belichten. De stedenbouw heeft in de eerste plaats een materiëelen inhoud. Er moet worden vastgesteld aan welke bestemming, aan welke praktische eischen een stadsplan moet beantwoorden. Het aantal en de aard der woningen, werkplaatsen en commerciëele gebouwen moet worden nagegaan. Een statistiek van het verkeer moet worden opgemaakt, de natuurlijke gesteldheid van den bodem worden onderzocht; zon, wind en weer moeten in aanmerking worden genomen; aantal, ligging en oppervlak der publieke gebouwen, pleinen en parken moeten worden bepaald; de wijken moeten worden verdeeld overeenkomstig hunne bepaalde eigenaardigheden en zij moeten over het stadsgebied worden verdeeld naar de beginselen der hygiëne, van het verkeer en der algemeene doelmatigheid; voor stations, stadhuizen en gerechtsgebouwen is op een centrale ligging te rekenen; breede verkeersaderen moeten tusschen deze knooppunten van het verkeer eene direkte verbinding in het leven roepen; warenhuizen en winkels worden aan verkeersstraten ontworpen; industriegebouwen worden daarentegen gekombineerd met spoorwegen en kanalen, maar op zoodanige wijze dat de rook geen overlast bereidt aan de woonwijken; voor scholen en ziekenhuizen wordt ter zijde van alle lawaai in gezonde en zonnige ligging plaats aangewezen; sportterreinen, lucht- en waterbaden worden zoo mogelijk in vrije ligging, maar toch gemakkelijk bereikbaar, gesitueerd; schouwburgen, musea en feestzalen worden indien mogelijk in verbinding gebracht met parken; voor de woonwijken wordt gebruik gemaakt van de meest gezonde ligging onder gebruikmaking van alle voordeelen van het landschap. Kortom, aan het samengestelde organisme van de gemeenschap moeten de grootste rijkdom van innerlijke samenhang en doelmatigheid worden verzekerd. Dit is eene belangrijke en onvermijdelijke arbeid van welke het stoffelijke welzijn van den stedeling geheel afhangt; zij vraagt buitengemeen veel vakkennis en een — ik zou zeggen: universeel instinkt voor de verhoudingen van het leven; zij wordt bovendien zeer verzwaard door het gewicht van de eigendomstoestanden en den fellen tegenstand van kapitalistische grondspeculatie. Ieder positief resultaat op dit gebied moet daarom met des te meer vreugde worden begroet, maar.... met de kunst van den stedenbouw hebben al die materiëele vragen nog niets te doen. Voor de wetenschap die zich aan deze vragen zou wijden, kon men het woord „gemeentelijke-economie" voorstellen.

Afgescheiden daarvan bestaat een tweede gebied van den stedenbouw, dat ik met de grammatica in de taal of met de konstruktieleer in de bouwkunst zou willen vergelijken; ik bedoel de techniek van den stedenbouw. De leek bespeurt daar weinig van, omdat hare belangrijkste werkzaamheden: straat- en waterbouw, rioleering en waterafvoer, toevoer van water, gas en electriciteit dikwijls worden uitgevoerd zonder de algemeene aandacht te trekken of wel dat zij slechts zeer oppervlakkig zichtbaar zijn. Voor den „stadsbouwmeester" echter, zooals hij thans als gemeente-ambtenaar bestaat, zijn zij de hoofdschotel van zijn dagelijksche beroepstaak. Hij heeft dus voor alles wat voor de behoeften der bewoners noodig is, de technische oplossing, te vinden. Wat dat beteekent zal iemand gemakkelijk begrijpen, die zich eens heeft beziggehouden met het vraagstuk van de waterverzorging of rioleering eener moderne wereldstad. De techniek van den stedenbouw is, evenals elke techniek, onderworpen aan voortdurende ontwikkeling; de eene uitvinding verdringt de andere; wat gisteren

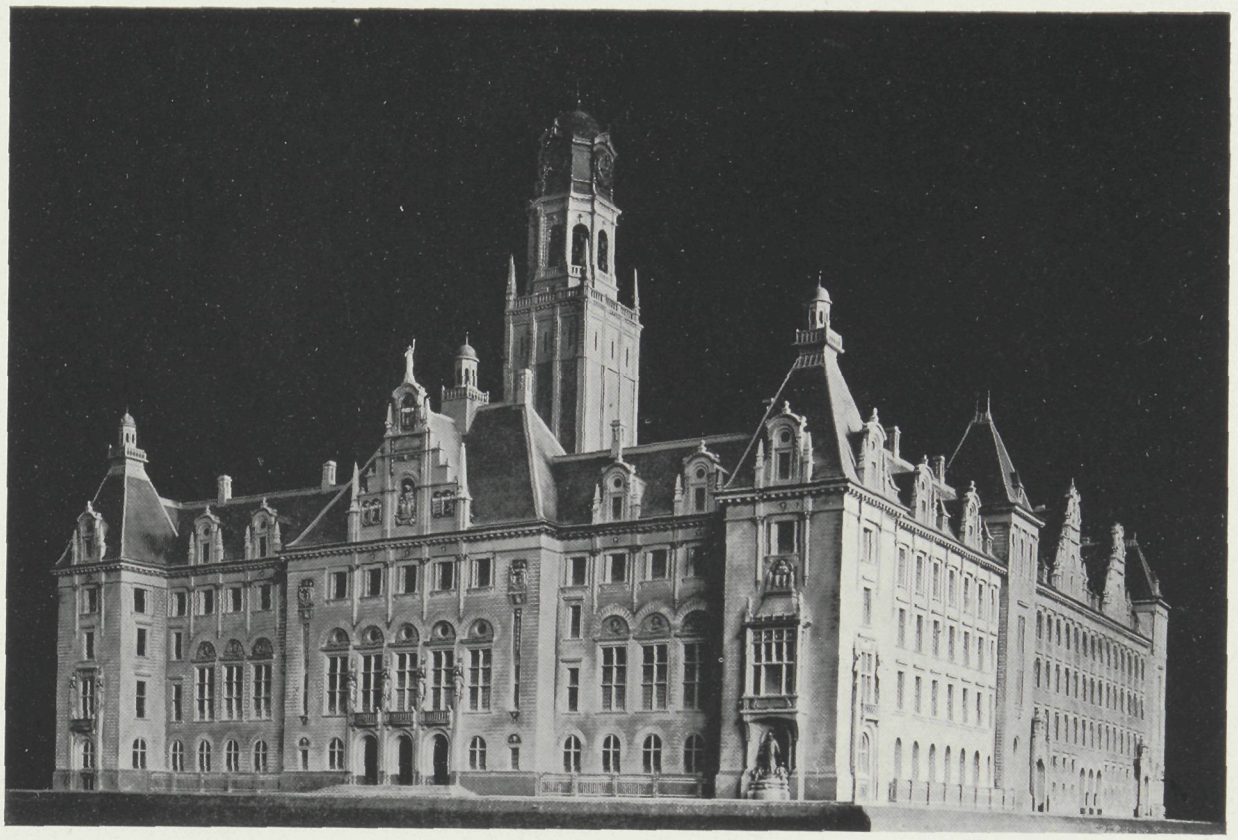

ONTWERP MOTTO „S. P. Q. R.". PROFESSOR HENRI EVERS

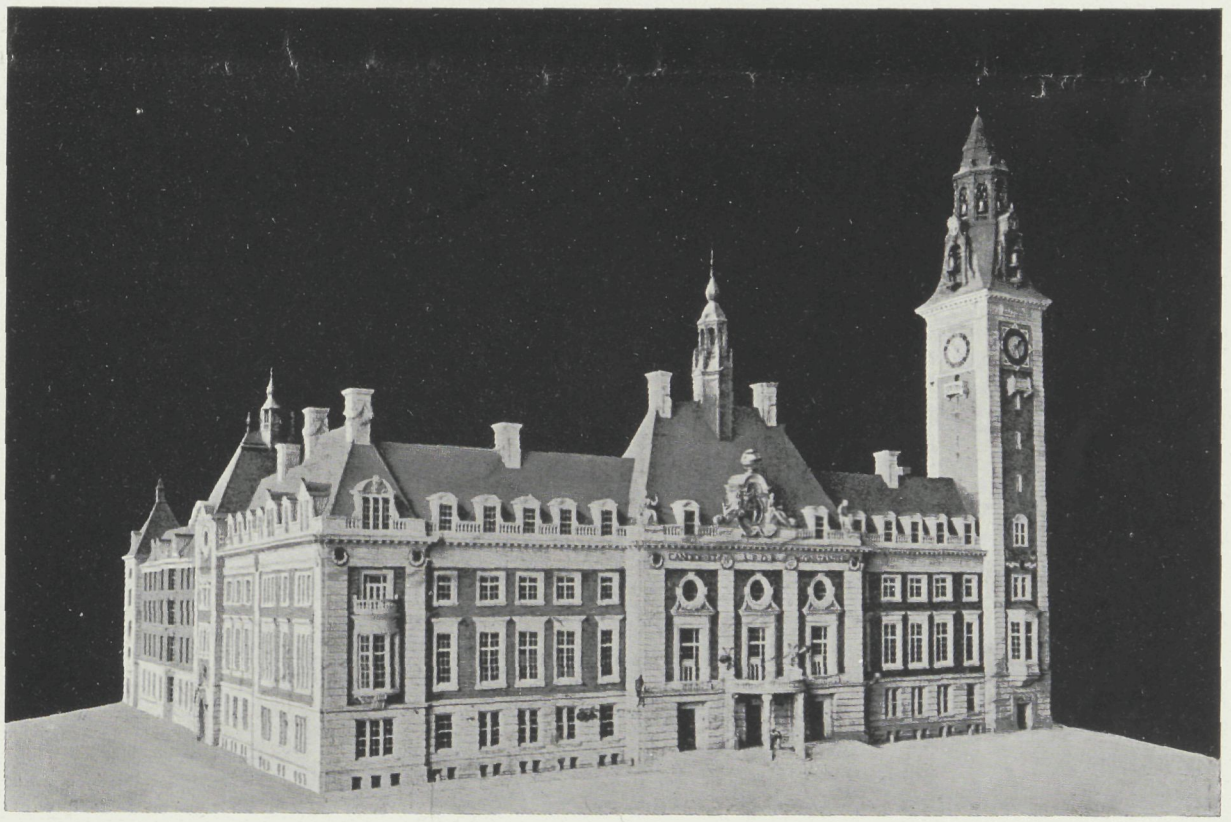

ONTWERP MOTTO „GROEN EN WIT". JAN STUYT

PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 25 JUNI 1913. — NUMMER 26

geldig was, is heden misschien reeds verouderd en daaruit volgt dat ook deze zijde van den stedenbouw niet te doen heeft met de kunst. Het is een bewijs van de prae-historische begrippen die nog in de meeste gemeentebesturen heerschen, dat men de uitvoering dezer moeilijke werkzaamheden en het ontwerpen van uitbreidingsplannen in een en dezelfde hand legt. Onze stedelijke bouwverordeningen vormen met hare schematische bepalingen een zeer bedroevende illustratie van dezen, met de eischen der kultuur strijdigen toestand.

(Slot volgt.)

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

I. S. P. Q. R.

Volgens de doorsnede heeft het ontwerp de beschikbare breedte van 85 M.; volgens gevels en platte gronden is de breedte echter 85,6 M., in welk geval (aannemende dat de linker zijgevel in de rooilijn wordt geplaatst) de rechter zijgevel met zijne paviljoens 0.65 M. en met de wolfskuilen 1.35 M. buiten de bouwlijn zou voorspringen. Aan den achtergevel is, op het in de gegeven situatie daartoe afgesloten terrein, een voor den dienst belangrijke achteringang ontworpen, welke bovendien de rooilijn met 2,5 M. overschrijdt.

Voor toetreding van licht en lucht wordt bij dit ontwerp over het algemeen uitstekend gelegenheid geboden. De vestibule en de gangen ten beganegrond van het voorgebouw zullen echter slechts matig verlicht zijn.

Verschillende bodenkamers komen niet direct aan de buitenlucht; ter verlichting van het sousterrain is van wolfskuilen gebruik gemaakt. De verlichting van de Centrale Secretarie door bovenlicht, invallend uit eene door hooge bebouwing omsloten binnenplaats had ruimer kunnen zijn.

De begrooting bij dit ontwerp ingediend, onderscheidt zich door volledigheid en duidelijkheid, terwijl zij door constructieve schetsen nader is toegelicht. Het zal echter raadzaam zijn de op f 2.750.000 geraamde bouwsom met f 100.000 te verhoogen en te stellen op f 2.850.000.

In beginsel ontmoet de plaatsing van den toren boven de grootste openruimte van het interieur bedenking uit constructief oogpunt, aangezien hij zich daar ter plaatse niet op rationeele wijze uit het plan ontwikkelt.

De architectonische opvatting der gevels werd over het algemeen aantrekkelijk en beschaafd, en in hoofdvormen waardig en rustig geoordeeld. Opgemerkt werd dat in de detailleering meer samenhang had kunnen worden bereikt, hetgeen den indruk grootscher zou hebben gemaakt. Het uiterlijk drukt op rationeele wijze de inwendige verdeeling uit. Het vertolkt het type „Raadhuis" mede doordien het zich aansluit bij de daarvoor veelal toegepaste stijl-tradities In afwijking van hetgeen in de Memorie van Toelichting wordt vooropgezet, wekt het ontwerp echter in de eerste plaats veeleer Duitsche en Vlaamsche herinneringen, dan dat het eene verwerking der lokale architectuur van de 17e en 18e eeuw zou zijn.

De wijze waarop in de gevels de scheiding van de representatieve- of voorgebouw en het dienst- of achtergebouw is aangeduid, werd niet in allen deele geslaagd geacht, omdat het Raadhuis in twee afzonderlijke gedeelten wordt gesplitst, welke te weinig samenhang vertoonen, voornamelijk door de materialen-keuze.

Het standbeeld van JOAN VAN OLDENBARNEVELDT is in het ontwerp opgenomen in de architectonische compositie van den gevel en in verband met den erker der Burgemeesterskamer tot een hoofdmoment daarvan gemaakt.

De binnenarchitectuur — en met name die van het hoofdtrappenhuis, de groote hal en de feestzaal — zijn evenwel minder geslaagd, niet wijl de ontwerper in verband met de bouwsom naar loffelijke soberheid streefde, maar doordien zij grof van detail en — ondanks de feestzaal een samenvoeging van velerlei motieven vertoont — arm van vindlng is.

De plattegronden maken een zeer overzichtelijken en regelmatigen indruk.

De plaatsing van den toren boven de centrale hal, hoewel voor het uitwendig effect zeer gelukkig, leidt echter tot constructieve complicaties, terwijl bovendien de inwendige oplossing bemoeilijkt wor t door de noodzakelijkheid in het centrum van het gebouw zware steunpunten door te voeren. Dit heeft in de eerste plaats tot gevolg, dat de oplossing van de hoofdtrap niet geslaagd is en een ruime verbinding tusschen deze en de Raad- en feestzalen, alsmede tusschen deze onderling, ontbreekt. Deze geschiedt door 2 M breede doorgangen in de torenbeenen.

De representatieve ruimten vormen niet het in het programma bedoelde, rond hoofdvestibule en hoofdtrappenhuis gegroepeerde samenhangende geheel Bij de feestzaal ontbreekt het gevraagde buffet, terwijl de dienkamer niet in directe verbinding is met de feestzaal.

De groepeering van vestibule, hal, achteruitgang en hoofdtrap ten beganegrond is geslaagd (de portierskamer is evenwel niet gunstig gesitueerd en de groote garderobe te bekrompen). Op de hoofdverdieping ontbreekt een vestibule als centraalpunt, terwijl bovendien de toegang tot verschillende voorname ruimten als kamers van Burgemeester en Wethouders en van den Burgemeester (tot deze beide door de antichambre van den Burgemeester) de trouwzaal en de kamer van den Wethouder niet gunstig is.

De Raadzaal vormt met de aangrenzende antichambre en leeszaal een goed geheel, maar van de gevraagde nevenvertrekken ontbreken de garderobe der Raadsleden en de bodenkamer.

De tribunes, en speciaal die voor de pers, zijn te klein, (bij 50 cM. plaatsbreedte bevatten zij respectievelijk 77, 28 en 24 personen, hare accessoriën (W.C's en garderobe) beantwoorden niet aan de in het programma gestelde eischen en de bijbehoorende bodenkamers zijn ongunstig gelegen.

De dienstafdeeling is over het algemeen juist en overzichtelijk gegroepeerd. Zij vertoont echter verschillende afwijkingen van het programma. De belangrijkste daarvan zijn de aanleg van 5 M. (in plaats van 6,5 M.) diepe bureaux in de beide dwarsvleugels van het achtergebouw, alsmede de gedrongen oplossing der groote bureaux van den Burgerlijken Stand, Belasting en Lager Onderwijs, waarbij de weliswaar 3,5 M. breede maar deels doodloopende en door balies versmalde gangen te nauw zijn. Bij deze bureaux is tevens afgeweken van het gegeven schema ten koste van de beschikbare lengte voor loketten, terwijl de wachthal ongunstig is gelegen ten opzichte van de bureaux Lager Onderwijs en het betalingsbureau der belastingen.

Verdere bureaux (schrijfkamer, bureaux voor den Burgerlijken Stand en Bevolking, Attestatiën, Verkiezingen, klerkenbureau, Financiën, Pensioenbureau, Militaire zaken) blijven beneden de gevraagde afmetingen. Enkele vertrekken (wachtkamers bij twee der Wethouders, een toilet bij een Wethouder een ambtenaarskamer bij een der Wethouders, wachtkamer bij de controleurs der belastingen en de bodenkamers in de hoofd vestibule der hoofdverdieping, bij de Raadzaal en bij den achteringang) ontbreken.

In het bijzonder is de toegang tot de kamer van Burgemeester en Wethouders en tot de Burgemeesterskamer door de antichambre en tot de kamers der Wethouders van den Burgerlijken Stand, Onderwijs en Financiën door de wachtkamer niet aanbevelenswaardig.

Een der trouwzalen grenst niet aan de bijbehoorende wachtkamer.

De situatie der Secretarie, geheel ten beganegrond gelegen en zonder verband met de kamers van den Secretaris en de Hoofdambtenaren, is in strijd met het programma.

Op de beide bovenste kantoorverdiepingen ontbreekt eene verbinding tusschen de beide zijvleugels. De beganegrond van het gebouw is door den doorrit in twee gedeelten gescheiden. In verband hiermede zijn de neventrappen aan de achterzijde van het gebouw te afgelegen om met gemak te worden gebruikt als communicatie binnenshuis door ten beganegrond werkzame ambtenaren. De verbinding der rijwielbergplaats met het Raadhuis ontbreekt De garderobes en W.C.'s voor het personeel zijn over het algemeen te bekrompen opgevat. De bij verschillende hoofdzalen gelegen toiletten met W.C. zijn zijn minder gunstig en missen een voorportaal. Publieke W.C.'s zijn in onvoldoende getale (slechts ten beganegrond onder een der neventrappen) ontworpen, terwijl die onder de hoofdtrap niet gunstig zijn. De paternosterliften ten dienste der bureaux ontbreken, terwijl de liften in het voorgebouw niet gemakkelijk gelegen zijn. Conciergewoning en politiepost zijn gunstig gelegen. De groepeering der keukens en koffiekamers voor het personeel is niet practisch.

De Jury voor den Raadhuisbouw,
(get.) J. H. W. LELIMAN, Secretaris.

II. GROEN EN WIT.

Het ontwerp overschrijdt de achtergevelrooilijn met een — op voor ingangen verboden terrein gelegen — toegang voor kinderwagens, welke 3 M. voorspringt

Terwijl volgens de gevels de breedte van het ontwerp 85 M. bedraagt, is dit volgens de plannen 85 50 M, hetgeen tot gevolg heeft dat bij plaatsing van den linkerzijgevel in de rooilijn, de rechter zijgevel gedeeltelijk daarbuiten voorspringt (toren en trapuitbouw 0,5 M., erkers 1 M.).

De binnenplaatsen zijn niet te ruim en de inspringende hoeken ter weerszijden van den middenvleugel van het voorgebouw zullen een killen indruk maken.

De verlichting der vestibule, van den achteringang met den doorrit en de gangen om de hoofdtrap ten beganegrond zal matig zijn De verlichting der groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belasting zal niet te ruim zijn, daar de bovenlichten 7,5 M. tot 13 M. onder de omringende bebouwing zijn verzonken.

Speciaal de conciergewoning en de daartoe leidende trap is zeer ongunstig wat betreft licht- en luchttoevoer.

De bij dit ontwerp behoorende begrooting (ten bedrage van f 2.735.072,—, inclusief een post à f 215 000,— voor decoratieve werkzaamheden), is zeer globaal en niet volgens het in het programma aangegeven model opgemaakt. Zij is bovendien moeilijk te controleeren ten gevolge van het gemis aan details vooral wat betreft de constructie, waaraan ook op de teekeningen weinig aandacht is gewijd Een bouwsom van f 2.750.000,— is echter aannemelijk te achten.

De architectuur sluit zich, gelijk in de Memorie van Toelichting werd betoogd, aan bij historische vormen, van Hollandsch karakter, maar deze zijn sterk van Engelsche en Fransche reminiscensen doortrokken. Zij is correct en smaakvol, maar mist waardigheid en is te speelsch, dan dat zij het juiste karakter zou vertoonen van het eerste bestuursgebouw eener arbeidsstad als Rotterdam.

Opgemerkt werd dat in den overigens geheel symmetrischen voorgevel het evenwicht is verbroken doordien één hoek door den grooten toren werd gemarkeerd. Anderzijds werd de middenpartij (welke, met uitzondering van het balcon, zeer verdienstelijk werd geacht) te onbeduidend gevonden, in verhouding tot de zijvleugels. Een ernstig algemeen bezwaar was dat de gevel te los is van het plan, doordien de vensters niet voldoende rekening houden met de beteekenis der achtergelegen vertrekken.

De scheiding van representatief gedeelte en dienstgebouw — welks groote soberheid uit de bouwsom verklaarbaar is — is echter in de gevels op juiste wijze doorgevoerd.

De inwendige architectuur, hoewel van ander karakter dan die der gevels, vertoont monumentale en juiste opvatting van beschaafden rijkdom en zonder overlading.

De groepeering der representatieve ruimten tot een fraai geheel is, ondanks het gemis eener groote vestibule zoowel op den beganegrond als op de hoofdverdieping, zeer geslaagd, al zal, wat de hoofdtrap betreft (en deze bemerking treft ook de Raadzaalgroep), de oplossing te gecompliceerd van aanleg en daardoor te klein van afmetingen zijn voor het beschikbare bestek, terwijl bovendien de toegang uit den doorrit niet gunstig is.

De bij de feestzalen behoorende dienst- en keukenafdeeling is echter geheel onvoldoende en onpractisch, evenals de groote garderobe Tochtportalen ontbreken bij de neven-ingangen en bij den ingang uit den doorrit, terwijl de uitsluitende toepassing van revolving-doors niet toelaatbaar is

De Raadzaal vormt met de bijbehoorende antichambre en leeszaal (welke echter beide te klein zijn) een goed doordacht, zij het ook gecompliceerd geheel. De tribunes zijn amper voldoende van afmetingen en zijn slecht verlicht.

Het plan maakt een constructief eenvoudigen indruk maar de indeeling van het dienstgebouw is niet geheel overzichtelijk gehouden. Het verband der verschillende afdeelingen werd hier en daar verwaarloosd. Zoo zijn de Wethouders van Onderwijs en Financiën van hunne dienstafdeelingen gescheiden. De kamer van den Secretaris is te ver van die van den Burgemeester gelegen. Met name is ook de ligging der Secretarie (welke, evenals de linkervleugel van het achtergebouw, slechts 6 M. diep is in plaats van 6.5 M. als gevraagd) niet gunstig. Ook de splitsing van het bureau Militaire Zaken door den doorrit is niet wenschelijk. De ligging van het archief op zolder en niet in directe verbinding met het bureau Eigendommen is niet juist.

De neventrappen springen niet direct in het oog. Die in het midden der zijgevels trachten tegemoet te komen aan het inconvenient dat het gebouw ten beganegrond door den doorrit in tweeën is gescheiden. Zij vormen tevens een beschutte verbinding, over den doorrit heen tusschen de beide gedeelten, maar het denkbeeld is onvoldoende opgelost en de verbinding der op verschillend niveau gelegen verdiepingen van voor- en achterbouw is op enkele plaatsen gecompliceerd.

De groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belastingen wijken af van het gegeven schema. Met name zijn het inschrijvingsbureau Lager Onderwijs met bijbehoorend archief te klein. Ook de wachtruimte is te klein, temeer omdat de gang om de bureaux (die tevens als doorloop van het publiek van de entree naar de wachthal en als toegang voor kinderwagens dient) slechts 3 M. breed is.

De plaatsing van de kluis van den Gemeente-Ontvanger op den vloer en niet boven opgaande muren is bedenkelijk.

Overigens geeft het ontwerp nog aanleiding tot de navolgende bemerkingen.

De wachtkamer van den Burgemeester is niet gunstig gelegen, de antichambre is te klein. De trouwzalen zijn niet gelegen bij de bijbehoorende wachtkamers. De gangen der 3e verdieping hebben geene verbinding.

Meerdere vertrekken in het voorgebouw hebben eene ongemotiveerde hoogte, doordien zij door twee verdiepingen heen gaan.

De garderobes en W.-C.'s van het personeel (welke op de 3e verdieping en ten beganegrond in het voorgebouw ontbreken), bodenkamers en dienstvertrekken (welke op de 3e verdieping ontbreken) zijn veelal te bekrompen. Bij de vergaderzaal van Burgemeester en Wethouders ontbreekt het gevraagde toilet. De rijwielbergplaats in het sousterrain gelegen, maar langs hellende vlakken gemakkelijk bereikbaar, is te klein.

De conciergewoning is zeer ongunstig gelegen aan de binnenplaats, op 11 M. boven de straat, terwijl de toegang, — naast de hoofdentree van het Stadhuis — door het sousterrain heen, en over een ongunstig donkere trap, geschiedt. De ligging dezer woning op een entresol verlaagt bovendien het groote voorportaal van de kamers van Burgemeester en Wethouders en de kamer van den Burgemeester tot 3.5 M.

De politiepost, die een tochtportaal en W.C.'s mist, is te klein voor 15 agenten, terwijl de ligging van het cachot in het sousterrain ongewenscht is.

De Jury voor den Raadhuisbouw,
(get.) J. H. W. Leliman, Secretaris.

III. REPRESENTATIEF.

Dit ontwerp wordt zoowel in plattegrond als in den opbouw beheerscht door den reusachtigen toren. Deze is buiten verhouding tot het bouwwerk, dat in vergelijk daarmede onbeduidend schijnt, vooral ook wijl de partijen van den voorgevel naar de zijgevels toe smaller worden. Het ontwerp van den toren verraadt levendige fantasie, maar het vertoont geen organisch ontwikkeld geheel. Het leidt tot groote constructieve moeilijkheden en de ingewikkelde vorm is in ons klimaat niet zonder bedenking. Bovendien zou deze toren in het stadsbeeld in de nabijheid van den, een verwanten hoofdvorm, maar in kleiner afmetingen vertoonenden toren der Groote Kerk geen gelukkig effect te weeg brengen.

De Jury acht deze opvatting om op den toren — hoe belangwekkend hij op zichzelf beschouwd moge wezen — alle aandacht samen te trekken, in beginsel verkeerd. Overigens mist de architectuur der gevels monumentaliteit en sprekend karakter. Zij is veeleer armelijk. De beteekenis van het representatieve voorgebouw komt niet tot haar recht en zelfs de groote feestzaal is in het uitwendig aspect verdwenen, doordien haar venster met de entree tot een geheel is samengetrokken, hetgeen op een achtergelegen doorgaande hal schijnt te wijzen. Ook de fantasie en talent verradende, op veelkleurige decoratie berustende opvatting der binnenarchitectuur mist grootheid en monumentaliteit. De plaatsing der monumenten voor de zijingangen van den voorgevel is niet gelukkig.

De bouwsom blijkt bij narekening tot een zeer aanmerkelijke overschrijding van het beschikbare bedrag te leiden, tot f 3.600.000. Daarbij is dan nog rekening gehouden met de door den ontwerper bedoelde behandeling der dienstafdeeling, welke zóó armelijk is, dat voor een behoorlijke uitvoering de bouwsom nog zou moeten worden verhoogd over 150 000 M³. met zeker f 2 50 per M³., dus in totaal zou stijgen tot bijna 4 millioen.

Terwijl de gevelteekening een breedte van 85 M. vertoont, overschrijdt volgens de plattegronden het ontwerp de beschikbare terreinbreedte over zijn volle lengte met 0.90 M.

De verlichting en luchtverversching laat in veel opzichten te

wenschen over. De indeeling wijkt in verschillende punten — met name ook in de groepeering der representatieve ruimten — af van de in het programma gestelde eischen van afmeting en groepeering. Het plan is echter met uitzondering van den door den toren beheerschten middenbouw eenvoudig en overzichtelijk opgezet, terwijl het in verschillende onderdeelen geslaagde oplossingen biedt.

Het ongemeen groote aantal ingangen is niet te verdedigen.

De Jury voor den Raadhuisbouw.

(Wordt vervolgd) (get.) J. H. W. LELIMAN, Secretaris

HUISNUMMERING

De wijze waarop thans in Amsterdam de huizen zijn aangeduid, met een doorloopende nummering voor elke straat, gracht, steeg, kade enz. welke een eigen naam draagt is een methode zoo eenvoudig en zoo logisch, heeft zich bovendien zoodanig in ons bestaan, doen en laten ingeweven, dat we ons haast niet denken kunnen een tijd waarop die nummering andersgeschiedde, laat staan een waarop geen nummering bestond.

Toch ligt die tijd nog niet zoo erg ver achter ons.

Het is bijv. vrij zeker dat voor 1795 geenerlei nummering hier bekend was en evenzeer dat voor dien tijd nimmer naambordjes aan de straten voorkwamen. De huizen werden door hun naam, welke ook in de grondpapieren was aangegeven en welke vaak in woord of beeld in een gevelsteen was uitgebeiteld, aangeduid, soms ook door hunne ligging t.o.v. een brug, hoek of openbaar gebouw.

Een teekenend staaltje hoe moeilijk het soms toen was om een bepaald huis aan te duiden is de volgende annonce van omstreeks het eind van de 18e eeuw.

„F. RICHTER, Kastelein in „de Keizerskroon" „op den hoek van het Slijppad en Buiten-Singel, „over den molen „de Haan", tusschen Raam- en „Leydsche poorten, adverteert aan zijn be„gunstigers ...." enz.

Behoefte schijnt men toen nog niet te hebben gevoeld voor een gemakkelijker aanwijzing, want toen de nummering in 1796 tot stand kwam was dit om redenen van fiscalen aard. Volgens het voorstel van VAN SWINDEN werd iedere straat, gracht enz. doorloopend genummerd en werden toen straatnaambordjes aangekocht. Evenwel werden toen niet even en oneven nummers rechts en links gesteld, maar nummerde men dóór.

Tot in 1808 bleef deze nummering in wezen. In dit jaar werd een nieuwe belastingheffing ingevoerd en de Gemeente verplicht tot het verdeelen van de stad in blokken en wijken waarvan de wijken met letters, de huizen met nummers moesten worden aangeduid. Men nummerde nu evenwel voor elke wijk doorloopend en noemde dit het verpondingsnummer in verband met de belastingheffing, het nummer van 1796 bleef onder den naam van klein nummer daarnaast bestaan.

Tot 1852 bleef deze nummering bestaan. In dit jaar voerde men een nummering met de buurt zooals die thans nog bestaan en welke met letters worden aangeduid, tot grondslag. Men nummerde van 1 tot x voor elke buurt. Het verpondings- en kleine nummer werden thans uitgewischt.

Ieder huis verkreeg na dien een buurtnummer en letter. De Kalverstraat bijv. was toen aan de tegenwoordige even zijde vanaf den Dam tot aan de Bagijnesteeg toe genummerd 214—277. Bagijnesteeg—Rozenboomsteeg 388—341, Rozenboomsteeg tot tegenwoordig Spui (toen Osjessluis) 355—360, al deze nummers met bijvoeging van de buurtletter E. Van het Spui tot de Muntsluis was de nummering 110—153 met buurtletter D. Aan de tegenwoordige oneven zijde was de nummering vanaf den Dam naar het Spui van 1—70 buurtletter E, Spui—Sophiaplein evenwel 4—51 buurtletter D. De Nrs. 4—51 kwamen dus aan dezelfde zijde van de Kalverstraat tweemaal voor.

Tot 1875 bleef deze gebrekkige nummering bestaan. Toen eerst werden de nummers aangebracht welke we thans kennen, men keerde dus tot het stelsel van 1796 van VAN SWINDEN terug met uitzondering dat men thans rechts even en links oneven cijfers stelt. Rechts en links worden in Amsterdam in hoofdzaak bepaald staande met den rug naar het IJ.

Onze tegenwoordige nummering alzoo is dus slechts 'n goede 30 jaar oud.

C. V.

GEMENGDE BERICHTEN

De Prins Alexander Stichting te Zeist. (Rectificatie.) De bouw van het gesticht bedraagt niet f 500.000 (gelijk op blz 171 vermeld staat) maar f 50.000.

De Rijksmonumenten Commissie. Het Jaarverslag over 1912 getuigt van groote werkzaamheid maar die, tengevolge van het ontbreken eener wettelijke bescherming der monumenten van geschiedenis en kunst niet steeds voldoende tot haar recht kan komen. Het verslag noemt daarvan meerdere voorbeelden. Het sprekendste daarvan is het sloopen van het bekende jachthuis te Poeldijk niettegenstaande alle pogingen, ook door de Rijkscommissie aangewend, om dit te voorkomen.

„Dit gebouw, dat tot de mooiste voorbeelden van den vroegzeventiende-eeuwschen renaissancestijl behoorde, dat ook volstrekt niet vergeten in een uithoek van het land stond, maar in een druk bezochte streek, en dat door beschrijvingen en afbeeldingen aan allen bekend was, die in onze architectuurgeschiedenis belang stellen, is alleen vernietigd kunnen worden, omdat Nederland het eenige land is in West-Europa waarin geen wet bestaat die het algemeen belang beschermt tegen zulke aanslagen."

En het verslag trekt hieruit deze konklussie welke op algemeene instemming mag rekenen:

„Mocht dit jammerlijk voorbeeld eindelijk de Regeering er van doordringen, dat Nederlands monumenten-chat haar een plicht oplegt, welks vervulling geen langer uitstel gedoogt."

De beschrijving der monumenten is zoover gevorderd dat men hoopt nog in dit jaar de voorloopige inventaris van Zuid-Holland (door Mr. VAN OVERVOORDE bewerkt) te kunnen uitgeven (Drente en Utrecht zijn reeds verschenen.) Die van

Gelderland en Overijssel is door den heer HOEFER zoo goed als voltooid, zoodat spoedig met de revisie zal kunnen worden begonnen.

Noord-Brabant, Limburg en Zeeland zijn gedeeltelijk geinventariseerd, terwijl de Commissie hoopt dat haar lid C A. PETERS zijne in „Bouwkunst" verschenen beschrijving der voornaamste monumenten van Groningen binnenkort zal kunnen uitwerken tot de voorloopige inventaris dier provincie.

Ten einde de verdere bewerking van de geïllustreerde beschrijving der monumenten zooveel mogelijk te bespoedigen, heeft de Commissie besloten deze niet uitsluitend aan haren secretaris op te dragen. In verband hiermede zijn de volledig gereed liggende opmetingen en photo's voor het tweede deel der Geïllustreerde Beschrijving, gewijd aan den Tieler- en den Bommelerwaard en het Land van Kuilenburg, in handen gesteld van haar lid, den heer HOEFER, die deze streken reeds had bereisd voor den voorloopigen inventaris, en thans bereidwillig op zich nam den tekst voor dit deel te bewerken.

De samenstelling van het derde deel, dat de monumenten van Maastricht en omstreken zal beschrijven, werd opgedragen aan den secretaris. Hiervoor zijn reeds 271 photographische opnamen gemaakt en eenige opmetingen gedaan.

Aan het verslag is toegevoegd het uitvoerige verslag van den twaalfden „Denkmalpflegetag", te Halberstadt in Sept. 1912 gehouden, en door den secretaris der Commissie. Dr. JAN KALF, bijgewoond.

Gevelwedstrijd te Utrecht. De club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" heeft van het college van Burgemeester en Wethouders van Utrecht verzocht dat het zal besluiten tot het houden van een gevelwedstrijd.

In de toelichting wordt gewezen op het groote belang dat van gemeentewege pogingen worden gedaan om de burgers op te wekken tot medewerking aan de bevordering van stadsschoon „wijl toch een stad als 't ware, het gemeenschappelijk huis harer bewoners, te beschouwen is en zoodoende de voortdurend daarvan ontvangen indrukken een grooten invloed op het gemoedsleven harer inwoners bewerkt, kan 't niet anders dan dat het uiterlijk schoon ervan, in nauw verband met het levenspeil harer bevolking staat". Gewezen wordt voorts op de gevelwedstrijden die in 1901, 1904 en 1905 te Haarlem, in 1904 te Rotterdam, in 1909 te 's Gravenhage en in 1913 te Leiden zijn gehouden. Meerderen hadden kunnen zijn genoemd, bijv. die op Duinoord te 's Gravenhage en te Zutfen (welke laatste echter deerlijk mislukte) en verleden jaar nog die te Groningen, welke uit particulier initiatief ontstond.

Nederlandsch zinkwit in Zweden. Men meldt uit Maastricht aan de „Tel.": Toen een paar maanden geleden ruim 100 van de 150 ambtenaren, werkzaam in de bureaux van den Rijksdag te Stockholm, aangetast waren gebleken door arsenicumvergiftiging, heeft men gemeend, de oorzaak te moeten zoeken in het zinkwit van Nederlandsch fabrikant, dat bij het verven van de wanden der kantoorlokalen was gebruikt. Op 1 April jl. werd de zaak in den Rijksdag door den afgevaardigde JETTERSTAND ter sprake gebracht, en de hiermede ingezette actie leidde tot een voorloopig verbod van invoer Nan Nederlandsch zinkwit in Zweden.

In verband met een en ander is thans door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aan den Nederlandschen gezant te Stockholm opgedragen, ter kennis van de Zweedsche Regeering te brengen:

1e. dat, naar de verklaring van de directie der Maastrichtsche Zinkwit-Maatschappij, hare werklieden dagelijks, zonder speciale voorzorgen, groote hoeveelheden zinkwit in poedervorm verpakken, zonder dat er zich ooit eenig geval van arsenicumvergiftiging onder deze werklieden heeft voorgedaan;

2e. dat het bovenstaande bevestigd is bij een speciaal onderzoek, ingesteld op last van den Centrale Gezondheidsraad;

3e. dat er in Nederland groote hoeveelheden zinkwit gebruikt worden, zonder dat ooit iets is bekend geworden van eenig geval van arsenicum-vergiftiging als gevolg daarvan;

4e. dat er uit Nederland zinkwit in groote hoeveelheden naar alle landen verzonden wordt, zonder dat ooit, behalve dan uit Zweden, klachten omtrent arsenicum-vergiftiging als gevolg van gebruik van Nederlandsch zinkwit zijn vernomen.

Het 33e kongres der „Association Littéraire et Artistique" zal 16—19 Juli a. s. te Scheveningen in het Oranje-Hotel bijeenkomen Het kongres kan ook door niet-leden der vereeniging worden bijgewoond Voor de leden is de contributie op 20, voor de niet-leden op 40 franken gesteld. Aanmeldingen moeten worden gericht tot Mr. A. TAILLEFER, 215bis Boulevard Saint-Germain te Parijs.

Het kongresprogramma vermeldt de navolgende onderwerpen

1. Jaarverslag betreffende den letterkundigen en artistieken eigendom.
2. Onderzoek van het voorbehoud dat verschillende Staten maakten bij hunne aansluiting bij de Berner Conventie (daarbij o. a. door Noorwegen betreffende de architectuur en door Frankrijk en Tunis betreffende kunstnijverheid).
3. Voorwaarden van reproductie van kunstwerken in musea en op tentoonstellingen.
4. Het onvervreemdbare recht van den auteur.
5. Bescherming van het nationale kuustbezit (landschappen, monumenten enz.)

De kongresleden bezoeken de aardewerkfabriek Rosenburg en maken excursies naar Rotterdam of Dordrecht.

Na afloop van het kongres te Scheveningen houdt de Association nog een of twee vergaderingen te Gent.

Een reeks wonderbaarlijke toevallen. „De Bouwgids maandschrift voor Huis en Haard" te Antwerpen verschijnend, kondigt in haar onlangs verschenen Mei-nummer op blz. 100 aan het werk van CARL ZETZSCHE „Die Kunstformen der schmiedeisernen Beschläge". Is het nu niet een schier onbegrijpelijk toeval dat de „schrijver" van die aankondiging, die zich W. onderteekent, aan zijne indrukken uiting geeft door woordelijk en letterlijk de drie eerste zinsneden der bespreking van hetzelfde werk in „De Bouwwereld" Nr. 18 blz. 124 te gebruiken?

En in hetzelfde nummer op blz. 99 van „De Bouwgids" treffen wij, onderteekend door Spectator, onze necrologie aan van GABRIEL VON SEIDL („De Bouwwereld" Nr. 18 blz. 124)!

En waarom in datzelfde nummer van „De Bouwgids" het bericht over „Een schoonheids-commissie voor Leiden" met „Flor" is onderteekend inplaats dat de bron eronder vermeld staat, ontsnapt evenzeer aan het normale begrip als dat ditmaal, zonder eenige nadere auteurs-aanduiding dan „Amateur", het commissoriaal rapport betreffende „De afd. Nederlandsche bouwkunst te Gent" door „De Bouwgids" op woordelijk dezelfde wijze is samengevat als door „De Bouwwereld" (zie blz. 107).

En het Juni-nummer vertoont zoowaar van dezelfde toevalligheden. De berichten over het architekten-honorarium in Frankrijk („Bww." blz. 132), de waarde der fransche paleizen („Bww". blz. 91), eenige spreuken en citaten, de aankondiging van het 1e kongres voor monumentenzorg en Heemschut, de boekaankondigingen van „Prof. SEPP. Unsere Bausteinen" („Bww." blz. 124) en van „Wat is Volkskunst?" („Bww." blz. 91) zijn woordelijk gelijkluidend met die uit „De Bouwwereld". Daar wij toch niet mogen aannemen dat de „Bouwgids" ons zonder bronvermelding uitplundert, zal de verklaring voor deze reeks van treffende overeenkomsten niet gemakkelijk zijn te geven.

Het 1e kongres voor studenten-woningwezen is te München gehouden. Het doel was om voor de studenten, voornamelijk in de groote steden de gelegenheid tot het vinden van goede en gezellige woningen te vergemakkelijken door de stichting van speciale woningbureaux en voorts om de hygiënische en aesthetische inrichting der studentenwoningen te verbeteren.

De Donjon van Vincennes, een der fraaiste en grootste voorbeelden van middeleeuwschen vestingbouw in Frankrijk, is door het Ministerie van Oorlog afgestaan aan dat van Schoone Kunsten en wordt nu voor het publiek opengesteld. Dat is voor architekten voortaan een belangrijk punt te meer op een reisplan naar Parijs.

De tentoonstelling van den „Werkbund" te Keulen 1914 wordt in de „Deutsche Bauz." Nr. 43 en 45 beschreven naar een voordracht van den stadsarchitect van Keulen, REHORST, die met de hoofdleiding van de tentoonstelling belast is. De tentoonstelling beslaat een lang gestrekt terrein groot 20 H.A., aan den Rijnoever tegenover de stad gelegen.

Het doel is te bewijzen hoe in Duitschland kwaliteit van materiaal, techniek en vorm wordt bereikt door de samenwerking van handwerk, nijverheid en handel met de kunst. De tentoonstelling heeft de navolgende groepen:

I. Uitgelezen voorwerpen van ouden en nieuwen tijd in voorbeeldige tentoonstellingszalen.

II. Afzonderlijke tentoonstellingen van afzonderlijke kunstenaars.

III. Kunst in handwerk en nijverheid. 1) voortbrengselen van van verschillende industriën: textiel- en kleedingnijverheid, leder, papier, behangsels, linoleum, boeken, reproductie en letters, fotografie, houtbewerking, steen, keramiek, glas, metaal, speelgoed, muziekinstrumenten, uurwerken. 2) ruimtekunst, afzonderlijke woonvertrekken en woningen, representatieve ruimten in organisch verband met werken der vrije kunsten (schilder- en beeldhouwwerken).

IV. Afzonderlijke gebieden als: architectuur en stedenbouw, kerkelijke kunst en kerkhofkunst, tuinbouw, het huis der kleuren („Farbenschau"), het huis der vrouw, fabriek, werkplaats en kantoor, kunst in handel en verkeer (verkeersmiddelen en gebouwen ten behoeve van het verkeer), sport, zwemschool in den Rijn, het etage-huis voor gemiddelde inkomens, het kleine woonhuis, het huis voor de Duitsche kolonies, het nieuwe

Nederrijnsche dorp (annex monumentenzorg, Heemschut en bouwkundig advies).

V. Aesthetische opvoeding.

VI. Het Oostenrijksche huis (indien de Oostenrijksche regeering voldoende subsidie geeft).

Bovendien zal de tentoonstelling nog bevatten een feestgebouw, eene model-bioscoop en een schouwburg, terwijl het voor de openbare vermakelijkheden bestemde park zal aantoonen de mogelijkheid tot aesthetische veredeling van volksvermaken.

De volgende architekten zullen de tentoonstellingsgebouwen ontwepen: THEODOR FISCHER het hoofdgebouw, PETER BEHRENS het feestgebouw, BRUNO PAUL de groote restauratie, HERMAN MUTHESIUS het huis der kleuren, HUGO EBERHARDT de groote verkeershal, HANS POELZIG de fabriek, HENRY VAN DE VELDE de bioscoop. Het Nederrijnsche dorp wordt onder leiding van GEORG METZENDORF gebouwd. De winkelstraat zal door een saksisch architekt worden gebouwd en het oostenrijksche huis door Jos. HOFFMANN. Voorts zullen nog medewerken ADELBERT NIEMEYER, CARL MORITZ, LAUWERIKS, FRIEDR. ADLER.

De keulsche architekten hebben tegen deze rolverdeeling een, mede in de „D. B." vermeld, geharnast protest opgestold. Zij komen er tegen op dat bij eene tentoonstelling die voor een groot deel door steun van de stad Keulen tot stand komt, de keulsche architekten geheel op den achtergrond zijn gedrongen door enkele leden van den „Werkbund" zonder dat zij zelfs door een prijsvraag in de gelegenheid zijn gesteld te toonen wat zij konden.

De „D. B." voegt daar hare meening aan toe welke voor den „Werkbund" niet zeer vleiend is en onderschrijft het verlangen der keulsche architekten. Zij zegt o a.

„Want het ligt voor de hand dat eene reeks van „namen" onder de vertegenwoordigers van den „Werkbund" — wiens ideaal recht van bestaan en afzondering nog moet worden bewezen ondanks de reklame in de dagbladpers, en die zijne beteekenis in de eerste plaats dankt aan de dikwijls niet zeer diepgaande courantenkritiek — niet zoo allerheiligs is dat zij onder alle omstandigheden op uitsluitende bevoorrechting kan aanspraak maken. Was deze nieuwe afscheiding wel noodig en beantwoordt zij inderdaad wel aan een „diepgaande behoefte"?"

Sanitaire woningstatistiek en ziektebestrijding te Parijs. Over het gevaarlijke van ongezonde woningen als broeinest van besmettelijke ziekten bestaat sinds lang geen twijfel. Hoe groot echter die invloed is op de sterfelijkheid en hoe snel en zeker zij door opruiming der bestendige ziektehaarden kan verminderen blijkt uit de cijfers welke volgens „L'Architecture" (1912, 48) onlangs omtrent de gezondheidscontrole der Parijsche huizen werden medegedeeld door den heer JUILLERAT in de Vereeniging voor Statistiek te Parijs.

Voor ieder huis te Parijs bestaat een kaart waarop sinds 1 Januari 1894 zorgvuldig opgeteekend worden alle daarin voorgekomen sterfgevallen door besmettelijke ziekten en in het bijzonder door longtuberculose. Na tien jaar, 1904, was het mogelijk om uit de vergelijking dezer gegevens een overzicht te krijgen over de verdeeling der sterfgevallen over de Parijsche huizen.

Daarbij bleek dat 38 % van alle sterfgevallen voorkwamen in 5263 huizen en men kon zes groepen van straten aanwijzen waarin de ziekte steeds de dubbele en drievoudige verwoestingen aanrichtte als in de overige stad.

De Prefekt van het Seine-departement besloot daarom de „Saniering" der als tuberculosehaarden bekende huizen te beproeven en daarmede werd in 1905 begonnen. De hoofdfouten dezer huizen zijn de deels volslagen duisternis en de onvoldoende ventilatie der bewoonde vertrekken. Eene onvoldoende verlichting is in meer of mindere mate een euvel van alle Parijsche huizen en zij zal dat blijven zoolang niet de bouwverordening gewijzigd wordt die toelaat om aan straten van 12 M. breedte tot eene hoogte 18 M. te bouwen en om woonvertrekken toe te laten aan binnenplaatsen van 6 M. breedte en 30 M. diepte. De overheid kan dus slechts tot een zekere grens ingrijpen en zij moet zich voorloopig bepalen tot het opheffen van de ergste gebreken, en de betere verlichting der hygiënisch gevaarlijke woningen zonder dat daarbij tegelijk ook de omgeving kan worden verbeterd. Het woningvraagstuk moet daarbij op een dood punt geraken, waaruit men alleen door eene wijziging der bouwverordening kan ontkomen.

Ondanks dat zijn de bereikte resultaten van het hoogste belang. Tot 1908 nam het aantal sterfgevallen aan longtering nog toe; het steeg 1907–'08 tot 10.262. Den 1sten Maart 1909 waren 549 der gevaarlijke huizen, dus ongeveer het tiende gedeelte, verbeterd, d.w.z. de kamers zonder licht waren verwijderd. Direkt daalde het sterftecijfer met 548 tot 9714. Den 1sten Maart 1910 waren 886, den 1sten Maart 1911 1132 huizen verbeterd en het aantal sterfgevallen daalde tot 9449 en 9371. Terwijl in 1904 in de 5263 bedoelde huizen 38 % van alle sterfgevallen voorkwamen, waren er in 1911 nog slechts 26 %. Dit is dus een sprekend bewijs dat de sterfelijkheid aan longtering vermindert in verband met de opheffing der ziektehaarden. De grondslag van dezen succesvollen strijd werd geleverd door de gezondheidsstatistiek der huizen en deze zal ook tegen de andere besmettelijke ziekten goede diensten bewijzen.

Reeds thans schijnt vast te staan dat met betrekking tot kanker dezelfde slechte invloeden van ongezonde woningen bestaan, daar sinds vijf jaar een derde gedeelte van alle strerfgevallen aan die ziekte voorkwam in de als teringhaarden bekende huizen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Prof. J. A. van der Kloes. Handleiding voor den Metselaar tevens bevattende eenige aanwijzingen voor den betonwerker en den stucadoor. 5e geheel nieuw bewerkte druk. N. V. Boekhandel en Drukkerij v.h. E. J. BRILL. Leiden. 1903.

Dit geschrift is — hetgeen in den 5den druk nog sterker uitkomt dan in een der vorige — in hoofdzaak een krachtig en wèl gedokumenteerd pleidooi voor een radicale herziening der gangbare meeningen over mortelsamenstellingen.

„Onder de bouwlieden ten onzent is vooruitgang waar te nemen; wel blijven tal van oudere bouwmeesters aan hunne overleveringen vasthouden en dragen hun werken daarvan de onmiskenbare teekenen, wel zijn er onder het bouwend publiek nog altijd meer bezitters dan lezers van des schrijvers pennevruchten, doch over 't algemeen is er reden tot tevredenheid over de uitwerking daarvan. Een meer algemeene verbetering is alleen van het komend geslacht te verwachten. De jeugd zij daarom dit geschrift in 't bijzonder aanbevolen." Aldus de schrijver in zijn voorwoord tot dezen druk, waarin hij tevens mededeelt dat binnenkort een duitsche uitgave door bemiddeling van de „Tonindustrie Zeitung" het licht zal zijn, dat een Engelsche in bewerking en een Fransche in voorbereiding is.

Het de morteltechniek rakende gedeelte van het werk zal uiteraard de meeste internationale beteekenis bezitten. Sinds het in 1909 gehouden bouwmaterialenkongres te Kopenhagen is trouwens eene internationale kommissie onder voorzitterschap van Prof. VAN DER KLOES doende de gevolgen te onderzoeken van het gebruik van verkeerd samengestelde mortels. Onzen lezers is uit „De Bouwwereld" de voordracht van Prof. v. D. KL. bekend die tot het instellen der commissie leidde. Sedert is het vraagstuk meermalen behandeld en Prof. VAN DER KLOES zelf heeft het ook in buitenlandsche tijdschriften ter sprake gebracht. Het resultaat wordt door hemzelf aldus geschetst: „Hij heeft er het aantal zijner voorstanders, maar tegelijk ook dat zijner tegenstanders door vergroot. De laatsten zijn vooral in Duitschland talrijk en machtig. Er zijn er, die zich door schrijver in woord en schrift in hunne belangen geschaad achten, anderen gevoelen zich in hun ijdelheid gekwetst. Het gevolg is dat voorloopig de kans verkeken is in eenig tijdschrift in Duitschland een opstel van zijn hand geplaatst te krijgen."

Deze zinsneden uit het voorwoord werpen een zeer eigenaardig licht op de wijze waarmede de duitsche technici worden voorgelicht over een onderwerp van zoo eminent technisch belang als de mortelsamenstelling. De publicatie der duitsche uitgave van 'schrijvers betoogen tegen onjuiste — en met name te vette — mengingen, zal intusschen niet nalaten de aandacht te trekken en al moge nu ginds evenmin als hier te lande aanstonds ieder tot 'schrijvers denkbeelden geheel overgaan, het kan toch niet uitblijven of de praktische opvatting, de degelijke geest welke in dit geschrift telkens den doorkneeden vakman verraadt, moet op den duur invloed ten goede uitoefenen.

Amerikaansche Reisherinneringen door H. P. Berlage. Bouwmeester te Amsterdam. Illustraties naar foto's. — Rotterdam. MCMXIII. W. L. & J. BRUSSE. (Prijs f1.40 ingen. f2.— gebonden).

Een ongedwongen reeks aanteekeningen, opmerkingen en gedachten zijn door den heer BERLAGE als souvenir aan zijne bekende Amerikaansche voordrachten-reis in het licht gegeven. Het zijn geene diepzinnige overpeinzingen, noch welgedokumenteerde waarnemingen, maar de vlotte notities van een opmerkzaam reiziger die in het moderne Amerika de eigenaard der nationale kunstopvattingen — in het bijzonder die welke de architektuur beheerschen — trachtte op te sporen.

Het is speciaal de aesthetische zijde der bouwkunst die hem boeide. De wonderbaarlijke techniek en organisatie van het bouwbedrijf — en daarbij ook die der architektenbureaux —

en de economische positie van den architect in Amerika waarover de architekt-lezer waarschijnlijk zoo gaarne eens nader was ingelicht, mogen den heer BERLAGE — wien zij ongetwijfeld evenzeer troffen — nog eens tot een vervolghoofdstuk zijner reisherinneringen aanleiding geven!

Intusschen zal niemand dit boekje uit de hand leggen zonder door menige bemerking te zijn getroffen. Aanstonds bijv. door een onverwacht gunstige kritiek van den typisch Amerikaanschen stadsaanleg die hier wordt geplaatst naast en tegenover het, onder SITTE's invloed nog steeds bloeiende middeleeuwsch-schilderachtige type met zijn streven naar onregelmatigheden en toevalligheden.

Gemeentelijke Woningbouw door A. Keppler C.-I. (Uitgave van den Amsterdamschen Woningraad V). — Amsterdam. J H. DE BUSSY. 1913. (f0.75).

Waar het vraagstuk van gemeentelijken woningbonw in ons land weldra nader aan de orde zal moeten komen doordien de gemeenteraden van Amsterdam, Zaandam en Rotterdam tot het nemen eener beslissing geroepen zullen worden (in Den Haag is men reeds bezig met den bouw gemeentewoningen en verschillende kleine gemeenten als Edam zijn er op meer bescheiden schaal toe overgegaan) is dit geschrift aktueel. Het bevat na eene inleiding van algemeenen aard een geïllustreerd overzicht van hetgeen in andere landen reeds op dit stuk tot stand is gebracht. Engeland (Londen en Liverpool), Zwitserland (Zurich en Bern) en Duitschland (Ulm) — wij noemen hier de blijkbaar belangrijkste voorbeelden van gemeentelijken woningbouw — zijn tot nog toe wel de leerzaamste voorbeelden. Weldra zal Parijs op grooten schaal volgen door den bouw van 26000 woningen waarvoor uit een leening van 200 miljoen frank 150 miljoen worden beschikbaar gesteld (met de resteerende 50 miljoen worden vereenigingen gesubsidiëerd.

Waar het vraagstuk der volkshuisvesting steeds meer op den voorgrond treedt ook in de belangstelling der architekten, zij de studie van dit geschrift over de oplossing door gemeentelijken woningbouw en haar vóór en tegen, onzen lezers dringend aanbevolen. Ook ten onzent zal men waarschijnlijk noodgedwongen — maar ook in beginsel lijkt het ons volkomen juist — tot onmiddellijken bouw van gemeentewege moeten komen. Het kan iets langer of iets korter duren eer men er toe besluit, maar te ontgaan is, naar alle waarschijnlijkheid althans, de gemeentelijke woningbouw niet om te voorzien in de behoefte der volkshuisvesting. De interessante studie van den heer KEPPLER kan met hare uitvoerige literatuurvermelding velen bij de vorming hunner meening voorlichten.

Prof. K. Sluyterman. Oud Binnenhuizen in België. Afl. 5, 6 en 7. MARTINUS NIJHOFF. 'sGravenhage.

Ook de drie laatstverschenen afleveringen van dit prachtwerk brengen wederom een veelzijdigen schat van voorbeelden uit kasteelen, woonhuizen, paleizen en kerkelijke gebouwen uit verschillende kunsttijdperken. Bijna steeds blijkt daarbij de Vlaamsche en Waalsche kunst onder zuidelijker stemming rijker, weelderiger, voller dan de gelijktijdige Nederlandsche. De platen zijn uit technisch opzicht, wat betreft fotografische opname en reproductie, op de hoogte van de onderwerpen en doen de schitterende interieurs, tot hun recht komen. Deze reeks platen blijft dan ook een lust der oogen. Bovendien verschenen eenige bladen tekst, die men bij het opnieuw zien der verschenen afleveringen met vrucht zal raadplegen als nadere voorlichting handleiding.

Een korte opgave der drie afleveringen kan eenig denkbeeld geven van hun rijken inhoud. Antwerpen wordt vertegenwoordigd door het museum Plantijn-Moretus en de sakristie der barokke St. Carolus Borromaeus; Brugge door de prachtige apotheek van het St. Janshospitaal, Gent door een vertrek in het stadhuis; Mechelen en Oudenaerde hebben met hunne stadhuizen, Leuven met zijne Universiteit fraaie bijdragen geleverd. De sacristiën der Gomaruskerk te Lier en der St. Pieter te Leuven vertegenwoordigen met de abdijen van Grimbergen en Moll de kerkelijke kunst.

De kasteelen te Anderlecht, Gaesbeek en Modave voeren den beschouwer in meerendeels met prachtig oud huisraad gestoffeerde interieurs en trappenhuizen. Ruim vertegenwoordigd is ditmaal vooral Luik, waar het stadhuis, het paleis van Ansembourg, het thans tot museum ingerichte vroeg-17de eeuwsche huis Curtius — 'twelk, hoewel voor een koopman gebouwd, den naam paleis ten volle verdient — en een huis rue des Bégard 27, een reeks belangwekkende interieurs aan de hand deden.

Het denkbeeld tot deze uitgave over te gaan en het Belgische binnenhuis als pendant van het Nederlandsche te behandelen blijkt, naarmate het werk nadert, steeds meer een succes.

Elfde Jaarboek der Vereeniging „Amstelodamum". Amsterdam. TEN BRINK & DE VRIES. MCMXIII.

Het elfde jaarboek van „Amstelodamum" is voor een groot deel gewijd aan JAN VAN DER HEYDEN, wiens jubileum in het afgeloopen jaar herdacht werd. Dr. JOH. C. BREEN behandelt daarbij de woning van VAN DER HEYDEN in de Koestraat.

Van de hand van CORN. J. GIMPEL is een bijdrage over „Het grondgebied van de Groote Club", waarbij van het fraaie hoekhuis Kalverstraat--Dam, genaamd „De vergulde ploeg", eene afbeelding (naar eene teekening van JAN VAN DER HEYDEN) wordt gegeven.

De geschiedenis van het huis „Het Klockhuys", Heerengracht 780, wordt door den heer L. CALKOEN verhaald. Bij de vermelding van de verbouwing die het huis voor den tegenwoordigen eigenaar Mr. H. J. VAN OGTROP onderging en die „het zonder twijfel tot een der allervolmaakste en fraaiste heerenhuizen van onze stad heeft gemaakt" mist men noode den naam van den architekt DE BAZEL, onder wiens leiding deze verbouwing geschiedde. Waarom is voorts de gevel afgebeeld naar een foto van vóór de verbouwing?

Beknopt leerboek voor den timmerman door H. S. Wijker en J. Kaper. Amsterdam. S. L. VAN LOOY. (Geb. f3.50, ingen. f3.—)

Een goed boek dat geacht kan worden ten volle te beantwoorden aan de bedoeling der samenstellers zooals zij deze in hun „Woord vooraf" aangaven: een tamelijk volledigen leercursus voor het bouwkundig teekenen, geschikt om te dienen voor het onderwijs der jongeren en als repetitieboek der ouderen. Dat is niets te veel gezegd.

De figuren — 190 in aantal — zijn duidelijk en de tekst beknopt maar degelijk, helder en instruktief. Het geheel maakt een welverzorgden en goed overwogen indruk. Achtereenvolgens worden behandeld houtverbindingen, raam-, deur- en kozijnverbindingen; deurkozijnen, raamkozijnen met ramen; diverse konstrukties, formeelen, balklagen; kappen en daken; trappen.

De houthandelaar door C. Kruis. 'sGravenhage. Js. BOOTSMA. Electrische Drukkerij. (f1.25)

Dit boekje bevat tabellen met inhoudsopgaven van stammen van 0.10 M. tot 1 M. middellijn alsmede met de prijzen van 0.001 M³. tot en met 1 M³. berekend vanaf f4. - per M³., telkens opslaande met f0.25 per M³. tot f120.75 per M³.

Het boekje (dat door den samensteller aanvankelijk voor eigen gebruik werd gemaakt) kan ongetwijfeld velen van dienst zijn door hen dergelijke mechanische berekeningen uit te sparen.

Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid vastgesteld 1 Februari 1911. — Opnieuw herzien en vermeerderd door D. H. HAVERKAMP architect. 7e Druk met aanteekeningen. — Amsterdam. L. J. VEEN.

Eisen im Hochbau. Ein Taschenbuch mit Zeichnungen, Tabellen und Angaben über die Verwendung von Eisen im Hochbau. IV. Auflage. Verlag von JULIUS SPRINGER. Berlin. 1913. (Prijs geb. 3 M.)

Het kan zonder eenig voorbehoud gezegd worden, dat het „Stahlwerks-Verband" met zijn voortreffelijk handboek „Eisen im Hochbau" een belangrijke uitgave ondernam. Het heeft daarvoor voldoening gevonden in de waardeering der vaklieden die voldoende spreekt uit vier drukken in een tijdsverloop van 3 jaren.

Het boek stelt den ijzerkonstrukteur alle denkbare gegevens voor het samenstellen en berekenen ter beschikking. Enkele hoofdstukken zijn daarbij door zorgvuldige omwerking en nieuw berekende tabellen geheel herzien. In deze uitgave is voorts de reeds in de vorige begonnen poging voortgezet om de vaak voorkomende konstrukties te normaliseeren. Daarmede zal de toepassing zeer worden in de hand gewerkt en vergemakkelijkt. Dit uiterst praktische en betrouwbare handboek zij bij gelegenheid der nieuwe uitgave onzen technici nogmaals — het eerst geschiedde zulks bij zijn eerste verschijnen — ten gebruike en ter bestudeering aanbevolen.

INGEZONDEN

Binnen 50 jaren een bouwval.

Ik hoop H. binnenkort volkomen te bevredigen.

Hoogachtend,

Delft, 20 Juni 1913. J. A. v. D. KLOES.

XIIE JAARGANG No. 27 2 JULI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

KARL ERNST OSTHAUS (HAGEN). TUINSTAD EN STEDENBOUW

(Vervolg en Slot.)

Wat is echter de kunst van den stedenbouw? Wij moeten er eerst aan denken dat de stedenbouw een beeldende kunst is, dus een kunst wier indrukken door het oog de ziel binnendringen. Men zou van de optiek van den stedenbouw kunnen spreken en daardoor te verstaan geven dat deze soort van werken met doelmatigheid, materiaaleischen enz. niet te doen heeft. De stedenbouwkunstenaar aanvaardt alle eischen van de doelmatigheid en alle door de techniek aangegeven beperkingen als gegevens. Hij leidt dan echter zijne wetten niet daaruit af, maar uit de natuur van het oog en van den menschelijken geest. Waar botsingen optreden, mag hij voor zijne noodzakelijkheden op hetzelfde voorrecht aanspraak maken dat bij een konflikt tusschen de belangen van den geest en der spijsvertering, aan den geest toekomt. Van de erkenning dezer verhouding zal het afhangen of wij eens als kultuurvolk zullen worden beschouwd. Men kan daarop niet genoeg nadruk leggen in dezen tijd van materiëele onbeschaamdheden. Het werk van den stedenbouwkunstenaar zou ik echter aldus willen omschrijven: hij moet de vorm-elementen welke de gemeente-econoom hem biedt, met inachtname van de technische mogelijkheden vereenigen tot een optisch geheel en in het aspect der stad de hoogste levensuitdrukking te voorschijn roepen. Wie Venetië, Florence of fransche steden der 18de eeuw kent, zal weten dat minder te verlangen beteekent: van alles afstand doen. Eenheid verlangt overzichtelijkheid. Het vastleggen van belangrijke punten, het doorvoeren van vaste as- en richtlijnen, het scheppen van duidelijke vormen en ruimten, het samenvatten van groote groepen door rooilijnen en door de hoogte van kroonlijsten en nokken, levendige kontrasten van horizontale en vertikale vlakken, rhythmische aanleg van straten en pleinen door harmonische maten en groote verhoudingen, opvoering van de massa's en ruimten van den omtrek naar het centrum — dat zijn eenige der middelen waarmede de stedenbouwer moet rekenen. Hij moet in zijne verhoudingen, in zijne naar diepte of hoogte zoekende lijnen, in zijne klimax het temperament tot uiting brengen dat hem bezielt en aan de steenen wereld waarin wij leven, een uitdrukking van geest verleenen en er den stempel zijner wereldbeschouwing opdrukken.

Hoe doet zich nu in het licht dezer opvatting de tuinstad voor? Het is buiten kijf dat zij thans een der belangrijkste vraagstukken voor den stedenbouwer is. Want vroeger bestond zelden de mogelijkheid om zoo omvangrijke plannen te verwezenlijken. Het nieuwe van zulk eene opgave heeft onze architekten dan ook weinig voorbereid gevonden. In te vele gevallen is het vraagstuk opgelost alsof het gaat om een langzaam gegroeid, huis voor huis ontstaan dorp. De boeiende hoekjes en krommingen van opperbeiersche of hollandsche dorpen, geveltoppen, erkertjes en torentjes zijn nagevolgd met een liefdevol opgaan in den tijd der blauwe kamerjaponnen en geborduurde pantoffels. Maar deze ontwerpen, hoe geestig en rijk aan gedachten of zij ook zijn, hebben toch eene fatale verwantschap met de moderne kerken en stadhuizen, welke men in oud-duitschen stijl bouwde. Hier ontbreekt de innerlijke vrijheid, en hunne ontwerpers missen den moed om een modern vraagstuk ook modern aan te pakken. Daarbij komt eene andere dwaling waaraan men zich dikwijls schuldig maakte. Men hield de tuinsteden voor eene mengeling van stad en land. Het landelijke karakter sprak uit een oneconomisch gebruik van de ruimte, eene onnoodige verspreiding der gebouwen. Men legde de straten breed aan, met grasstrooken, of men ontwierp voor huizen welke inwendig zoo nauw waren als maar eenigszins mogelijk was, breede voortuinen met rhododendronplantingen. Het gevolg was dan dikwijls genoeg dat de straten en tuinen slecht onderhouden werden op eene wijze die herinnert aan de weinig aantrekkelijke toestanden in kleine steden die gaarne groot willen schijnen. Bovendien hebben de tuinsteden van dit soort het nadeel dat zij zich door hun eigen omvang zelf afsluiten van de natuur welke zij toch zoeken.

Tegenover romantische en sentimenteele aanvechtingen van deze soort moet de nadruk erop gelegd worden dat, gelijk overal, ook hier het juiste begrip van het probleem en uiterste helderheid van het stadsprogramma de onmisbare voorwaarde is voor eene aesthetisch goede oplossing. Wij mogen niet met Rousseau vervallen tot een onvruchtbaar dweepen met de onvervalschte natuur. Er is geen natuur òf wij zijn ook natuur. Dezelfde kracht die in de menschen beschaving te voorschijn roept, heeft ook de geur der bloemen en de schittering der vlinders geschapen. En

wat wij natuur noemen, is reeds lang door menschenhand vervormd en aldus kultuurarbeid geworden.

Bosschen, weilanden, korenvelden zijn door den landmeter opgemeten en door den landman bebouwd. Men moet zijn toevlucht nemen tot het hoogste sneeuwgebergte of tot het zeestrand om natuur te vinden waarin niet de mensch met zijne gedachte heeft ingegrepen. Voor ons bestaat slechts kultuur, dat wil zeggen getemde en vervormde natuur. Er bestaat plattelands- en stadskultuur, ieder dezer heeft hare wetten, hare innerlijke beteekenis en men doet goed ze niet te verwisselen! Stad en land zijn tegenstellingen en hoe meer men ze als zoodanig vormt, hoe grooter zal het effekt zijn op ons gemoed. Zoo mag ook de tuinstad niet worden een achteruitgang tot de halve kultuur der provinciestad, maar zij moet worden eene verder ontwikkelingsstadium dan de groote stad.

Ik denk mij dus de tuinstad als een afgerond geheel dat scherp omgrensd in het landschap ligt. Hare naaste omgeving moet onder alle omstandigheden vrij van bebouwing blijven. Het is echter niet noodig dit land te veranderen in een park-aanleg met grasvelden en bloembedden. Zijne waarde wordt niet verminderd wanneer het voor den landbouw wordt gebruikt.

Integendeel: de nauwe aanraking met den landbouw kan voor elk stedeling slechts heilzaam wezen. Zoo komt bij ons op de gedachte aan de vorming van gemeentelijke domeinen. Het land dat aan de bebouwing moet worden onttrokken en daarom eigendom der tuinstad dient te zijn, moest door deze zelf worden beheerd of verpacht op eene wijze die aan de stadsbewoners de voordeelen waarborgt.

Het komt mij voor dat er zelfs geene bezwaren bestaan dat ook groote steden die behoefte aan uitbreiding hebben, dien weg zouden inslaan, dat zij alle terrein binnen haar gebied zouden aankoopen, dit voor landbouwgebruik bestemmen en dat zij dan hare voorsteden zouden aanleggen in afgeronden vorm, bij wijze van planeten rondom zich geschaard en door uitstekende wegen onderling verbonden. Dat deze ontwikkeling ook op den grondslag van „Zweckverbände" naar amerikaansch voorbeeld kon geschieden, zij hier slechts aangeduid.

In stichtingen van dien aard zou ruimteverspilling geen voordeel zijn. Men kan de afmetingen der afzonderlijke terreinen klein houden en zal daarmede het voordeel van geringe aanlegkosten der straten vereenigen. De huizen behoeven niet vrij te liggen. Men kan ze in rijen bouwen en daardoor eveneens goedkooper worden.

Voortuinen en vrije ligging zijn overbodig. Er zal wel eene behoefte ontstaan aan vrijliggende huizen; men moet voor deze dan afzonderlijke straten bestemmen, zoodat de grondgedachte der bouwgroepen niet gestoord wordt. De uiterste zorg voor alles wat gebouwd is moet het doel zijn. Men moet afstand doen van alles wat aan „groot doen" doet denken. IJzeren hekken die den inkijk in de tuinen open laten zijn door de bouwpolitie gevraagde ondingen, waartegen men zich ernstig moet verzetten. De tuin is eene vergroote woning, waar de bewoner thuis is; hij moet daar door muren worden beschut tegen het inkijken door voorbijgangers. De straat wordt er niet door in waarde verminderd wanneer zij wordt behandeld als wat zij is: een verkeersweg. Hare breedte hangt af van de behoefte. Het is voldoende dat de belangrijkste toegangs- en verkeersweg eener kolonie ruim en breed is; uit de woonstraten moet men het verkeer zooveel mogelijk verwijderd houden; daar is rust een hoofdvereischte voor behaaglijkheid. Hoeveel zou Europa hier niet kunnen leeren van het mohammedaansche Oosten, waar de woonstraten, die van de groote doorgaande verkeersstraten zijwaarts afbuigen, zich gaandeweg vertakken tot kleine zijstraatjes, welke slechts toegangen, geene doorgangen zijn. Ik herinner mij niet ooit een sterker indruk te hebben ontvangen van vreedzaam wonen dan in deze afgelegen, door hooge witte huizen en muren ingesloten straatjes waar achter iedere deur het geluk scheen te wonen.

Voor het doorvoeren van een goed plan is het van de grootste beteekenis dat openbare gebouwen en plantsoenen, dus administratiegebouwen, scholen, lucht- en waterbaden volgens een vast plan worden verdeeld en op doelmatige plaatsen gesitueerd.

Het werk van den stedenbouwer leidt des te zekerder naar een goed resultaat naar mate het hem gestelde programma doordachter is. Hoe zal hij nu ontwerpen? Zijn element is het huis; een huis is rechthoekig, evenzoo zal de veelheid der huizen naar de rechthoek aansturen. Het normale stadsbeeld zal dus zijn een netwerk van elkander rechthoekig kruisende straten. Rekening houdende met het verkeer komen er diagonale doorsnijdingen bij. Dat is de grondvorm. Van deze grondvorm mag men zich niet willekeurig verwijderen. Iedere kromme lijn, die uit schoonheidsredenen wordt ingevoerd, volgt uit eene valsche schoonheidsleer. Wel zijn er echter stelselmatige afwijkingen van het schema en wel zóó talrijke dat het schema zelden in zijne primitieve stijfheid zal worden doorgevoerd. Wind en zon zullen menige afwijking van de rechte lijn wettigen. Rivieren en spoorlijnen zullen dikwijls het beloop der straten beïnvloeden op die wijze dat hare kromming nawerkt in de paralelstraten. Op ongelijk terrein komt in de plaats van de rechte straat de gebogene, die eene juiste helling waarborgt. Afwijkingen van het rechthoekstelsel zijn in zulke gevallen niet te vermijden. Als richtsnoer moet echter dienen dat bij alle omgrenzingen der blokken, bij alle kruisingen van straten de rechthoekige normale vorm van het huis moet worden teruggevonden.

De openbare gebouwen verdienen bijzondere aandacht. Zij overtreffen in beteekenis de gewone rijenhuizen, 't geen tot uiting kan komen door eene plaatsing in

de assen van het plan en door levendiger omtrekslijn. Bij geaxidenteerd terrein zullen zij het beste de hoogten bekronen. Op hen berust in hoofdzaak de groepeering van het plan. Een stadplan moet een eenheid zijn, een samenstel dat vanaf den omtrek naar het midden toe eene voortdurende klimax vertoont. Eene architektonisch belangrijke indruk wordt slechts dan gewaarborgd als de groote richtlijnen van een stadsplan, de rooilijnen, de lijnen der kroonlijsten en der nokken welke het oog volgt, een doel en een knooppunt vinden. Dat het glanspunt van een stadsbeeld niet behoeft samen te vallen met het geografische middenpunt, dat een stad haar gezicht kan wenden naar een rivier, naar de zee of een fraai uitzicht wordt ons door vele voorbeelden uit den ouden tijd aangetoond. Het is echter helaas een al te bekend feit dat wij nog steeds onze aandacht op het verleden moeten richten, wanneer wij stadsbeelden willen zoeken die ons vervullen met trots en een gevoel van geluk opwekken. Voor onze moderne burgerij is het waarlijk geen eer dat bijna alle belangrijke stadsbeelden uit het verleden berusten op vorstelijke, men mag zeggen, absolutistische stichtingen. Er moet getracht worden om de oude, dierbare overlevering van het „laisser faire" overboord te zetten en een uniforme wil te toonen. De tuinstadbeweging heeft dat vraagstuk aan het rollen gebracht; men mag hopen dat onze tijd er tegen opgewassen is.

DE TESSENOW-MUUR

De Kleinhausbau G. m. b. H. te Hellerau—Dresden heeft patent genomen op een nieuw systeem van muurkonstruktie, welke zij „Tessenow-muur" noemde (D. R. P. Nr. 14348). Deze muurkonstruktie is in de eerste plaats bestemd voor toepassing bij kleine, vrijstaande woonhuizen. De konstruktie is als volgt.

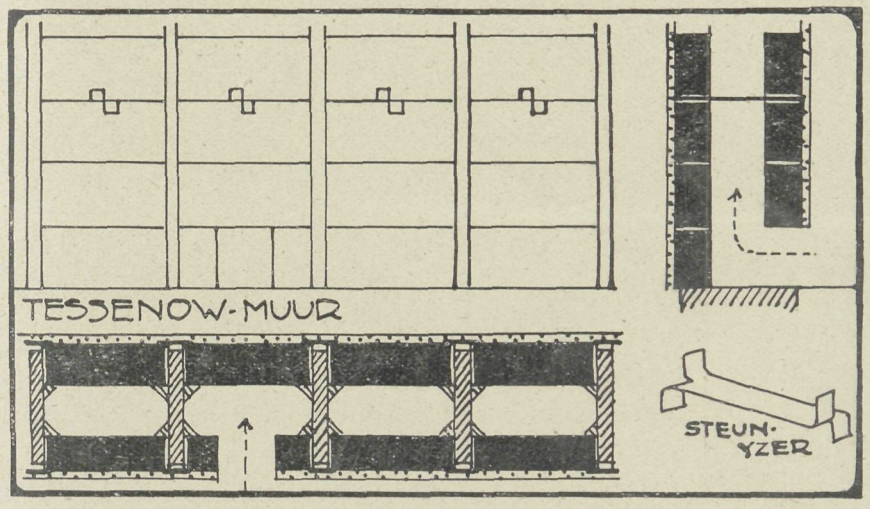

Tusschen een boven- en een onderregel worden planken opgesteld, in plattegrond dwars op de lengterichting van den muur en op onderlinge afstand van één steen. Bij belasting van dit houten geraamte zouden de planken zijdelings uitbuigen. Ten einde dit te voorkomen wordt tusschen de planken, zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde van het huis, muurtjes gemetseld van een steen op zijn kant. Om het naar binnen drukken der steenen te beletten worden op de planken latjes gespijkerd. Door gegalvaniseerde steunijzers wordt op gezette afstanden de muur versterkt (ongeveer om de zesde laag). De hoeken worden tegen uitbuiging beschermd door een zwaardere stijl. Bij de vensters en deuren wordt de uitbuiging door de kozijnen (wier zijstijlen van boven- tot onderregel doorloopen) tegengehouden. De planken zijn 20 cM. breed en 2,5 cM. zwaar en deze maten moeten in het algemeen worden aangehouden.

De steenen steken circa 1 cM. buiten de planken uit. Dit geschiedt met het oog op de bepleistering. De kanten der planken worden met een strook gaas of draadvlechtwerk bespijkerd, welke indien krimpnaden ontstaan, het verband in de bepleistering bewaren.

De aldus samengestelde wand bestaat uit eene aaneenschakeling van vertikale kanalen, welke onderling door de poriën, scheurtjes en naden van het hout in verbinding staan. Om de vier kanalen wordt achter het plint een opening in de steenen binnenwand gelaten. In het plint worden luchtopeningen geboord. De kanalen worden aan de bovenzijde in verbinding gebracht met de zolderruimte. Door het temperatuurverschil dat steeds bestaat tusschen buitenlucht, kamerlucht en kanalen ontstaat een geregelde luchtstrooming in de kanalen, welke tevens van belang is voor het behoud van het hout.

De opbouw geschiedt aldus. Eerst wordt gesteld het geraamte bestaande uit de boven- en onderliggers met de hoekstijlen. Dit wordt tijdelijk geschoord. Vervolgens worden zolderbalklaag en kap gesteld.

Daarna worden de planken op de juiste lengtemaat afgezaagd en gesteld. (Dit laatste eventueel voorloopig nog niet op de juiste onderlinge afstanden, hetwelk bij het aanmetselen kan geschieden.

De muur vraagt, uit den aard zijner konstruktie, geen diagonaal verband. Het draagvermogen is door de „Mechanisch-Technische Versuchsanstalt" der Techn. Hoogeschool te Dresden onderzocht. Daarbij bleek dat een 8 M. lange wand, waarin twee vensteropeningen waren aangebracht, met circa 80.000 KG. kan worden belast. Rekent men met een kamerdiepte van 6 M. en met een belasting van 750 KG. per M². (met inbegrip van dak-, sneeuw- en winddruk) dan was een 8 M. lange muur reeds voldoende sterk indien hij 18.000 KG. kon dragen.

Als voordeel der Tessenow-muren worden voorts genoemd de gemakkelijke en snelle bouwwijze. Er is geen steenverlies tengevolge van verzakking en er kan goedkoop hout worden gebruikt.

ONTWERP AMBACHTSSCHOOL EN MIDDELBAAR TECHNISCHE SCHOOL TE HAARLEM

ARCH. P. DOORN. DIR. DER A. S.

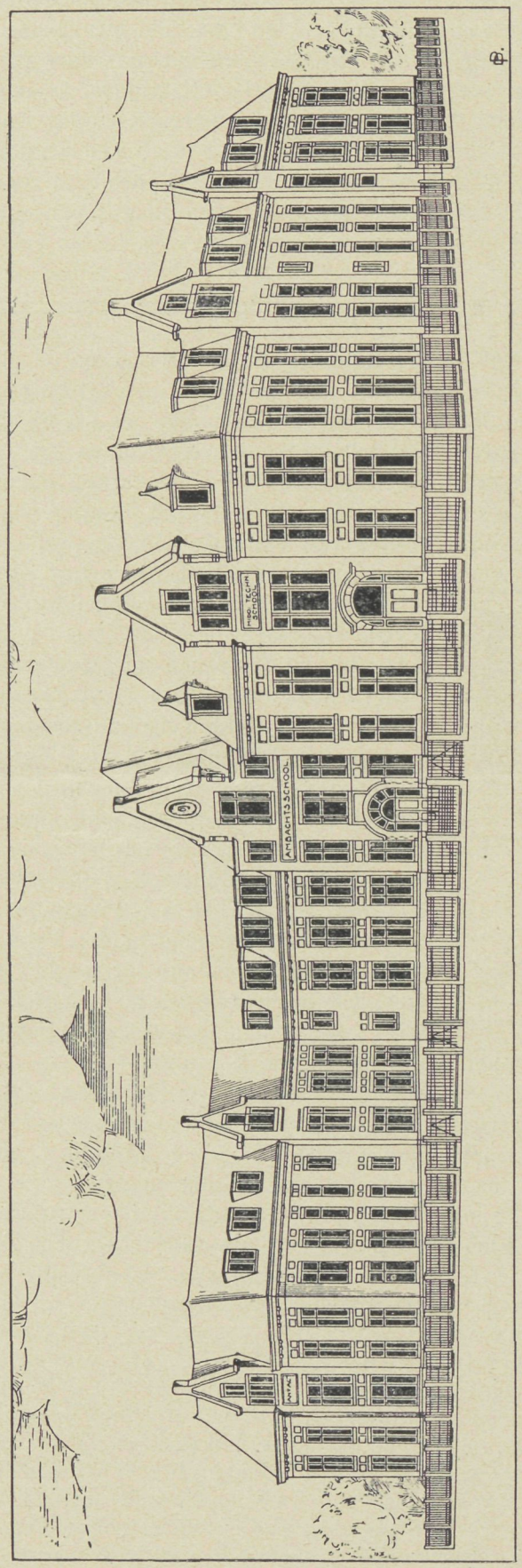

Reeds sinds eenige jaren bestaan plannen tot reorganisatie en uitbreiding der Ambachtsschool te Haarlem, met het doel om tevens te voorzien in de behoefte aan Middelbaar Technisch Onderwijs. De plannen hebben thans vasten vorm aangenomen en zijn ter goedkeuring gezonden aan de betrokken autoriteiten, met de bedoeling om reeds voor het komend jaar de noodige subsidiën aan Rijk, Provincie en Gemeente aan te vragen.

Worden deze toegestaan dan zal Haarlem tenslotte in het bezit komen van de inrichting welke haar, evenwel op veel grootscher wijze, reeds door Minister KUYPER in 1904 werd toegedacht in de vorm der centrale M. T. S. De bedoeling is thans de M. T. S. alleen afdeelingen Burgerlijke- en Waterbouwkunde hebben, gezien de nabijheid der amsterdamsche M. T. S. met afdeelingen werktuigbouw en electrotechniek.

Door den Directeur der A. S. is in een zeer uitvoerig rapport de inrichting der school en een leerplan ontwikkeld. Daarbij wordt uitgegaan van het denkbeeld dat de school zal worden bezocht door twee categoriën van leerlingen. De eene is afkomstig van de A. B. S., de andere van de H. B. S. 3-j. of het M. U. L. O. Ten einde het verschil in kennis te nivelleeren wordt voorgesteld een tweejarige voorbereidende cursus. Daarin wordt voor de 1e groep het overwicht gegeven aan de theoretische ontwikkeling (gepaard met praktijk op het bouwwerk), voor de 2e aan de praktijk (1 jaar op school, 1 jaar op het bouwwerk, met slechts 3 avonden theorie gedurende het 2e jaar).

De Directeur acht daarna een cursus M. T. O. van 4 semesters voldoende, deze echter zonder verplichte onderbreking met praktijk (gelijk voor de M. T. S. te Leeuwarden wordt voorgesteld).

In opdracht van het Bestuur heeft de Directeur der A. B. S. de heer P. DOORN het hierbij afgebeelde ontwerp gemaakt voor een gecombineerde ambachtsschool en Middelbaar Technische School.

Het gebouw vertoont in plattegrond een H-vorm. De rechtervleugel is bestemd voor de M. T. S. De middenbouw en de linkervleugel bevatten de A. B. S.

SPREUKEN EN CITATEN

De tijden, waarbij men in de kunst zeer veel van techniek spreekt zijn meestal die, waarin de techniek mist. Het missen van techniek spruit uit gebrek aan voorstellingsvermogen voort. Techniek heeft slechts zin als uitdrukking van de v o o r s t e l l i n g, omdat zij zich de middelen om uitgedrukt te worden, zelf schept.

VOLKMANN.

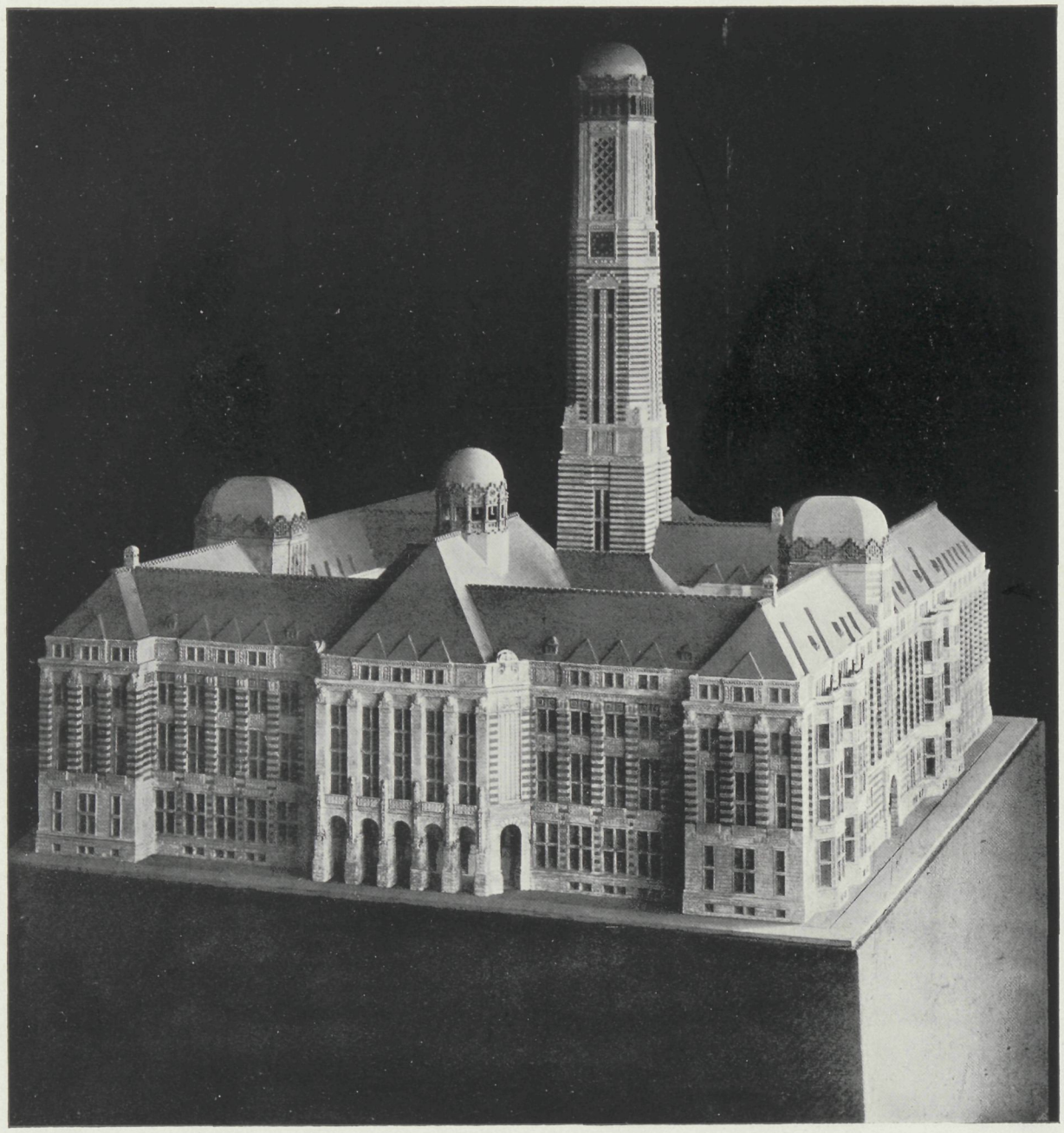

ONTWERP MOTTO „AQUARIUS". K. P. C. DE BAZEL

PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

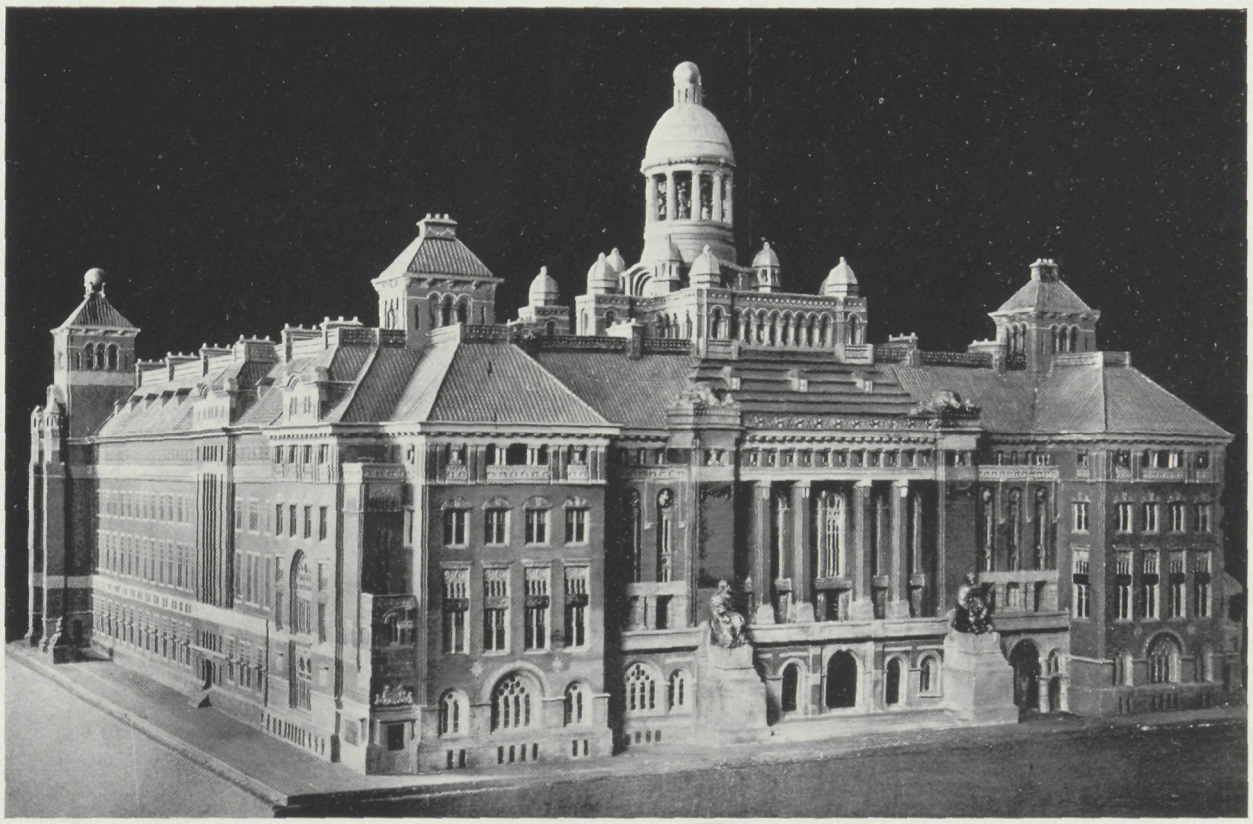

ONTWERP MOTTO „J. J." M. BRINKMAN

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 2 JULI 1913 — NUMMER 27

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

IV. PRO DOMO SUA.

De architectonische opvatting, zoowel van de gevels als van het interieur, mist een voor een bouwwerk van deze beteekenis gepast karakter van waardigheid en monumentaliteit. Het dienstgebouw is monotoon en toch zeer onrustig en niet goed gescheiden van het representatieve gedeelte van het Raadhuis.

De compositie en versiering zijn mede door gebrek aan beperking inzonderheid wat betreft het hoofdgebouw, uitermate zwak van verhouding, vorm en kleur.

Voor zoover nog noodig volgen de navolgende bemerkingen.

Het ontwerp overschrijdt het beschikbare bouwterrein. Portaal en monument voor den middenbouw overschrijden de rooilijn met 12,5 M., de hoekpaviljoens van den achtergevel springen er 1 M. buiten, de gevels deels 0.25 M. (hoekpaviljoen en middentoren), terwijl het hellend vlak aan den linker zijgevel 4,75 M. voorspringt.

De onnauwkeurig opgemaakte begrooting stijgt bij narekening tot f 3.100.000, maar de daarbij aangehouden uiterst sobere behandeling der dienstafdeeling eischt een verdere verhooging van dat bedrag met circa f 250.000, dus tot f 3.350.000.

De licht- en luchttoevoer tot een groot gedeelte van het gebouw, en juist ook in meest belangrijke deelen, laten te wenschen over. De plattegrond-indeeling — waarbij de door den rondgaanden doorrit geïsoleerde middenpartij uit practisch oogpunt aan bedenking onderhevig is — vertoont in verschillende onderdeelen (met name de Raadzaal met annexen, uitgezonderd de tribunes, en de plaatsing van de groote wachthal bij de bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belasting) gelukkige groepeering, maar daarnaast ook vele niet geslaagde, benevens afwijkingen van het programma van eischen. Het geheel is over het algemeen omslachtig en mist met name in het voorgebouw, ook in plattegrond, grootheid van opzet.

De neveningangen naast de beide rijtuigportalen in den voorgevel — alsmede de plaatsing van deze zelf kort bij den hoofdingang — zijn niet gelukkig verdeeld.

De Jury voor den Raadhuisbouw,

(get.) J. H. W. LELIMAN, Secretaris.

V. AQUARIUS. [1])

De teekeningen der plattegronden en van den gevel vertoonen een verschillende breedte. Volgens de plattegronden blijven de zijgevels geheel binnen de rooilijn, volgens de gevelteekening is het gebouw over de erkers gemeten 0,25 M. breeder. In dit opzicht is de maquette buiten beschouwing gelaten daar zij zoowel in breedte- als diepte-afmetingen aanmerkelijk van de teekeningen afwijkt (zij doet zulks ook in andere opzichten. de insteek-verdiepingen zijn op de maquette niet aangegeven, evenmin als de achteringang aan den zuidelijken zijgevel). De voorgevel overschrijdt de rooilijn: met de zijpaviljoens 4 M. en met de middenpartij 4,5 M.; aan den achtergevel steken de 4 traptorens 1 M. buiten de rooilijn. Een achteringang voor conciergewoning en keuken is op afgesloten terrein ontworpen.

De toetreding van licht en lucht kan door de ruime centrale binnenplaats goed geschieden. Evenwel verkeeren verschillende gangen, (vooral doorloopende gangen in den middenvleugel van het achtergebouw), bodenkamers en nevenvertrekken (vooral die, welke op de entresols gelegen zijn) in slechte conditie, evenals meerdere bureaux, deze laatste ook in verband met hunne tegenover de diepte slechts geringe hoogte.

De entree en hoofdvestibule ten beganegrond zijn zeer slecht verlicht. In de bureaux der derde verdieping in het bijzonder zijn de vensters ongunstig (hoogte glaslijn 1,55 M. boven den vloer, hoogte vensters 1,10 M.). Ook de boven- en zijverlichting der groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Belastingen zal te wenschen overlaten, omdat het licht geput wordt uit binnenplaatsen, die aan drie zijden zijn omsloten door muren, die tot 15,5 M. boven het dak opgaan. Over het algemeen wordt de verlichting belemmerd door het veelvuldig plaatsen van zware pijlers in de gangen.

De begrooting blijkt bij narekening tot f 3.625.000 te stijgen, voornamelijk doordien blijkbaar de fundeering niet in de begrooting is opgenomen.

De constructie lokt eenige algemeene bemerkingen uit. De constructie van den zeer rijzigen toren met verstijvingsvloeren op 15 M. onderlingen afstand is bedenkelijk op zichzelf beschouwd en ook in verband tot het overige gebouw. In ieder geval laat de voorgestelde torenfundeering niet toe den aanleg van trappen en andere ruimten in den voet. Deze zou massief moeten zijn, tenzij de geheele torenfundeering 4 M. dieper werd gelegd. De constructie boven de middenpartij van het voorgebouw eischt verzwaring, welke constructie met eene spanning van 17 M. in het midden belast is eerstens met eene volle verdieping en tweedens met een koepel van 8 M. diameter en 19,5 M. hoogte. De kap boven feestzaal en hal is niet uit den plattegrond ontwikkeld. De verdeelingsmuren zijn weinig boven elkander gebouwd en in het sousterrain niet voldoende overgebracht op de fundeering; ook de vorm der pijlers in de rijwielbergplaats is moeilijk uitvoerbaar in verband met de fundeering.

Het ontwerp is aesthetisch een tot in onderdeelen doorgevoerd architectonisch geheel van persoonlijk cachet.

Het drukt groote mate van ernst en kracht uit. Door het geringe silhouet (de koepel zal weinig de aandacht trekken) en den gesloten dakvorm (waarin de kleine voorspringende daken echter reden van bestaan missen) is de indruk zeer massief. Dit wordt — vooral het gebouw van ter zijde ziende — aanmerkelijk versterkt en doordien de schuin vooropspringende vlakken in den voorgevel niet door vensters zijn doorbroken en door den krachtigen voorsprong der pilasters (wier zwaarte niet in verhouding staat tot de belasting), waarachter de ramen verborgen zijn.

In tegenstelling tot dit massale effect staat de uiterst rijzige — maar niet gelede — toren, die door zijne ligging op het achtergebouw weliswaar den omvang van het bouwwerk markeert, maar omgekeerd voor den beschouwer steeds een voet schijnt te missen.

Van de plaatsing van het monument van VAN OLDENBARNEVELDT werd in de compositie van het Raadhuis geen partij getrokken; het is geheel vrij van het gebouw op den Coolsingel gedacht.

In de gevels is de beteekenis der achter gelegen ruimte niet tot uiting gebracht. Hoofd- en nevenruimten — de kamer van den Burgemeester en het bijbehoorend toilet — hebben gelijke waarde en ook een scheiding tusschen het representatieve gedeelte en het dienstgebouw is uitwendig niet gemaakt, dan door de (op de maquette niet voorgestelde) borstwering, welke den aanleg van entresols verraadt. De beide nevenzalen van de feestzaal zijn door tongewelven overdekt, welke de vensters zouden doorsnijden.

De inwendige architectuur verraadt eenzelfde streven als de gevels naar eenheid en monumentaliteit in een oorspronkelijk karakter.

---

[1]) Door den heer K. P. C. DE BAZEL, inzender van het ontwerp motto „Aquarius", is een zeer uitvoerigen „Open brief" aan de Jury gericht wijl hij in haar rapport „een aantal duidelijk aanwijsbare misvattingen" aanwezig acht. Hij volgt het rapport op den voet en wijkt in bijna alle punten af van de meening der Jury. Hij onderscheidt de tegen zijn ontwerp aangevoerde bezwaren in vier groepen: a) de kostenberekening, b) de constructie, c) de lichtverdeeling, d) het praktisch gebruik en de verdeeling der ruimten. De heer DE BAZEL ontwikkelt de volgende konklusies tegen de door de Jury geopperde bezwaren:

a) dat die omtrent de kostenbegrooting behoudens de opmerking betreffende het ontbreken van de kosten der paalfundeering willekeurig zijn;

b) dat de hoofdzakelijke opmerkingen, omtrent de constructies onjuist blijken.

c) dat in die, welke de lichtverdeeling betreffen, belangrijke onnauwkeurigheden voorkomen;

d) dat in de praktische verdeeling der ruimten hier en daar verschikkingen gewenscht zijn, die aangezien tegen de hoofddistributie zelve, geene belangrijke bedenking wordt gemaakt, buiten verhouding breed zijn uitgemeten; ook omdat zulke verschikkingen in alle plannen noodig blijken en zelfs bij de motiveering en voorbereiding der prijsvraag reeds werden voorzien.

Schrijver zegt met zijn verweer geenerlei praktisch resultaat voor zich zelf te beoogen maar meent dat het belang der bouwkunst zal gediend zijn door de bezwaren te weerleggen en te doen uitkomen dat de deugdelijkheid van een Juryrapport niet altijd geheel evenredig is aan de studie en den ernst welke door de kunstenaars aan het ontwerp werd besteed.

De open brief wordt besloten met de algemeene vraag: „Of men bij het overwegen der waarde van een architecturaal ontwerp wel vruchtbaar en rechtvaardig werk kan doen, wanneer men zich aan detailkritiek overgeeft, zonder daarbij aldoor het groote samenstel in het oog te houden. Zoodoende toch loopt men gevaar, om de boomen het bosch niet meer te zien en vooral het gezang niet te vernemen vogelen die er in wonen."

De feestzaal is beter geslaagd dan de — in afwijking van het programma — in tweevoud ontworpen hoofdtrappen. Deze gaan, vooral ten beganegrond, schuil achter zware pijlers en komen niet voldoende tot haar recht als hoofdmoment der groote hal.

De aanleg der feest- en raadzaalgroepen op de hoofdverdieping is in zijn geheel beschouwd van groot effect. Terwijl de kamer van Burgemeester en Wethouders (met donker toilet) en de trouwzaal echter aanmerkelijk de geëischte afmetingen overschrijden, zijn de anticamhre en de leeszaal der Raadsleden te klein en de in hoekpaviljoens gelegen zalen vertoonen geen geslaagde grondvormen. Verschillende onderdeelen zijn echter minder gelukkig. De ligging der Burgemeesterskamer is niet overeenkomstig de beteekenis van dit vertrek, terwijl de accessoires in dit vertrek niet geheel overeenkomstig het programma zijn gesitueerd; met name ontbreekt de directe verbinding met den hoofdambtenaar.

De te hooge ligging der tribunes, zoowel in de feestzaal als raadzaal is niet juist, terwijl de tot 2,70 M. verlaagde toegangen tot enkele zalen te veel gemaskeerd zijn.

In de Raadzaal — wier vorm niet gelukkig is — wordt van enkele plaatsen de voorzitter niet gezien. De tribunes bevatten niet het verlangde aantal plaatsen, terwijl ook de bijbehoorende bodenkamers en garderobes niet voldoen.

De kamer van den Secretaris is te ver gelegen van de Burgemeesterskamer. De ingewikkelde groepeering der vertrekken voor de Secretarie en de (niet goed verlichte) schrijfkamers laat te wenschen over. Ook de ligging van het bureau Eigendommen is niet gunstig en op de 3e verdieping te ver van het in het sousterrain gelegen donkere en slecht te ventileeren archief. Ook de ligging van het bureau voor Militaire Zaken op de 3e verdieping leidt tot bezwaren.

De groote bureaux Burgerlijke Stand, Belasting en Lager Onderwijs met Leerplicht-archief in het achtergebouw, hoewel in goed gegroepeerd verband met de (door 14 kolommen echter op hinderlijke wijze verdeelde) wachthal voor het publiek, zijn door aanmerkelijke afwijking van het gegeven schema te klein en onpractisch voor den dienst. Ook meerdere andere bureaux voldoen niet aan de geëischte afmetingen, terwijl met name het verband der vertrekken der afdeelingen Onderwijs en Financiën uit het oog is verloren.

Terwijl op de hoofdverdiepingen door groote overschrijding der geëischte oppervlakken met de ruimte ruim is omgesprongen, is — hetgeen voor den dienst tot bezwaren aanleiding geeft — op groote schaal overgegaan tot den aanleg van entresols, zoowel voor ondergeschikte en reservevertrekken als voor bureauruimten, welke laatste veelal in verband met de geringe hoogte en de toegangen (die tot het op het entresol gelegen deel der secretarie gaat door de toiletten) niet practisch zijn. De dienstafdeeling wordt door de verdeeling over entresols te ingewikkeld. De nadeelen der ontworpen entresols zijn dat zij — hoewel zelf niet hoog — bovendien de ondergelegen vertrekken (en daarbij kamers van hoofdambtenaren b.v. den gemeente-secretaris) verlagen.

Het ontwerp geeft overigens aanleiding tot de volgende bemerkingen. Het doortrekken der gevraagde buizentunnels wordt deels door de entresols belet, terwijl zij elders doodloopen tegen liften.

De verdeeling van gangen en hallen door rijen van zware constructief overbodige pijlers belemmert de circulatie en overzichtelijkheid, terwijl zij ook aan de verlichting in den weg staan. De pijlers en muurpilasters versmallen de 3 M. breede gangen plaatselijk tot 2.20 M.

Dat de neveningangen in den doorrit mede moeten dienen voor de drukbezochte groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Betalingsbureau Belastingen is, in verband met het rijtuigverkeer in den doorrit, niet doelmatig.

In den achteringang der hoofdvestibule ontbreekt een tochtportaal.

Bij de diensttrappen in de zijgevels is getracht over den doorrit heen een verbinding tusschen voor- en achtergebouw te bereiken. De belangrijke ingang onder den toren tot de centrale wachthal in het achtergebouw is te smal en de in den toren ontworpen trap te klein voor het te verwachten gebruik.

Aan de dienstvertrekken is niet altijd voldoende aandacht gewijd.

De onderlinge groepeering der keukens en koffiekamers voor het personeel en hunne verdeeling over twee verdiepingen is niet gunstig, terwijl de doorgaande spijzenlift te ver verwijderd is van de voornaamste lokalen in het voorgebouw.

De conciergewoning is klein en achteraf gelegen, terwijl de ingang op afgesloten terrein is ontworpen. De rijwielbergplaats (in tweevoud ontworpen in afwijking van het programma) is niet gemakkelijk bereikbaar.

Ook de politiepost (met cachot in het sousterrain) voldoet niet aan het programma.

De bodenkamers zijn veelal donker (zij ontbreken op eenige der gevraagde plaatsen) en slecht te ventileeren. Garderobes en W.C.'s personeel (gelegen op entresols en niet bij bodenkamers) zijn ruim, maar de ventilatie zal veelal te wenschen overlaten. De publieke W.C.'s in het achtergebouw op een entresol zijn niet gunstig gelegen.

De Jury voor den Raadhuisbouw,
(get.) J. H. W. Leliman, Secretaris.

VI. J. J.

Het ontwerp overschrijdt het beschikbare bouwterrein en wel aan de achterzijde gedeeltelijk met 2 M. (trappenhuis) en aan de beide zijgevels met 5 M. (achtertoren).

De nagerekende begrooting wijst een eindcijfer aan van f 4.085.000.

Bij den opzet van het ontwerp is gestreefd naar monumentaliteit, maar deze is niet bereikt. Het leidde in hoofdzaak tot overmatige zwaarte in constructie en materiaal.

De plattegrond onderscheidt zich in aanleg door een niet gerechtvaardigde ruimteverspilling. Ondanks deze o.a. door overmaat van kolommen, (die ook uit practisch oogpunt hinderlijk zijn) in het versnipperde interieur toch geen grootsch effekt bereikt. Met name is de zeer gerekte middenhal niet gelukkig. De gecompliceerde indeeling vertoont een zeer onpractische en verbrokkelde verdeeling van trappenhuis, gangen en hallen, welke vooral in het representatieve gedeelte storend werkt, zoowel aesthetisch als practisch. De hoofdtrappen (in afwijking van het programma twee in getal) komen te ver uit het centrum van het gebouw (waar Raads- en feestzalen gelegen zijn) boven en dientengevolge zijn ook de verbindingen ter hoofdverdieping omslachtig en ongeriefelijk. Bovendien wijkt het ontwerp op vele punten af van de programma-eischen en is aan de onderlinge groepeering der dienstvertrekken niet steeds de vereischte aandacht gewijd.

Dat de doorrit het rijtuigverkeer direct naast den hoofdingang doet uitmonden is bezwaarlijk. Bovendien wordt de indruk van den geheel symmetrisch opgezetten gevel aan den Coolsingel verstoord door dezen onsymmetrisch geprojecteerden doorrit.

De architectonische opvatting van het uitwendige is beheerscht door een sterk maar niet bezonken streven naar monumentaliteit. De onderdeelen staan los van elkander en vormen geen organisch doordachte compositie. Het geheel is uitermate zwaar en gedrongen van verhoudingen, terwijl de koepel, met de omringende kleine koepels, niet tot haar recht komt, gelet op de plaatsing van het Raadhuis aan den Coolsingel. De veelsoortigheid van deur- en raamvormen maakt het geheel onrustig, 't geen nog versterkt wordt door de wijze waarop de openingen zijn onderverdeeld en door het aanbrengen van ongemotiveerde architectonische versieringen.

De gevel houdt bovendien geen rekening met de achtergelegen vertrekken.

De Jury voor den Raadhuisbouw.
(get.) J. H. W. Leliman, Secretaris.

VII. ROTERODAMI PROSPERITAS.

Het ontwerp overschrijdt — hetgeen op de situatie door te veel verkleining van den plattegrond (103 bij 83,5 M. in plaats van 105,55 bij 85,50 M., of, metende op de voorgeveltekening 1 à 100, zelfs 86,15 M.) niet uitkomt — zeer aanmerkelijk de gestelde bouwlijnen.

Bijkans de geheele voorgevel staat 2 85 M. over de rooiing, de stoepen en beeldgroepen 8 M., de geheele achtergevel springt 2,70 M., de traptorens 5,20 M. voor. Plaatst men den linkerzijgevel in de rooiing dan springen van den rechterzijgevel de toren 1,15 M., de muur 0,15 M., de erkers 2,90 M. en de erker onder den toren 2,55 M. voor. Een en ander gemeten op de gevelteekening, terwijl gemeten op het plan deze cijfers worden resp. 0,50 M. voorsprong, 0,50 M terugsprong, 2,25 M. voorsprong en 1,95 M. voorsprong.

De begrooting stijgt bij narekening tot f 3 355.000.— Wanneer echter als op de maquette en teekening is aangegeven wordt gerekend op uitvoering met diepe daggen, dan zou dit bedrag alsnog stijgen over 140.000 M³. met minstens f 2,50 per M³. tot f 3.705.000.

Bij de beoordeeling van het ontwerp moet er mede worden rekening gehouden dat de onnatuurlijk gekleurde maquette een geflatteerde voorstelling geeft vergeleken met de aan de begrooting ten grondslag liggende uitvoering. Zij vertoont n.l., ook aan de zijgevels uitsluitend toepassing van natuursteen en

koperen dak, terwijl baksteen en leien dak bedoeld zijn. Bovendien geven de diepe daggen der vensters door hun schaduwwerking een gedachte aan monumentaliteit, welke niet zou worden verwezenlijkt. De onjuiste indruk, door de maquette in het leven geroepen, wordt nog versterkt door de voor het gebouw aangegeven fontein, welke in werkelijkheid niet kan worden geplaatst.

De lichtinval uit de binnenplaats wordt benadeeld door de hoogte der omringende gebouwen, welke alle 22,5 M. hoog opgaan, terwijl door het ongemotiveerd optrekken van den tot een nokversiering vervormden tusschenmuur, de hoogte der ombouwing voor een groot deel zelfs tot 31,5 M. stijgt. Dit treft met name de beide binnenplaatsen van het voorgebouw. Ook de bovenverlichting der groote bureauhallen ten beganegrond wordt geschaad eerstens door de hooge ombouwing en tweedens door den aanleg eener op alle bovenverdiepingen voorkomende verbindingsgang.

In alle vertrekken van den beganegrond en der 3e verdieping zijn de vensters (vooral in verband met de diepte der vertrekken van 6,5 M. en 10 M.) ongunstig geplaatst (glaslijn is 0,80 M. boven den vloer en 2 M. resp. 1,25 M. onder het plafond).

De indeeling, die een zeer regelmatigen indruk maakt, voldoet echter in zeer vele opzichten niet aan de in het programma gestelde eischen van groepeering en afmeting en is voor den dienst ongerieflijk (b.v. ligging en verdeeling der secretarie in verband met de kamer van den Secretaris, de afdeeling Eigendommen in verband met het archief in het sousterrain, de groote bureaux ten beganegrond, de keuken en koffiekamer personeel, de W.C.'s personeel). Bovendien worden vers hillende localiteiten gemist (ambtenaarskamers bij de Wethouders van Gemeentewerken en Bedrijven, W.C.'s, toiletten publiek, kamer chef-agent). Daarbij verdient in het bijzonder opmerking dat ondanks het te groote bebouwde oppervlak de afstand der vensterassen slechts 3.20 M. instede van 3.50 M. bedraagt als in het programma in verband met de inrichting der kantoren was aangegeven. De afmetingen der vertrekken zijn veelal 10% kleiner dan verlangd wordt (bureaux Burgerlijke Stand, Verkiezingen, Attestatiën, Pensioenbureau, Secretarie, afdeeling Financiën). De plaatsing van de kluis op den vloer der bovenverdieping niet op opgaande muren, is niet constructief.

Bij het architectonische karakter is naar oorspronkelijkheid gestreefd. Dit heeft in verschillende onderdeelen tot een gelukkig resultaat geleid (wat het inwendige betreft wordt de feestzaal genoemd) maar het voor een Raadhuis treffend karakter is niet bereikt. Het geheel mist, ook tengevolge van het te levendige silhouet, een monumentaal krachtig aspect. De vele balkons en loggia's zijn niet alleen minder eigenaardig, maar schadelijk voor de verlichting der achtergelegen lokalen. Meerdere vertrekken — in het bijzonder ook dat van den Burgemeester ('t welk bekrompen en niet juist gegroepeerde accessoires heeft) -- hebben een zeer onpractischen grondvorm en te groote hoogten (trouwzaal en kamer Wethouder 9,5 M., kamer Burgemeester 8 M.). De onlogische vormen van andere vertrekken (o. a. de in den rechtschen toren gelegene) vloeien op onlogische, gekunstelde wijze voor uit vooropgezette eischen der buitenarchitectuur.

Op meerdere punten is bij de gevels geen rekening gehouden met de beteekenis of de eischen der achtergelegen localiteiten, hetgeen, als in de groote raamgroepen van den zijgevel, tot valsche effecten leidt.

De torenbekroning vertoont inconstructieve, op de hoeken geplaatste openingen voor het carillon.

De feestzaalgroep is door de beide dienstlokalen op onpraktische wijze onderbroken en vormt geen samenhangend geheel, terwijl verschillende dezer vertrekken niet vlot of direct van de gang toegankelijk zijn (trouwzaal, kamer Burgemeester en kamer Burgemeester en Wethouders, kamer Wethouder). Een centrale ruimte ontbreekt op de hoofdverdieping.

De ongemakkelijke hoofdtrap mist met hare te lange zijarmen monumentaal effect en komt vooral ten opzichte van de Raadszaal niet goed boven.

De tribunes der Raadszaal, welke langs donkere trappen bereikt worden, zijn, door gemis aan toegangspaden op publieke en gereserveerde tribunes, feitelijk te klein (65 resp. 20 plaatsen) en missen een voorportaal.

De personenliften zijn te verafgelegen uit het centrum van het gebouw.

De Jury voor den Raadhuisbouw,

(Wordt vervolgd) (get.) J. H. W. LELIMAN, Secretaris.

GEMENGDE BERICHTEN

'S GRAVENHAGE. De schouwburgkwestie gaat waarschijnlijk een nieuw stadium in, waarbij de bouw van een nieuwen schouwburg weer verder afschuift Door B. en W. werd ingevolge een Raadsbesluit een commissie benoemd (bestaande uit de heeren H. A. VAN IJSSELSTEIJN, Prof. J. F KLINKHAMER, J. A. G VAN DER STEUR, J VERHEUL DZN. en J. MEIER, commandant der Amsterdamsche brandweer) om te rapporteeren over de voorstellen van den Commandant der Haagsche brandweer tot verbouwing van de schouwburg. De commissie is van oordeel dat wijzigingen in den schouwburg aangegeven door den gemeente-architect SCHADÉE en aangevuld door die welke de commandant van de brandweer voorstelt, nog niet een veilig gebruik waarborgen. Zij geeft in haar rapport aan wat h.i. te doen staat. De meerderheid der commissie is van oordeel dat door de in haar rapport aangegeven maatregelen een geheel wordt verkregen dat aan hooge eischen van veiligheid voor publiek en personeel voldoet en dat ook in andere opzichten de schouwburg aan redelijke eischen zal beantwoorden. De kosten (met uitzondering van een nieuwe conciergewoning worden geschat op f 130.000) (De heer VAN DER ST. heeft het rapport niet onderteekend, wijl hij meerdere vergaderingen der commissie niet bijwoonde.)

De heer VERHEUL kan zich hiermede, met name wat het voorgebouw betreft, niet vereenigen. Hij gaat verder en schat de door hem noodig geachte verbouwingen (er op rekenende dat aan de zaal en de overkapping niets behoeft te worden gedaan) op f 255 000, benevens f 50.000 voor een nieuw bijgebouw. Voor de verdere restauratie van het in een toestand van verwaarloozing verkeerende schouwburggebouw zijn door hem geen sommen uitgetrokken, evenmin als trouwens in de begrooting der commissie.

De commissie is uitgegaan van het denkbeeld dat alleen rekening moest worden gehouden met de eischen, die voor de beveiliging van publiek, artisten en personeel tijdens eene voorstelling moeten worden gesteld. Zoo is dan ook bijv. niet gerekend op eene verandering van de houten kappen, omdat de zaal moet kunnen ontruimd zijn geruimen tijd eer van die brandende kap gevaar kan dreigen voor de in het gebouw aanwezigen.

De commissie heeft eene reeks verbouwingen ontworpen strekkende tot betere afscheiding van tooneel en zaal en tot verruiming van de trappen en gangen. Hiertoe is eene ingrijpende verbouwing van voorgebouw en vleugels noodig.

Voor het geval ruimere foyers gewenscht zijn dan in het ontwerp der commissie overblijven, bestaat gelegenheid daarin te voorzien door gebruikmaking van het aan den schouwburg grenzende „onderwijs-gebouw".

Ook voor het tooneelgebouw worden eenige verbouwingen aangegeven hoofdzakelijk ten dienste van de vrije circulatie van het brandweerpersoneel.

De commissie zegt nadrukkelijk dat zij tot geene minder ingrijpende maatregelen kan adviseeren, zelfs niet indien vaststaat dat het gebouw een min of meer tijdelijk karakter zou dragen en binnen afzienbaren tijd door een ander zou worden vervangen. Het is echter waarschijnlijk dat na eene relatief zoo kostbare verbouwing, waarmede dan — gelijk de commissie zegt — een geheel zou worden verkregen dat aan hooge eischen van veiligheid voldoet, de bouw van een nieuwen schouwburg voorloopig van de baan is De groote prikkel immers om de schouwburgkwestie op te lossen door den bouw van een nieuwen schouwburg is vervallen wanneer de veiligheid van het oude gebouw in voldoende mate gewaarborgd is.

Gevelwedstrijd te Utrecht. Men bericht ons dat het Utrechtsch Kunstverbond waarbij zijn aangesloten de navolgende vereenigingen: Ver. tot bev. v. h. Vreemdelingenverkeer, Mij. tot bev. der Bouwk. Afd. Utrecht, Club v. Utr. leden v. h. Gen. A. et A., Het teeken- en schilderk. Gen. „Kunstliefde", Openbare Leeszaal, Ned. Bond v. Vakschoolleeraren en -leeraressen, Ver. tot Bev. van Beeldende Kunsten Afd. Utrecht, Het Boellaerd Fonds, zijne adhaesie betuigde met het verzoek aan B. en W. van Utrecht, om te besluiten tot het houden van een gevelwedstrijd.

Theophilos Hansen 1813—1913. De honderdste wederkeer van HANSEN's geboortedag is 16 Juni l.l. in de Aula der Academie van Beeldende Kunsten te Weenen herdacht. Prof. FERDINAND VON FELDEGG hield daarbij de feestrede, welke in haar geheel is opgenomen in de „Wiener Bauindustrie Zeitung" Nr. 38. Hij schetste daarin de artistieke persoonlijkheid van den beroemden bouwmeester die het zeldzaam voorrecht had dat hij, zonder ooit op noemenswaardige moeilijkheden te stuiten, steeds gelegenheid vond zijne plannen te verwezenlijken. Zijne kunstopvatting wordt — in aansluiting met de feestrede bij den 90sten geboortedag, in 1903 herdacht — van twee uiteenloopende standpunten beoordeeld.

„Dat echter HANSEN van deze — ik zeg niet tegenovergestelde, dat zou te sterk zijn — wel echter van deze verschillende standpunten uit beschouwd, in gelijke mate als volbloed kunstenaar verschijnt, dat HANSEN onverschillig of wij zijne beteekenis meten met de maat der individualisten van omstreeks 1900 of met de maat der aanhangers van kritisch-historische bezonnenheid uit onze dagen, onverschillig of wij het grootste gewicht hechten aan het in HANSEN zoo sterk pulseerende element der vrije vinding, op zijne onloochenbaar sterke moderne neiging of wel op zijne groote gave voor fijngevoelde navolging der historische bouwkunst, op zijne bewuste, ik zou willen zeggen, piëteitsvolle onderwerping aan de eeuwige wetten der overlevering, dat HANSEN, van welk dezer beide standpunten wij hem ook willen beoordeelen, stand houdt tegenover onze kritiek — dat is eene zekere, eene vaste waarborg voor zijne werkelijke beteekenis."

HANSEN zocht voor zijne groote bouwwerken bij verschillende bouwstijlen aansluiting. „Hij is Renaissancekunstenaar wanneer de opgave hem daarvoor geschikt lijkt. Hij beheerscht den byzantijnschen stijl als geen ander naast hem en past dien met het grootste resultaat toe. Hij is Hellenist wanneer het vraagstuk hem daartoe bezielt. Hij is ook gothieker — op zijne wijze.

„Men heeft HANSEN deze veranderlijkheid dikwijls verweten, en wilde in deze veelzijdigheid een gemis aan artistieke overtuiging zien. Ten onrechte! Wij mogen niet vergeten dat die veelzijdigheid in het wezen van den tijd gelegen was, dat de 19de eeuw met de voor de eerste maal verworven universeele kennis van het verleden, hoofdzakelijk eklektisch moest worden. Het was aan geen vroegeren tijd mogelijk om over de oude stijlen op zoo souvereine wijze te beschikken als aan de 19de eeuw. En wanneer dan ook vroegere tijden van zulke universaliteit geen gebruik hebben gemaakt, dan was daarvan zeker niet hunne meerdere oorspronkelijkheid als veeleer hunne geringere kennis de oorzaak. Hoogere ontwikkeling dus, en niet artistieke onmacht was er „schuld" van wanneer HANSEN's tijd zijne bouwwerken heeft uitgevoerd in de stijlen der eeuwen in plaats van in den vermeenden stijl der eeuw. Wat echter voor den geheelen tijd geldt, geldt ook voor HANSEN. Hij was dus niet noodgedwongen eklektiker, niet uit gemis aan eigen vindingskracht, maar op grond van zijne veelomvattende kennis; hij ging niet op in verschillende stijlopvattingen omdat hij zijn eigen karakter niet zou hebben kunnen vinden, maar omgekeerd heeft hij deze stijlopvattingen ondergeschikt gemaakt aan zijn eigen wezen; hij heeft niet de vraagstukken van zijn tijd geperst in de knellende banden van vroegere stijlen, maar hij heeft deze stijlen onderworpen aan de vraagstukken van zijn tijd, hij heefd ze verruimd en vervormd, tot zij aan hun doel beantwoordden. En aangezien niet zoozeer — gelijk thans zoo gaarne verklaard wordt — iedere tijd zijn eigen stijl, als wel iedere tijd zijn eigen bouwprobleem bezit, n l. dat probleem hetwelk hij krachtens zijn geschiedkundige wording het volkomenste beheerscht, zoo past ook bij ieder vraagstuk uitstekend de stijl van een bepaalden tijd In de keuze van de bij ieder bouwprobleem het best passende stijlvorm, in de gelukkige vondst der voor het vraagstuk zich het best leenende vormentaal, was HANSEN een onovertroffen en hoogstens nog door SEMPER geëvenaard meester.

„In dezen zin was HANSEN ook een krachtige karaktervormer in de bouwkunst, ondanks zijne relatief eenvoudige, steeds slechts op groote rhythmiek berekende vormgeving. Verre van zins om ooit met zijn werk te willen overbluffen; een volslagen vijand van alles wat men met op lager kunstgebied „inslaand" noemt, trad hij toch in ieder zijner werken nieuw en verrassend op, hij sloeg architektonisch steeds den nagel op den kop. Tegenover HANSEN's gebouwen staande, zou het zelfs aan het eenvoudigste intellekt niet invallen te vragen: wat stelt dat voor? Eene kerk is bij HANSEN een kerk, een paleis een voornaam woonhuis, eene beurs een beurs en een parlementsgebouw een parlementsgebouw.

„Over de bestemming van een bouwwerk van HANSEN zal dus niemand lang moeten peinzen en om voor origineel onbegrijpelijk te poseeren was hem geheel vreemd. Hij vergenoegde zich gaarne ermede dat hetgeen hij maakte, zich vertoonde voor wat het was. Een trek is echter aan al zijne gebouwen eigen, hoe veelsoortig in ontwerp en uitvoering zij ook mogen zijn: zij zijn tot in ieder onderdeel door hun onvergelijkelijken adel en monumentaliteit volkomen en geheel echt HANSEN.

„HANSEN's bouwkunstige karakteristiek is zonder uitzondering eene karakteristiek van de idee, van den geestelijken inhoud van het gebouw, niet eene karakteristiek die ontwikkeld is uit de algemeene wetten van de mechanica of de materialenkennis.

„HANSEN was geen materialist der bouwkunst. Hij was veeleer het lijnrechte tegendeel; hij was idealist of, juister uitgedrukt, ideïst. Niet de materiëele, niet de technologische natuur van een bouwwerk, maar de eraan ten grondslag liggende tektoniek was voor hem het overwegende. En hierin wortelt HANSEN's echte en diepe betrekking tot de antieke kunst. Wat SEMPER in zijn hoofdwerk „Der Stil" zoo mooi gezegd heeft, geldt daarom ten volle van HANSEN's kunst: „Vernietiging van de realiteit, van het stoffelijke is noodig, waar de vorm als beteekenisvol symbool, als zelfstandige schepping van den mensch op den voorgrond moet treden.... Daarheen leidde het onverdorven gevoel bij alle aesthetische pogingen der natuurmenschen, daarheen keerden de groote, ware meesters der kunst in al hare uitingen terug." Zulk een groot, zulk een waar meester was THEOPHILOS HANSEN. Daarvan zijn wij sterker overtuigd dan ooit, heden bij de herdenking van het eeuwfeest zijner geboorte."

WEENEN. Het Gemeentelijk Frans Joseph Museum. De in de „Bouww." reeds herhaaldelijk vermeldde lijdensgeschiedenis van dezen bouw is geëindigd door het besluit van den Gemeenteraad om het ontwerp van Dr EMIL FRANQUILLINI en KARL HOFFMANN voor uitvoering te bestemmen. Deze questie hangt reeds jaren. Een aanvankelijk gekozen ontwerp van Baurat SCHACHNER is na diens overlijden vervallen.

Toen als nu werd door de moderne kunstrichting krachtig een ontwerp van OTTO WAGNER gepropageerd. Het ontwerp van SCHACHNER sloot zich aan bij de Weener Barokstijl, die op het toenmalige bouwterrein tegenover de Karls Kirche als meer aangewezen werd beschouwd dan een modern bouwwerk. Sedert werd echter een ander terrein aangewezen, op de „Schmelz", het vroegere exercitieveld dat nu door de Gemeente is aangekocht en voor haar wordt geëxploiteerd.

Een nieuwe prijsvraag werd uitgeschreven. WAGNER en FRANQUILLINI & HOFFMANN kregen beide een eerste prijs; het laatste ontwerp is nu voor uitvoering aangewezen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

M. B. N. Bolderman en A. W. C. Dwars. Beknopt leerboek der Waterbouwkunde. Uitgegeven door L. J. VEEN te Amsterdam. 6e en 7e afl.

E. W. Moes en K. Sluyterman. Nederlandsche kasteelen en hun historie. Amsterdam. Uitgevers-Maatschappij „Elsevier".

Afl. IX, de eerste van het 2e deel behandelt een tweetal onzer voornaamste buitenverblijven, de kasteelen Middachten en Rosendaal. Bij het laatste wordt een voorname plaats ingeruimd aan de tuinen en hunne waterwerken. De oude statige pracht der 17de eeuw (waarvan een afbeelding de herinnering bewaarde) is verdweenen sedert in de laatste helft der vorige eeuw onder leiding van ZOCHER het geheel in een natuurpark werd veranderd. „Konden wij thans, nadat de eeuwen aan geboomte en houtgewas eerbiedwaardige vormen gegeven hebben, den statigen stijl van weleer terugzien, dan ware in ons vaderland geen grootscher park denkbaar. Maar wat Rosendaal aan statigheid inboette, dat won het ruimschoots terug in lieflijkheid, ruimte en kleurenpracht."

Men mag verwachten dat deze interessante uitgave die na den dood van den eenen samensteller E. W. MOES eenigen tijd stil gelegen, nu weder regelmatig wordt voortgezet en voltooid.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Ingenieurs-examen voor bouwk.-ing. geslaagd: B. BIJVOET J. DUIKER, J. VAN GENDT.

Cand.-examen bouwk.-ing. H, VAN HALEWIJN, H. HOEKSTRA, S. F. LOEB, E. H. DE ROO, F. L. WIEMANS

Prop.-examen in de bouwkunde M. C. A. MEISCHKE en P. H. N. BRIËT.

Bouwkundige Studieprijsvraag, betreffende een Dorpsschool met Onderwijzerswoning, uitgeschreven door de Vereeniging van Ned. Baksteenfabrikanten.

De Jury, bestaande uit de heeren H. P. BERLAGE, J. GRATAMA, L. ZWIERS, G. VERSTEEG en TH. M. KETELAAR, oud-Schoolopziener, heeft geene bekroning toegekend, doch de volgende belooningen verleend: motto „V. M. G." f 125.—, „Plutarchus" f 125.—, „Zes" f 50.—, „Voor de jeugd" f 50.—, terwijl voor publicatie is aanbevolen motto „Petrus".

HET RAADHUIS TE HAARLEM

(MET DEN TOREN WIENS HERBOUW, DOOR DE VEREENIGING „HAERLEM" BEKOSTIGD, DEZER DAGEN BEGONNEN IS)
NAAR EENE TEEKENING VAN P. SAENREDAM. 1630

XIIE JAARGANG No. 28 — 9 JULI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. — AMSTERDAM. — UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DR. HANS KAMFMEYER (KARLSRUHE). DE BETEEKENIS VOOR DEN STEDENBOUW DER ECONOMISCHE EN SOCIALE BEGINSELEN DER TUINSTEDEN [1])

Het komt mij voor dat de voortreffelijke beschouwingen van den heer OSTHAUS in één opzicht eene zekere aanvulling vragen. Ik geloof dat zij niet scherp genoeg aangeven welke diep ingrijpende werkingen de eigenaardige sociale en economische beginselen der tuinsteden moeten uitoefenen op de artistieke ontwikkeling. Wel wees de spreker er op dat het uitsluiten der terreinspeculatie bij onze tuinsteden aan het stedenbouwkunstig vraagstuk iets vast en bepaalds gaf, waardoor het zich beter leende voor een zuiver artistieke oplossing. Kort daarna sprak hij echter van tuinvoorsteden op spekulatieven grondslag, welke met die op coöperatieven grondslag het één-gezinshuis en den stelselmatigen aanleg gemeen hebben. Zeer in het voorbijgaan zou ik den wensch willen uiten dat zoodanige stichtingen welke in artistiek opzicht ongetwijfeld voorbeeldig kunnen zijn met een anderen naam, bijv. „landhuiskolonie" of „arbeiderskolonie" bedacht worden en dat in het belang van eene duidelijke uitdrukkingswijze die misverstanden buitensluit, aan het woord „tuinstad" of „tuinvoorstad" de oorspronkelijke sociale en economische beteekenis verbonden blijft.

Zooals U bekend is, zal in de stichtingen welke door de „Deutsche Gartenstadtgesellschaft" in het leven worden geroepen, de spekulatieve prijsopdrijving

[1]) Vervolg op het artikel „Tuinstad en Stedenbouw." („Bouwwereld" Nr. 26 en 27.)

van den grond, dus van het wonen, uitgesloten zijn en de waardevermeerdering ten goede komen aan alle bewoners samen. De taak welke zulk een tuinstad of tuinvoorstad aan den ontwerper oplegt, schijnt zich bij den eersten oogopslag niet te onderscheiden van die bij den bouw eener landhuis- of arbeiderskolonie. Wie een dergelijke opgave nader beschouwt, zal spoedig het onderscheid gewaarworden.

De sociale verhoudingen in de doorgaans coöperatieve organisatie brengen met zich mede dat de scherpe scheiding der verschillende bevolkingskringen vermeden wordt, welke steeds voorkomt in de door grondspeculanten gestichte villakolonies en in de arbeiderskolonies van industriëelen. [1]) Deze vereeniging van verschillende bevolkingskringen in een tuinstad brengt tevens eene verrijking en differentiëering van het bouwprogramma met zich mede. Terwijl de kleine woningen der onbemiddelden meestal vereenigd worden in grootere groepen of in rijen — zulks reeds met het oog om op kosten van brandmuren, straten, rioleering, verwarming en onderhoud te sparen — zal de middenstand dikwijls waarde hechten aan eene nog grootere ruimte en vrijheid, dus op het wonen in enkele of dubbele huizen.

In de bestaande steden wordt ieder huis behandeld als eene afzonderlijke opgave. Dat gaat zoover dat zelfs goede architekten soms in een en dezelfde straat verschillende huizen naast elkander plaatsen, bij wier ontwerpen geene rekening is gehouden met een fraaie samenwerking in het stadsbeeld. Wanneer daarentegen in de tuinstad de afzonderlijke huizen worden samengevoegd tot een gesloten geheel en stadsgezicht, dan is dat niets opvallends of willekeurigs, maar het is de logische uiting eener bestaande sociale gemeenschap. Evenals in de coöperatie de enkeling tot zekere hoogte zijne individueele wenschen heeft te onderwerpen aan den gezamentlijken wil der coöperatie en hij zich daarbij voelt als een aktief onderdeel van een groot geheel, zoo verlangt hij ook dat zijn huis zich niet losmaakt van de omgeving maar dat het zich met deze vereenigt tot een gezamentlijk effekt.

Eene volgens een vast plan doorgevoerde oplossing van aanleg en bebouwing op een groot terrein kan onder de heerschappij van het partikulier bezit slechts tot stand komen door den dwang van den grondeigenaar. Als bezitter kan optreden 'tzij een terreinspeculant, 'tzij eene stichting of vereeniging van algemeen nut. Men kan zonder meer aannemen dat een terreinspeculant, die in de eerste plaats beoogt het meeste profijt van zijn bezit te trekken, reeds ter wille van zijn eigenbelang veel eerder geneigd zal zijn toe te geven aan dwaze wenschen zijner afnemers en daardoor inbreuk te maken op de schoonheid, dan de degelijke leiding eener coöperatie, die, het vertrouwen harer medeleden bezittend, bij deze een krachtigen opvoedenden invloed kan uitoefenen en in het belang van het geheel enkele bijzondere wenschen buiten beschouwing kan laten. Bovendien kan de tuinstad-coöperatie, die zich overeenkomstig onze grondbeginselen het opperbezit van alle terreinen voorbehoudt, haar invloed op de bebouwing blijvend doen gelden, terwijl de speculant bij verkoop van het huis zijn doel bereikte en niet alleen het belang, maar ook de mogelijkheid verliest, om in te werken op de ontwikkeling der villakolonie.

En er is nog een onderscheid tusschen onze tuinsteden en de kolonies waarheen de bewoners slechts gelokt worden door de goedkoope aanbiedingen van een partikulier ondernemer, waar zij dus geheel toevallig samenkomen en zonder verband naast elkander wonen. In de tuinsteden zijn de bewoners niet alleen uiterlijk maar tot zekere hoogte ook innerlijk verbonden. Het gemeenschappelijke belang aan eene hoogere bevrediging der woonbehoefte heeft de menschen eerst in de coöperatie en daarna in de tuinstad vereenigd. Van den aanvang af zijn zij dus in een organisatie verbonden en de ervaringen in Engeland zoowel als in Duitschland bewezen, dat op den bodem van zulk samenwonen geheel nieuwe denkbeelden over opvoeding, volksontwikkeling, gezelligheid enz. groeien. En deze veelsoortige behoeften worden weder bevredigd door het gemeenschappelijk georganiseerde optreden. De aanleg van speel- en sportterreinen, de stichting van een volkshuis, een bibliotheek en leeszaal en van andere gemeenschappelijke inrichtingen welke door de bewoners als eene behoefte worden gevoeld, zijn voor den architekt en stedenontwerper evenzoovele interessante en nieuwe opgaven.

Ten slotte zij nog gewezen op een karakteristiek onderscheid tusschen de tuinsteden en de bestaande steden en voorsteden. In de bestaande steden zijn de bewoners meestal ondergebracht in groote huurhuizen. Zij moeten daar alle overlast en onaangenaamheid ondervinden, welke het gevolg zijn van het samendringen van niet bij elkaar passende menschen en de daaruit volgende verveelvuldiging der wrijvingsvlakken. Daarentegen bestaat een buitengewoon gebrek aan gelegenheden waarin zich een waardige samenleving kan ontwikkelen, dus aan fraaie vereenigingszalen, volkshuizen, bibliotheken, leeszalen, bad- en speelgelegenheden enz.

In de tuinsteden wordt daarentegen de grondslag voor eene opgewekte sociale samenleving der bewoners gelegd reeds door den geheelen aanleg der stad en door het stichten van al de bedoelde vereenigingsgelegenheden, welke wij in de bestaande steden missen. De daarvoor noodzakelijke middelen worden gevonden door de waardevermeerdering van den grond welke niet, zooals bij villakolonies het geval is, aan enkele ondernemers in den schoot valt, maar aan de gemeenschap der bewoners welke die waardevermindering deed ontstaan.

[1]) Dit laatste is niet geheel juist, althans te Bournville, de stichting van CADBURY, en ook in „het Lansink", door Gebrs. STORK bij Hengelo in het leven geroepen, is de bedoelde scheiding vermeden. Red. „Bww."

Niet minder belangrijk dan deze bevordering van het sociale leven is de verrijking van het persoonlijke leven, die daarin ligt dat in de tuinstad de afzonderlijke mensch, de afzonderlijke familie in haar huis die rust en afgeslotenheid vinden, welke het etagehuis niet kan bieden en die de noodzakelijke aanvulling van een opgewekt gemeenschapsleven zijn. Deze rust en afgeslotenheid van het partikuliere leven hebben de menschen in dezen tijd des te meer noodig, naar gelang de economische, politieke en maatschappelijke organisatie hen sterker in botsing brengt en dreigt de bedoelde eigenschappen af te stompen.

Reeds werd door vorige sprekers de aandacht erop gevestigd dat de tuinstad den architekt, die tot nog toe slechts aan den bouw van afzonderlijke huizen gewend was, dikwijls eischen stelt, wier oplossing nog slechts hier en daar geslaagd is. Uit mijne korte beschouwingen is misschien af te leiden hoe veelsoortige belangen bij dit vraagstuk in aanmerking moeten worden genomen en welk pionierswerk de tuinstadbeweging kan doen voor de stedebouwkunst, ja voor de geheele stedelijke kultuur. De kunstenaars en kunstvrienden moeten in de eerste plaats helpen opdat zij inderdaad die taak kan vervullen. Zij moeten niet als wereldvreemd zich plaatsen terzijde van de sociale en economische drijfkrachten van onzen tijd, maar zij moeten door een medevoelenden arbeid er voor waken dat de geweldige vraagstukken van dezen tijd eene oplossing vinden welke niet alleen bevredigt in economischen zin maar ook wat hare kultuurwaarde betreft.

NIEUWE BOEKEN OVER HOLLANDSCHE BOUWKUNST

Old-Houses in Holland. Text and illustrations by SYDNEY R. JONES with some additional plates in colour after other artists Edited by CHARLES HOLME. The Studio Ltd. London, Paris, New-York MCMXIII.

Architektur und Kunstgewerbe in Alt-Holland. Eingeleitet von Dr. ANDRÉ JOLLES. München MCMXIII. — GEORG MÜLLER und EUGEN RENTSCH Verlag.

Academy Architecture 1913[I]. ALEX. KOCH & SONS. London.

Waarschijnlijk is het geen bloot toeval maar uiting van bijzondere internationale belangstelling dat in ons „jubeljaar" eenige boeken over ons land verschenen. Enkele dezer bezitten een meer in het bijzonder bouwkunstig belang. Het, hoewel niet ongewone, toch merkwaardige verschijnsel doet zich daarbij voor dat zij, evenals trouwens de ter eere van 1913 uitgelokte reclameartikels in tijdschriften als „Woche" en „Graphic", bij voorkeur Oud-Holland behandelen.

„Old-Houses in Holland" heet de extra voorjaarsuitgave van „The Studio" — welke, 'tzij terloops gezegd, een zeer uitnemenden indruk maakt — en „Architektur und Kunstgewerbe in Alt-Holland" is de titel eener duitsche uitgave, waarvan wij tot ons leedwezen echter geen onverdeeld gunstige herinnering behielden.

Men is er geleidelijk aan gewend geraakt dat bij vreemdelingen over het algemeen neiging bestaat — en Nederland is doorgaans slechts al te zeer bereid die neiging in het gevlei te komen o.a. door de wijze waarop het zich tegenover het buitenland op internationale tentoonstellingen voordoet [1]) — om de laatste eeuwen onzer ontwikkeling over het hoofd te willen zien. Zij zouden (getuige nog de „Monde Illustré" van 28 Juni l.l.) blijkbaar eigenlijk niets liever zien dan dat ons land zich nog doorloopend als één Marken of Volendam voordeed en nu dat niet het geval is, komen zij aan hunne verwachtingen naar vermogen tegemoet door bij voorkeur het oude te zoeken en langs het nieuwe heen te zien.

„Academy Architecture" maakte uiteraard in beginsel eene uitzondering. Die welbekende uitgave, tweemaal 's jaars verschijnend, ontleent hare beteekenis aan het overzicht dat zij — zich daarbij niet tot Engeland bepalend — geeft van de hedendaagsche bouwkunst. Het eerste deeltje van 1913 zou nu eene afdeeling „Dutch domestic architecture" bevatten en op ruime schaal werd eene uitnoodiging tot medewerking bij onze architekten verspreid. Het bewuste deel is thans verschenen. Het is zonder eenigen twijfel zeer belangwekkend maar.... niet door zijne Hollandsche afdeeling.

Ligt dat nu aan onze architekten die, wellicht, door de uitnoodiging tot medewerking onverschillig naast zich neer te leggen, deze gelegenheid verzuimden om door een goed overzicht van onzen hedendaagschen woonhuisbouw — en die moet toch wel als de sterkste zijde onzer bouwkunst aangemerkt worden — voor dezen bekendheid en waardeering bij een internationaal publiek te vinden? Of heeft de samensteller van den bundel geen, of niet het juiste gebruik weten te maken van de hem verstrekte gegevens? Wij voor ons zijn geneigd meer de eerste oorzaak aan te nemen als wij bedenken dat reeds bij meerdere gunstige gelegenheden onze architekten de waarschuwing „onbekend maakt onbemind" over het hoofd zagen. Hoe het echter zij, het resultaat is er niet beter om. „Academy Architecture 1913[I]" is niet direct een monument geworden voor onze hedendaagsche bouwkunst, wat het toch had kunnen en moeten zijn. Wie op deze publicatie zijn oordeel grondt over het architektonisch gehalte van

[1]) Gelukkig zal San-Francisco 1914 eene uitzondering zijn na Brussel, Roubaix en Londen.

het hollandsche woonhuis dezer dagen, zal waarlijk geen geflatteerd beeld ontvangen maar veeleer versterkt worden in eventueele voorliefde tot het oude!

Daar het meerendeel onzer meest bekende namen op het behandelde gebied 'tzij geheel ontbreekt, 'tzij niet op het voordeeligst vertegenwoordigd is, werd deze Hollandsche afdeeling niet karakteristiek. Bovendien treft ook hier wederom — en zulks te meer in verhouding tot den beperkten omvang van het geheel — het oud-Hollandsche element o. a. in een tweetal gerestaureerde oude interieurs (uit het Schuttershof te Middelburg en Heringa State). Niet alleen dat deze bij moderne domestic architecture minder eigenaardig thuisbehooren, maar bovendien geven zij tot verwarring aanleiding wijl zij, als gold het werken van recenten datum, gezet worden op naam der met de restauratie belaste architekten. Ook hieruit wil men afleiden dat het oud-Hollandsche type blijkbaar nog steeds onafscheidelijk geacht wordt van onze bouwkunst. Wie over Holland schrijft ziet er nog altijd in de meest treffende kunstuiting en aesthetische weerspiegeling van land en volk.

De buitengewone aandacht die ten deel blijft vallen aan onze oude kunst geeft intusschen toch te denken. Zij is niet vleiend voor onze hedendaagsche kunst die er in al hare schakeeringen vrijwel volkomen door in de schaduw wordt gehouden. Het loont de moeite om na te gaan of dat verschijnsel soms eene aanwijzing kan inhouden dat onze hedendaagsche bouwkunst niet op den juisten weg is.

Ongetwijfeld valt ook elders — in Duitschland zeker niet het minst — eene neiging waar te nemen om na de individualistische stroomingen in de kunst wederom nauwer aansluiting te zoeken bij historie en overlevering. Wel valt overal te bespeuren eene nog steeds toenemende, en vaak zelfs niet van overdrijving vrij te pleiten, waardeering van oude bouwkunst, kunstnijverheid en stadsschoonheid. Maar voor geen land wordt in die mate als voor het onze, — Italië buiten beschouwing gelaten — de indruk die het in aesthetischen zin achterlaat, overheerscht door, ja vereenzelvigd met de oude kunst en deze zoowel in origineel als in copy.

Het ligt voor de hand de verklaring daarvan eensdeels te zoeken in de hooge kwaliteiten dier kunst, in hare uitermate boeiende en karakteristieke vormen, in hare pittige schilderachtigheid, hare treffende levendigheid waarin men gevoelt dat zich het wezen eener kernachtige samenleving getrouwelijk weerspiegelt. Maar daarnaast dient toch de vraag gesteld te worden of zelfs die eigenschappen de suprematie wel voldoende kunnen aannemelijk maken en of niet mogelijk hun aantrekkende invloed werd versterkt door zekere negatieve, afstootende trekken onzer hedendaagsche bouwkunst.

De onmiskenbare voorliefde welke zich in de laatste jaren overal in meer of mindere mate openbaart voor historische stijlen of in het gunstigste geval voor vrije navolgingen daarvan, wordt veelal in verband gebracht met reactionaire maatschappelijke, geestelijke of sociale stroomingen. Dit kan — de juistheid aangenomen — tot zekere hoogte ook aan de waardeering onzer oude kunst ten goede komen, maar het verklaart niet alles. Eenzelfde publiek dat elders wel degelijk hedendaagsche uitingen der bouwkunst zoekt en waardeert, gaat aan de onze vrijwel achteloos voorbij en trekt linea recta naar doode steden of naar de doode hoekjes van levende steden. En niet alleen het „publiek" doet zulks, maar ook vele ons land bereizende vaklieden plegen hoofdzakelijk aandacht te schenken aan de oude bouwkunst. Dat blijkt uit verschillende studies, reisschetsen en indrukken die men zoo nu en dan in buitenlandsche vakbladen aantreft. Er zijn natuurlijk uitzonderingen. Maar tegenover den lof die daarbij onze hedendaagsche bouwkunst oogst, staat nog meer stilzwijgen.

Hoewel onze hedendaagsche bouwkunst zeker voorbeelden te over kan aanwijzen om pendanten samen te stellen van internationaal verspreidde duitsche en engelsche uitgaven — als: The small country house of to-day, The modern House and its equipment, The british home of to-day, Landhaus und Garten, Das moderne Landhaus, Das Einzelwohnhaus der Neuzeit e. a. — staan tegenover meerdere publicaties over onze oude bouwkunst er geene over onze hedendaagsche.

Deze kan zich, enkele uitzenderingen daargelaten, het 17de eeuwsche rijmpje herinneren:

Komt ghy mijn Huys besien, en meldt ghy noch gebreken,
Noch deughden van 't Gebouw, wat wil dat seggen, Jan?
Of seght my goed of quaed, of bey, of blijfter van:
Stilswijgen is een Vloeck, die meer bijtt als quaedspreken.

Het zou o. i. van onverstandige zelfgenoegzaamheid getuigen om het buitenlandsch oordeel, al heeft dat natuurlijk verschillende bedenkingen tegen zich, zonder meer en als had het geen dieperen ondergrond, ter zijde te schuiven. Immers tegenover die bezwaren staat dat de buitenlander grooter kans heeft geheel onbevangen te oordeelen dan wij die midden in den strijd van meeningen staan, onwillekeurig wellicht door aangeboren of aangewende vooroordeelen worden beïnvloed en in een zuiver oordeel over de waarde onzer werken belemmerd. Het feit is — en wij kunnen dat moeilijk verbloemen waar het door de beide in den aanhef eerstgenoemde boeken nog zoo duidelijk onderstreept werd — dat zij over het algemeen weinig de aandacht trekken, veelal minder dan naar den maatstaf onzer eigen waardeering billijk is.

L. W.

DE PRIJSVRAAG VOOR EEN RAADHUIS TE ROTTERDAM

(Vervolg.)

Naar aanleiding van het Juryrapport is door de Raadhuiscommissie aan B. en W. een advies aangebracht, welks inhoud voldoende kan blijken uit het hierachter overgenomen advies van B. en W. aan den Raad.

Advies en voorstel van Burgemeester en Wethouders.

Rotterdam, 20 Mei 1913.

Aan den Gemeenteraad.

Door de Jury voor den Raadhuisbouw — welke benoemd is ter uitvoering van Uw besluit, genomen naar aanleiding van onze voordracht van 1 September 1911 (Verzameling gedrukte stukken Nr. 129) — is aan ons uitgebracht haar rapport, terwijl wij daarna mochten ontvangen het naar aanleiding daarvan door de Raadhuiscommissie aan ons gerichte advies. Aan de hand van die beide stukken zien wij ons tot onze voldoening in staat U voor den Raadhuisbouw ons nader voorstel te doen, ten einde daardoor, naar wij ons vleien, te geraken tot aanwijzing van den bouwmeester, aan wien de stichting van dit in zoo wijden kring met verlangen tegemoetgeziene gebouw kan worden toevertrouwd.

Voldoende aan de door hen aanvaarde opdracht, hebben de uitgenoodigde architecten of combinaties van architecten hunne ontwerpen den 1en Februari l.l. ingeleverd. Door een van de combinaties is gebruik gemaakt van de bevoegdheid tot inzending van twee afzonderlijke ontwerpen, zoodat in het geheel zeven ontwerpen zijn ingezonden, die met de gekozen motto's in de stukken naar volgorde worden aangeduid als:

I. S. P. Q. R. (Senatus Populusque Roterodamensis).
II. Groen en wit.
III. Representatief.
IV. Pro domo Sua
V. Aquarius
VI. J. J.
VII. Roterodami Prosperitas.

Door de zorgen van de afdeeling plaatselijke werken was het vroegere schoolgebouw aan de Dijkstraat in gereedheid gebracht tot het in ontvangst nemen van de door de ontwerpers in te leveren teekeningen en van de afbeelding van het uitwendige — de gekleurde maquette — die door ons op advies der Jury op eene schaal van 1 à 50 was verlangd. Met zijne verschillende lokalen, waardoor ieder van de ontwerpers over eene afzonderlijke ruimten kon beschikken, bleek dit schoolgebouw zich uitnemend voor het doel te leenen, waardoor zoowel de Jury, als daarna de Raadhuiscommissie, aldaar zeer naar wensch hebben gevonden de gelegenheid tot rustige bestudeering van de ontwerpen en tot het verrichten van haren arbeid, welke vooral voor de Jury, die elk der verschillende ontwerpen uit het oogpunt van de aesthetische en constructieve eischen, de indeeling en inrichting en het verband tusschen het in- en uitwendige had na te gaan en die bovendien op de zorgvuldigste wijze de voor elk ontwerp benoodigde bouwsom heeft becijferd, een arbeid van beteekenis is geweest.

Wij maken daarom gaarne van de gelegenheid gebruik om voor de voorlichting, die de Jury zoowel voor het opmaken van het programma van eischen, als voor de beoordeeling der ontwerpen heeft verstrekt, hier openlijk onze waardeering uit te spreken.

Heeft haar arbeid ons iets duidelijk gemaakt, dan is het wel dit, dat voor het tot stand brengen van een bouwwerk van zoo groote beteekenis herhaald overleg tusschen ontwerper en bouwheer dringend noodig is en dat alleen langs dien weg en door niet opzien ook van de zijde van den ontwerper, om zich de moeite van omwerken en veelvuldige verbetering van onderdeelen te getroosten, het gewenschte resultaat zal worden bereikt.

Bij een bouwwerk van de veelzijdige eischen als het Stadhuis eener groote stad — een bouw bovendien, die in eeuwen in ons land niet is voorgekomen — moet dit nog zooveel meer spreken. Het kan onzes inziens uit dien hoofde geen verwondering wekken, dat ook nu de einduitkomst nog niet is verkregen en dat de Jury, met alle waardeering voor den verrichten arbeid, waarvan de ontwerpen blijk geven, geen enkel daarvan voor dadelijke en ongewijzigde uitvoering rijp heeft geoordeeld.

Hare critische beoordeeling van elk ontwerp nederleggende in de afzonderlijke bijlagen, die wij onder voorbehoud van nadere publicatie voorshands vertrouwelijk ter visie leggen, en er daarbij o.a. op wijzende, dat de ontwerpen III, IV, V, VI en VII het beschikbaar gestelde bouwbedrag aanmerkelijk overschrijden, vat zij hare beoordeeling als volgt samen:

„Zij meent echter dat een drietal ontwerpen en wel: „S. P. „Q. R.", „Groen en Wit" en „Aquarius" zich door zeer bijzondere „kwaliteiten onderscheiden Daartegenover staan evenwel, gelijk „uit de hierbij gevoegde gedetailleerde beschouwingen der ont„werpen kan blijken, bezwaren van uiteenloopenden en deels „ernstigen aard, in het bijzonder de aanmerkelijke overschrijding „van de bouwsom met circa een millioen voor het ontwerp „„Aquarius".

„De genoemde drie ontwerpen zijn echter door het samenstel „hunner goede eigenschappen en den aard hunner tekortkomingen „de relatief meest geslaagde der ingekomen inzendingen en „naderen het kortst tot de in het programma neergelegde be„doelingen. Zij bieden ook de in architectonischen zin meest „geslaagde oplossingen. Het spreekt vanzelf, dat voor de Jury „het plan „Aquarius", uit hoofde der overschrijding van de „beschikbare bouwsom, niet in aanmerking kan komen. De „Jury stelt, met het oog op bovenstaande overwegingen, Uw „College voor om, òf tusschen de inzenders der ontwerpen „„S. P. Q. R." en „Groen en Wit" voor de definitieve opdracht „de keuze te doen, òf hen in de gelegenheid te stellen tot het „indienen van een tweede verbeterd schetsplan, waarbij met „aanhouding, zooveel mogelijk, van de groote trekken van hun „ontwerp, rekening is gehouden met de te hunner kennis ge„brachte opmerkingen. Een en ander op dezelfde administratieve „voorwaarden als in het programma zijn vastgelegd en zonder „bijzondere geldelijke vergoeding."

Ten slotte vestigt de Jury, met het oog op de aesthetische qualiteiten, de aandacht op het ontwerp „Aquarius".

Wij hebben het rapport der Jury in handen gesteld van de Raadhuiscommissie, welke ons het volgende schrijft:

„Met groote belangstelling heeft onze Commissie kennis „genomen van het om advies in hare handen gestelde rapport „van de Jury voor den Raadhuisbouw en gebruik gemaakt „van de geboden gelegenheid om zich op de hoogte te stellen „van de zeven ingezonden ontwerpen.

„Zij wenscht, voldoende aan Uwe opdracht, vóór alles uit „te spreken dat de wijze, waarop die ontwerpen zijn tentoon„gesteld, nauwelijks gunstiger kan worden gedacht en in „hooge mate medewerkt om van elk daarvan een juisten „indruk te geven en de bestudeering er van te vergemakkelijken.

„Zij meent verder te mogen verklaren, dat over het geheel „ernstig, goed werk is geleverd en dat de ingeleverde arbeid „voor de bouwkunde van zoodanige beteekenis is, dat zij U „aanraadt te bevorderen dat de verschillende ontwerpen — even„als indertijd is geschied met die voor het Vredespaleis — in „een uit te geven boekwerk worden vereenigd.

„Nauwkeurige beschouwing der ontwerpen heeft haar aan„leiding gegeven zich te vereenigen met de conclusie van de „Jury, dat geen daarvan, zooals zij zijn ingezonden, voor „onmiddellijke en onveranderde uitvoering in aanmerking kan „komen, doch daarnaast heeft zij de overtuiging verkregen, „dat zij ruimschoots gelegenheid bieden om te geraken tot de „aanwijzing van den architect, wien opgedragen zal kunnen „worden, zij het dan ook na meer of minder ingaande om„werking van zijn plan, het Raadhuis te bouwen.

„Waar de Jury raadt om òf reeds nu tusschen de 2 door „haar op den voorgrond gebrachte architecten de definitieve „keuze te doen, òf wel eerst nog aan deze beide bouwmeesters „wijziging hunner projecten te verzoeken, daar is onze Com„missie van oordeel dat de eerste van de twee door de Jury „aanbevolen wegen gevolgd moet worden, en dat thans alle „gegevens voorhanden zijn voor de definitieve aanwijzing van „den architect, die na kennisneming van de uitvoerige uiteen„zettingen der Jury, en in nader en voortdurend overleg met „hen, die daartoe van Gemeentewege zullen worden aangewezen, „het ontwerp kan maken, dat ten slotte voor uitvoering vatbaar is.

„Zij acht het dan ook ongewenscht en overbodig, alsnog „nadere schetsontwerpen te vragen. Ongewenscht, omdat h. i. „een nieuwe opdracht aan meerderen hunner niet tot een „gunstig resultaat kan voeren.

„Naar hare meening toch kan een dergelijke nieuwe opdracht, „zonder de zekerheid, dat de bewerker dan ook met den bouw „zal worden belast en waarbij ook dan nog het zoo noodzakelijk „contact met den bouwheer niet kan worden verkregen, slechts „tot verzwakte uitingen van het talent leiden. Alleen dan zal, „naar zij meent, een der uitgenoodigden zich opnieuw tot uiterste „krachtsinspanning bij den arbeid tot verbetering en vervolmaking „van zijn ontwerp voelen aangedreven, wanneer hij zich bewust „is, dat de hoogste belooning, de definitieve opdracht tot den

„bouw, hem is verzekerd en dat zijn naam voor altoos aan „den bouw verbonden zal zijn.

„Bovendien veroorzaakt de vraag om nadere inzendingen „niet onbelangrijk tijdverlies en zullen, na ommekomst van „den in dat geval opnieuw te stellen termijn, de tot beoordeeling „geroepenen vermoedelijk in volkomen denzelfden toestand „verkeeren als waarin zij zich tegenover de thans ingezonden „ontwerpen bevinden.

„Het zal verder niet mogelijk zijn meer dan wijzigings-„schetsen te vragen, zoodat de thans verkregen maquetten „en zeer geacheveerde teekeningen niet zullen nalaten ook „dan haren invloed te doen gelden en dus een zuivere be-„oordeeling der nadere ontwerpen in den weg zullen staan.

„Overbodig acht de Commissie een uitnoodiging tot het „inzenden van zoodanige nadere ontwerpen, omdat, zooals „reeds boven werd opgemerkt, zij van oordeel is, dat uit de „bouwmeesters reeds nu een keuze kan worden gedaan.

„Waar de Jury in hare tweeledige conclusie eenerzijds in „overweging geeft, dat tusschen de ontwerpers van de plannen „onder de motto's „S. P. Q. R." en „Groen en Wit" de keuze „voor de definitieve opdracht worde gedaan, is onze Commissie „van oordeel dat die keuze op den ontwerper van „S. P. Q. R." „moet vallen, omdat zij diens ontwerp stelt boven dat onder „het motto „Groen en Wit", en daarin meer het karakter van „een Raadhuis voor Rotterdam vindt uitgedrukt dan in het „project „Groen en Wit", waarvan de Jury schrijft dat de „architectuur waardigheid mist en te speelsch is, dan dat zij „het juiste karakter zou vertoonen van het eerste bestuurs-„gebouw eener arbeidsstad als Rotterdam

„De Commissie heeft derhalve, hoewel evenals de Jury, niet „één ontwerp, zooals het daar ligt, voor onmiddellijke uitvoering „geschikt achtende, na overweging van het bovenstaande, „besloten U te adviseeren het voorstel te doen om den ont-„werper van het plan „S. P. Q. R." thans aan te wijzen als „den bouwmeester van het nieuwe Stadhuis en hem derhalve „de opdracht tot het vervaardigen van een definitief ontwerp „te geven, waarbij rekening is gehouden met de opmerkingen „der Jury. Voorts constateert zij, dat voor het geval Uw College „nochtans tot het doen van nadere uitnoodigingen mocht be-„sluiten en daartoe, nevens de ontwerpers van „S. P. Q R." „en „Groen en Wit", trots de aanmerkelijke overschrijding van „de beschikbare bouwsom, ook dien van „Aquarius" mocht „aanwijzen, alsdan in haar midden ook de aandacht is gevestigd „op de ontwerpen „Roterodami Prosperitas" en „J. J."

Met dit advies vereenigen wij ons ten volle. Ook wij achten voor heropening van den kampstrijd geen reden aanwezig, en allerminst om daarin op te nemen andere plannen, dan de beide welke door de Jury het meest op den voorgrond worden gebracht. Zooals reeds in het advies van de Raadhuiscommissie is aangevoerd, zouden in dat geval ook andere ontwerpers evenzeer voor een nieuwe uitnoodiging in aanmerking kunnen komen.

Ook voor een nieuwe concurrentie enkel tusschen de beide bovenaan staande ontwerpers zien wij geen reden. Afgaande op het nauwgezette onderzoek van de Jury mag men met vertrouwen aannemen, dat ieder hunner, al zullen zij zich bij hernieuwing aan hunne schepping moeten geven, door zijn ontwerp getoond heeft de eigenschappen te bezitten om hem als den uitverkoren bouwmeester aan te wijzen. Van nieuwen wedijver tusschen hen beiden zou het ongewenschte gevolg worden verdere vertraging, terwijl wij, lettende op de dringende behoefte aan betere huisvesting van den dienst en van het Stadsbestuur, ons niet verantwoord achten daartoe buiten noodzaak de hand te leenen. In dien vergelijkenden nieuwen wedijver zien wij bovendien geen voordeel, maar wel alle bezwaren, door de Raadhuiscommissie genoemd. Wordt daarentegen de definitieve opdracht verstrekt, dan zal het plan in voortdurend overleg met de betrokken organen van het Gemeentebestuur met volkomen kennis van zaken kunnen worden omgewerkt en voor uitvoering gereed gemaakt en zal men er zeker op mogen gaan — ook de Raadhuiscommissie brengt dit bovenal naar voren — dat de uitverkoren ontwerper, die de groote taak op zijn schouders ziet gelegd, zich daardoor in zijn streven gesterkt zal zien en dat zoodoende deze alles zal geven wat in hem is om niet beneden de verwachting te blijven.

Een en ander overwegende, meenen wij U derhalve met vol vertrouwen te mogen raden om te volgen den door de Jury in de eerste plaats aangegeven weg en alzoo voor de definitieve opdracht de keuze te doen tusschen de ontwerpen „S. P. Q R." en „Groen en Wit". Ons scharende aan de zijde van de Raadhuiscommissie zouden wij daarbij beslist de voorkeur geven aan het ontwerp „S. P. Q. R.". Van omwerking en ingrijpende wijziging zal dan ook deze ontwerper zich ingevolge de bemerkingen der Jury niet kunnen onthouden. Meer echter, dan dit bij het ontwerp „Groen en Wit" het geval is, is het hem gelukt een „Raadhuis" te leveren en in zijne schepping tot uiting te brengen de eischen van rust en van waardigheid, die het Stadhuis eener groote stad behooren te kenmerken.

U voorstellende de keuze te doen, meenen wij U daarom met goede redenen te mogen raden deze op den ontwerper „S. P. Q. R." te vestigen en zouden wij, voor zoover ons betreft, het opmaken van het definitieve ontwerp met vol vertrouwen in zijne handen wenschen te zien gesteld.

Wij stellen ons thans voor, dat, nadat onze bovenstaande mededeeling zal zijn gepubliceerd, in de eerste plaats de leden Uwer Vergadering door een bezoek aan het gebouw in de Dijkstraat van de ontwerpen zullen willen kennisnemen en dat, wanneer daarna Uwe beslissing zal zijn gevallen, ook de voorloopig als vertrouwelijk ter visie gelegde bijlagen zullen worden publiek gemaakt en tegelijkertijd ook aan de burgerij en de pers de gelegenheid tot bezichtiging zal worden gegeven.

Het resultaat van den verrichten arbeid zouden wij bovendien, daarmede volgende den door de Raadhuiscommissie gegeven wenk en in het vertrouwen dat daarop in de bouwkundige wereld zal worden prijs gesteld, voor later willen vastleggen door van de teekeningen en ontwerpen reproducties te laten maken en het geheel in een bundel te doen uitgeven.

Terwijl wij ten slotte opmerken, dat een der leden van ons College zich van het aangeven van eene voorkeur tusschen de beide ontwerpers zou wenschen te onthouden, hebben wij mitsdien de eer U voor te stellen:

I. te besluiten tot een keuze tusschen de beide bedoelde ontwerpers, die keuze te vestigen op den inzender van het ontwerp „S. P. Q. R." en ons alzoo te machtigen om, behoudens nadere regeling op de begrooting van het crediet voor den bouw, aan deze de opdracht tot het opmaken van het definitieve ontwerp te geven;

II. ons te machtigen om te beschikken over het vereischte crediet voor eene publicatie van de ingezonden ontwerpen, als boven bedoeld.

Burgemeester en Wethouders van Rotterdam,

De Secretaris, De Burgemeester,
HEYNSIUS. ZIMMERMAN.

De voorstellen van B. en W. werden in de Raadszitting van 5 Juni l. l. behandeld.

De „N. R. C." gaf het hieronder overgenomen verslag der discussie.

De heer NOLST TRENITÉ heeft bij eersten indruk teleurstelling ondervonden. De openbaarheid van de handelingen van den gemeenteraad is zulk een groot belang, dat slechts in uitersten noodzaak daarmede mag worden gebroken. Eigenlijk strookt het doel van de belofte aan de mededingers van de prijsvraag gedaan, niet met de bedoeling van den raad om zelfstandig te beslissen. Het is voor spr. een vraag of de raad, die belofte eerbiedigende, in staat zal zijn, een beslissing te nemen. Spr. heeft zich neergelegd bij de opvatting van B. en W. ten deze. Spr. gelooft dat de raad een beslissing mag nemen, mits zeilende op het compas van de alleszins competente jury.

Spr. meent dat tegenover onze gemeente, misschien tegenover ons land, indertijd onrecht gedaan is, door den heer BERLAGE niet uit te noodigen. Hieraan is niets meer te veranderen; spr. wil alleen opmerken, dat behalve den heer SPIEKMAN ook niet de geheele raad het hiermede eens is.

Het advies van de jury stelt den raad voor twee wegen. De gereserveerde uitspraak van de jury heeft blijkbaar nog een andere bedoeling. Drie ontwerpen worden naar voren gebracht; een daarvan is direkt uitgesloten door de groote duurte. De oplossing van de vraag, waarom de jury niet beslist heeft, schijnt spr. deze, dat zij geen uitspraak doet in de kwestie, of zwaarder weegt, het goede uiterlijk of het goede innerlijk. Indien de verbeteringen van het inwendige van het ontwerp S. P. Q. R. hooge kosten met zich zou brengen, zou het bezwaar waarom het ontwerp Aquarius is uitgesloten vervallen. Naar spr.'s meening is het noodzakelijk, om alsnog de jury advies te vragen omtrent het plan Aquarius, indien het hiervoor gezegde waar mocht zijn. Spr. vraagt of men een globale raming kan geven van de kosten die de verbeteringen van het ontwerp S. P. Q. R. met zich zullen brengen en of B. en W. bereid zijn, deze vraag de jury voor te leggen.

De heer VERHEUL kan zich na herhaalde bestudeering van de tentoongestelde plannen, volkomen vereenigen met het voorstel van B. en W. Het zou onwaardig en onbillijk zijn, den raad van de jury te negeeren. Den raad op te volgen een keuze te doen tusschen de ontwerpen S. P. Q. R. en Groen en Wit, acht spr. wenschelijk. Spr. vindt het oogenblik geschikt, den ontwerper van het plan S. P. Q. R den bouw op te dragen, en dit in verband met het advies van de jury. De kosten van het bouwwerk vormen een voornaam punt; de jury heeft de

voorzichtigheid gehad de kosten van alle ontwerpen door twee afzonderlijke bureaux te laten berekenen. Het doen afvallen van het ontwerp Aquarius, acht spr. gerechtvaardigd. Het besluit van de jury is genomen na mondeling overleg en herhaaldelijke besprekingen. De heer NOLST TRÉNITÉ heeft een vraag gericht tot de deskundige leden van den raad, waartoe spr. zich, zonder pedant te zijn, meent te mogen rekenen. De jury heeft deze vraag reeds beantwoord; zij heeft de kosten voor verbetering van het ontwerp S. P. Q. R. geraamd op 100.000 gulden. Het rappprt geeft verder de overtuiging, dat aan het ontwerp Groen en Wit ook nog veel mankeert, afgezien van de opmerking betreffende den gevel. Het ontwerp S.P.Q.R. wint het dan ook glansrijk; spr. hoopt dat de raad heden den bouwmeester van dit ontwerp den bouw zal opdragen.

De heer HOLLANDER zou het zeer op prijs hebben gesteld indien hij ook de publieke opinie en die van de pers als voorlichting zou hebben gehad. Thans wordt hij voor het feit geplaatst, het voorstel van B. en W. aan te nemen Uit de stukken heeft spr. niet de overtuiging gekregen, dat bij B. en W. de zekerheid bestaat, dat een bouwwerk van zeer superieuren aard zal worden verkregen, indien aan den ontwerper van S. P. Q. R. den bouw wordt opgedragen.

Spr. stelt de vraag, of het niet mogelijk is, onder deze omstandigheden een nieuw advies van de jury te vragen, om uitgemaakt te zien aan welk ontwerp zij de voorkeur geeft.

Het blijkt niet, of ook aan het uitwendige van het ontwerp S. P. Q. R. wijzigingen zullen moeten worden aangebracht; de raad zal dan moeten beslissen over een stadhuis, waarover hij thans niet kan oordeelen.

De heer v. ROOY is van oordeel dat er geen twijfel kan bestaan, dat men den weg van publiciteit niet wenschen kan. Hij licht deze meening nader toe en meent dat de raad als zoodanig de burgerij vertegenwoordigd; een stroom van meeningen en adviezen kan geen nut stichten, maar zal alleen groote verdeeldheid wekken. De raadsleden hebben, met de stukken in de hand, de ontwerpen rustig kunnen bestudeeren en eerst na rijp beraad is bij hen een meening gevestigd; hoe zou het dan gaan bij het publiek. Voor een terugkomen op de eenmaal vastgestelde werkwijze bestaat geen reden. De opvatting van den heer HOLLANDER geeft blijk van weinig eerbied voor de jury, wier conclusiën met den meesten ernst getrokken zijn. Uit volle overtuiging verklaart spr. zich tegen een nader inroepen van de publieke opinie. Hij acht den raad thans in staat tot een eindoordeel.

De heer SPIEKMAN gelooft, dat de raad geenerlei besluit behoeft te nemen, volgens de beschouwing van den heer v. ROOY. Spr. stelt op den voorgrond, dat van eenigerlei obstructie bij hem geen sprake is en dat die bij de sociaal-democratische raadsfractie ook nooit bestaan heeft. Zijn schrijven aan den burgemeester is uitsluitend en alleen ingegeven door het motief, de kennis van de raadsleden te vergrooten. Opvattingen omtrent bouwkunst, zijn tot in hooge mate subjectief; nu is er een aantal ontwerpen, die komen in een periode, waarin omtrent bouwwerken als dit, groot meeningsverschil bestaat. Er heerscht verwarring en er is een zoeken. Spr. voelt zich klein, zijn stem uit te moeten brengen; hij vraagt zich af, hoe leekenraadsleden moeten komen aan de kennis voor de vraag welk bouwwerk het best geschikt is. De kosten mogen van groote beteekenis zijn; veel ernstiger is de vraag, of wij een bouwwerk zullen krijgen, dat voor eeuwen uitdrukking zal geven, aan datgene waaraan een stadhuis uitdrukking zal moeten geven. De gidsen hebben ons, meent spreker, ten deze vrijwel in den steek gelaten.

Spr.'s indruk omtrent de plannen is, dat de inlichting van de jury voor zoover aangaat de gevels, de gebouwen als grootsch geheel, geen voldoende licht geeft. Spr. is niet kunnen ontkomen aan den indruk dien het ontwerp Groen en Wit op hem heeft gemaakt. Hij vreest dat van het ontwerp S. P. Q R. waarvan een zekere voornaamheid hem als leek niet ontgaan is, in de toekomst een zekere kilheid zal uitgaan. Zijn leekenoordeel over het ontwerp Pro domo Sua is veel gunstiger dan dat van de jury; voor onze stad vindt hij dit een schoon gebouw.

Van het ontwerp Aquarins is gezegd, dat het een groote mate van ernst en kracht uitdrukt; ieder moet het daarmede wel eens zijn, en om die eigenschappen verdient het voor Rotterdam in aanmerking te komen, afgezien dan van de kosten. De jury heeft nadrukkelijk gezegd, dat geen enkele van de ontwerpen voor uitvoering in aanmerking kan komen, zooals het is ingediend. Deze zaak moeten wij, naar spreker's oordeel, niet uitsluitend als een raadszaak beschouwen, maar als een van de geheele burgerij, een volkszaak zelfs. Spr. wenscht er op te wijzen, dat hij de zaak volstrekt niet beschowt, zooals de heer v. ROOY het voorstelt. Laat komen wat wil, menige nuttige les, menige beschouwing die voor alle niet deskundige raadsleden van nut kan zijn, zal komen. En welk bezwaar is daarbij, vraagt spr.? Het is zelfs min of meer het recht van de burgerij, in een zaak als deze een oordeel uit te spreken. Spr. zou wenschen, dat allen die belangstelling toonen in de bouwkunst, en die bevoegd zijn en er zich toe geroepen voelen, in staat gesteld zullen worden hun oordeel uit te spreken. Spr. stelt voor, de beslissing omtrent de aanwijzing van een bouwmeester voor het stadhuis uit te stellen en het publiek in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van de ingezonden ontwerpen.

De heer MULLER deinst terug voor de consequenties, die het voorstel SPIEKMAN zouden brengen. Wij behoeven ons, zegt spr. niet blind te laten leiden door de gegeven voorlichting. In enkele opzichten, wijkt spr. af, van den lof die aan het rapport van de jury door verschillende sprekers is geschonken. Twee ontwerpen zijn naar voren geschoven, die geen van beiden voor uitvoering vatbaar zijn. Met alle waardeering voor de deskundigheid van de jury, kan spr. niet haar oordeel over het ontwerp Groen en Wit deelen. Ten opzichte daarvan gaat het hem als den heer SPIEKMAN. Het ontwerp verdient uit schoonheidsoogpunt, naar spr.'s oordeel, verre de voorkeur boven het ontwerp S. P. Q. R. De eenige weg voor spr. is, zijn stem uit te brengen tegen het voorstel van B. en W. Mocht dit verworpen worden, dan zal hij onmiddellijk een gelijkluidend voorstel indienen, met vervanging van het motto S. P. Q. R. door Groen en Wit.

De heer v. BEERS merkt tot geruststelling van den heer NOLST TRÉNITÉ op, dat hij het volkomen eens is met B. en W. en met den heer VERHEUL. Ook spr meent, dat het ontwerp S P. Q. R. een raadhuis zal geven, volkomen passend voor onze stad. De mooie kleurtjes van de maquêtte van Groen en Wit hebben den heer SPIEKMAN en anderen beïnvloed. Met volle gerustheid beveelt spr. aanneming van het voorstel van B. en W. aan.

De heer BUSKENS voert aan, dat de heeren SPIEKMAN en HOLLANDER het advies van de raadhuiscommissie vrijwel op zijde zetten. Waar deze benoemd is ten einde advies uit te brengen, is voorlichting van het publiek onnoodig.

De Voorzitter betuigt als voorzitter van de jury dank aan hen die aan den arbeid van dit lichaam hulde hebben gebracht; temeer mag hij dit doen, omdat hij allerminst leider is geweest en geen oogenblik uit het oog heeft verloren, dat hij was een leek. Aan de beoordeeling van de ontwerpen, was een reuzenarbeid verbonden; dagen en dagen heeft de jury daaraan besteed en spreker heeft dan ook de zekerheid, dat van het publiek geen betere voorlichting zou kunnen uitgaan. Het advies van de jury is, dat de raad moge kiezen tusschen de ontwerpen S. P. Q. R. en Groen en Wit, die elk voordeelen bieden. Er is niet de minste kans, dat de jury eenstemmig zou komen met een advies, een van de ontwerpen te kiezen. De beide ontwerpen hebben elk een eigen karakter. Steeds zal een plan bij prijsvragen als deze, aan wijzigingen onderhevig zijn. Volkomen terecht heeft de heer NOLST TRÉNITÉ het verschil in verdienste tusschen beide plannen aangeduid. De raadhuiscommissie heeft B. en W. geadviseerd het plan S. P. Q. R. te kiezen. B. en W. hebben dit advies, na eigen aanschouwing overgenomen en zij zijn overtuigd, dat hierdoor een zeer superieur gebouw zal worden verkregen. Zeker waar is het, dat dit plan ook wijzigingen zal moeten ondergaan, wellicht ook in het uiterlijke, maar nimmer zal dit het karakter van het gebouw, de groote aantrekkelijkheid ervan, wijzigen.

Sommige sprekers en eenige schrijvers in de pers, hebben met veel geestdrift gesproken over het plan Aquarius; de sprekers met heel wat meer kennis. Men zou zich vergissen, indien men meende, dat dit plan, indien het ware gebleven binnen het gestelde limiet, de algemeene instemming van de jury zou hebben gehad. Het overschrijden van de bouwsom kan, in het bijzonder bij een gesloten prijsvraag, niet over het hoofd worden gezien; ook daarom is dit een gewichtig element, omdat een prijsvraag als deze niet heeft een academisch doel, maar een prijsvraag is voor een gebruiksgebouw, dat voor het opgegeven bedrag kan worden gemaakt. Laat men een ontwerper, die de kosten overschreden heeft, de gelegenheid verder mede te dingen, dan begaat men een onrechtvaardigheid tegenover de overige mededingers. In dit verband wijst spr. op het Vredespaleis. Door een overschrijder van den bouwsom uit te sluiten, handelt men bovendien naar de voorschriften van de Maatschappij tot bevordering van de bouwkunst.

Spr. hoopt, dat de volgende week publiciteit aan deze zaak zal worden gegeven. De vraag loopt hierover, of het publiek voordat een beslissing genomen wordt, in de gelegenheid gesteld moet worden, voorlichting te geven. Met den heer v. ROOY is spr. van oordeel, dat de raad de verantwoordelijkheid moet aanvaarden als vertegenwoordiger van de burgerij. Den uitgenoodigden architecten is geheimhouding opgelegd, totdat de raad uitspraak heeft gedaan. Dubbel en dwars zouden de mededingers zich hebben bedacht, indien zij geweten hadden, dat hun ontwerpen aan de beoordeeling van het publiek onderhevig zouden zijn geweest. Het gaat niet aan, te zeggen dat de voorwaarde waarvan B. en W., na machtiging van den raad,

gebruik gemaakt hebben, buiten de bevoegdheid van het college ligt. Voor zoover spr. bekend is, is het slechts eenmaal gebeurd dat bij een prijsvraag gehandeld is in den zin, als de heer SPIEKMAN wenscht. Dat was bij een prijsvraag voor een reclameplaat, uitgeschreven door de vereeniging Gouda Vooruit, maar daarbij werden de beide door de jury bekroonde ontwerpen van publieke beoordeeling uitgesloten.

Het oordeel van het publiek zal niet dan nadeel baren. Wordt het voorstel-SPIEKMAN aangenomen, dan zal het einde van deze zaak nog niet te voorzien zijn, het verdriet zal dan pas beginnen. Tot nu toe is de raadhuisbouw van Rotterdam een blijmoedige zaak geweest. Gaat men met het voorstel van den heer SPIEKMAN mede, dan zal men een raadhuiskwestie scheppen. Wijst men thans den bouwmeester aan, dan zal het jaar 1913 Rotterdam iets beters geven dan de schoonste tentoonstelling of het schoonste volksfeest, en zal men de opdracht hebben gegeven tot den bouw van het eerste groote stadhuis in de verloopen eeuw.

De heer HOLLANDER is versterkt in zijn oordeel, dat een nieuw advies van de jury van groot nut zal zijn. Spr. heeft niet den indruk, dat de raad zijn meening deelt; hij dient een motie in met de strekking B. en W. uit te noodigen de jury te verzoeken, den raad van voorlichting te dienen voor een definitieve keuze tusschen en ontwerpen S.P.Q R. en Groen en Wit.

Het voorstel-SPIEKMAN, in stemming gebracht, wordt verworpen met 32 stemmen tegen 3 van de heeren v. AALTEN, SPIEKMAN en STOLLE.

Het voorstel van den heer HOLLANDER wordt verworpen met 32 stemmen tegen 3 van de heeren v. AALTEN, HOLLANDER en BAKKER.

Het voorstel van B. en W., eerste gedeelte, wordt aangenomen met 28 stemmen tegen 7 van de heeren MULLER, SPIEKMAN, v. SCHELVEN, STULEMEYER, v. ZIJP, STOLLE en MINDEROP.

Het tweede gedeelte wordt zonder stemming aangenomen.

De heer VERHEUL vraagt, of nu niet bekend gemaakt moet worden den naam van den inzender van het ontwerp S.P.Q.R., en stelt voor dat de raad dezen een telegram van hulde voor zijn arbeid zendt. Tevens brengt spr. onder applaus hulde aan de raadhuiscommissie.

De Voorzitter betuigt zijn dank voor deze hulde en deelt mede, dat de inzender van het ontwerp S. P. Q. R. is professor HENRI EVERS te Delft, een man wiens naam in onze stad een goeden klank heeft.

De raad besluit prof. EVERS telegrafische de beslissing van den raad te berichten.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

De Tessenowmuur. (Verbetering). In de laatste zinsnede van de beschrijving op blz. 191 leze men v e r h a k k e n instede van v e r z a k k i n g.

AMSTERDAM. De Villa-Parkwijck die dezer dagen per advertentie geheel of in onderdeelen voor afbraak te koop werd aangeboden, is door den heer Jos. LAMBEEK aangekocht met de bedoeling haar in het onder zijne directie staande villapark te de Bildt onder leiding van den heer BERLAGE te herbouwen.

Het Nederlandsche Paviljoen ter Int. Tent. te San-Francisco. De Nederlandsche commissie heeft, ten einde over een aantal ideeën voor het Ned. Paviljoen te kunnen beschikken, een negental architekten uitgenoodigd tot het indienen van schetsplannen (Een openbare prijsvraag was door den vereischten spoed uitgesloten.) Drie hunner, ED. CUYPERS, W. KROMHOUT en JOH. MUTTERS JR., heeft de commissie zelf aangewezen. De zes overigen zijn door de bouwkundige vereenigingen aangewezen: J. LIMBURG, JAN DE MEYER, ALB. OTTEN, H. A. REUS, D. ROOZENBURG, H. J. M. WALENKAMP (de heeren BERLAGE en DE BAZEL hebben bedankt). Als Juryleden zullen fungeeren de heeren A. SALM G.BZN., J. H. DE GROOT en JON. INGENOHL. De commissie wenschte dat het paviljoen niet eene copy van den een of anderen ouden stijl zou zijn, maar dat het een modern karakter zou dragen, waardoor echter bij den beschouwer wel de gedachte aan Holland zou moeten worden opgewekt.

De actie tegen een oud-Hollandsche vertegenwoordiging op internationale tentoonstellingen, die van ouds mode was, heeft dus in dit geval vrucht gedragen.

Bij de behandeling van het verzoek der tentoonstellingscommissie tot het aanwijzen van architekten heeft in de vergadering der Mij. tot Bev. der Bouwk. (die tenslotte het aanwijzen der beide uitverkorenen aan het Hoofdbestuur overdroeg) de heer WEISSMAN aangeraden niet mede te werken waar immers de commissie zelf reeds drie bekwame tentoonstellingsarchitekten uitnoodigde. De heer OUËNDAG achtte het daarenboven niet wenschelijk dat architekten collega's voor dergelijke opdrachten aanwijzen. Het eenige juiste was z. i. een openbare prijsvraag en kan deze niet plaats hebben, dan moest aan de commissie de lijst van architect-leden gezonden worden, waaruit zij zelf kon kiezen. Hiertegen werd o.a. opgemerkt dat de tegemoetkomende en erkennende houding van de tentoonstellingscommissie niet mocht worden afgewezen.

Het 1e Internationale kongres voor dekoratieve kunsten. Gent 19—24 Juli. Contributie 10 frank. Secr. M. GRANDIGNEAUX, Paris, 18 rue de Chabrol. Programma: 1. Deelname van kunstenaars en ontwerpers van modellen van toegepaste kunst voor tentoonstellingen. 2. Het vakonderwijs en de verkregen resultaten. 3. De moderne ontwikkeling der bouwkunst en de kunstnijverheid. 4. De verbeteringen aan te brengen in de wetgeving en de internationale overeenkomsten. 5. Onderzoek der onmiddellijk te nemen maatregelen (??? Red. „Bouww.").

Excursies worden gehouden naar Doornik, Brugge, Ostende, Audenaarde.

De moderne duitsche bouwkunst wordt door den heer BERLAGE in het Meinummer van „De Beweging" gekarakteriseerd. Aan zijn artikel is het volgende ontleend.

„Duitschland, en daarom is het juist zoo belangrijk, de ontwikkeling der moderne architectuur in dat land te bestudeeren, — is eigenlijk het eenige land waar, niettegenstaande de ook daar bestaande verschillende stroomingen, die door de drie kunstcentra Berlijn, Dresden en München worden aangegeven, toch een zeker gemeenschappelijk streven in de ontwikkeling der moderne architectuur valt waar te nemen.

„Een werk van BEHRENS, een van KÜHNE, een van v. SEIDL zijn ten slotte toch kinderen van éénzelfde stam; want de verschillen bestaan slechts in wat ik de gradueele toepassing zou willen noemen van verschillende klassieke elementen; terwijl het schijnbaar (ik stipuleer) algemeene doel is een vernieuwde klassieke stijl. Ik zeg opzettelijk schijnbaar, omdat in dezen tijd eenige twijfel in een gestadige ontwikkeling der bouwkunst volgens een vaste lijn begrijpelijk mag heeten; maar ik meen in de belangrijke Duitsche bouwwerken der laatste jaren een sterke klassieke traditie te bespeuren.

„Deze blijkt o. a. duidelijk aan het herhaald gebruik van antieke zuilen, die altijd maar weer dienst moeten doen. Men kan blijkbaar van deze zoo succesvolle versiering niet scheiden, en plaatst ze zelfs ook, als in den laten baroktijd, dus alleen met een decoratieve bedoeling, tegen die gevelgedeelten „die het meest moeten spreken". Dat dan een verstoring van de eenheid daarvan een gevolg is, is zelfs aan het Leipziger station te zien. Maar hoe dit zij, en wat ten slotte het resultaat moge zijn, waartoe de Duitsche architectuur zal leiden, een ding staat vast, n l. dat een gemeenschappelijk streven is bereikt. En dàt is het, waarom wij Duitschland kunnen benijden. Want dat is een bewijs van kracht, die aan de Duitsche architectuur zijn sterken invloed ook tot ver over de grenzen verzekert."

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 27. Wyse Raet door CANDIDUS, eene waarschuwing op rijm tegen de prijsvraag voor een Ned. paviljoen te San Francisco. Tentoonstelling te San Francisco. Ontwerp voor een stadion door J. H. DE GROOT. Deutsche Werkbundtentoonstelling te Keulen 1914. Het nieuwe raadhuis te Rotterdam.

Bouwkundig Weekblad Nr. 27. Wyse Raet door CANDIDUS. Schoonheidscommissie en openbaar bouwkundig adviesbureau. Verhouding tusschen architect en tuinarchitect enz. (vervolg met afb.). Het nieuwe raadhuis voor Rotterdam door J. GRATAMA. Bezoek aan de beurs van BERLAGE. Uitbreidingsplan van 's Hertogenbosch.

Bouwkunst Afl. 1 en 2 1913. De nieuwe kazerne voor de koloniale reserve te Nijmegen (arch. J. LIMBURG) door J. GRATAMA. R. K. kerk met pastorie te Delft door JAC. v. GILS. St. Paulus Abdy te Oosterhout door JAN STUYT. Het agentschap van den Nederlandschen bank te Nijmegen architect A. SALM G.BZN.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Dorpsschool, uitgeschreven door de Ned. Vereeniging van Baksteenfabrikanten.

Als ontwerpers der in deze prijsvraag beloonde projekten (zie blz. 196) hebben zich bekend gemaakt: Motto „V. M. G." J. D. HAVERMANS, Rotterdam, motto „Plutarchus" PHILIPPUS J. HAMERS, Watergraafsmeer, motto „Zes" Jhr. I. A. GRAAFLAND en G. A. G. VAN AMDEL, Haarlem, motto „Voor de Jeugd" J. F. REPKO RZN., Amsterdam.

Plaats en datum der openbare tentoonstelling worden nader bekend gemaakt.

MARGARETHEN-HÖHE BIJ ESSEN. STEILESTRASZE. GROEP VAN 3 EEN-GEZINSHUIZEN
ARCHITEKT PROFESSOR GEORG METZENDORF

XIIE JAARGANG No. 29 16 JULI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE TUINSTAD MARGARETHEN-HÖHE BIJ ESSEN

Margarethe Krupp-Stiftung für Wohnungsfürsorge. Margarethen-Höhe bei Essen. Erbaut von Professor Georg Metzendorf. Text Dr. A. E. Brinckmann und Beigeordneter Rath. — (Gr. 8° mit 237 Abb.) Verlagsanstalt Alex. Koch. Darmstadt 1913. (In eenvoudigen band 8 Mark, in perkament gebonden 10 Mark.)

Het woningvraagstuk voor de arbeidende bevolking is in Duitschland sinds jaren in niet mindere mate aan de orde en heeft tot niet minder belangrijke oplossingen geleid dan in Engeland. De daar aangegeven oplossingen zijn echter over het algemeen beter bekend, populairder geworden. Inderdaad hebben kolonies als Bournville, als Port Sunlight of Earswick, als Woodland Mining Village en zoovele andere, in ieder opzicht groot en baanbrekend belang. Het zal echter slechts onder een samenloop van gunstige omstandigheden mogelijk zijn die oplossingen — ideaal-oplossingen mag men ze noemen — na te volgen.

In Duitschland echter zijn eveneens tal van niet minder belangrijke stichtingen tot stand gekomen, welke — haar èn uit een oogpunt van volkshuisvesting èn van een aesthetisch standpunt beoordeelend — de volle aandacht verdienen. Om enkele dezer te noemen, zij hier bijv. gewezen op de kolonie Gronauerwald bij Bergisch-Gladbach en op Gmindersdorf bij Reutlingen.

Maar voor alles dringt de naam Krupp op den voorgrond. Deze overschaduwt op dit gebied al wat de anderen deden. De firma Krupp heeft als nauwelijks ééne andere zich aan de woningtoestanden harer ambtenaren en werklieden laten gelegen liggen. Was het niet mede door het gehalte, reeds zouden hare stichtingen door den omvang indrukwekkend zijn. Krupp's inzending ter verleden jaar te Düsseldorf gehouden tentoonstelling van stedenwezen gaf zelfs den ingewijde een verrassend denkbeeld van de werk-

zaamheid der firma met betrekking tot het woningwezen. Een prachtig werk in drie deelen, getiteld „Wohlfahrtseinrichtungen der Guszstahlfabrik von Friedrich Krupp zu Essen a. d. Ruhr" behelst hetgeen tot 1911 tot stand kwam. Dat is een studie- en standaardwerk van blijvende beteekenis. Het biedt ook een hoogst interessant overzicht van de wisselende maar steeds tot hooger peil stijgende inzichten die in de laatste halve eeuw ten aanzien der volkshuisvesting golden. De inhoud is teekenend voor de ontwikkeling die zich op dit gebied voordeed sinds in de zestiger jaren Alfred Krupp voor het eerst er toe over ging om in de huisvesting van zijn personeel te voorzien.

De partikuliere bouwspeculatie te Essen was niet in staat om te voorzien in de snel toenemende behoefte aan woningen en zij vreesde — gelijk de aanmerkelijke inkrimping van het bedrijf, tot $^1/_3$, tusschen 1874 en 1879 zou bewijzen — niet ten onrechte, haar lot te verbinden aan dat der fabriek. De eerste kolonies — voor een deel barakken van tijdelijken aard, voor het andere deel kazernewoningen van toen gangbaar model — draagt dan ook het karakter van noodbouw. Toch had deze zijne goede zijde omdat de woningmarkt te Essen er door beïnvloed werd en eenerzijds overbevolking, anderzijds opdrijving van huren (die in de loonen een terugslag zou vinden) er door werd tegengegaan.

Elders, bij de stichting van nieuwe fabrieken of mijnen, als Dahlhauser Heide bij Eichel en Emscher Lippe bij Datteln, was het noodig om op de afgelegen plaatsen aanstonds te voorzien in de behoefte aan woningen. Ook dit was noodgedrongen bouw.

Een andere factor heeft naar men zegt bij de stichting van Krupp een overwegende rol gespeeld, de wensch n.l. om de bewoners te houden in een soort patriarchale afhankelijkheid van de fabriek, waarmede zij, tengevolge van de voordeelen der uitstekende en goedkoope woningen, de betrekking niet licht zullen afbreken. In hoeverre dit systeem der Kruppsche woningzorg tot gegronde kritiek kan aanleiding geven, blijve hier buiten beschouwing.

In de geheele „einheitliche" behandeling der Kruppsche kolonies weerspiegelt zich de krachtige wil, die alles van bovenaf regelt en bestuurt. Wij kunnen hier niet uitvoerig de werkzaamheden der firma Krupp op woninggebied schetsen. Zij omvat de kolonies Westend, Nordhof, Baumhof, Schederhof, Cronenburg, Alfredshof, Friedrichshof, Westendstrasze, Altenhof (voor ouden van dagen en invaliden) alle bij Essen; voorts o.a. Margarethenhof en Rheinhausen en de reeds genoemde Dahlharserheide en Emscher Lippe. In welke mate zich in de laatste jaren onder leiding van Baurat Schmohl, de aestetische beteekenis dezer stichtingen opwaarts bewoog, blijkt misschien nog het beste bij vergelijking van de oude en de nieuwe gedeelten eener zelfde kolonie als bijv. van Altenhof uit resp. 1894—'99 en 1907—'08. Daarbij zijn, vooral door loslating van het méér-gezinshuis en de voorkeur voor het één-gezinshuis, modelwoningtoestanden geschapen. De voor hun tijd ruime opzet, die reeds de eerste Kruppsche stichtingen onderscheidde, is tot steeds verdere ontwikkeling gebracht en verleent aan de nieuwe kolonies hare waarde, mede uit een oogpunt van stadsaanleg.

Geheel in de lijn dezer Kruppsche traditie — maar ruimer van zin wijl zij niet uitsluitend aan beambten en werklieden der firma zou ten goede komen — is de stichting welke de weduwe van Friedrich Alfred Krupp bij gelegenheid van het huwelijk harer dochter in 1906 in het leven riep: de Margarethe Krupp-Hiftung für Wohnungsfürsorge. Een aaneengesloten komplex van 50 H.A. van prachtig gelegen bouwterrein — een door een breed dal van de stad gescheiden heuvel — in de onmiddellijke omgeving van Essen, (in verbinding met 50 H.A. voor openbaar park bestemd bosch) benevens een grondkapitaal van 1 miljoen Mark, hiermede werd de stichting bij hare geboorte gedoteerd. Zij staat onder een afzonderlijk bestuur, voorgezeten door den Eersten Burgemeester van Essen en voor de eene helft benoemd door den gemeenteraad, voor de wederhelft door de stichtster. De voordeelen dezer stichting zouden meer bepaald aan minderbemiddelden ten goede komee. De bewoners zijn over het algemeen gebonden aan een grens van 3000 M. inkomen, zonder dat dit echter een absoluut voorschrift is. Prof. Georg Metzendorf werd uit Darmstadt beroepen om als architekt aanleg en bouw van de Margarethe-Home te leiden.

Wat hij daar, naar eigen getuigenis, in volkomen vrijheid in vier jaren heeft tot stand gebracht, is thans vereenigd in de uitgave welke in den aanhef is genoemd. De zeldzame taak bleek in de juiste handen gelegd en het dorpje — thans door een 1600-tal personen bewoond, terwijl het bij voltooiing voor eene tienmaal grooter bevolking is bestemd — verdient ten volle dat men het hoort roemen als eene „gebeurtenis op kultuurgebied, zoowel uit een oogpunt van stedenbouw beschouwd als in sociaal en economisch opzicht". Met betrekking tot het laatste worden in het boek vele zeer wetenswaardige gegevens van prijzen en rentabiliteit verstrekt door den wethouder Rath. Dr. A. E. Brinckmann doet aan de aesthetische hoedanigheid van Metzendorff's schepping recht wedervaren. Deze zelf bepaalt zich tot een kort inleidend woord waarin hij zijne uitgangspunten toelicht.

Het drietal kijkjes, hierbij gaand, geeft eenig denkbeeld van het type dezer kolonie, waarbij zonder te veel in het dikwijls verbrokkelde type „tuinstad" te vervallen en zonder villatjes in miniatuur rond te strooien, toch een ongedwongen, landelijke type behouden bleef. Opvallend is dat, gelijk de ontwerper trouwens uitdrukkelijk verklaarde gezocht te hebben, de laatste bouwperiode strenger lijnen van aanleg met rechte stratenbeloop, en regelmatiger eenvoudiger huizentypen vertoont. Aan den rustigen indruk van het geheel zal dit ongetwijfeld ten goede komen, en

die overweging heeft zeker zwaarder gewogen, dan dat het indivueele karakter eenigszins verloren gaat.

Gelukkig schuilt de waarde dezer kolonie Margarethen-Höhe evenwel geenszins uitsluitend in hare aesthetische kwaliteiten, maar zeker evenzeer in de materiëele, in de praktische wijze waarop aan de eischen werd beantwoord. Alleen daardoor werd het mogelijk deze huizen — voorzien van centrale verwarming, ventilatie, warmwater-voorziening, bad en tuin voor bouwsommen van 3800 tot 7000 M. en huren van 300 tot 480 M. per jaar te kunnen leveren. „Alle eischen", schrijft METZENDORF, „zijn met de eenvoudigste middelen bevredigd, want goedkoopte moet het eerste richtsnoer zijn bij den bouw van kleine huizen". en hij vervolgt: „Ik heb niet getracht mijne kolonie door het doen van proeven met nieuwe vormen interessant te maken. Het moderne bij den bouw van kleine woonhuizen, moet gezocht worden in de praktische bruikbaarheid, de goedkoopte en in den eenvoud".

De huren per jaar bedragen: voor een 3-kamerwoning gemiddeld 300 Mark (201—373 M. naar gelang nog een spoelkeuken, een mansarde kamer, en badinrichting aanwezig is); voor een 4-kamerwoning gemiddeld 400 Mark (316 - 500 M., goedkooper wanneer de 4e kamer zich in de mansarde bevindt, vrijstaande huizen: 370 - 500 M.); voor een 5-kamerwoning 480 M. (420—532 M. al naar gelang met of zonder mansarde kamer). Ter vergelijking diene dat de gemiddelde huurprijzen dezer woningtypen bedragen bij de Coöperatieve Spaar- en Bouwvereeniging te Essen resp. 280, 362 en 472 M., en op de woningmarkt te Essen resp. 360, 550 en 700 M. De Margarethen-Höhe houdt dus ongeveer het midden, waarbij zij in de drie jaren van haar bestaan gemiddeld 5,8 % opbracht. De overschotten worden voor uitbreiding gebruikt.

Voor navolging in ons land is, ook wat de woninginrichting betreft, niet alles geschikt. Het type woningindeeling (waarin betrekkelijk weinig afwisseling is gebracht) met woonkeuken, spoelkeuken en woonkamer ter begane grond, benevens twee of drie slaapkamers ter dakverdieping, vindt, en niet ten onrechte, hier veel tegenkanting.

Door de nabijheid van de stad Essen is de Margarethen-Höhe bijna uitsluitend woonstad. Enkele bouwwerken van algemeenen aard, als scholen, kerken, zullen echter tot centrale punten aanleiding geven. Een dezer is reeds tot stand gekomen, een klein marktplein dat aan één zijde door het hotel, aan de andere door het „Kruppsche Konsumverein" (de verbruiksinrichting der Kruppsche fabrieken) is ingenomen. Het wil mij echter dunken dat METZENDORF in het streven naar monumentaliteit, waarvan het „Konsumverein" spreekt, zeer veel minder gelukkig was dan bij de oplossing der pretentie-looze woningen,

Wij staan op de Margarethen-Höhe nog slechts voor het begin eener stad, maar dat begin reeds wekt

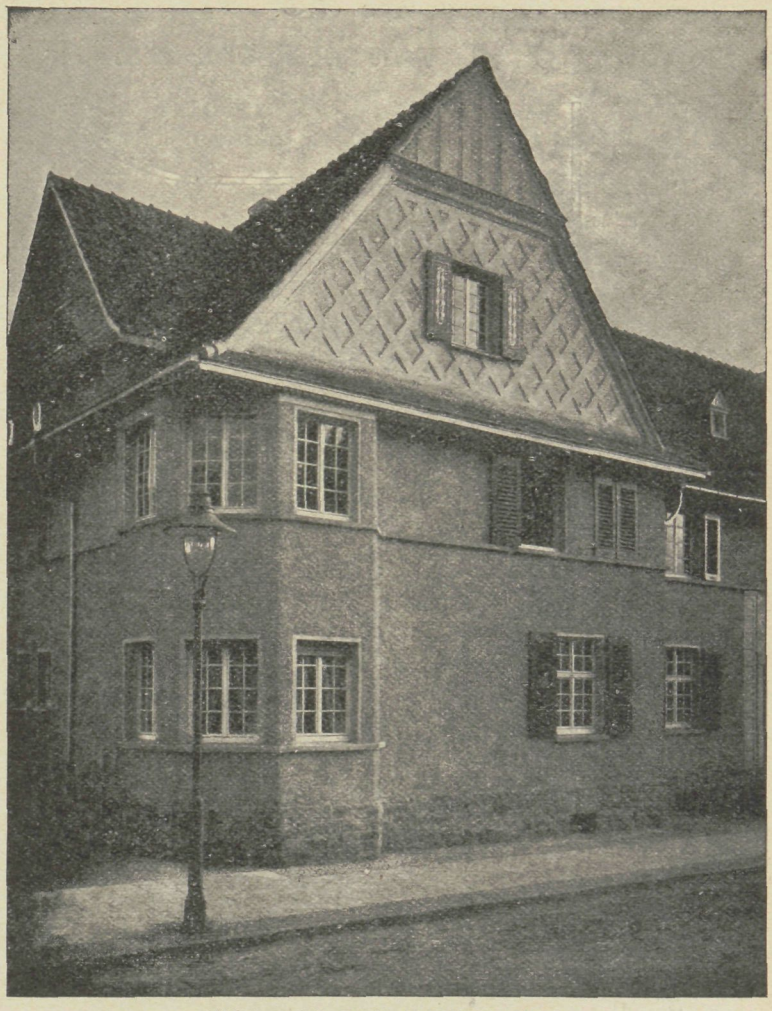

HUIS AAN DEN HOHEN WEG

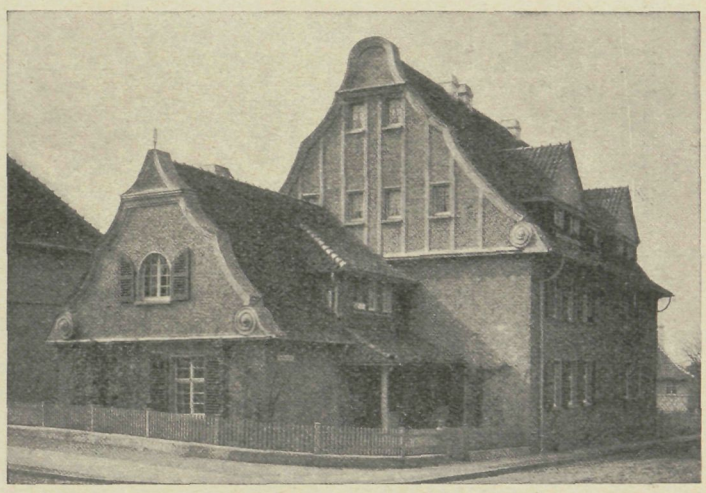

HUIZENGROEP STEILESTRASZE HOEK WINKELSTRASZE

gespannen verwachtingen op de voltooiing, welke zeker door ieder zullen worden gedeeld die kennis neemt van het hier aangekondigde plaatwerk dat in zoo voortreffelijke uitvoering ons de bereikte resultaten toont. Die publicatie is een blijvend monument èn voor de stichtster èn voor hen die hare bedoelingen ten uitvoer legden.

HET NIEUWE KURHAUS TE ZANDVOORT

ARCH. JB. C. VAN DORSSER SCZN. & ROB. WOLLMANN. (ZIE DE LOSSE PLAAT)

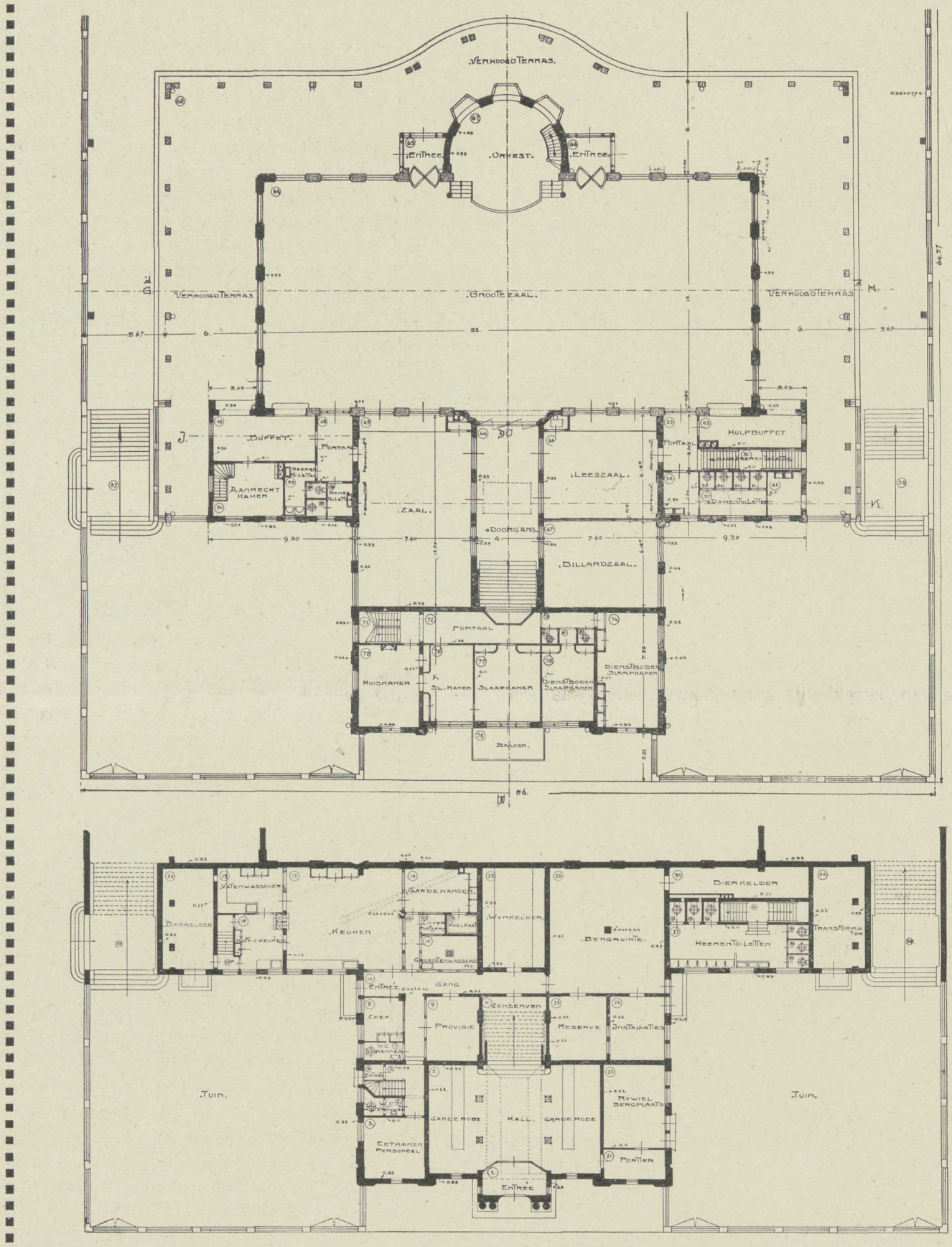

Bijgaande afbeeldingen geven het in aanbouw zijnde Kurhaus te Zandvoort aan den Boulevard Barnaart weer, 't welk volgens het ontwerp van de architecten JB. C. VAN DORSSER SCZN. te 's-Gravenhage en ROB. WOLLMANN te Frankfurt a/M wordt uitgevoerd, voor rekening van de Zandvoortsche Terrein- en Hotel-Maatschappij, directeur de heer H. M. baron COLLOT D'ESCURY.

De hoofdbouw werd aangenomen door de firma

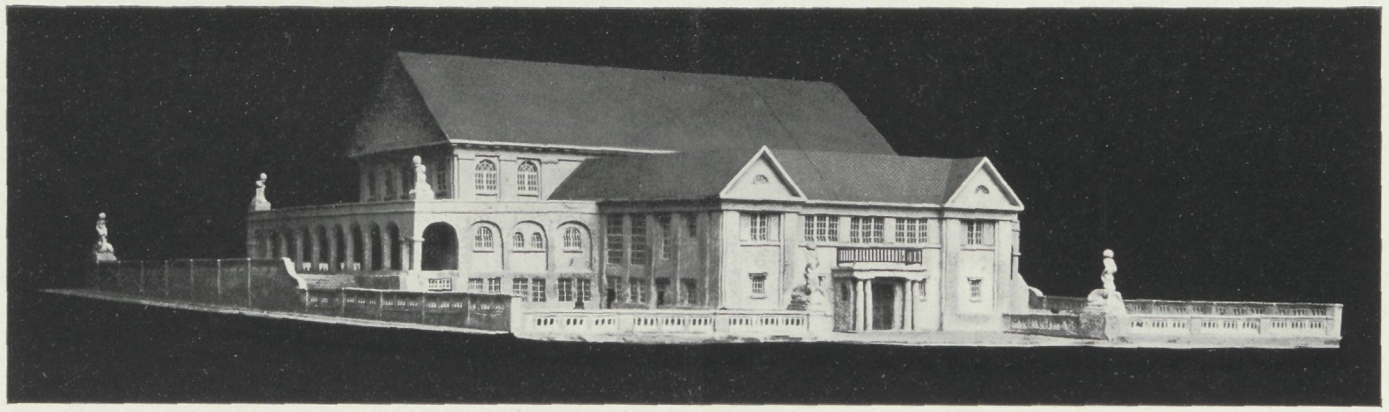

LANDZIJDE

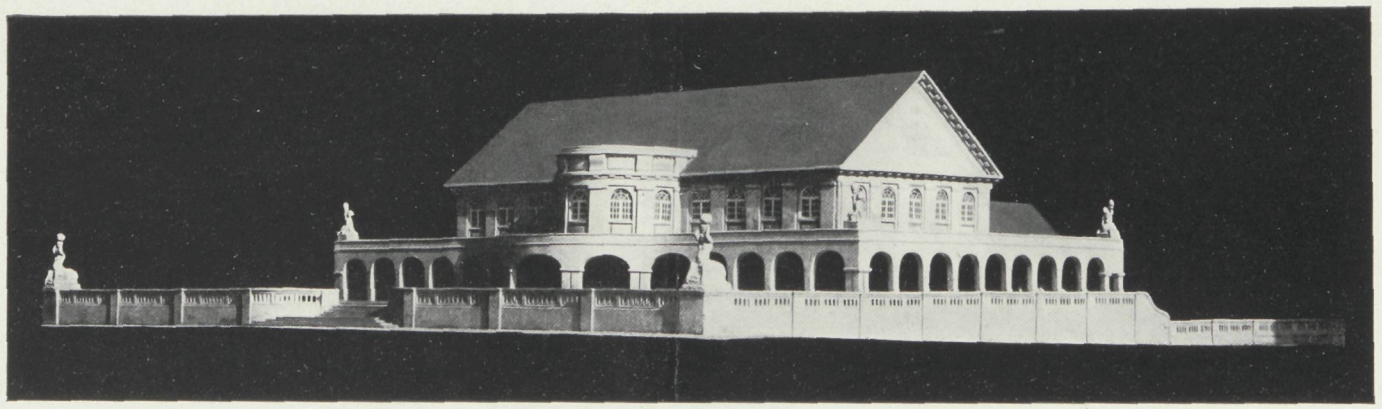

ZEEZIJDE

HET NIEUWE KURHAUS TE ZANDVOORT. ARCHITEKTEN JB. C. VAN DORSSER SCZN. & ROB. WOLLMANN
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 16 JULI 1913 — NUMMER 29

Gelens & van der Wal, aannemers te 's-Gravenhage, voor f 121.900,—.

In 't centrum van het plan ligt de groote zaal ter afmeting van 15 × 32 M. Deze zaal is zoowel voor concerten, bals en feesten, als voor café-restaurant bestemd en heeft aan drie zijden een vrij uitzicht op zee over het daarvoor gelegen terras, ter oppervlakte van plus minus 1600 M². waarvan 500 M². overdekt. Terrassen en zalen zullen ongeveer 1,60 M. boven den boulevard gelegen zijn. Het podium voor het orkest in de groote zaal is zoodanig in 't midden aan den voorgevel geprojecteerd, dat wanneer men bij mooi weder op het terras zit, men daar eveneens van de muziek kan genieten. Achter de groote zaal, doch in directe aansluiting er mee, komen kleinere zalen welke bestemd zijn voor restauratie-, lees- en biljardzalen (de eerste ook geschikt om apart te verhuren voor feesten). Een groote doorgang tusschen de genoemde kleine zalen loopend, verbindt de groote zaal met den toegang aan de landzijde.

Verder bevinden zich bij de verschillende zalen de buffetten, hulpbuffetten en toiletten voor dames en heeren, kantoor voor den gérant, garderobe voor de feesten en concerten. In 't sousterrain zijn de keukens, bijkeukens, koffiekeuken, wijn-, bier- en provisiekelders, stem- en kleedkamers voor 't orkest en verdere dienstlokalen gelegen. Op de eerste étage aan de landzijde komen de woonvertrekken van den gérant en de slaapvertrekken voor mannelijk- en vrouwelijk inwonend personeel. De groote zaal en de balconconstructies zijn geheel in gewapend beton uitgevoerd, waarvan het plafond van de groote zaal als gewelf met dwarsgewelf bij het orkest en penetraties bij de ramen.

Alle gevels worden afgewerkt in terra-nova-bepleistering, de bassementen zijn van Waalklinkers. De lijsten en dorpels welke bij baksteen verwerkt worden zijn van hardsteen, in de bepleistering zijn zij van beton, afgewerkt met Muschelkalk. De dakschilden worden met roode pannen gedekt, de houtwerken in hoofdzaak in witte kleur geschilderd, de deuren in diep groen.

DR. L. TH. REICHER. OVER HET ARSENICUMGEVAAR VAN BEHANGSELS, ENZ.

Dat de meeste arsenicumverbindingen tot de heftige vergiften behooren, is algemeen bekend; niet alleen in vroegere tijden doch ook nog heden ten dage blijken zij in tal van gevallen tot misdadige doeleinden aangewend te worden. In dergelijke gevallen is er echter steeds sprake van betrekkelijk groote hoeveelheden, waardoor meestal een acute vergiftiging optreedt. Minder bekend, althans bij het groote publiek, zijn de verschijnselen van chronische vergiftiging, die zich bij het voortdurend opnemen door de ademhalingsorganen van kleine quantiteiten van arseenverbindingen kunnen voordoen. Toch is het van belang, zich een voorstelling te vormen van de wegen, langs welke deze wijze van vergiftiging kan tot stand komen. Een paar voorbeelden, aan de praktijk ontleend, zullen dit duidelijk kunnen maken.

Bij den Gezondheidsdienst te Amsterdam kwam eenige jaren geleden een verzoek in van een geneesheer om uitwerpselen van een patiënt te onderzoeken, die verschijnselen vertoonde van een slepende ziekte, vermoedelijk dysenterie. Het onderzoek bevestigde deze diagnose niet: de voor dysenterie typische organismen werden niet gevonden. Daar evenwel de symptomen op deze ziekte bleven wijzen, werd na eenigen tijd nogmaals een onderzoek hierop verzocht, dat eveneens een negatieve uitkomst opleverde. Bij een huisbezoek door den Directeur van den Gezondheidsdienst viel diens aandacht op het behangsel in de kamer van een der patiënten, dat een sterk groene kleur vertoonde. Het papier werd op arsenicumverbindingen onderzocht en bleek een betrekkelijk belangrijke hoeveelheid hiervan te bevatten; ook in het stof, verzameld op een kast in de woning en eveneens in de urine van een der patiënten konden duidelijke hoeveelheden arsenicum worden aangetoond. Nadat het behangsel verwijderd en door ander vervangen was, hielden de ziekteverschijnselen allengs op en herstelden de patiënten.

In een tweede geval werd door een geneesheer bij den Dienst ter onderzoek aangeboden urine van een patiënt, die lijdende was aan heftige stoornissen van het zenuwstelsel. In deze urine werd de aanwezigheid van arseenverbindingen vastgesteld. Ook bij eenige leden van hetzelfde gezin werden dergelijke verschijnselen als boven bedoeld, hoewel in mindere mate, waargenomen. Bij een onderzoek, naar aanleiding hiervan ingesteld in de villa van den patiënt, kwam men tot de ontdekking, dat door een Amsterdamsche zuiveraarsfirma achter de behangsels een muizenpoeder was gestrooid. Dit was met zoo ruime hand geschied, dat de vertrekken er mede vervuld waren en dat bij het openen van deuren groote stofwolken er van werden opgejaagd.

Dit poeder, verzameld van achter het behangsel, op kasten en vloeren van de woning, bleek te zijn een mengsel van operment (een zwavelarsenicumverbinding), ijzeroxyde en rattenkruid (arsenicumtrioxyde), het laatste in groote hoeveelheid bevattend. Ook hier konden de waargenomen ziekteverschijnselen met zeer groote waarschijnlijkheid aan het inademen van het giftige muizenpoeder worden toegeschreven. Een gerechtelijke vervolging van de betrokken firma had geen veroordeeling tot uitkomst.

In deze en dergelijke gevallen kan het arsenicum op verschillende wijzen in de ademhalingsorganen geraken. In hoofdzaak geschiedt dit doordien arseenverbindingen in den vorm van een uiterst fijn poeder in de luchtwegen worden opgenomen. Vooral in vroeger

tijd, toen behangsels, lampekappen, balkleedjes van tarlatan e. d. groen gekleurd werden met Schweinfürtergroen, een uiterst giftige arseenverbinding, die in den vorm van een pasta op de stoffen was aangebracht, zoodat zij gemakkelijk verstuiven kon, waren arsenicumvergiftigingen langs dezen weg niet zeldzaam. Daar tegenwoordig de genoemde kleurstof niet meer gebruikt wordt en vervangen is door teerkleurstoffen of andere, die meestal vrij zijn van arseenverbindingen, of deze althans slechts in minimale hoeveelheden bevatten, is het gevaar voor den hierboven aangegeven vorm van vergiftiging veel minder geworden, al is de mogelijkheid hiervoor niet geheel buitengesloten.

Veel hangt, o. a. bij het behangselpapier, hierbij ook af van de wijze, waarop de kleurstoffen zijn aangebracht, omdat hierdoor de kans op verstuiving wordt bepaald. Dat de z.g. saniteitspapieren, die met een vernis bedekt zijn, in dit opzicht een grootere mate van veiligheid aanbieden dan de niet op deze wijze beschermde, is wel duidelijk.

Een tweede vorm, waaronder de opname van arseenverbindingen mogelijk wordt, is die, waarbij dergelijke verbindingen in gasvorm in de lucht geraken en dan ingeademd worden. Zij kunnen ontstaan met behulp van z.g. arseenschimmels, vooral Penicillium brevicaule, die uit sommige arseenhoudende stoffen gasvormige arseenverbindingen kunnen afscheiden. In den laatsten tijd (zie o. a. de dissertatie van Dr. E. A. Zegers Verhoeven, 1909), is men tot de overtuiging gekomen, dat althans in de meeste gevallen chronische arseenvergiftiging door het inademen van arseenhoudend stof wordt veroorzaakt, terwijl die door gasvormige arsenicumverbindingen meer problematisch moet geacht worden.

Het arsenicum is in de natuur zeer verbreid en kan, weliswaar in zeer geringe hoeveelheden, in allerlei stoffen voorkomen.

In het paviljoen der stad Amsterdam op de „Entos" is bij de inzending van den gemeentelijken Gezondheidsdienst een en ander tentoongesteld, dat hierop betrekking heeft. Zoo vindt men daar de uitkomsten van een onderzoek naar het arsenicumgehalte van eenige monsters behangselpapier, o. a. ook van datgene, dat als vermoedelijke oorzaak van de hierboven genoemde ziekteverschijnselen moest worden opgevat. Eveneens blijken vele biersoorten zeer geringe hoeveelheden arsenicum te bevatten, hetgeen in sommige gevallen een gevolg is van de wijze van eesten van het gekiemde graan.

Eindelijk treft men er ook de resultaten aan van het onderzoek van het hierboven besproken muizenpoeder, terwijl een toestel van Marsh, gewijzigd door Berntrop, zooals dit veelal voor het arsenicum-onderzoek, waar het kleine hoeveelheden betreft, wordt gebezigd, mede tentoongesteld is.

Ten slotte willen wij er nog op wijzen, dat uiterst geringe hoeveelheden arsenicum, zooals die b.v. in de couranten en in bier voorkomen, wel als onschadelijk mogen beschouwd worden; eveneens zijn hoeveelheden, die tegenwoordig in behangselpapier plegen aanwezig te zijn, in de meeste gevallen niet onrustbarend te noemen.

GEMENGDE BERICHTEN

ENKHUIZEN. De Dromedaris, het merkwaardige in 1540 gestichte poortgebouw, dat tot de schilderachtigheid van de stad zooveel bijdraagt, eischt dringend herstel. De toestand van den toren is van dien aard dat, gezien de ongunstige finantiëele toestand der stadsfinantiën, in den Raad stemmen opgingen (toch niet van het Raadslid Stapel, wiens naam door den verkoop van het poortje in de Paktuinen en van den voorgenomen verkoop van den gevel in de N. Waterstraat vermaardheid in den lande verwierf?) om den toren te sloopen en het carillon te verkoopen.

Het is moeilijk aan te nemen dat het Rijk zoodanige voornemens tot werkelijkheid laat komen. Intusschen is eene adresbeweging ontstaan om de aandacht van Regeering en Provincie op deze zaak te vestigen en aan te dringen op steun voor de herstelling (waarbij dan ook de thans dichtgemetselde doorgang zou worden hersteld).

Heemschut. Een Haagsche uitgever maakte per circulaire bekend dat hij van zins is eene serie penteekeningen naar oude gebouwen uit te geven onder den naam „Heemschut".

Voor eene dergelijke zéér speciale uitgave is de veelomvattende naam „Heemschut" niet eigenaardig. Hij kan bovendien licht leiden tot de misvatting dat deze uitgave met den populairen Bond „Heemschut" in eenig verband zoude staan. Het bestuur achtte het daarom gewenscht bekend te maken dat de Bond „Heemschut" tot behoud der schoonheid van Nederland met deze uitgaaf niets uitstaande heeft.

HILVERSUM. Het oude mannen- en vrouwenhuis. Volgens de dagbladen wordt, inzake de te Hilversum bestaande plannen tot stichting van een „verzorgingshuis", door de commissie ad-hoc aan den Raad voorgesteld over te gaan tot het uitschrijven van een algemeene prijsvraag.

Het gesticht zou voor 100 personen plaats moeten bieden: 30 woningen voor twee personen en vier zalen elk voor 10 personen, resp. voor hulpbehoevende en zieke mannen en vrouwen. Een concept-programma is ontworpen, waarbij op f 90.000 bouwkosten is gerekend. terwijl prijzen van f 800, f 600, f 450, f 350 en f 300 zullen worden uitgeloofd De Jury zou bestaan uit de heeren H. Nieuwenhuysen Bzn., C. de Groot, Mr. J. Hingst, J. W. Hanrath en J. Stuyt.

Als de Raad zich met deze voorstellen vereenigt belooft dit een interessante prijsvraag te worden.

Twee nieuwe groote bruggen, over de Waal bij Nijmegen en over den Rijn bij Arnhem zullen eerlang geslagen worden. Beide liggen op uitermate fraaie punten, bij mooie stadsgezichten. Zullen die behouden blijven? In het beeld van landschap en stad zullen die groote werken diep ingrijpen, maar het behoeft er aan belangrijkheid niet door te verliezen mits de schoonheid bij den bruggenbouw tot haar recht kan komen. Dat leeren althans vele duitsche voorbeelden uit den laatsten tijd. Die voorbeelden moeten hier tot navolging prikkelen. Gebeurt dat niet, dan dreigt de brugbouw een ramp te worden.

Thans is door B. en W. van Nijmegen den Raad een krediet aangevraagd tot het voorbereiden van een ontwerp door eene commissie van technici. Ook zullen fabrikanten worden uitgenoodigd tot het indienen van ontwerpen, die door eene van wege B. en W. te benoemen commissie zullen worden beoordeeld.

Wij spreken de hoop uit dat zoowel in de commissie van technici als in die van beoordeeling het artistieke element tot haar recht kan komen en dat B. en W. aanleiding mogen vinden het in beide commissies te doen vertegenwoordigen.

Wanneer men overweegt hoe tal van fraaie en karakteristieke bruggen — d.w.z. fraai van konstruktieve lijnen zonder overdaad van onwezenlijke architektonischen opschik — in de laatste jaren in Duitschland gebouwd werden dan mag ons land niet achterblijven

De bescherming onzer oude monumenten. Ter jaarvergadering van den Ned. Oudh. Bond, 4 Juli l. l. te Haarlem gehouden, heeft de voorzitter Mr. J. C. van Overvoorde o. a. krachtig de noodzakelijkheid betoogd van een wet tot bescherming van oude monumenten. Aan het verslag zijner openingsrede is het volgende ontleend.

„De strijd, die in architektenkringen ontbrandde over de verminking van het Rijksmuseum, een monument van blijvende bouwkundige waarde, vond evenzeer weerklank in onze kringen en heeft ook medegewerkt tot waardeering voor onzen strijd tot behoud der oude monumenten. De belangstelling hiervoor neemt toe en al werd te vergeefs getracht voor de verbouwing van het complex van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken eene betere oplossing te verkrijgen, bij andere monumenten werd door den Bond en aanverwante vereenigingen althans voorloopig het dreigend gevaar afgewend. Al is de schouwburgquaestie in de Hofstad nog niet opgelost, de kans dat het Paleis van NASSAU-WEILBURG zal vallen is voorloopig gering en ook op het behoud van de om haar fraai beeldwerk beroemde pastorie te Schelluinen bestaat meer en meer hoop. De poging om een gevel te Enkhuizen naar het buitenland te verkwanselen, is, althans voorloopig, van de baan en voor het wereldberoemde paleis te Amsterdam schijnen betere tijden aan te breken, nadat op het onvoldoende onderhoud de aandacht is gevestigd.

„Vruchteloos bleven echter de pogingen van den Bond om de Nederlandsche regeering te overtuigen van de dringende noodzakelijkheid van een wet tot bescherming der monumenten, al werd met kracht door ons medelid Jhr. v. E, L. DE STUERS op het belang hiervan gewezen De algemeene politieke toestand en de naderende verkiezingen maakten het oogenblik niet gunstig om thans eene algemeene beweging te beginnen, doch wij vertrouwen, dat als kalmer tijden zijn aangebroken en de beweging met takt wordt geleid, zelfs eene weinig het nationaal belang op kunstgebied beseffende regeering tot de erkenning zal moeten komen, dat een langer uitstel van dit belangrijk vraagstuk niet te rechtvaardigen is.

„Met genoegen wijzen wij hier op de uitvoerige studie door Mr. J. W. FREDERIKS aan het Monumentenrecht gewijd, welke ongetwijfeld haar nut zal hebben bij de behandeling van dit onderwerp in de Kamers."

Het Dept. van Oorlog en onze oude monumenten staan — men herinnert zich het gevaar waaraan het Arsenaal te Amsterdam heeft blootgestaan — niet altijd op den besten voet en dat is bedenkelijk omdat het eerste zoovele merkwaardige oude bouwwerken in bezit of gebruik heeft. Het volgende staaltje van militaire kunstbemoeiïng wordt thans aan het „Alg. Hblad" geschreven:

„Het fraaie hardsteenen beeldhouwwerk in den gevel van de Stapelmagazijnen te Delft, eertijds het Wapenhuis van de Staten van Holland en West-Friesland, in 1692 gebouwd, vertoonende een moedigen leeuw, die in zijn klauw zeven pijlen houdt, omringd met zegeteekens des oorlogs als standaarden en vendels, waar beneden zich Mars, de god des oorlogs, vertoont, volgens BOITOT, „zeer kunstig en heerlijk uitgehouwen, zittende op allerlei krijgstuig", met aan weerszijden de wapens van de heeren N. STOOP, H. VAN BLEISWIJK, W. FABRITIUS en S. VAN BEAUMONT, verkeert op dit oogenblik in ernstig gevaar.

Overeenkomstig het bestek van onderhoud der militaire gebouwen is de aannemer verplicht dit stuk beeldhouwwerk vol te smeren met gele verf, met welk vernielingswerk de man, tot verontwaardiging van tal van Delftenaren, een aanvang heeft gemaakt.

Het Ie Internationale kongres en tentoonstelling van stedenwezen wordt dit jaar te Gent gehouden: de tentoonstelling van Juni tot October, het kongres van 27 Juli tot 18 Augustus. Het secretariaat van het kongres is gevestigd te Brussel, Regentiestraat 3 bis. De deelname kost 10 franken, wanneer men ook de dokumenten van één sectie wenscht te ontvangen 15 franken en die van de beide secties 20 franken.

De eerste sectie omvat den stedenbouw, de tweede de organisatie van het gemeentelijke leven.

De eerste sectie heeft het volgende programma.

A. AANLEG VAN NIEUWE STADSWIJKEN.

1. Stelselmatige vergrooting van steden. Faktoren der vergrooting. Algemeene beginselen en methoden. Algemeen plan.

2. De straat: afmetingen, richtingen. Verschillende typen: boulevard, laan, rechte en kromme straat.

3. De open ruimten: publieke pleinen, parken, squares.

4. De gebouwen van algemeen nut en de administratieve gebouwen (scholen, kerken, markten, paleizen, musea, boekerijen, enz.) ligging, toegangen, onderling verband.

5. De huizen en de gevels. Voorgeschreven ontwerpen. Gevelprijsvragen. Bouwkundige totaaleffekten. Bouwverordeningen. Hoogte der huizen.

6. De verkeersmiddelen voor personen en goederen; het binnendringen der spoorwegen in de steden; aanleg van de omgeving der stations; goederenstations.

7 De verschillende onderdeelen der steden:
- a. wijk der publieke administratie;
- b. zakenwijk;
- c. wijk voor den luxe-handel;
- d. woonwijken;
- e. arbeiders- en volksbuurten;
- f. industriëele- en havenbuurten;
- g. wijk voor ontspanning, sport en vermaak.

8. De verschillende stedentypen:
- a. tuinsteden;
- b. nijverheidssteden en vestigingen;
- c. villasteden in landschappelijk schoone streken;
- d. badplaatsen aan het strand of bij bronnen;
- e. moderne dorpen;
- f. havens;
- g. steden in de kolonies;
- h. nieuwe steden.

B. BEHOUD EN VERANDERING VAN OUDE WIJKEN IN HET STADSCENTRUM.

1. Verkeerswegen. Eischen voor het zware verkeer, verbreeding van straten, doorbraken, drukke verkeerswegen.

2. Monumenten. Plaats van nieuwe monumenten. Vrijlegging van oude bouwwerken. Restauratie van oude gebouwen.

3. Bouwkundige totaaleffekten. Verfraaiing van gevels, bouw naar voorgeschreven ontwerpen.

4. Verschillende typen van straten. Publieke galerijen, overdekte passages, overdekte trottoirs.

5. Accessoires van den openbaren weg met betrekking tot de aanduiding en de regeling van het rijverkeer.

6. Vervoer naar het stadscentrum. Verschillende stelsels: trams, autobussen, stadsspoorwegen, luchtspoorwegen, centraalstations.

7. Wettelijke en administratieve middelen om de gewenschte maatregelen door te voeren.
- a. officiëele, vrije of gemengde organismen, belast met het opstellen en het behoud van het plan der stad en harer verschillende wijken: verband met de hoogere autoriteiten;
- b. maatregelen om de partikulieren te brengen tot het behouden van oude gebouwen die een aesthetisch of archaeologisch belang hebben en tot het stichten van nieuwe gebouwen in overeenstemming tot sommige wenschen van algemeen belang: onteigening, servituten, premies en subsidies, wettelijke dwang;
- c. bouwverordeningen;
- d. verkeersreglementen.

De tweede sectie van het kongres, de organisatie van het gemeentelijke leven, is met uitzondering van groep B (welke ook het gemeentelijk grondbezit en de grondpolitiek omvat) voor architekten van minder speciaal belang. Zij omvat de volgende afdeelingen.

A. Het juridisch bestaan van de gemeente.
B. Het finantiëel bestaan van de gemeente.
C. De economische arbeid der gemeente.
D. Gemeentelijke hygiëne.
E. Werkzaamheid der gemeente op intellektueel en moreel terrein.
F. Dito op sociaal gebied.
G. Organisatie van het administratieve werk der gemeenten.
H. De stad in het algemeen.
I. Internationaal bureau voor gemeentelijke informatie.

Verschillende staten (waarbij wij echter niet Nederland vermeld vonden) en steden (o.a Amsterdam, Dordrecht, Leiden, Utrecht en Zutphen) hebben officiëel hun adhaesie aan kongres en tentoonstelling betuigd.

In hoeverre men haar echter als de eerste internationale onderneming van dien aard mag beschouwen blijve, met eene verwijzing naar de Town Planning Conference, Londen 1910, in het midden.

BERLIJN. Eene groote verandering in het stadscentrum zal door de stad ter herdenking van het 25-jarig jubileum van den keizer worden uitgevoerd. Een som van meer dan 5 miljoen Mark is daarmede gemoeid. Het plan bestaat in eene totale wijziging van den aanleg en herbouwing van het zoogen. „Universitätsviertel" d. i. de stadswijk die achter de Universiteit tusschen de Stadtbahn en Unter den Linden gelegen is.

De wijk zal worden onteigend en gesloopt. De herbouwing zal geschieden in de eenvoudige architektonische vormen van de Universiteit. De thans bestaande Universiteitstuin wordt door twee nieuwe vleugels ter vergrooting van de Universiteit ingesloten. Er achter, in de middenas van de Universiteit wordt het kleine bestaande Hegelplein in veel grooteren en monumentaler vorm, door kolonnaden omgeven, opnieuw aangelegd. Vanaf dit plein wordt een breede straat aangelegd direkt leidende naar den hoofdingang van het in aanbouw zijnde museum, dat volgens het nagelaten schetsplan van MESSEL door LUDWIG HOFFMANN, gebouwd wordt.

Het Hegelplein wordt volgens het ontwerp geheel ombouwd door het Rijksschoolmuseum. Om het gesloten beeld van dit plein te handhaven wordt de bovengenoemde straat door een reeks bogen onder het schoolmuseum doorgeleid. Het plan

heeft, naar het „Zentralbl. der Bauverw." (Nr. 42) bericht reeds in beginsel de goedkeuring van den gemeenteraad verkregen.

's Lands wijs, 's lands eer. 9 Juli l.l. is op het sportterrein der „Architectural Association" te Elstree voor het eerst een cricketwedstrijd gespeeld tusschen het „Royal Institute of British Architects" — welks voorzitter Reginald Blomfield onlangs op het jaarlijksche feestmaal van het Instituut de uitdaging lanceerde — en de „Architectural Association", welks voorzitter ook medespeelt. Die wedstrijd belooft een jaarlijksche gebeurtenis van belang in het vak te worden en een prachtige aanleiding tot verbroedering en bevordering van onderlinge verstandhouding. Het Engelsche voorbeeld verdient navolging.

Wij zien in gedachten reeds de besturen van Mij. tot Bev. der Bwk., A. et A. en B. N. A. elkander op het sportveld de zege betwisten. Dat zou bijv. een succesnummer zijn ter feestelijke opening van het Amsterdamsche Stadion, waarvoor de heeren reeds tijdens de voorbereiding zoo bijzondere mate van belangstelling aan den dag legden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Afl. 9 is bijna geheel ingenomen door de afbeeldingen die behooren bij het artikel „Uit Rijnland en Westfalen" waarin Dr. Klapheck in het bijzonder wijst op den grooten vooruitgang van Essen dat in aesthetisch opzicht Düsseldorf overvleugelt. Bij de afbeeldingen trekt bijzonder de aandacht het ter uitvoering bestemde prijsvraagontwerp van Wack & Beck voor de nieuwe academie van B. K. te Düsseldorf. Een woord ter herdenking van Gabriel Seidl en eenige bijzonderheden over de bouwvaktentoonstelling te Leipzig vormen den verderen inhoud dezer aflevering.

Als een bewijs hoe ook de kleinere duitsche steden in aesthetisch opzicht zich verbeteren, kan het overzicht gelden van de bouwwerken die de stadsarchitekt van Bielefeld, Friedr. Schultz in de laatste jaren gelegenheid had te stichten.

Der Baumeister. Afl. 9 opent met eene necrologie van Gabriël von Seidl. Hierbij worden een aantal afbeeldingen gegeven van werken uit de laatste jaren van den kunstenaar, en met name van het woon- en winkelhuis van den kunsthandelaar Drey aan de Maximiliansplatz te München en van het klubgebouw Palais Preysing aldaar.

Het landhuis Heinenhof bij Potsdam voor Carl von Siemens ontworpen door Otto March, een der belangrijkste van deze architect, is kenteekenend voor het streven naar meerdere rust en voornaamheid in de duitsche bouwkunst.

Voorts bevat deze aflevering nog eenige afbeeldingen o. a. van het stedelijk badhuis te Mülheim (arch. H. Helbing) en van een drietal landhuizen te Boekelo, Wassenaar en Velzen door den architect S. de Clercq.

Dekorative Kunst. Nr. 9 is voor den bouwkundigen lezer van interesse door een serie interieurs en meubels van Karl Bertsch (voornamelijk uit het pension Regina te Meran) en eenige nieuwe bouwwerken van Veil & Herms.

Vooral de eerstgenoemde maken door hun rustigen en voornamen eenvoud een zeer gunstigen indruk. P. Rössler, een dresdensch glasschilder, vertoont in deze aflevering o. a. de groote kompositie voor de St. Jakobikerk te Chemnitz, die mogelijk in werkelijkheid aantrekkelijker zijn dan zij zich op de reproductie voordoen.

Aan de Groothertogelijke porseleinfabriek te Karlsruhe is gewijd een artikel van K. Widmer, dat geïllustreerd is o. a. met eenige medaillons der Kruppsche Kraamvrouwenstichting te Essen die door hunne verwantschap met della Robbia's aan den anderen kant ook het verschil met deze — en niet tot hun eigen voordeel — doen uitkomen.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 9. Het zwaartepunt dezer aflevering ligt voor bouwkundige lezers meer dan in het artikel over Fritz Erler en zijne precoschilderijen, eendeels in een reeks afbeeldingen naar landhuizen van Em. von Seidl, anderdeels in eenige tuin-ontwerpen van Fr. Gildemeister te Bremen.

De landhuizen, één in Beieren, één in Rijnland, één in het Ertsgebergte, zijn overeenkomstig de streek waar zij staan van verschillend type. Maar allen gemeenzaam zijn de goede en aantrekkelijke eigenschappen van Seidl's werk, waarvan de warme, huiselijke indruk die in aesthetische zin met eenvoudige moderne middelen bereikt wordt, wel de voornaamste is.

De tekst, die in een plaatwerk steeds gevaar loopt te worden over het hoofd gezien, brengt o. a. een interessant artikel van Paul Mahlberg over: „Het aanplakbiljet als opvoeder tot kunstzin". De rijke inhoud der aflevering bevat voorts o. a. geïllustreerde artikels over een javaansch marionettentheater, navolging van de Wajang, dat door Richard Teschner te Weenen is vervaardigd, over de voorjaarstentoonstelling der Sezession te Munchen, over borduurwerken van mej. Hösel (Berlijn).

Der Industriebau. In afl. V geeft de electrische centrale te Neukölln van wijlen Stadtbaurat Kiehl een zeer geslaagd voorbeeld van aesthetischen fabrieksbouw, die werkt door kloeke groepeering en vormen, zonder eenige neiging tot opschik op onwezenlijke middelen.

In een tekstartikel wordt besproken het adres van het „Verband deutscher Arch.- und Ing.-Ver." waarin aan de Technische Hoogescholen wordt verzocht leerstoelen in te stellen voor den industriëelen bouw en het klein woningwezen, om ook op dit gebied den architekt in de toekomst de hem toekomende rol te doen spelen. Een silo te Düsseleorf (arch. H. vom Endt), de brouwerij Bischofshof te Regensburg (arch. K. Frank), een groote markthal voor varkens te Brinkum (arch. E. Hagens) bewijzen hoe met materieel-eenvoudige middelen, onder vooropstelling van de eischen van het gebruik, gebouwen kunnen ontstaan die, elk naar zijn aard, bouwkundige qualiteiten bezitten. Een interessante oplossing van een fabrieksdorp is de arbeiderskolonie der gewerkschaft Carl Alexander te Baesweiler bij Aken.

Der Industriebau. Afl. VI. 1913. Tot de merkwaardige prestaties van onzen tijd behooren stellig wel de zoogenaamde „Talsperren". Het maken van een dezer, de Lister Talsperre, wordt in dit nummer duidelijk beschreven. Een reeks afbeeldingen geven een voorstelling van de toestanden.

Prof. A. Grenander ontwierp het kantoor en het gebouw met de monsterkamers der firma Ludwig Löwe te Berlijn—Moabit. Evenals Max Stirn uit Keulen, van wien ook eenige utiliteitsgebouwen afgebeeld worden, toont Grenander dat hij strevend naar doelmatigheid, nieuwe smaakvolle vormen vindt voor deze soort bouwwerken.

Behalve de rubriek „ijzer bij het bouwen" leidt deze afl. voor het eerst onder den titel „het bouwen met gewapend beton" een reeks van artikelen in, die voorbeelden uit den praktijk en vooral bijzonderheden op dit gebied zullen behandelen.

Innen-Dekoration. In de Juni-aflevering zijn opgenomen een aantal werken van den architekt-schilder Ferd. Götz (Munchen), waarbij met name eenige winkelinterieurs de aandacht trekken, evenals eenige tooneel-interieurs die Götz als artistiek adviseur van het Münchener Schauspielhaus ontwierp.

Uitvoerig wordt, met tekst en talrijke afbeeldingen, behandeld het door A. Stinnesbeck ontworpen „Keramik-Haus" te Essen, waarbij op ruime schaal toepassing is gemaakt van bouwaardewerk zoowel voor de binnen- als voor de buitenarchitectuur. Dit gebouw is de zetel der „Keramische Zentrale" welke o.m. ten doel heeft de architekten met raad en voorbeeld te dienen bij de toepassing van aardewerk aan nieuwe gebouwen.

Innen-Dekoration. Juli-aflevering 1913. Dit nummer geeft een rijk en goed geïllustreerd artikel over het nieuwe stedelijke „Kaiser Friedrich-Badhaus" te Wiesbaden. Dit bouwwerk van den arch. A. O. Pauly is monumentaal en toont een modernen geest. Behalve het zwembad en het vorstelijk bad, zijn nog 600 andere badruimten in het gebouw, die met keramiek afkomstig uit de fabrieken van Darmstadt, Karlsruhe, Cadinen enz. versierd zijn, terwijl de groote marmeren vestibule schilderingen van Hans Völcker bevat. Het geheel geeft den indruk van weelde. Dit laatste kan ook gezegd worden van de interieurs van het nieuwe stoomschip „Imperator". Deze kunnen een denkbeeld geven van de grootte, de behagelijkheid, den rijkdom van dit „drijvende hotelpaleis". Buitendien wordt nog een groot aantal interieurs afgebeeld uit Wiesbadensche villa's en gebouwen.

Architectura Nr. 28. Naar den Bosch. De Esparantostad door F. J. Kubatz (met afb.). Boekbespreking: Margarethe Höhe. Open brief aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag van K. P. C. de Bazel.

Bouwkundig Weekblad Nr. 20. Schoonheidscommissie en openbaar bouwkundig adviesbureau door R. Schüngel. Het een en ander over de verhouding tusschen architect en tuinarchitect (vervolg). Het kandelaren van boomen door Leonard A. Springer. Open brief aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag van K. P. C. de Bazel.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Dorpsschool benevens Onderwijzerswoning.

Als inzender van het ter reproductie aanbevolen ontwerp Motto „Petrus" heeft zich bekend gemaakt de heer H. A. van Anrooy te Hagen (Westfalen).

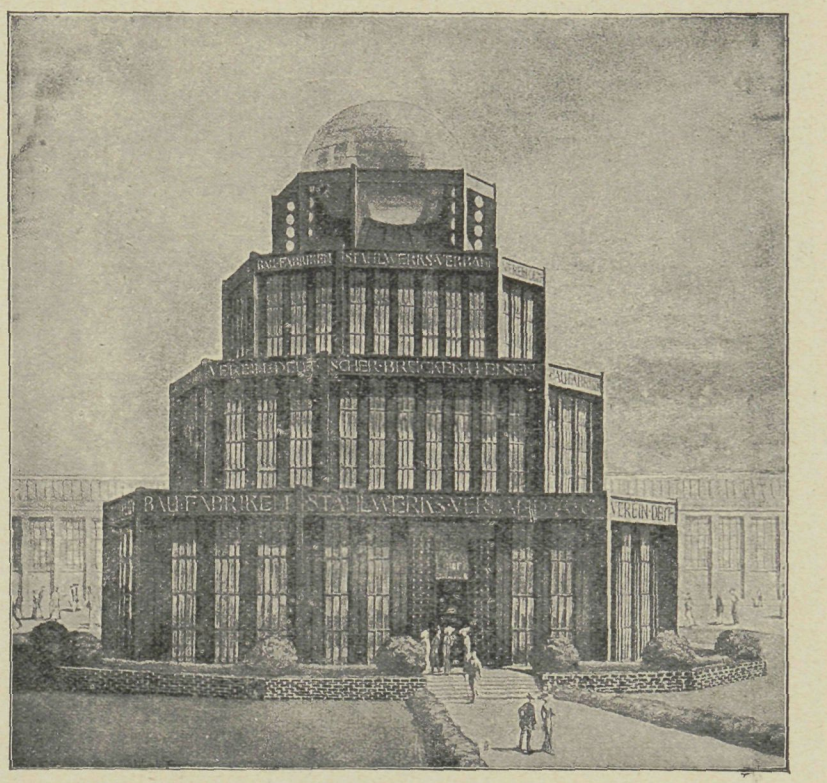

HET „MONUMENT VAN HET IJZER"
INTERNATIONALE BAUFACHAUSSTELLUNG. LEIPZIG

XIIE JAARGANG No. 30 — 23 JULI 1913

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

HET „MONUMENT VAN HET IJZER" TE LEIPZIG 1913

Het „Stahlwerkverband" en het „Verein deutscher Brücken- und Eisenbau-Fabriken" zijn te Leipzig op de Internationale (maar inderdaad feitelijk alleen nationale) Bouwvaktentoonstelling vertegenwoordigd door een paviljoen dat door een bijna uitsluitend gebruik van ijzer de beteekenis van dat materiaal voor den „Hochbau" tot uitdrukking moest brengen. Inwendig wordt vertoond het ontstaan van ijzeren gebouwen vanaf de fabrikatie van het ijzer, zijne verwerking en zijn rol in de voltooide konstruktie.

Het paviljoen is gebouwd volgens het in een prijsvraag bekroonde ontwerp der firma Breest & Co. en der architekten Taut & Hoffmann. In de „Bautechn. Mitt. des Stahlwerksverbandes" worden eenige bijzonderheden omtrent dit „monument van het ijzer" gegeven, aan de hand van afbeeldingen, die ons welwillend ter overname zijn afgestaan.

Er moest van worden afgezien om door het gebouw als zoodanig de mogelijkheden eener ijzerkonstruktie te illustreeren. De grenzen voor de afmetingen eener ijzerkonstruktie, zoowel met betrekking tot spanning als hoogte, zijn thans zóó ruim dat alleen met buitengewoon groote middelen de moderne ontwikkeling der ijzerkonstruktie in die richting kan getoond worden. Daarom besloot men door een zwaren, aesthetisch bevredigenden vorm de beteekenis symbolisch aan te geven en aan de tentoonstelling overigens in eene smaakvolle omgeving een wetenschappelijk, leerzaam karakter te geven.

Het gebouw beslaat een oppervlak van 600 M². en heeft twee verdiepingen. De bezoeker betreedt eerst

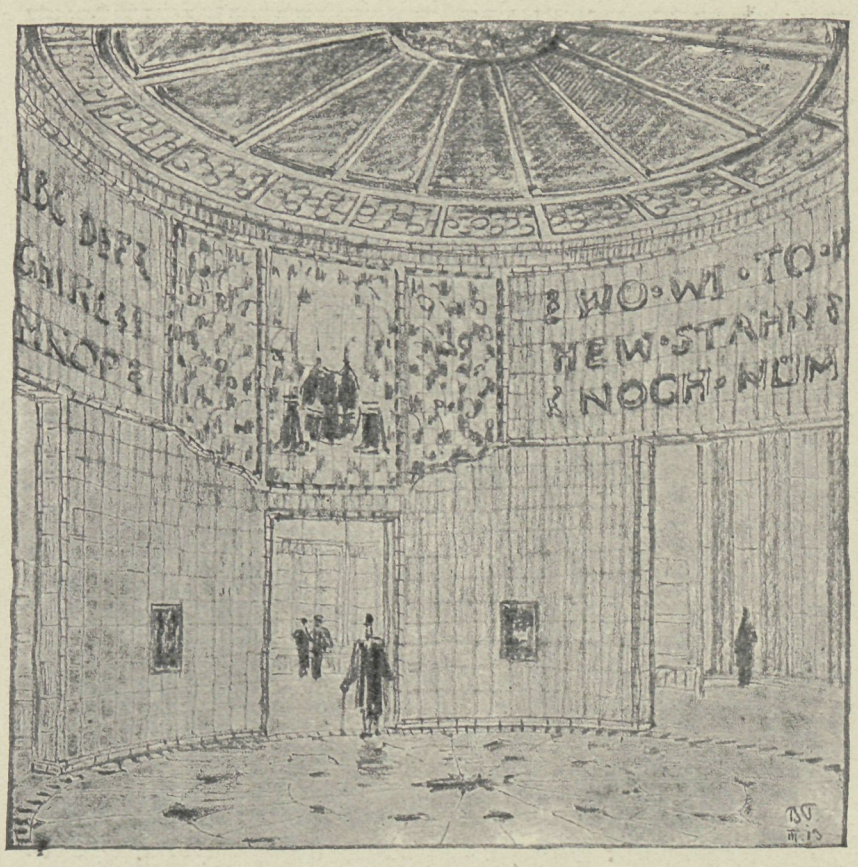

VESTIBULE

een rijk ingerichte vestibule van ovaal grondvlak. De vloer bestaat uit skyros-marmer met brons ingelegd. De wanden zijn bekleed met verglaasde zwarte tegels, waarin eenige prachtige oude kachelplaten van gegoten ijzer ter versiering zijn opgenomen. Een mozaikschilderij en eenige spreuken vormen een kleurig fries. Het plafond wordt gevormd door een ornamenteel netwerk van blank gepolijste ijzeren balken, waartusschen rijk versierde vakken van kleurig aardewerk en zwaar geprofileerd pleisterwerk zijn aangebracht.

Bij deze vestibule sluit zich een omgang van 8 M. breedte aan, wier binnenzijde gevormd wordt door nissen. In elke dezer nissen is eene belangrijke faze uit den ontwikkelingsgang van het ijzer of der ijzerkonstruktie door teekeningen, fotografiën enz. behandeld. De eerste nis is gewijd aan de steenkool en het erts. Daarbij sluit zich aan het mijnwezen, waarbij den beschouwer door eene schematische voorstelling een beeld ervan wordt gegeven hoe de onderscheiden bedrijfsonderdeelen onderling aansluiten en hoe de bedrijfsinrichtingen die voor de winning van het ijzer noodig zijn, er uitzien. In een groot statistisch beeld worden vervolgens de tegenwoordige stand der ijzerproduktie en de samenhang van steenkool, erts, ruwijzer, gewalste produkten en voltooide konstruktie vertoond. Daarop volgen voorstellingen betreffende de verschillende wijzen tot vervaardiging van smeedijzer. Vervolgens worden getoond de gewalste produkten en hunne toepassing als bouwmateriaal in verbinding met alle mogelijke vloer- en ijzerkonstrukties. De model-aanleg van een bruggen- en ijzerbouwfabriek geeft een algemeen overzicht, terwijl fotografiën de onderdeelen der bewerking laten zien. Ten slotte worden de verschillende wijzen van montage van ijzeren gebouwen aan de hand van voorbeelden toegelicht.

Het midden van den beganegrond wordt ingenomen door een „Diaphaniën"-zaal, waarin op zeer effektvolle wijze een overzicht wordt gegeven hoe en wat men in ijzer bouwt. Dit geschiedt door afbeeldingen van de merkwaardigste bruggen en gebouwen uit het laatste tiental jaren. De teekeningen en afbeeldingen worden door modellen aangevuld, terwijl bovendien in de groote bovenzaal van het paviljoen voordrachten met bioscopevoorstellingen over ijzerwinning en konstruktie worden gehouden en onder deskundige leiding rondwandelingen door het paviljoen worden georganiseerd.

De voordrachtenzaal is in donker violet met eenige goudversiering gehouden. Door het plafond hangt de bodem van den grooten bol die het paviljoen bekroont, heen. Deze bodem is verzilverd en rust op acht blank gepolijste spanten.

Bij de konstruktie van het paviljoen is uitgegaan van het denkbeeld dat de veelzijdige toepassing van het ijzer als bouwmateriaal moest worden aangetoond. Dit is o. a. geschied door het ruime, bijna uitsluitende gebruik van normaalprofielen, terwijl geklonken konstrukties zoo min mogelijk gebruikt worden. Op deze wijze werd bovendien eene snelle en gemakkelijke montage en demontage verzekerd, terwijl het ijzer (in totaal 300.000 KG.) voor gebruik elders geschikt bleef. In verband met deze laatste omstandigheid zijn ter wille van het effekt voor enkele konstruktieve onderdeelen zwaarder afmetingen toegepast dan volgens de statische berekeningen vereischt werd.

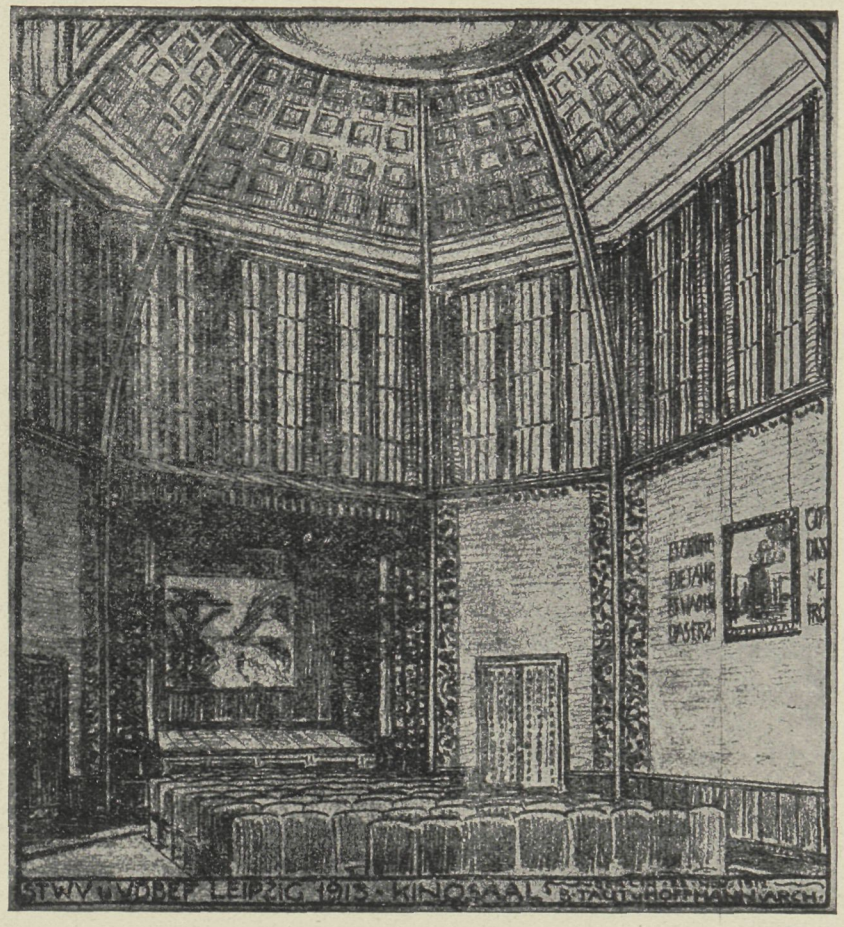

ZAAL VOOR VOORDRACHTEN

VOORSCHRIFTEN VOOR HET AANLEGGEN VAN BLIKSEMAFLEIDERS

VASTGESTELD DOOR DE VEREENIGING VAN TER AMSTERDAMSCHE BEURZE VERTEGENWOORDIGDE BRAND-ASSURADEUREN [1])

1. De bliksemafleider moet dienen om aan gebouwen eene bescherming tegen beschadiging en brand door atmosferische ontladingen te verleenen.

2. De bliksemafleider moet bestaan uit:

a. de opvangers, waarop het eerste treffen van den bliksem bij inslag waarschijnlijk zal plaats vinden;

b. de geleiders, die den bliksem van deze opvangers af een gemakkelijken weg moeten bieden tot aan den grond; en

c. de grondverbindingen, die er voor moeten zorgen, dat de bliksem zich vervolgens snel over of door de aarde kan verbreiden.

Opvangers, geleiders en grondverbindingen moeten één samenhangend geheel vormen.

3. a. De opvangers zijn naar boven gerichte of hoog gelegen metalen deelen, vlakken en leidingen. De door de ervaring aangewezen plaatsen, waar het inslaan van den bliksem het gemakkelijkst plaats

[1]) De „Vereeniging van ter Amsterdamsche Beurze vertegenwoordigde Brand-Assuradeuren" heeft vastgesteld „Voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleider" volgens ontwerp van de heeren Dr. VAN GULIK en NAGTGLAS VERSTEEG. Deze zijn, vergezeld van „Aanwijzingen omtrent eene min kostbare beveiliging van plattelandsgebouwen tegen bliksemschade", uitgegeven in brochure-vorm. Afdrukken zijn tegen den prijs van f 0.10 verkrijgbaar gesteld bij het secretariaat der Vereeniging, Damrak 88 te Amsterdam.

Waar het hier een vraagstuk betreft welks groot belang nog veelal niet wordt ingezien, hebben wij, met toestemming der Vereeniging, de voorschriften en aanwijzingen hierbij overgenomen om ze onder de aandacht van grooter kring te helpen verspreiden. Met behulp der hierin vervatte gegevens zal het niet moeilijk vallen om ten plattelande een goedkoope bliksemafleider door een handigen smid, timmerman of loodgieter te doen aanleggen. Vooral sinds men het er over eens is dat de eenvoudigste afleider, mits op doelmatige wijze gekonstrueerd, te verkiezen is boven in het geheel geen en sinds uitgemaakt werd dat de van ouds bekende kostbare uitvoering geenszins vereischt is voor goede werking, mag met meer kracht worden aangedrongen op den aanleg van bliksemafleiders.

De schade die jaarlijks door den bliksem wordt veroorzaakt betreft tonnen gouds. Volgens de statistieken die het Kon. Nederl. Meteorologisch Instituut publiceert over „Onweders, optische verschijnselen enz. in Nederland" bedroeg in het 20-jarig tijdvak 1888—1907 voor zoover bekend het aantal trefgevallen 5933. Daarvan hadden er 1185 betrekking op levende wezens, 4748 op boomen of levenlooze voorwerpen. Gemiddeld worden dus 247 trefgevallen per jaar gerapporteerd. Tegenover deze getallen is het zeker gewettigd om tot meer afdoende bescherming over te gaan en men mag de genoemde Vereeniging van Brand-Assuradeuren dank zeggen voor de uitgave van het populaire geschrift waarvoor wij hier de aandacht vragen. De lezing zal dan ongetwijfeld velen opwekken tot nadere studie, waartoe zich bij uitstek leent Dr. VAN GULIK's „Beveiliging tegen Bliksemschade" dat in 2e druk bij NOORDHOFF te Groningen verscheen (f 1.—).

heeft, als toren- en gevelspitsen, dakkanten, schoorsteenen, enz. komen het meest in aanmerking om van opvangers voorzien te worden.

Daartoe moeten deze belegd worden met koper- of verzinkt ijzerdraad, koper- of verzinkt ijzerband, voor zoover zij niet zelf uit metaal bestaan, en moet gezorgd worden dat de opvangers hetzij als metalen stangen of als uiteinden van den draad of het band boven de genoemde gedeelten van het gebouw uitsteken.

b. De geleiders langs het gebouw moeten een metalen net over het gebouw vormen en een samenhangend geheel uitmaken met de opvangers en de grondverbindingen en — zoo die er zijn — met de geleiders in het gebouw. Zij moeten het gebouw, in het bijzonder het dak, zooveel mogelijk aan alle zijden, bv. langs de windveeren of dakkanten, omspannen, en van de opvangers af langs den kortsten weg en met vermijding van scherpe bochten naar den grond voeren. Zij moeten bestaan hetzij uit koper- of verzinkt ijzerdraad, hetzij uit koper- of verzinkt ijzerband, en worden op eenvoudige wijze, evenals de opvangers, door krammen, klemmen en haken bevestigd direct op het dak of tegen de muren.

c. De grondverbindingen, b.v. koperen platen of verzinkt ijzeren pijpen, die bevestigd worden door klemmen aan de benedeneinden der geleiders op eene wijze, die beschadiging voorkomt, moeten in den grond indringen en zich daarin, met gebruikmaking van het grondwater of van de meest vochtige plaatsen, zooveel mogelijk verspreiden.

4. Metalen deelen van het gebouw, als zinken rookpijpen, metalen versieringen, schoorsteenplaten, nok- en keperbedekkingen, goten, regenafvoerpijpen en grootere metaalmassa's, daaraan of daarin, in het bijzonder die welke met den grond in verbinding staan, zooals buisleidingen voor water, gas, enz., moeten zooveel doenlijk met elkaar en met den bliksemafleider geleidend verbonden worden.

Als deze voldoen aan de eischen, genoemd onder 2, 5 en 6 zijn bijzondere opvangers, geleiders en grondverbindingen niet noodig.

Van groot belang is het reeds bij den bouw de metalen deelen te bestemmen als bliksemafleiders of voor dat doel metalen deelen aan te brengen.

De bescherming is des te beter — en dit geldt niet het minst voor gebouwen met rieten daken — naar gelang het aantal opvangers, geleiders en grondverbindingen grooter is en de afmetingen ruimer bemeten zijn.

Bij rieten daken zijn de geleiders bovendien op eenigen afstand (b.v. 20 cM.) van het riet te houden.

Eene vergrooting van de kans van inslaan door onvolkomenheden in den aanleg is in het algemeen niet te vreezen.

5. Vertakte leidingen uit verzinkt ijzer moeten niet minder dan 40 mM.^{2}, onvertakte niet minder dan 100 mM.^{2} doorsnede hebben. Voor koper kan men desnoods wat lager gaan; zink dient $1^1/_2$ maal en lood 3 maal meer doorsnede te hebben dan ijzer.

De geleiding moet behoorlijk bevestigd, dus tegen storm bestand zijn.

6. De verbindingen tusschen de geleidingen en grondplaten of pijpen moeten duurzaam, vast en dicht zijn en een groot oppervlak hebben. Niet gesoldeerde of geklonken contactplaatsen moeten ten minste 10 cM.^{2} zijn.

7. De bliksemafleider moet ten minste eenmaal per jaar gecontroleerd worden om na te gaan, of de verbindingen tusschen de opvangers, geleiders en grondverbindingen in goeden staat verkeeren. Een onderzoek langs de leidingen, of nog overal een goede metallieke verbinding tusschen de deelen van den bliksemafleider aanwezig is, is in het algemeen voldoende. Bij verbouwing van het pand is hernieuwde contrôle noodig.

Aanwijzingen omtrent een min kostbare beveiliging van plattelandsgebouwen tegen bliksemschade.

A. Inleiding.

Ofschoon een volmaakte veiligheid tegen het bliksemgevaar niet te bereiken is, staat het evenzeer vast, dat een belangrijke vermindering van dit gevaar door oordeelkundig aangelegde bliksemafleiders wordt gewaarborgd. Deze afleiders kunnen dikwijls zeer eenvoudig zijn ingericht, maar moeten dan op doelmatige wijze worden geconstrueerd. De eenvoudigste afleider is dan verre te verkiezen boven in het geheel geen. Omtrent den aanleg van zulke eenvoudige bliksemafleiders, die vooral op gebouwen ten platten lande uitstekende diensten kunnen bewijzen, worden in het volgende de belangrijkste aanwijzingen gegeven. Wie hieromtrent nader wenscht te worden ingelicht, verwijzen wij naar het populaire geïllustreerde werkje van Dr. D. van Gulik, getiteld: „Beveiliging tegen Bliksemschade"; uitgever Noordhoff te Groningen, prijs f 1.—.

B. Algemeene schets.

Aan een bliksemafleider kan men de volgende drie onderdeelen onderscheiden:

1°. de opvangers, waarop het eerste treffen van den bliksem bij een inslag waarschijnlijk zal plaats vinden;

2°. de geleiders, die den bliksem van deze opvangers af een gemakkelijken weg moeten bieden tot aan den grond; en

3°. de grondverbindingen, die er voor moeten zorgen, dat de bliksem zich vervolgens snel over of door de aarde kan verbreiden.

Opvangers, geleiders en grondverbindingen moeten te zamen een samenhangend metalen net over het beveiligde gebouw vormen.

Als opvangers kunnen dienst doen ijzeren staven of gasbuizen van een halven tot een heelen Meter lengte.

Aan den voet van deze opvangstangen worden de straks nader te bespreken geleiders door middel van een vertind ijzeren klem eraan verbonden. Dikwijls kan men ter vereenvoudiging een opvanger constru

eeren door het uiteinde van den geleider rechthoekig omhoog te buigen tot zoo hoog de stevigheid van den geleider zulks toelaat. Het is niet noodig het bovenuiteinde der opvangers puntig te maken of van spitsen te voorzien.

Als geleiders gebruikt men zwaar verzinkt ijzerdraad van ongeveer 7 mM. dikte of zwaar verzinkt ijzerband van circa 25 × 2 mM, beide van eerste kwaliteit. Het wordt gespannen of gelegd over de nokken en de schuine kepers van het gebouw en hierop bevestigd b.v. op deze wijze, dat aan weerszijden van enkele nokpannen en hoekkeperpannen een spijker geslagen wordt in de kalk, waarmee deze pannen bevestigd zijn. Aan deze spijkers wordt de geleider dan door middel van een verzinkt ijzerdraadje van 2 mM. dikte verbonden, ook kan draad of band worden vastgehouden door er omheen gebogen klemmen welke onder de pannen geschoven worden. De geleiders zetten zich beneden het dak langs de muren van het gebouw voort tot den grond. Aan de muren heeft de bevestiging plaats door middel van gegalvaniseerd ijzeren haken of krammen.

Het is gewenscht alle nokken van het gebouw met geleiders te overspannen, van de hoekkepers echter kunnen er meestal wel eenige (b.v. de helft) zonder geleider blijven. Naarmate men evenwel meer zulke geleiders aanlegt en derhalve een grootere uitbreiding geeft aan het metalen dradennet, dat over het gebouw is uitgespannen, vermindert men het gevaar van brand of beschadiging bij blikseminslag.

De bliksem is immers geen rustige electrische stroom, die den tijd neemt om den draad te volgen, maar een geweldige plotselinge ontlading, die in driftige haast haar weg zoekt, waar zij dien slechts eenigszins kan vinden. Men zou den geleider kunnen vergelijken met een nauwe buis, waardoor men water wil gieten. Dit gaat goed, als het langzaam gebeurt, maar als men plotseling een emmer vol water door de buis wil gieten, stroomt het er naast en zoekt het zijn weg waar het dien vinden kan. Zoo doet ook de electriciteit, die zich in den vorm van bliksem op een geleider ontlaadt; indien haar de weg niet zeer ruim en gemakkelijk wordt gemaakt, zoodat zij zich over een groote oppervlakte kan verdeelen, springt zij van den geleider af naar naburige geleiders.

Het aantal naar den grond voerende geleiders mag daarom bij een huis nooit minder dan twee bedragen; alleen bij hooge torens en fabriksschoorsteenen wordt ter vermijding van te groote kosten desnoods met één geleider volstaan.

In figuur 1 is een huis van eenvoudigen bouwtrant afgebeeld, dat voorzien is van een opvangstang op elk der beide uiteinden van de nok.

Deze opvangers zijn door een geleider over de nok (nokgeleider) verbonden, terwijl verder van elk der opvangers aan weerszijden langs de windveeren geleiders zijn omlaag gevoerd, die tenslotte langs de muren den grond bereiken. Het ondereind van elken opvanger vormt dus het uitgangspunt van drie draadgeleiders, welke er door middel van een vertind ijzeren klem aan bevestigd worden.

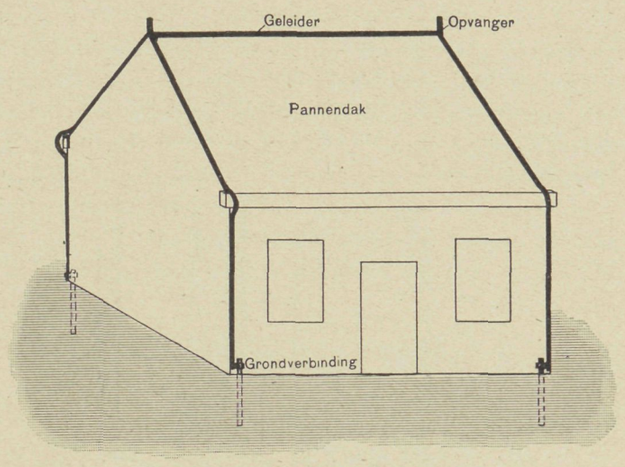

Fig. 1.

In figuur 2 is de afleider in zooverre vereenvoudigd, dat hier de opvangers niet als afzonderlijke stangen zijn gedacht, doch eenvoudig de voortzetting zijn van den nokgeleider, die recht omhoog gebogen nog ongeveer 30 cM. naar boven is gericht. Verder zijn hier vervallen twee van de vier geleiders op de windveeren. Deze laatste methode is voor kleinere gebouwen voldoende, terwijl het b.v. voor grootere boerderijen gewenscht is het meer uitgebreide stelsel van figuur 1 te volgen.

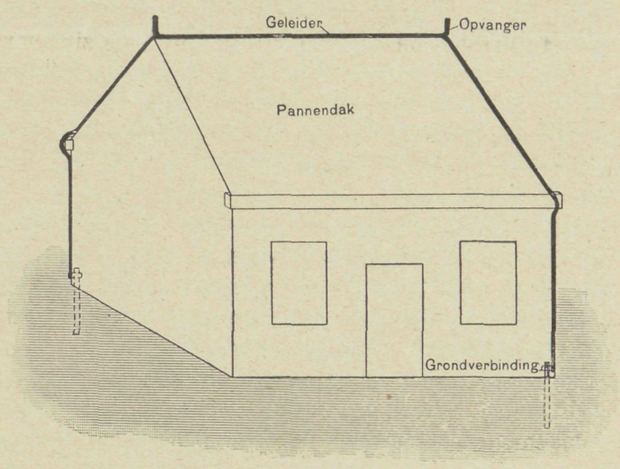

Fig. 2.

De grondverbinding wordt tot stand gebracht door op de plaats, waar een geleider naar den grond is gevoerd, een $^3/_4$ Engelsche duims gaspijp rechtstandig in den grond te graven, zoover dat hij ten minste een halven meter beneden het zomerpeil van het grondwater reikt. De pijp moet nog even boven den grond uitsteken om mogelijk te maken, dat de bedoelde geleider er b o v e ngronds aan wordt verbonden, door middel van een stevige vertind ijzeren klem. Op plaatsen, waar het onderste gedeelte van den geleider gevaar zou loopen van beschadiging, b.v. door het erlangs schuren van boerenwagens, doet men goed

de pijp tot 2 M. boven den grond te doen doorloopen en haar met haken stevig aan den muur te bevestigen. De aansluiting van den geleider met de pijp heeft dan plaats aan het boveneinde van de pijp, dus 2 M. boven den beganen grond, weder door middel van de boven bedoelde klem.

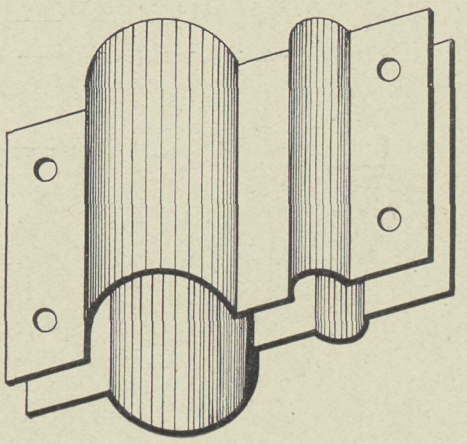

Fig. 3.

Uitstekend voldoen klemmen uit twee stukken, als in figuur 3 afgebeeld, welke men op maat bij een bekwamen smid laat smeden en vertinnen. De beide helften worden door vier schroefbouten met moeren vastgezet. Tegelijk wordt ook de draad (geleider) in de klem vastgezet; de vleugels aan de eene zijde (in de figuur rechts) hebben daartoe een passende bocht gekregen. Het verdient aanbeveling den draad vooraf aan de eene helft vast te soldeeren en bovendien het uiteinde van den draad enkele cM. er te laten uitsteken. Nadat de klem is aangebracht wordt dit uitstekende eindje als een haak om de klem gebogen, zoodat al mocht te eeniger tijd de draad losraken, hij toch nooit uit de klem kan schieten. Dit geldt ook voor verzinkt ijzerband

Ligt het grondwater 4 of meer meters diep, dan is het op de genoemde wijze moeilijk te bereiken. Men kan dan vaak den draad door den grond naar een sloot in de nabijheid leiden en hem hier aansluiten op een grondverbinding, eenvoudig bestaande uit een stuk gaspijp, dat in den onderwal in den grond is gedreven. De draad moet voorzoover hij in den grond zal komen door een dikke verflaag worden beschermd. Deze maatregel is trouwens ook voor bovengrondsche draden aan te bevelen, vooral waar deze in de nabijheid van schoorsteenen aan scherpe rookgassen zijn blootgesteld. Bij afwezigheid van water is eene verbinding met de vochtige aarde op eenige plaatsen voldoende.

Heeft het gebouw den vorm van fig. 4 dan kan de constructie van den afleider overigens dezelfde blijven, alleen worden dan de geleiders over de schuine dakkepers in plaats van over de windveeren gevoerd. Hier is het evenwel eenvoudiger de geleiders over het dakvlak langs den kortsten weg omlaag te leiden, gelijk in figuur 4 is aangegeven. Aan de achterzijde (rechts) denke men zich nog een dergelijken geleider aangebracht, die in de figuur natuurlijk niet zichtbaar is.

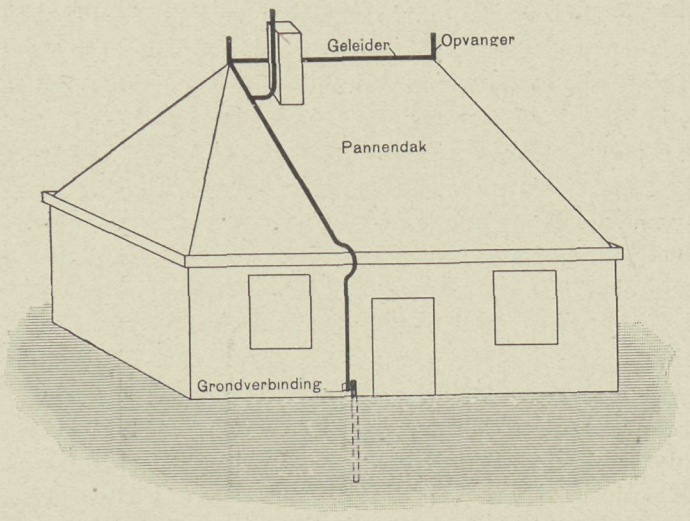

Fig. 4.

In figuur 4 is nog een schoorsteen afgebeeld, die ook van een afleider is voorzien. Hierlangs is nl. een ijzerdraad omhoog geleid, die ongeveer 30 cM. er boven uitsteekt en aldus een opvanger vormt. Het ondereind van dezen geleider is door een klem of door deugdelijk soldeeren met den geleider van het gebouw op het dak verbonden. Staat de schoorsteen op of nabij de nok, dan wordt hij eveneens van opvanger en geleider voorzien, doch de laatstgenoemde aan de nokgeleiding van het gebouw verbonden.

Is eindelijk het te beveiligen perceel van meer ingewikkelden bouwtrant, dan is het toch meestal op te vatten als bestaande uit gedeelten, die zich met een onzer figuren wel laten vergelijken. Men beveilige dan elk dezer deelen op de aangegeve wijze, maar verzuime daarbij niet (wat van groot belang is) de geleiders der verschillende deelen zooveel mogelijk tot één samenhangend geheel te vereenigen. Want het doel is toch altijd een soort van metalen net of kooi over het gebouw te slaan en dit op een — liefst niet te klein — aantal punten rondom het geheele gebouw met den grond in verbinding te brengen.

C. Toevallig aan het gebouw aanwezige metaaldeelen.

Bij gebouwen, als in fig. 1, 2 en 4 bedoeld, zal het allicht voorkomen, dat de omlaag gevoerde geleiders de dakgoten kruisen. Zijn deze goten van metaal of met metaal beslagen, dan moeten op de kruispunten de draden met dit metaal worden verbonden. Dit geschiedt door den draad over een afstand van 10 cM. langs de kraal der goot te leggen en te soldeeren.

Het komt vaak voor, dat de nok, in plaats van met pannen, gedekt is met lood of zink. In dit geval is het aanleggen van een nokgeleider overbodig, omdat het reeds aanwezige metaal hiervoor in de plaats treedt. Het is dan niet bepaald noodig, dat de deelen, waaruit deze metalen nokbedekking bestaat, door soldeeren onderling metalliek verbonden zijn, indien slechts de aangrenzende deelen telkens over tenminste 10 cM². elkaar bedekken. Wel moeten de opvangers

met de nokbedekking in metallieke verbinding gebracht worden.

Ook de windveeren of de schuine kepers kunnen met zink of lood gedekt zijn. Dan is het overbodig hierlangs opzettelijke geleiders aan te leggen. De opvangers moeten dan echter weer in goede verbinding staan met deze metalen windveer- of keperbedekking; en verder moet men op het onderuiteinde van deze laatste een geleider soldeeren en dezen dan verder langs den muur omlaag voeren naar zijn grondverbinding.

Ook als opvanger kan het toevallig reeds aan het gebouw aanwezige metaal wel dienst doen. Zijn de uiteinden der nok b.v. voorzien van een metalen dakornament (een windwijzer of derg.) dan kunnen deze zonder meer als opvangers van den bliksemafleider in gebruik genomen worden. Op schoorsteenen doen zinken rookpijpen, gekken en ijzeren schoorsteenplaten dienst als toevallige opvangers.

Als toevallige grondverbinding eindelijk kan men met vrucht gebruik maken van de ondergrondsche buizen der water- en gasleiding en van norton- en andere pompbuizen. Vooral de eerstgenoemde, die in zoo uitgebreide gemeenschap staan met den grond, mag men — waar ze voorhanden zijn, — niet ongebruikt laten. Anders bestaat er gevaar, dat de bliksem ergens in het gebouw de buizen opzoekt en van den bliksemafleider afslaat, wat voor gebouw en bewoners groot gevaar oplevert.

Voor de verbinding aan leiding- of pompbuizen maakt men gebruik van de beschreven klem; de buis wordt ter plaatse vooraf blank gemaakt en men doet goed een voering van bladlood tusschen klem en buis aan te brengen.

Het is gewenscht ook andere groote metaalmassa's van het gebouw zooveel mogelijk met de geleiders van den bliksemafleider te verbinden, waardoor vaak op eenvoudige wijze aan het metalen net een zeer gewenschte uitbreiding kan worden gegeven. Hiervoor komen b.v. in aanmerking zinken daken, killen, gevels en afvoerpijpen van den regen. Deze laatste kunnen desnoods wel als toevallige geleiders gebruikt worden, doch dit is in 't algemeen niet aan te bevelen, want tegenover de besparing van enkele Meters ijzerdraad, die hierdoor mogelijk zou zijn, staat het gevaar, dat door een onwillekeurig verzuim, deze pijpen, en daarmee ook de bliksemafleider onklaar kan raken.

D. Rieten daken.

Het voorafgaande geldt zonder meer slechts voor hard gedekte huizen. De beveiliging van rieten en strooien daken geschiedt weliswaar volgens volkomen hetzelfde beginsel, maar deze maken, wegens de brandbaarheid van het materiaal, nadere voorzorgen beslist noodzakelijk. Deze voorzorgen bestaan hierin, dat men de opvangers en de geleiders op eenigen afstand van het rieten dak verwijderd houdt. (Zie fig. 5). De

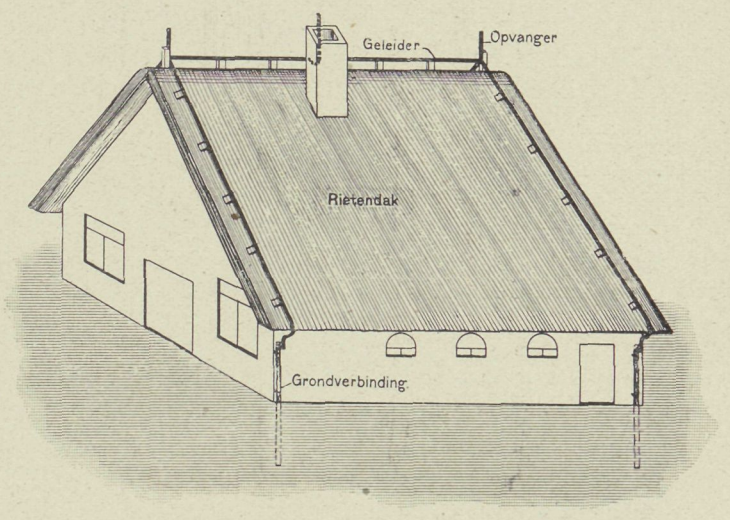

Fig. 5.

opvangers worden daarom bevestigd op houten paaltjes, die aan de kapgebinten bevestigd zijn en zoover boven de nok uitsteken, dat het ondereind van den ijzeren opvanger nog ongeveer 25 cM. boven het dak blijft. Ook de nokgeleiders en de geleiders over het schuine dakvlak mogen nergens het riet tot kleineren afstand dan 25 of 20 cM. naderen. Zij moeten daarom goed gespannen zijn en bovendien op verschillende punten (b.v. om de drie Meter) door houten stutbalkjes worden opgehouden. Men lette er daarbij wel op, dat ook ter plaatse, waar zich de geleider om het ondereind van het rieten dak naar den muur buigt, de afstand van den geleider tot het uiteinde van het rieten dak bewaard blijft. Dit levert in de constructie wel eens eenige moeilijkheid op, welke echter door goed spannen en het aanbrengen van een ijzeren steunroede in den muur te overwinnen is.

Het spreekt vanzelf dat de geheele constructie tegen storm volkomen bestand moet zijn. Soliditeit is bij den bliksemafleider in het algemeen, en bij dien op zachte daken in het bijzonder een eerste vereischte.

GEMENGDE BERICHTEN

Het 10e Internationale Woningkongres 's Gravenhage. Scheveningen 8—13 September. Verschenen is het definitieve programma. De te behandelen onderwerpen zijn:

I. Verbetering en opruiming van ongezonde woningen. Algemeen Rapporteur Mevr. L. van der Pek—Went (Lid van de Gez. Comm. te Amsterdam). Ingekomen zijn rapporten van België, Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Roemenië, Zweden, Zwitserland.

II. Verbetering van woningtoestanden op het platteland. Algemeen Rapporteur (nog niet aangewezen). Ingekomen zijn rapporten van België, Denemarken, Duitschland, Engeland, Finland, Frankrijk, Hongarije, Nederland, Oostenrijk, Ver. St. van Noord-Amerika, Zweden, Zwitserland.

III. Overbevolking van woningen. Algemeen Rapporteur (nog niet aangewezen). Ingekomen rapporten van België, Duitschland, Engeland, Finland, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Zweden, Zwitserland.

IV. Wettelijke regeling der stadsuitbreiding. Algemeen Rapporteur Mr. M. W. F. Treub Ingekomen rapporten van België, Denemarken, Duitschland, Engeland, Finland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Roemenië, Zweden, Zwitserland.

V. De ontwikkeling op woninggebied ge-

durende de laatste jaren. (Hierover wordt niet beraadslaagd). Ingekomen rapporten van België, Denemarken, Duitschland, Finland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Nederland, Oostenrijk, Roemenië, Ver. St. van Noord-Amerika, Zweden, Zwitserland.

De navolgende dagverdeeling is voor het Kongres vastgesteld.

7 Sept, 9 uur n. m., ontmoetingsavond in het Kurhaus te Scheveningen.

8 Sept. 10—5 n. m. Zitting. 9 uur ontvangst in de Ridderzaal door de Nederlandsche Regeering.

9 Sept. 9—5 Zitting. 7 uur n. m. Banket aangeboden door de gemeente 's Gravenhage,

10 Sept. 9—11¾ Zitting. 12 uur excursie naar Rotterdam, boottocht over de rivier en door de havens. Bezoek aan de woningen der Mij. voor volkswoningen en aan het Landverhuizers-Hotel der Holland-Amerikalijn. Lunch aangeboden door het gemeentebestunr; diner aan boord van het stoomschip Nieuw-Amsterdam, aangeboden door de Holland-Amerikalijn. Deelname beperkt tot 500 personen.

11 Sept. 9—1 Sluitingszitting. Bezoek aan de Landbouwtentoonstelling en Volkswoningen.

12 Sept. ± 9 uur. Excursie naar Amsterdam. Voordracht met lichtbeelden in de kleine zaal van het Concertgebouw door den heer J. W. C. Tellegen Dir. B en W. Toez, 's middags bezoek aan woningen van verschillende vereenigingen. 5 uur thee ten huize van den Burgemeester, 's avonds boottocht op het Y, bezoek aan de nieuwe wijken aan de overzijde van het Y en aan de „Entos". Deelname aan deze excursie beperkt tot ± 400 personen.

13 Sept. Excursies, a. naar Twente, b. naar Arnhem (deelname aan elk dezer beperkt tot ± 150 personen). a. 1.07 aankomst te Enschede. Lunch aangeboden door de gemeente. Bezoek aan de woningen der vereeniging „De Volkswoning". 3.30 vertrek naar Hengelo. Bezoek aan het tuindorp „'t Lansink". 5.30 diner aangeboden door Gebr. Stork. b. ± 12 uur aankomst te Arnhem. Lunch aangeboden door het gemeentebestuur. Bezoek aan de woningen der Ver. „Openbaar belang" en „Volkshuisvesting"

Annex het kongres zullen bij voldoende deelname voor de dames der congressisten eenige excursies onder geleide van Nederlandsche dames worden ondernomen.

De Vereeniging „Ned. Congres voor openbare Gezondheidsregeling" organiseert eene keuzetentoonstelling op het gebied van verbetering van volkshuisvesting in Nederland, welke 1—13 Sept. in de Zanderzaal van het Kurhaus te Scheveningen wordt gehouden (Deze verzameling wordt vervolgens te Arnhem en te Amsterdam tentoongesteld.)

De Vereeniging stelt zich voor om op nader aan te kondigen uren in een der zalen der tentoonstelling lichtbeelden te doen vertoonen betrekking hebbende op:

1. Eenige cijfers over woningbouw met Rijkscrediet (door Mr. Dr. H. J. Romeyn).
2. Stedelijke bebouwing (door W. van Boven).
3. Huisvesting ten plattelande (door J. H. Faber).
4. Stadsaanleg en uitbreiding (door H. P. Berlage Nzn.).

De leden van het kongres hebben op vertoon van hunne lidmaatschapskaarten vrijen toegang tot de zalen en concerten van het Kurhaus, de Wandelpier, de „Witte", de „Tent in het Bosch" en tot de tentoonstelling.

De spoorwegmaatschappijen verleenen aan de excursies door het gratis aanbieden van extratreinen enz. bijzondere faciliteiten.

Men mag vertrouwen dat de Nederlandsche architekten van hunne belangstelling in het onderwerp van dit kongres zullen getuigen door in grooten getale tot het lidmaatschap toe te treden.

Een gevelwedstrijd te Katwijk aan Zee is, naar het „Leidsch Dagbl." bericht, door den Raad uitgeschreven voor de huizen aan de Noordzijde van de Jan Tooropstraat. Er zijn drie prijzen uitgeloofd bedragende f 200.—, f 150.— en f 100.—.

Gedenksteen—Jan Kuyper. Op de begraafplaats Oud-Eik-en-Duinen te 's Gravenhage is een, volgens de „N. R. C." door den heer W. Kromhout ontworpen, monumentale steen onthuld op het graf van den heer Jan Kuyper, Hoofd Leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten.

De schouwburg van Bordeaux, het meesterwerk van den architekt Louis, zal onder leiding van Lucien Magne worden gerestaureerd. Charles Garnier die zich voor enkele gedeelten van de Nieuwe Opera te Parijs inspireerde op het werk van zijn 18de eeuwschen voorganger, noemde den schouwburg te Bordeaux den schoonsten ter wereld. De restauratie zal naar de „Constr. Mod." mededeelt een miljoen franken kosten, terwijl het gebouw er oorspronkelijk slechts twee-en-half kostte

Louis had indertijd bij den bouw te kampen tegen een onwil die ieder ander dan dezen grooten kunstenaar zou hebben ontmoedigd en hij offerde zelfs zijn eigen fortuin op aan de verwezenlijking van zijn ontwerp.

PRAAG. Het Wallenstein-paleis zal door den eigenaar, graaf Waldstein, worden gerestaureerd. In het bijzonder zal de tuin, waarin de prachtige zuilenhal, worden teruggebracht in den staat waarin hij ten tijde van Wallenstein verkeerde. Albrecht von Wallenstein heeft dit paleis van 1624—30 op een door de afbraak van 23 huizen vrijgekomen terrein laten bouwen door de italiaansche architekten Bianchi, Marini en Segrebandi.

De tuin was destijds versierd met bronzen borstbeelden van den in Praag gevestigden nederlandschen beeldhouwer en gieter Adriaan de Vries. Deze borstbeelden werden echter in 1648 door de Zweden meegenomen en zij verrijken thans het nationaal museum te Stockholm. Daar worden nu reproducties gemaakt. Het Venusbeeld dat vroeger de fontein tegenover de zuilenhal versierde, bevindt zich thans in het kunstnijverheidsmuseum te Praag en zal ook worden gereproduceerd.

Het inwendige van het paleis bevindt zich, met uitzondering van het meubilair, nog hoofdzakelijk in den oorspronkelijken toestand. Het belangrijkste interieur is de groote feestzaal die door twee verdiepingen gaat en bijna de geheele lengte der façade inneemt. Het plafond is versierd met eene apotheose van Wallenstein. De bezoekers van het paleis zien in den regel behalve deze feestzaal niets dan de kapel van het paleis. De andere zalen die nog schat van oude meubels en kunstvoorwerpen bevatten zijn gesloten.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

W. J. M. van de Wijnpersse. Statische Berekeningen van Constructiën uit de Burgerlijke Bouwkunde. Ten behoeve van het Middelbaar Technisch Onderwijs en tot zelfstudie. Constructiën in hout, ijzer, gewapend beton en metselwerk. — Met 120 in de tekst gedrukte figuren. 's Gravenhage. De Gebr. van Cleef. 1913.

Dit werk, het 3e deel van een volledigen leergang der statica, beoogt volgens de toelichting van den schrijver eene beknopte samenvatting te geven van de statica zooals die in het dagelijksch leven door constructeurs, ambtenaren der bouwpolitie enz. in toepassing wordt gebracht. Dat oogmerk is volkomen bereikt, waarvan het feit — 'twelk meer spreekt dan lange aanprijzing — dat reeds twee oplagen der „Statische Berekeningen" zijn uitverkocht ten bewijze dient. Zonder omhaal, duidelijk en helder wordt het onderwerp behandeld, waarbij voor de theoretische grondslagen verwezen wordt naar de beide andere deeltjes der reeks, de Grafostatica en de Vastheidsleer van denzelfden schrijver en bij denzelfden uitgever verschenen.

Moderne Bauformen. Afl. 6 is in hoofdzaak gewijd aan een aantal woonhuizen en interieurs die door Prof. Alfred Grenander zijn ontworpen. Van de interieurs zijn wel de belangrijkste die in het Officiers-kasino van het Infanterie Regiment Prinz Friedrich der Niederlände te Minden. Voor de binnenplaats van het bankgebouw S. Bleichröder te Berlijn is door den architekt Hans Jessen met ruime toepassing van aardewerk, tot een interessante oplossing bedacht.

De beeldhouwers E. & W. Ohly toonen een aantal voorbeelden van dekoratief beeldhouwwerk met name aan de Helmholtz-school te Frankfort.

De Groothertogelijke porceleinfabriek te Karlsruhe welke zich speciaal toelegt op de vervaardiging van bouwaardewerk, laat eenige ontwerpen zien voor zalen in een magazijn, een wintertuin en een café, waarbij haar materiaal op groote schaal werd toegepast.

Dan bevat deze aflevering nog eenige kleinere werken van Hans Bernouilli, Karl Barth, Th. Hahn en Ernst Dobler.

Architectura Nr. 29. Excursie Gent. Onze Zomer-excursie (met afb.). Academie Minerva en Middelbaar technisch onderwijs te Groningen. Open brief aan de Jury van de Rotterd. Raadhuisprijsvraag (vervolg).

Bouwkundig Weekblad Nr. 29. Het een en ander over de verhouding tusschen architect en tuinarchitect enz. (slot met afb.). Open brief aan de jury van de Rotterd. Raadhuisprijsvraag. (Slot).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Dorpsschool met Onderwijzerswoning.

De tentoonstelling der ontwerpen op deze prijsvraag zullen te Amsterdam geëxposeerd worden van 26 Juli tot en met 6 Augustus 1913 in het gebouw van de Maatschappij van Bouwkunst, Marnixstraat 402.

PERSONALIA

WALTER KYLLMANN. †

Op 86-jarigen leeftijd is overleden Walter Kyllmann die, als lid der firma Kyllmann & Heyden, een groote rol speelde bij de ontwikkeling der duitsche bouwkunst tusschen 1870 en '80.

Aan de Technische Hoogeschool te Hannover is het diploma ingenieur, afdeeling architectuur, toegekend aan den heer A. Krantz, geboren te Leiden.